

FRÁTER GYÖRGY

bibornok érsek.

MOHÁCSI vész utáni idők legnagyobb és legtevékenyebb alakja Fráter György, a Zápolyai János király nagyeszű, bölcs, okos papja.

Valódi neve Utjesenich Martinuzzi György. Az első családnév az apjáé, a ki horvát köznemes volt, a második az anyjáé, s olaszosan hangzik, mert valóban Velencéből származott. Egyik nevét sem viselte, hanem kapott egy harmadikat az ő magyar barátaitól, s a történelem is így emlékezik róla.

Fráter György, mint nyolc éves gyermek, Korvin János udvarába került, a kinek ott lent, Horvátországban feküdtek a birtokai. Tehát már a nagy Mátyás király egyetlen fiának környezetében szivta magába azon érzelmeket, melyek pályafutásában tovább is vezérelték. Lelkesedett a sorsüldözött Korvin Jánosért, együtt türte véle a méltatlanságot, a mellőzést. Megtanulta, hogy a magyarnak mindig legnagyobb ellensége volt a magyar, azaz a pártviszály, az ádáz gyűlölet. És mikor az ifju herceg halála után a Zápolyai családhoz került, megérlelődött benne a gondolat, hogy életét a magyar haza szent ügyének szenteli. Jól látta és érezte, hogy kik a magyarnak ellenségei, ellenségei a horvátoknak is. Tapasztalta ott lent Korvin János várában, hogy hányszor kellett küzdeni, harcolni a gonoszokkal Zápolyai János, mint erdélyi vajda, udvarában tartja az ifjút, ki harcban, háboruban kíséri urát. Valószínűleg vele volt akkor is, midőn Dósa György nagy paraszt forradalmát leverte. De a mohácsi vész idejében (1526.) Lengyelországban találjuk. Ugyanis bucsut mondott a katonai életnek, arra határozta magát, hogy pap lesz. Belépett az akkoriban híres Pálos szerzetes rendbe (e szerzet ma már nem létezik) s ott csakhamar

kitűnik nagy eszével és tudásával. Gyorsan emelkedik, s rövid idő alatt Lengyelországba kerül, hol egy zárdafőnöke lesz.

E közben Zápolyai Jánost párthivei magyar királylyá választják és megkoronázzák. De a másik párt osztrák Ferdinándot szintén megválasztja. A két király versengése aztán óriási zavaroknak lesz kutforrása. János pár év alatt csalódásokon és vereségeken megy keresztül, egyszer kénytelen volt ki is menekülni az országból, s Lengyelországban vonja meg magát. Ekkor azon szerencsés gondolata támad, hogy szolgálatába vonja Fráter Györgyöt, a papi férfit, őt küldözte követségbe.

Fráter György jött, ment a magyarországi urakhoz, értekezett, tárgyalt velök, s az eredmény az lett, hogy János király visszajöhetett Magyarországra, megint kezébe vehette a kormányzás gyeplőit, s elfoglalta a trónt Budavárban.

E sikerével teljesen maga részére nyerte, János király leghivebb tanácsadója és kincstartója lett neki.

János király hálás is volt Fráter György iránt, nemsokára nagyváradi püspökké nevezte ki. Fráter György ekkor püspöksége székhelyére költözött, de csakhamar utána ment Zápolyai János is, ide tette át udvarát, hogy az erdélyi zavaros állapotokat figyelemmel kísérhesse. Fráter Györgynek csak most nyílt még alkalma igazán kitüntetni magát, érvényesíteni ura érdekében nagy eszét és ügyességét.

Nagy-Várad lesz az ország közepe, itt folytatják azokat az érdekes béketárgyalásokat, melyek a nemzet óhajához képest, János király és Ferdinánd között végre a békés megegyezést volnának hívva létrehozni. Fráter György addig tárgyalt, addig alkudott Ferdinánd embereivel, míg végre csakugyan létesítette a várva-várt békekötést, az ugynevezett váradi békét, 1538-ban, mely szabályozta mindkettőjük uralkodását, megállapította birtokaikat és egymáshoz való viszonyaikat.

Gondolni lehetett, hogy a török szultán nem nézi jó szemmel a békét. De Fráter György ébren volt, tudta mit kell tenni: ajándékot s egy csomó ígéretet a szultánnak! s akkor megint időt nyernek! Mert a török kapzsi, s hajt a jó szóra. János király megfogadta a tanácsot, előteremtette a temérdek ajándékot, s 200.000 arany forint pénzváltást. De épen mikor

FRÁTER GYÖRGY.

már el akarta vinni Fráter György, bekövetkezik a váratlan esemény: János király halála.

A nagy eszű főpap valódi tevékenysége most vette teljes mértékben kezdetét. János király őt nevezi ki halálos ágyán cse-

csemő gyermeke: János Zsigmond gyámjának és fiatal özvegye Izabella fő ministerének.

Fráter György dicsősége tetőfokán áll, teljhatalmu kormányzója egész Erdélynek s Magyarország jókora részének, a mely t. i. János királynak hódolt. Magas állásában ritka nagy tehetségével tartotta fent magát.

Ura holttestét Erdélyből, Szász-Sebesről Budára vitette, onnét pedig Székes-Fejérvárra. Ott nagy pompával, mint a régi magyar királyokat szokták, eltemettette. Az egybegyült urakkal Rákos mezejére vonul, s az oda egybehívott fő- és köznemesekkel országgyűlést tart, s megválasztatja uralkodónak a három hetes csecsemőt, János Zsigmondot. Ezután bevonul Budavarába, s ott Izabella királyné nevében megindítja a kormányzást.

Páratlan a leleményesség és ügyes furfang, melylyel képes volt egyszerre látszólag három urat is szolgálni, hogy a haza javát előmozdítsa. János királyt, később özvegyét, Izabella királynét benső ragaszkodással támogatta, de csak addig, amig azt a haza veszélye nélkül tehetné. Mert legfőbb érdeme, hogy mindenkor a haza sorsa lebegett szeme előtt. Az országot nagynak, hatalmasnak és függetlennek akarta látni. Szövetkezett a törökkel, hogy Ferdinándot megtörhesse, uralmát meggyöngítse, a magyar trónt magyar uralkodó számára biztosítsa. De ha a török hatalmát az országban erősödni látta, titkon ellene dolgozott.

E furfangos politikát nem lehetett a végtelenig folytatni, torkára forrott az neki is. Ellensége lett mindenki, gyűlölte a török, az osztrák s maga Izabella is. És nem csak gyűlölték, hanem egyenesen életére is törtek. Szulejman szultán megparancsolta, hogy élve vagy halva elébe vigyék, de Fráter György vitézebb, ügyesebb volt a szultán pasáinál.

Hanem Ferdinánd is halálra kereste, s ő célját érte.

Castaldó nevű tábornokát küldte ki, hogy intézze a János király özvegyével, Izabellával a békeszerződés ügyeit. Ez a Castaldó, Ferdinánd király biztosa és seregparancsnoka, közelről szemlélhette Fráter Györgynek, ekkormár bíbornoknak bámulatos erélyét, nagyszerű működését. Csodával határos volt az, mit Utjesenics Fráter György véghez vitt Erdélyben, midőn e tartomány három oldalról volt megtámadva. A török a Maros völgyén

nyomult fel, az oláh vajda és a moldvai vajda, mint a török hű szövetségesei, az ellenkező oldalról lépték át a határt. Fráter György épen akkor egészen szétbocsátotta seregeit, bizván a tartós békében. De a rendkívüli erélyű férfiú, pár nap alatt ötven-ezer főnyi hadat gyűjtött táborba. A sereg élére állva feltartóztatja, visszaűzi a befelé nyomuló oláh vajdát, aztán hirtelen a Maros völgyébe csap, ott állítja meg a törököt.

Igy szabadult meg Erdély az ellenségtől, így őrizhette meg függetlenségét. Ha Fráter György nincs, aligha rá nem teszi a török kezét Erdélyre is, így azonban e tartomány függetlenül a saját nemzeti fejedelmei alatt ápolta alkotmányát még akkor is, midőn a testvér Magyarországhban török és osztrák uralkodott.

A ritka tehetségű férfi orgyilkos töre alatt vérzett el. Ferdinánd király adta ki a jelszót Castaldó tábornokának, hogy meg kell ölni a bibornokot. A szörnyű elhatározást Castaldó teljesítette, épen akkor, mikor a bibornok szerencsésen létrehozta az egyezséget Ferdinánd és Izabella között, és a magyar szent koronát Kolozsvárott átadta a királyi biztosoknak. Ekkor következett be a rémes gyilkosság. Castaldó azon véleményben volt, hogy most Fráter György őt is, meg az egész császári sereget a török kezére játsza, s így a török oltalma alatt Erdély uralmát magának szerzi meg. Ezt megakadályozandók, hajtották végre a bünt Alvinczon, a bibornok kastélyában, hova pihenőre mindnyájan kirándultak. 1551. dec. 17-én reggel a vendég Castaldó felbérelt orgyilkosai a bibornok hálósobájába törtek, s a hatvanhét éves főpapot épen reggeli imájának bevégezése közben megölték. Az orgyilkosságra a bibornok tulajdon titkárát bérelték fel. Az elvetemült ember urához egy fogalmazványt vitt be a végből, hogy nézze át és írja alá. Mig az öreg biboros olvasta a levelet, a titkár törrel reá rohant, s kétszer a nyakába szurt. Fráter György védelmezte magát, rá rohant gyilkosára, s bizton ártalmatlanná teszi, ha a dulakodás zajára a mellékszobában elrejtőzött Palavicini, Castaldó társa, a többi cinkosokkal be nem rohan.

Most már könnyen elbántak a szegény bibornokkal. Kegyetlenül összevagdalták. Aztán a holt tetemnek estek, levágták a fülét, hogy Ferdinánd királynak küldjék. Ekkor ott hagyták a hullát, s az vérbefagyva, rothadásnak indulva, két hónapig

maradt ott, még végre 1552. február 25-én a gyulafehérvári káptalan eltemettette.

E bünténynek nagy politikai következményei lettek. A török ürügyül használta fel, hogy Ferdinánddal huzza-halaszsa a béke megkötését. Az erdélyiek is még jobban meggyűlöltek Ferdinánd kormányát, s még jobban vágytak elszakadni s teljes független fejedelemséggé lenni.

Megharagudott a római szentszék is. A pápa ki akarta átkozni Ferdinándot az egyház főpapján elkövetett gyilkosságért, de nagy mentegetőzésére, hogy Fráter György megöletése az ő tudta nélkül történt, — felhagyott e szándékával.

Az erdélyiek megtanulták Fráter György működéséből, hogy magukat csak úgy tarthatják fent, ha a némettel is, a törökkel is ravaszkodnak. Tehát úgy tettek, s ennek köszönhető, hogy másfélszáz éven keresztül fennállhatott az erdélyi fejedelemség, s táplálója lett ez által az egész magyar haza szabadságszeretetének s függetlenség utáni vágyának.

JÁNOS ZSIEMOND

fejedelem.

LATTUK, hogy az Árpádházból való királyok uralkodása mint enyészett el, mint hanyatlott le. Háromszáz esztendeig viselték Szt. István koronáját, de az utolsó idők királyai már csak árnyékai voltak az előző korszakok nagy alakjainak. Hová hanyatlott az ország tekintélye Kun László s az utána következett III. Endre, az utolsó Árpád alatt?...

1301-től kezdve, a vegyes házból való királyok uralkodásának korszaka, szintén ezt az aláhanyatlást mutatja. Róbert Károly, Nagy Lajos, Hunyady Mátyás király rettegett fénye és nagy dicsősége, a semmiséig törpült el II. Ulászló és II. Lajos alatt, s igazán egészen természetszerűen következett be a mohácsi szerencsétlenség.

Ekkor azon eset állott elő, hogy a nemzet szabadon választhatott magának királyt. A Mohács terén odaveszett II. Lajos királynak nem maradt gyermeke, s így semmi sem kötötte az országot. Visszanyerte királyválasztási szabad jogát. A nemzet egy jelentékeny része ezt gyakorolta is. Megválasztotta a saját véréből való Zápolyai Jánost. Az volt a cél, hogy mostantól kezdve megint magyar nemzeti királyi házat alapítsanak.

Tudjuk már, hogy az ország másik fele ellenkező nézetten volt, a Habsburg Ferdinándot választotta uralkodónak, úgy gondolkozván, hogy így, szövetkezve Ausztriával, jobban megvédhetik az országot a török ellen.

A nemzeti part pedig inkább szövetkezett a törökkel, mint sem hogy idegen uralkodót ültessen az ősi trónra. De az volt a baj, hogy ez a nemzeti párt nem volt képes a kellő erélyt kifejteni, s a kellő hatalmat biztosítani János királynak, a ki

nagy küzdelmek között birta magát úgy a hogy fentartani. Tizennégy esztendeig tartott olyan a milyen uralkodása. Ekkor elhunyt. Mikor halálos betegsége elfogta Erdélyben, Szász-Sebesen, még az a reménysége sem volt, hogy maga után utódot hagyva, az talán jobb sikerrel folytatja a harcot Béccsel és Konstantinápolylyal szemben. Csak mikor már a sir széléhez ért, adatott meg néki mégis az a kis vigasztalás, hogy neje Izabella, Budán. fiugyermeket szült. E feletti örömében nagy ünnepélyt rendeztetett s feledve kinzó betegségét, maga is részt vett azon. Erre bekövetkezett szomorú halála, s a nemzeti királyság eszméjét most már egy kised csecsemő képviseli. Mert a haldokló János király megfogadtatta körulte levő főembereivel, hogy gyermekét királylyá választják, s érdekében mindent megtesznek. Ezenkívül még azt a bölcs intézkedést is tette, hogy gyermeke gyámjául Fráter Györgyöt, a nagyeszű főpapot, igazi jóbarátját nevezte ki.

És a páratlan bölcseségű, nemes gondolkozású, szívvvel lélekkel jó magyar érzelmű érsek fogadalmát fényesen beváltotta. Nemcsak megválasztatta a párthivek által királynak a csecsemő János Zsigmondot, hanem az édes anyjával, Izabella özv. királynéval együtt, he is ültette a trónba, s meg is tartotta abban. Budavár az övék volt, onnét kormányozták az országot, Ferdinánd pedig Bécsből, a magyarok szokva voltak ahhoz, hogy Budavár legyen az uralkodás központja, s ennél fogva jobban is szitottak oda, mint Bécshez. De Bécsben az erő, a hatalom fészkelte, s ennek nagyobb ereje volt! Mindazáltal kezdetben minden jól ment, Fráter György ügyesen, okosan tudta vezetni a kormány gyeplőjét, s így a nemzeti királyság eszméje, dacára, hogy egy özvegy és egy csecsemő gyermek képvisellék azt, fentartotta magát. Sőt mikor Izabella királyné megunta a küzdelmet és hajlandó volt alkudozásba bocsátkozni Ferdinánddal, Fráter György tiltakozott az ellen, a gyámkodása alatt levő királyfinak meg akarta tartani az országot, miként azt a haldokló János királynak megfogadta. Izabella kénytelen volt engedni, s másként is alá kellett vetnie a maga akaratát a Fráter Györgyének, a ki azt mondta, hogy szoros szövetséget kell kötni a török szultánnal, csak hogy győzhessenek Bécs felett. És a török szultán, Szulejmán, ugyanaz, a ki Mohácsnál lönkre tette az

országot, éppen nem röstelte elfogadni a barátságot a csecsemő János Zsigmond kormányával, mert ő neki meg Bécsre fájt a foga. Meghódítani egész Európát: ez vala rejtett szándéka, és e célra jó neki a magyarok szövetsége.

Mikor értesült Szulejman szultán János király haláláról és a kis János Zsigmond megválasztásáról, tüstént követet küldött Budára; a követ megjelent Izabella anya-királyné előtt és kezeit a gyermek Zsigmondra téve, megesküdött, hogy az, és nem más leend Magyarország királya. Majd a szultántól levél érkezett Izabellához, melyben Zsigmondot az ország törvényes királyának ismeri. A hatalom jelvénye gyanánt aranyos biborköntöst, kardot s buzogányt küldött a kis királyfinak. Ferdinándnak pedig meghagyta, hogy engedje békében kormányozni Izabellát, végkép mondjon le a trónról, mert ellenkezőleg újra hadat vezet ellene.

Ferdinánd, a dolgok ily alakulása mellett, nem talált más megoldást, mint sietve megostromolni Budavárát és fegyverrel elfoglalva azt, kényszeríteni Izabellát a korona átadására. Meg is indult a sereg Bécsből, de nem boldogult, mert Fráter György hősie ellenállást fejtett ki. E közben aztán megérkezett Szulejman szultán hatalmas nagy sereggel, s megszabadította Budát. De bizony ezt azért tette, hogy a német helyett ő foglalhassa el. Ugy mondá, hogy asszony kézen nem lehet hagyni ily fontos erösséget.

Izabella Fráter György vezetése mellett fényes követséget küldött a szultánhoz, az ó-budai táborba, hogy üdvözöljék. A szultán kegyesen fogadta a követeket, s izente, Izabella küldené el a kis János Zsigmondot, hogy láthassa. Másnap az egy éves királyfit aranyos kocsiban vitték a szultán elé, ki nagy pompával fiává fogadta s újra megígérte, hogy az ország trónjára segíti s ha felnő, Budavárát, melyet most elfoglal s megszáll, visszaadja neki. Ezt az utóbbi ígérteét azonban nem teljesítette a szultán. Budavár attól fogva 145 esztendőn keresztül a török uralom alatt nyögött.

Érdekes, hogyan jutott Szulejman szultán Budavarához. Bizony csakis csellel foglalta azt el, a mely nem volt méltó ő hozzá. Mikor ugyanis Fráter György elvitte hozzá az ó-budai táborba a kis János Zsigmondot (1541. aug. 29.) s a szultán

JÁNOS ZSIGMOND.

gyengéden cirógatta a szép gyermek orcácskáját, ezalatt, az előre megállapított terv szerint, a török katonák beosontak Budavárba, s ravasz fordulattal elfoglalták azt.

Ilyen volt a török, álnok és gonosz. Most természetesen sem Ferdinánd, sem Izabella nem uralkodott szegény hazánk

felett, hanem a török szultán helytartója, a ki Budavárból intézte parancsait. Az egész város pedig lassankint átalakult török várossá, úgy, hogy pár év múlva török mecsetek nyultak ég felé a vár bástyái mögött, s turbános, kaftános muzulmánok lettek urrá a magyarok fővárosában.

Volt oka Fráter Györgynek ekkor meggyülni a törököt. Most már ő is hajlandó volt alkudozni Ferdinánddal, csak hogy megszabadithassa János Zsigmondot a török nagy barátságától. Az alkudozásokat természetesen Erdélyből folytatta, mert a török elől Lippán keresztül oda menekültek. Nem voltak sehol máshol biztonságban, csak a kis bérces hazában. Oda nem férközhetett hozzájuk sem török, sem német. Fráter György nagy eszével belátta, hogy a magyar trónt most már soha sem biztosíthatja gyámoltja részére. Sietett tehát legalább Erdélyt, mint külön fejedelemséget biztosítani. Ez a fejedelemség nemcsak Erdélyből állott, hanem hozzákapcsolták még Magyarországból a Tiszáig elterülő jókora darabot, fel egészen Kassáig. Ekkor azon állott a feladat Fráter György előtt, hogy Ferdinánddal és Szulejman szultánnal is jó barátságban legyen. Ferdinánd hajlandó volt erre, így legalább megszabadult a vetélytárstól, mivel Magyarország koronájához való minden jogáról lemondott János Zsigmond. A török se bánta, hogy Erdély külön fejedelemség legyen, ha ő birhatja Budavárt és a dunai részeket.

Attól kezdve százötven esztendeig állott fenn az erdélyi fejedelemség külön nemzeti fejedelmek alatt. És folyton azt a politikát kellett követni, a mit kezdetben Fráter György megállapított, t. i. barátságot szinlelni némettel, törökkel egyaránt. A két hatalmasság között így megvolt a kis Erdély. Sokszor virágzott is a kis ország s a magyar nemzeti életnek lüktető forrásaként fenmaradt. A szabadság, a függetlenség éltető szelleme ottan táplálékot talált, élt és virágzott.

A kétszínű politikával Fráter György jót akart, de azt érte el vele, hogy meggyülnie érte mindenki, s az osztrák kormány megbizottja: Castaldó tábornok, orgyilkosok által megölette.

Ekkor természetesen, aláhanyatlott a kis János Zsigmond szerencsecsillaga. Az édes anyja futott, menekült vele ki Lengyelországba. Hogyan is érezhették volna biztonságban magukat, midőn hatalmas támaszuktól meg voltak fosztva.

Négy évig tartózkodott Izabella szülőföldjén Lengyelországban, midőn itthon reá nézve örvendetesen alakultak a körülmények, mert az erdélyi rendek országgyűlést tartván, határozták, hogy hazahívják őket. Küldöttséget menesztettek hozzájuk, s 1556. okt. 22-én Izabella, már akkor 16 éves korúvá lett fiával, nagy pompával bevonult Kolozsvárra. Izabella ezután még három évig élt. Ekkor meghalt, s János Zsigmond átvette a kormányzást. Derék, jeles ifjává fejlődött. Nyolc nyelvet beszélt, eszes, okos felvilágosodott volt. Szerette a művészeteket, kedvelte a férfias kardforgatást és lovaglást. Tizenegy évig vezette Erdély kormányát, s ez idő alatt sokat tett fejedelemsége érdekében, noha folyton erős küzdelme volt a törökkel és némettel.

Alkudozik Ferdinánddal, majd fegyverbe öltözötten küzd serege élén, melyet a Ferdinánd-párti urak megfékezésére vezet.

A lázongó székelyekkel is harcra kerül a sor. Mindenfelől háboruk szorongatják.

A bajok elmúltával újra egyezkedni látjuk Ferdinánddal. De az öreg király keményen tartja magát, azt sem akarja megadni, mit már előbb ígért. E miatt az alkudozások függőben maradnak.

Közbejött Ferdinánd halála.

János Zsigmond fejedelem Miksa király alatt is folytatta eddigi szerepét, a török támogatása mellett tartotta fent uralmát Erdélyben s a Tisza környékén.

1566-ban Szulejman szultán újból nagy sereget vezetett szegény hazánkra. Ez volt az utolsó hadjárata, mert a szigetvári ostromnál meghalt. A bú és harag ölte meg, gutaütést szenvedett, hogy hős Zrínyi Miklós maroknyi seregén nem diadalmaskodhatott.

A hadjárat kezdetén, mikor Zimony alá érkezett Szulejman, János Zsigmond is felkereste őt táborában. Az agg szultán szívesen fogadta, megcsókolta az ifju fejedelmet, s megígérte, hogy folyvást védeni fogja.

Szulejman szultán után Szolimán következett. Ez nem akarta elődje harcias politikáját folytatni. Ausztriában is új uralkodó volt, Miksa, ki szintén nyugalmat akart. Békekötésre léptek tehát, s a béke pontjaiba befoglalták János Zsig-

mondot is, kinek biztosították uralmát az általa birt területeken. A békekötés szabadnak, függetlennek nyilvánítja Erdélyt.

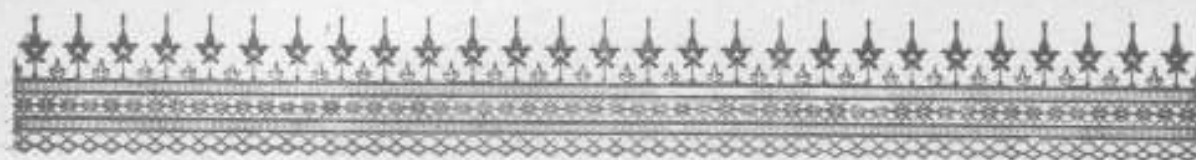
A harcok szünetelése alatt, János Zsigmond fejedelemsége belső ügyeit akarta fejleszteni. Nagy dolog volt akkor a reformáció elterjedése. Az ifju fejedelem nemcsak hogy maga is felvette az új hitet, de elterjesztette azt az egész Erdélyben. A tordai országgyűlésen (1557.) törvénybe foglalták a szabad vallás gyakorlatot. Érdekes, hogy pár évvel később János Zsigmond az unitárius hitre tért, mely akkor kezdett lábra kapni, a reformáció mellett, s e legujabb hit neki köszönhette, hogy gyökeret verhetett hazánkban.

Nemcsak a lelkiismereti szabadságnak volt ő barátja, hanem szívvel-lélekkel csüggött a magyar nemzeti politikán is. Kolozsvár¹ ő magyarosította meg, s ő alatta olvadtak be a szászok a magyarok közé Tordán, Enyeden, Deésen, Alvincon. Ha ezt az okos politikát követték volna utána a többi erdélyi fejedelmek, ma tömör magyarság lakná Erdélyt, s nem volna ott az áldatlan nemzetiségi harc.

A bölcs, az okos ifju fejedelem végre a maga személyére is gondolt. Egészen benső viszonyba akart lépni Miksával, nemcsak, hogy állandó békét kötött vele, de a császár egyik unokahugát akarta feleségül venni, s így Erdélyt egészen a császár védelmé alá kívánta helyezni, ugy azonban, hogy a fejedelemség önállóan intézze ügyeit, s szabadon válaszsza vajdáit. Ebben az üdvös szándékában és szép tervében azonban megakadályozta a halál. Csak 31 éves volt még, s már le kellett lépnie a tevékenység színpadáról, melyen pedig még ezután akart nagy dolgokat véghez vinni.

Hűlt tetemeit Gyulafehérváron helyezték örök nyugalomra, az anyja mellé.

OLÁH MIKLÓS

esztergomi érsek.

KIRÁLYI titkár volt a mohácsi vészkor, s már hírneves pap és nagybefolyású férfiú. Ama gyászos korszakban, II. Lajos királynak és nejének, Máriának, ő a mindenható bizalmas titkára. Szeme előtt folynak le a hon megmentés rettentő küzdelmei. Látja a nagy romlottságot, mely akkor áthatotta az országot annyira, hogy bár mindenki sejtette a haza végső veszedelmét, de a mentés gondolata nem lelkesítette a szíveket, a boldogtalan ifjú Lajos király, alig négyezer harcossal indul Mohács alá, feltartóztatni kétszázzezernyi törökhadat.

A mohácsi vész után királynéját, Máriát vigasztalta és követte bujdosásában.

Mikor előállott a nagy kérdés, hogy kit válasszon a nemzet királyának, Oláh Miklós a Ferdinánd pártjára állott, a mi természetesennek tetszhetett, mert a királynét szolgálta, s Mária királyné a pozsonyi országgyűlésen rokonát, Ferdinándot ajánlotta. De hazafias meggyőződésből sem tehetett másként, mert hite szerint a törökkel nem cimborálhat igaz magyar ember.

Ferdinánd a királyság elnyerése végett úgy tette az első lépést, hogy valóságos szerződést kötött 13 előkelő nagy nevű férfiúval. A szerződésben ígérte, hogy érdekükben mindent el fog követni, főhivatalban tartja őket, vagyont ad nekik, csak támogassák az ő trónját. E tizenhárom szerződő főember között ott találjuk Oláh Miklóst is, noha ekkor még csak esztergomi főesperes volt.

Az ezután beállott országos háboruban, Ferdinánd és János király nagy harcaiban, nem vett részt Oláh Miklós, mert Mária királynét követte Németalföldre. Az özvegy királynéval ugyanis

ugy rendelkeztek, hogy Németalföldön éljen. 15 évre terjed Oláh Miklós külföldi tartózkodása, s ez nagy hasznára vált, mert hirneves férfiú lett belőle. Az akkori német tudósok körében élve, maga is azon kor egyik legnagyobb tudósa lett. munkáit a külföld kitüntetésekkel halmozta el. Oly nagy hirnévre ő előtte kevés magyar ember tett szert.

Mikor idehaza egészen összebonyolódtak az ország ügyei, 1542-ben hazahívta Ferdinánd Oláh Miklóst s előbb zágrábi, majd egri püspökké nevezte ki. Ez időben történt a dicsőséges és örök emlékű hősi védelem Eger várában. A vár ura: Oláh Miklós érsek, Dobó István és Mecskey István várnagyokra bízta a védelem nagy művét. És jobbakra nem is eshetett volna választása. A két várnagy hősi védelmükkel, örök dicsőséget szereztek a magyar névnek.

A következő évben Ferdinánd kegyelme az esztergomi érsekséget adja Oláh Miklósnak. E legmagasabb polcon, arra fordította minden törekvését, hogy az akkoriban nagy elterjedésnek indult reformációt megakadályozza. Egész hitbuzgósággal állott ellent az új tannak, de azt már feltartóztatni nem lehetett, elterjedt az csakhamar az egész hazában.

Érdekes világot vet Oláh érsek gondolkozására azon nagy tervezete, mely szerint azt indítványozta az akkoriban Tridentben összegyűlt kath. egyetemes zsinat előtt, hogy engedjen a kath. szentegyház valamit a régi dogmáiból, s akkor megakadályozhatja Magyarországon a reformáció terjedését. Felhozta a zsinathoz intézett iratában, hogy itt a Duna és Tisza mentén már hatalmasan terjed az új hit, s elnyeléssel fenyegeti a kath. vallást, mely, a hogy magát kifejezte, «a farkasok martalékává lesz.» Így végzi levelét: «A Jézus Krisztus kinszenvedésére kérünk benneteket szent atyák, adjatok tanácsot, mit tevék legyünk e bajok és nehézségek között; válaszoljatok kegyesen levelünkre.»

A szent zsinattól kettőt kért Oláh Miklós érsek. Először is azt, hogy törüljék el a kath. papok nőtlenségi fogadalmát, másodszor, hogy az urvacsorát két szín alatt lehessen kiszolgáltatni, t. i. legyen megengedve a kehely használata.

Előadta az érsek, s a magyarországból kiküldött zsinati képviselők szóval is előterjesztették, hogy e két kérelem telje-

OLÁH MIKLÓS.

sítése Magyarországon nagyon jó hatással lenne, s nagy mértékben megakadályozná a reformáció tovább terjedését.

Az érsek kéréséhez csatlakozott Ferdinánd is. De mindennek dacára a szent zsinat nem teljesítette azokat.

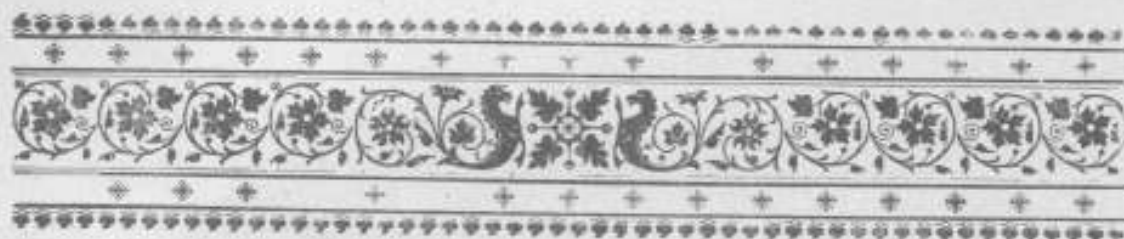
Csupán annyit határozott, hogy a kérelem megadása a pápára tartozik. Az akkori pápa, IV. Pius, aztán Ferdinánd és Oláh érsek hozzá intézett sürgetésére, az egyik reformba beleegyezett, t. i. az urvacsora két szín alatt való szolgáltatásába. De a pápa halála után, a következő új pápa, ezt az engedményt is vissza vonta. A másik reformról azonban hallani sem akart Pius pápa. Maradandóbb eredményt ért el Oláh érsek a jezsuiták betelepítésével. Alighogy ezt a szerzetesrendet szervezte a híres Lojola Ignác, már elterjedt az mindenfelé, így Ausztriában is. Oláh érsek az osztrák rend főnökét meghívta Nagyszombatba magához, s az ő közreműködésével megalapította Magyarországon a Jezsuita-rendet, mely pár év alatt Nagyszombaton főiskolát állított, s a szerzet tagjai nagy buzgalmat fejtettek ki a protestáns hitre tértek visszatérítésében.

Igy működött nagy észszel és buzgósággal Oláh Miklós egyháza érdekében. De a politikai szereplés terét sem hagyta el. Ferdinándnak szüksége volt az ő nagy tekintélyére és befolyására.

A legnagyobb kitüntetés 1562-ben érte, midőn királyi helytartó lett. Első ember a király után, ki az egész ország kormányát kezében tartja. E legfőbb méltóságot hat esztendeig viselte, s e közben ő koronázta meg Miksát, ki Ferdinándot követte a trónon, s ugyan ő egyengette útját már jó előre a Miksa megválasztásának.

Meghalt 1568-ban Nagy-Szombatban. Számos tudományos művet írt latin nyelven, ezek között legbecsesebb magyar történelmi művei.

BÉKÉS GÁSPÁR

államférfi.

UJ KORSZAK, új állapotok, új emberek! A mohácsi vész után minden megváltozott hazánkban. Semmi sem forgott többé a régi kerékvágásban. Forrongott minden, újra akart átalakulni az egész ország. Az volt a kérdés: német vagy török legyen-e az új Magyarországban? Kik a német támogatásban reménykedtek, megválasztották Ferdinándot, a kik a törökben bíztak, Zápolyai Jánost megkoronázták a kezük között maradt szent koronával.

Eszük ágában sem volt az, hogy török tartománynyá tegyék hazánkat. Ellenkezőleg, tiszta magyar királyságot akartak, de a török védelme mellett. Mindnyájan azt gondolták, hogy erősödjenek meg csak, akkor majd lerázzák nyakukról a török pártfogást.

Zápolyai János király magyar akart maradni, s tényleg meghagyta őt a török királyi jogaiban, támogatta, segítette Bécs ellen. Ki tudja, ha egészen megerősödhetik, ha trónját jól megszilárdítja, nem vivja-e ki az ország teljes függetlenségét, úgy mint régen volt. Azonban az idő beleavatkozott minden számításba. János király korán elhal. Utána özvegye folytatja a küzdelmet a csecsemő János Zsigmond érdekében. Szerencsájük, hogy volt egy támogató, hű igaz barátjuk: Fráter György érsek, ki a kormány gyéplőit erős kézzel bírta tartani.

Mikor az erős kezű kormányzót orgyilkosok megölték, akkor egyszerre elhagyatva érezte magát az özvegy királyné s aligha le nem tűnt volna végkép szerencsecsillaga, ha nem akad utjokban ismét egy hű barát, egy új talentum, a ki

ügyöket kezébe veszi, és észszel, bölcseséggel, meg ravaszsággal diadalra segíti.

Ez új barát Békés Gáspár. E nagyeszű férfiu megint jó irányba tudta terelni az akkorára már ifjuvá fejlődött János Zsigmond szekerét. Bölcsen, okosan vezeti a jeles ifjut, ki vakon bizik benne, mert tudja, hogy hü, igaz jó akarója.

János Zsigmond semmit sem tett Békés Gáspár nélkül. Minden dolgába, minden titkába beavatta, a legfontosabb ügyek intézésével őt bizta meg. Alkudni küldi Konstantinápolyba a török szultánhoz, majd Bécsbe Miksa császárhoz. Békés szervezi a hadsereget, rendezi a pénzügyeket, tárgyal az erdélyi és magyarországi urakkal, szónokol az országgyűlésen. Szóval mindenekben igazi jobb keze az ifju fejedelemnek, s valóságos fentartó oszlopa a fejedelemségnek. Képzeltető, hogy ekkora hatalomnak és tekintélynek a bírója, egyszersmind hatalmas nagy ur, dúsgazdag; várak, városok és falvak nagy sokaságának korlátlan tulajdonosa. Valóban, azon időben ő nála senki sem volt gazdagabb ember egész Erdélyben. Mérhetlen birtokai voltak mindenfelé, több mint száz falu, város és vár volt a birtokában.

Érdekes, hogy e rettegett, hatalmas ember, egyszerű, alacsony sorsból küzdötte fel magát. Gyermekkorában Petrovichnál, a Zápolyai-párti jeles hadvezérnél és előkelő urnál szolgált. Nemes apród volt, majd urának belső meghitt komornyikja. Az öreg Petrovich nagyon megszerette, s halálos ágyán meghagyta, hogy Izabella özvegy királyné vegye magához Békést, fogadja el tanácsadójául, semmit se tegyen nélküle.

Igy került aztán Békés Gáspár Gyulafehérvárra, a fejedelemné udvarába. Ekkor már 37 éves férfiu volt, Izabella fia pedig, János Zsigmond, 17 éves.

Az özvegy is, a fia is megbecsülték Békés Gáspárt, s már kezdetben kitüntetésekkel halmozzák el, s a mi fő, uradalmakat adtak neki, hogy tekintélyes, vagyonos ember legyen. Izabella halála után, János Zsigmond atyjának tekinti Békés Gáspárt, magánál tartja, egy fedél alatt él vele, minden dolgában részesíti. Lassankint pedig annyi várat, falvat és várost ad neki, hogy gazdagabbnak senki sem mondhatta magát egész Erdély-

ben. Utoljára a fogarasi uradalmat kapta, mely magában véve egy kis fejedelemséggel felért, 64 fal tartozott hozzá.

Elképzelhető, hogy sokan irigyelték szerencsáját. Az előkelő nemes urak lenézték, nem is tekintették közibük valónak a jövevényt, a homályos származásu közönséges kurta nemest. Mert az igaz is volt, őseiről senki sem tudott semmit, Békés-megyében éltek mint szegény emberek. Onnan került elő Békés Gáspár, s meteorként ragyogott egy darabig a kis Erdély egén. Irigyeivel természetesen keveset törődött; ment a maga útján haladt mindig feljebb és feljebb. A szerencse elbizakodottá tette, nem kevesebbet akart, mint ura után a fejedelmi székbe jutni. Erre vágyott, ez képezte törekvéseinek célpontját. Annyival is inkább reménykedhetett, mert maga János Zsigmond is őt jelölte ki trónutódjának, ha család nélkül halna el. És mivel csakugyan család nélkül halt el, Békés Gáspár elérkezettnek vélte az időt kinyújtani kezét a fejedelmi szék után. Csakhogy utjába állott egy hatalmasabb alak, egy nagyobb talentum: a hirneves Báthory István. Az erdélyiek e férfiuba helyezték bizalmukat s nem csalatkoztak. Báthory nagy volt, bölcs volt, okos volt, ugyanarra, hogy ezen ritka fejedelmi tulajdonait észre vették a szomszéd lengyelek is, királyuknak megválasztották Báthoryt, a ki nagygyá, hatalmassá tette Lengyelországot. A lengyelek mai napig mint legnagyobb uralkodójukról emlékeznek meg róla.

Hogy tehát János Zsigmond után nem Békés Gáspár lett Erdély második fejedelme, csakis azon mult, hogy egy nagy Báthory István állott elő. Természetesen ellensége lett neki, s engesztelhetlen gyűlölettel viseltetett iránta. Nem hódolt meg előtte; Miksa császárhoz fordult, annak pártfogását kereset E mellett a törökkel is szövetségben állt.

Báthory István nem ijedt meg tőle. A makacs, a békétlenkedő Békés várait, uradalmait elszedte, országgyűlési végzéseket alkalmaztatott ellene. Békés Gáspár nem hagyta ennyiben a dolgot, fegyverre készült Báthory ellen. Csakhogy míg készült, tervezgetett, azalatt Báthory gyorsan határozott, s hirtelen rácsapott fogarasi várában Békésre, ki semmi rosszat nem gyanítva, éppen kint a vár alatt sétálgatott. Alig volt annyi deje, hogy a várba futhasson. Hirtelen elzáratta a kapukat, fegyverre szólította a várőrséget. De tudta, hogy meg nem

BÉKÉS GÁSPAR.

védheti magát támadói ellenében, kik 22 ágyuval és jelentékeny sereggel jöttek. Összeszedte tehát egy nagy zacskóba kincseit, gyémántjait, igazgyöngyeit, aranyait, s ezzel egy mellekajton harmadmagával szerencsésen elmenekült.

A hatalmas ur bujdosó lesz. De bizik szerencsében. Tárgyalást kezd Miksa császárral, ki haragszik Báthoryra. Segítséget kap, számos magyar ur is csatlakozik hozzá, úgy, hogy rövid idő alatt tekintélyes hadsereggel betörhet Erdélybe. A szerencse kedvezni látszik, csak azt a hibát követi el, hogy nem siet egyenesen Gyulafehérvár ellen, hol székelte Báthory fejedelem, hanem Tordáig menve, onnét a Maros folyó mentén a székely földre ment, hogy fellázítva a székelyeket, azokat is táborba gyűjtse. Ez sikerült is, a székelyek kapva kaptak azon ígéretén, hogy ha fejedelemségre segítik, visszaadja nekik régi kiváltságait.

Amde ezalatt Báthory fejedelem is összeszedte magát, időt nyert szervezni seregét; szervezte is és tekintélyes haderővel állta útját ellenségének a Maros balpartján a szép szentpáli sikon. Oroszláni bátorsággal harcolt mind a két fél, főként a két vezér: Báthory és Békés.

Amde a sors úgy akarta, hogy Báthory legyen a győztes. Reggel tíz órától egészen késő estig folyt az elkeseredett véres csata (1574. júl. 9-én) és az lett a kimenetele, hogy a trónkövetelő Békés elvesztette a harcot, bujdosó és földönfutó lett. Menekülni volt kénytelen, s attól kezdve mindenétől megfosztva, igazán hazátlanul, hajléktalanul barangol a magyarországi részekben.

Haragudott rá Miksa császár, hogy ügyetlenségével úgy sárba vitte, s elvesztette a csatát. Megparancsolta a kassai kapitánynak, hogy fogassa el. De a kapitány irgalmas volt, engedte menekülni a szerencsétlen Békést, ki ugyis könyörgött a császárhoz, hogy hü embere lesz, hasznát veheti még Báthory ellen, ne taszítsa el.

Csakugyan kínálkozott is csakhamar megint jó alkalom, mert Lengyelországban királyválasztásra készültek, s Miksa is, Báthory is pályáztak a koronáért. Dudith András Krakóból ajánlotta is Miksának, hogy segítse Békést, a ki Lengyelországba ment ki, hadd korteskedjen itt a császár megválasztása érdekében. A császár hallani sem akart többé Békéről. Meg is bukott szerencsésen, mert Báthory István lett a lengyel király. És a szánandó Békés Gáspár mindenkitől elhagyatva, mint koldus él, nyomorog. Sokszor a szabad ég alatt hál, néha

jószívű ember megsegíti, úgy tengődik. Az egykori dús gazdag főúr, országhoz tartozó, szerencsefőúr, rongyosan, idegenektől kéregetett pénzből tengődik Lengyel- és Magyarország határán. Aztán beteg lesz; inségében, nyomorában még az ég haragja is sújtja. Kívánja a halált, hogy legyen vége szenvedéseinek. De ekkor igazi regénybe illő fordulat áll be életében. Báthory István lengyel király kibékül vele, oda fogadja magához és a halálos ellenségek olyan jó barátokká lesznek, hogy minden dolgot együtt intéznek, s egy szobában alusznak.

Most ismét felszínre jut tehát Békés visszatér életkedve, első felesége elhalván, újból megházasodik. Fényes, nagyuri életet él, a hatalmas lengyel király udvarában ő a legünnepelebb, a legirigyletebb ember.

Újra birtokokat, uradalmakat kap, fény, ragyogás övezik, s beleszólása van három ország dolgába. Mert akkor a lengyel király udvarában intézték Erdély és részben Magyarország ügyét is. Békés Gáspár jobb keze az ő urának, nagy tapasztalataival igazán megbecsülhetlen hasznára vált Lengyelországnak, s hogy Báthory oly nagy király lett, azt jó részben Békésnek is köszönhetette.

Mikor tapasztalták a lengyelek, hogy Báthory uralkodása mennyi áldást, mennyi szerencsét hozott országukra, többé nem vették zokon a magyarok befolyását, ellenkezőleg, megszerették fejedelmük magyar barátait, mert belátták, hogy azok csak az ő javukért élnek-halnak.

Valóban, meg is haltak! Békést is új hazájának buzgó szolgálata közben éri utól a halál.

Az oroszok háborút intéztek Lengyelország ellen. Báthory maga vezeti a lengyel sereget. Vele mennek hű magyarjai is, ezek között természetesen Békés Gáspár. Ez kellett neki, harc és háboru. Maga mint egy rettenthetlen hős küzdött a sereg élén, példájával lelkesedést keltve. A másik szárnyon Báthory a nagy király.

A harc dicsőséggel végződött. Az egyesült lengyel-magyar csapatok megverték az oroszokat. Báthory, hogy kipihenje a háboru fáradalmait, kíséretével és hű embereivel a lithván tartományban, Vilnába ment. Követte Békés is, de már betegen, a hadjárat megviselte, kimerítette. Fel sem kelt többé, ott halt

meg 1579. nov. 7-én. Vilna város felett egy halmon temették el s ezt a helyet mai napig Békés-oromnak hívják. Hátra maradt családját, özvegyét és két fiu gyermekét Báthory király vette pártfogása alá, s gondoskodott róluk. A fiukról annyit tudunk, hogy együtt nevelték őket a király unokaöccsével Báthory Andrással, ki később erdélyi fejedelem lett.

Még egy Békésről tesz említést a történelem: Gáspár testvéréről, Gáborról, ki szintén a Báthory király udvarában élt, s két évvel később ugyancsak az oroszok elleni háboru áldozata lett. Még pedig hősileg esett el Pleskow vár ostrománál, éppen akkor, midőn nagy küzdelemmel már bevették, megmászták a várfalakat. Első, a ki a lengyel zászlót a vár falára kitűzi Békés Gábor. De egy orosz golyó épp akkor homlokra találja. Így vérzett el hőiesen a lengyel szabadságért.

A Békés testvéreken kívül még sok magyar hős vére hullott lengyel földön. Ezért volt oly testvéries jó viszony mindenkor Magyarország és Lengyelország között.

DUDITH ANDRÁS

pécsi püspök.

NAGY eseményt képezett a mohácsi vész utáni időkben a reformáció térfoglalása. Kálvin és Luther tana Európá-szerre hatalmasan terjedt, egész országok hagyták el a kath. hitet, s vették fel a reformált új vallást. Magyarországon is rendkívüli mértékben hódított a reformáció. A török nem bánta, nem avatkozott bele, Ferdinándnak elég volt a maga baja, nem fejthetett ki erélyt és az országnak csakis egyharmadában parancsolt. Zápolyai János király, főként pedig a fia, János Zsigmond, egyenesen pártfogolták az új hitet.

A kath. egyház megdöbbenve állott a jelenség előtt ugyanúgy, mint a többi országokban. Mindenfelől hallható lett az óhajlás, hogy a római pápa hívjon össze nagy egyházi zsinatot, mely vizsgálja meg a kath. vallás dolgát, s az elharapózott visszaéléseket orvosolja, állítsa vissza eredeti tisztaságában Krisztus vallását, nehogy végkép elpusztuljon az. Így nyitották meg újból a trienti zsinatot, melyre minden ország küldött képviselőket, hogy alaposan hányják-vessék meg az egyházi kérdéseket. Hosszu időken át folytak a tanácskozások, s a megállapodásokat cikkelyekbe foglalták.

Magyarországon Oláh Miklós volt akkor az esztergomi érsek. Ennek a nagytudományú férfinak a legjobb barátja és leginkább szeretett papja, a tudós Dudith András. Természetes tehát, hogy az érsek őt küldi el a zsinatra. Őt és Kolozsvár János csanádi püspököt.

A trienti zsinaton aztán kitűnt, hogy milyen nagyeszű, okos ember és mily nagy szónok Dudith András. Nagyszerű szónoklatot tartott. A világ minden részéből összegyűlt tudós

DUDITH ANDRÁS.

egyházi férfiak kezdetben ügyet se vetettek a fiatal papra, de aztán bezzeg ámultak-bámultak a remek szónoklattal előadott bölcs beszéd felett. Dudith András természetesen Magyarország szempontjából szólott az egyházi kérdésekhez és azt ajánlotta,

hogy fogadják el Ferdinánd császár és magyar király által bejelentett kívánságokat. Ámde az volt a baj, hogy Ferdinánd kívánsága, mely természetesen az Oláh Miklós érsek kívánsága is volt, nagyon merészen belenyult a kath. egyház szervezetébe. Nem kevesebbet akartak, mint azt, hogy töröljék el a papok nőtlenségi fogadalmát, továbbá hogy az urvacsorát két szín alatt szolgáltatassák ki, azaz engedjék meg a kehely használatát.

Dudith András beszédét meghallgatták. Oláh Miklós érsek kérő leveleit elolvasták, de a kívánságokat nem teljesítették. Általában a trienti zsinat nem mert belenyulni a hitágazatok módosításába, csakis a külsőségekben hozott be ujításokat, s szabályzatokat állapított meg egynémely egyházi eljárásban, s megszüntette a feltűnőbb visszaéléseket.

Visszatérvén a zsinatról, 1562-ben csanádi, a következő évben pedig pécsi püspökké nevezte ki Ferdinánd, kinek hű embere volt, ügyében buzgalommal járt el. A Ferdinánd halála után következett Miksa, szintén bizalmasaként tekintette Dudithot, kit az akkor nagyfontosságú lengyel királyi udvarba követül küldött (1565.)

Csakhamar nagy események kerültek felszínre.

Ugyanis a lengyelek királya egy szép reggel eltűnt Krakkóból, megszökött, ott hagyta a trónt és koronát. A lengyelek tehát új király után néztek.

Legtöbb kilátása volt Miksának.

Nosza, lett most dolga Dudith Andrásnak.

Okosan, ügyesen, diplomatikusan kellett puhítani a lengyel rendeket s megnyerni a nemes urakat. Dudith elég ékesszóló volt, hogy értsen ehhez a dologhoz. Jól is ment minden, mert az okos püspök ügyesen felhasználta Békés Gáspár erdélyi trónkövetelőt is, ki készséggel ajánlotta magát, hogy korteskedik Miksa érdekében. És bizony nem Dudithon múlt, hogy nem Miksa lett a lengyel király, mert tényleg megválasztották őt is Báthoryt is. Miksát a főrendek, Báthoryt a nemesség. Az volt a kérdés, ki ér hamarabb Krakkóba. Báthory gyorsabb volt, tehát ő lett a lengyel király.

Dudith Andrásnak lengyel földön, sajátos fordulatot vett az egész élete. Az történt vele, hogy elhagyta a kath. vallást s felvette a reformált új vallást és megházasodott.

Nagy változás egy kath. főpap életében, a ki éppen az egyházi ügyek oly buzgó szószólója volt. De azon korban az ily esetek gyakran előfordultak, a vallási élet forrongásának tetőfokán állott, még uralkodók is rendre áttértek, meg visszatértek.

Krakkóban, a lengyel király udvarában érte utól végzete Dudith András püspököt. Egy előkelő udvarhölgygyel aztán házasságra lépett.

Élete végén mint tudós férfiú játszott nagy szerepet. Kint maradt, távol a hazától élt azután jólétben és boldogan. Sok tudományos munkát irt, melyek azon kor tudományos világában nagy feltűnést keltettek.

Meghalt Boroszlóban 1559-ben.

VERANCSICS ANTAL

esztergomi érsek.

DVEZETES alakja a mohácsi vész utáni zavaros időknek a szelid lelkű, igazi nemes jellemű Verancsics. Az ellenkirályok gyászos uralkodása alatt kezd feltűnni, s az első időkben Zápolyai Jánost szolgálja, hű embere, jó barátja a fejedelemnek, a kinek bizony nagy szüksége volt arra, hogy okos, tudós férfiak igazítsák összebonyolódott ügyét-baját. Királynak király volt ugyan, mert előbb megválasztották és megkoronázták, mint Ferdinándot. Ámde sem nagy haderővel, sem nagy tehetséggel nem rendelkezett a végből, hogy a királyi hatalmat meg is tarthassa.

Gyenge, erőtelen, nagy dolgok véghezviteléhez képtelen. Az volt a szerencséje, hogy felismerte az embereket, a kiktől valamit remélhet, a kikben bizhatik. Így a többek között Verancsicsot, a papot, s később Fráter Györgyöt, a szintén egyházi férfit, emeli magához, használja fel. Mindkét pappal jól járt. Leles, buzgó hivei lettek, sokat köszönhetett nekik. Verancsics már a királyválasztás idejében buzgó hive Jánosnak, Fráter György később jó segítségére.

Mikor János király sehogy sem érezte magát biztonságban a hirtelen szerzett trónon, arra gondolt, hogy a külföldi hatalmasságok pártfogását, elismertetését kérje. Így követeket küldött az idegen uralkodókhoz, ezek között a hatalmas pápához is. E nehéz feladattal Verancsicsot bízta meg, ki akkor még csak budai prépost volt. De eszes, okos és ékesen szóló, előkelő fellépésű, finom, ügyes diplomata.

Rómában minden követ megmozdított Verancsics a pápa jóakarataért, János király ügyének a francia király ott tartózkodó követét is, ki szintén papi férfi volt, sikerült szószólóul

megnyerni. De ketten sem értek célt. A pápa nem akart a dologba beleavatkozni. Azt mondta, szivesen lenne a két ellenkirály között igazságos közbenjáró, ha arra mind a ketten felkérnék. De mivel Ferdinánd nem fordult hozzá, tehát nem is teheti meg ő ellenére azt, hogy János királyt elismerje, s a többi európai uralkodóknak is ajánlja.

Ettől kezdve Verancsics Antal egyebet se tett, mint külföldön járt-kelt, egyik uralkodótól a másikhoz ment. Erre a küldetésre teljesen alkalmas volt. Több ízben megfordult Velenében és Rómában; majd Franciaországban, Angliában, Lengyelországban és Boszniában találjuk. Ugy, hogy többet tartózkodott idegen földön, mint itthon.

János király halála után, Izabella özvegy királyné mellett még pár évig buzgólkodik, de aztán Ferdinándhoz szegődik. Akkor általánosan divatban volt egyik ellenkirálytól a másikhoz pártolni.

Ferdinánd szintén politikai közbenjárásra használta Verancsicsot. Mindjárt Konstantinápolyba küldi Zay Ferenc kapitány-nyal. Érdekes, hogy egyhuzamban négy esztendeig voltak oda, még sem tudtak semmire sem menni. Ferdinánd hosszabb békekötést akart volna kötni a törökkel, s azt kívánti, hogy a szultán ne pártolja János király özvegyét, Izabellát. Ámde Izabellának is volt egy papja, Fráter György, az sem nyugodott s szintén követet követ után küldött Konstantinápolyba, nem sajnálva a gazdag ajándékokat sem.

Igy versengett a két ellenkirály a török kegyéért.

Visszatérvén törökföldről Verancsics, egri püspökké lesz, s a felvidéken nagyon elterjedt protestáns vallás ellen erős harcot folytat. Pedig évekkel azelőtt, noha már akkor előkelő szerepet játszott, maga is hajlott az új hithez, már-már azon a ponton volt, hogy felvegye azt.

Ekkor veszi kezdetét Verancsics nagyobb szerű szereplése. Püspöksége nagy jövedelméből egymásután megerősített a hozzá tartozó várakat, Egerben, Érsekújvárott. Sokat áldoz tudományos célra. Mert nagy tudós volt, s szenvedélyesen gyűjtötte a régiségeket. Nagy utazásaiban folyvást szerzett valamit, ha egyebet nem, régi pénzeket.

Az előhaladás lépcsőjén végre elérte a legmagasabbat.

VERANCSICS ANTAL.

1569-ben esztergomi érsekké nevezte ki Miksa. Magas állását méltóan töltötte be, előkelőséget, diszt kölcsönzött annak. Általános tiszteletben és szeretetben részesült és pedig nemcsak itt bent a hazában, hanem külföldön is. Nagy író s nagy tudós

volt, s ugyszólván az akkori világ összes tudósaival levelezésben állott. Politikai tevékenysége mellett ráért könyveket írni, s tudományos vitákat folytatni. Tudományos munkáit, értekezéseit s történeti műveit, a magyar tudományos akadémia nem oly régen adta ki tizenkét kötetben.

A beteges Miksa által 1572-ben összehívott országgyűlésen nagy szerepe volt Verancsics esztergomi érseknek. Mikor ugyanis az egybegyűlt rendek a király kívánságához képest, nem is várva, hogy arra felszólíttassanak, megválasztották törvényes királynak a fiát, Rudolfot; ezt a bécsi udvar azzal igyekezett meghálálni, hogy szabadon bocsátotta az összeesküvés miatt fogságra vetett egri hőst, Dobó Istvánt, s megkegyelmezett egy másik magyar vitéznek, Balassa Jánosnak, ki fogságából megszökött, továbbá maga helyett királyi helytartóul Verancsics érseket nevezte ki. Akkor az lett a divat, hogy a király, a ki Bécsben lakott, maga helyett királyi helytartót nevezett ki.

Verancsics új állásában a király helyettese, az országnak kormányzója. Ő koronázza meg Rudolfot. Ez nagy ünnepély volt. A mint Bécsből jött Miksa a fiával, Rudolffal, a határnál 2500 főből álló lovasbanderium fogadta, csupa nemesek, előkelő nagyurak.

Verancsics érseknek csak egy hiányzott még, a bibornoki kalap. Miksa és a megkoronázott Rudolf gondoskodtak róla, hogy ez is meglegyen. Könnyű volt a dolguk, mert a pápa teljesen méltányolta hű főpapjának érdemeit, s megadta neki a bíbort. De mire a megtiszteltetés híre Magyarországra eljutott, már akkor halott volt a jeles férfiú. 1573. július 21-én érte utól a halál, éppen midőn mint királyi helytartó Eperjesre utazott, hogy törvényt lásson főbenjáró ügyekben. Utánna az esztergomi érseki szék 23 esztendeig üresen állt, mintha nem tudtak volna ő utána méltó utódot találni.

DOBÓ ISTVÁN

az egri hős.

SZOLNOK alatt óriási költséggel erős várat építtetett Ferdinánd, hogy itt útját lehessen állani mindenféle alulról felfelé jövő törökhadnak. Ámde a terv nem vált be, mert a vár Nyáry Lőrinc erélytelensége miatt a hirneves Ahmed török vezér kezeibe került, ugyszólván minden vérontás nélkül. A várban elhelyezett spanyol, német és cseh várőrség csufosan megszökött a harc elől.

Ahmed Szolnok alól Egernek vezette százezer főre rugó roppant seregét, mondván, hogy az egri várba, melyet hitvány akolnak nevezett, szándékozik besétálni s majd csak azután kezd komolyabb háborút a felvidék ellen. Hanem a büszke vezér kemény dióra talált az «egri akol»-ban.

Oláh Miklós egri püspök, Eger várának parancsnokává Dobó Istvánt s mellé Mecskey Istvánt nevezte ki. Ahogy megérkezett Szolnok alól Ahmed, legelőször is levelet küldött Egerbe, melyben teljes elvonulási szabadságot ígér, ha feladják a várat, halállal fenyegetve az ellenállókat. Dobó vasra verette a levélhozót, s haditanácsot tartva megesküdteté embereit, hogy inkább egytől-egyig meghalnak, mintsem magukat megadják.

1552. szeptember 11-én kezdé meg ostromolni Ahmed a várat, roppant ágyuiból félmázsás golyókat dobott a várfalakra, s ez így ment tizenkét napon át. Dobónak mindössze kilenc tüzére volt s kevés nagyobb ágyuja. Nem is igen lövöldöztette az ellenséget, mert a löport kimélnie kellett. Csak elszánt védelemre szorítkozott; a nappal lőtt réseket éjszaka földdel telt kosarakkal és gerendákkal betömte. Igazán roppant küzdelem, csodával határos munka volt ez.

A rettenetes tüzelés végre is nagyon meggyengíté a sán-
cokat. Ezt látván Ahmed, az ostrom tizenharmadik napján ujra
levelet küldött Dobóhoz. De a várparancsnok el sem olvasta a
levelet, hanem tűzbe vetette, a levél hozóját szintén vasra
verette. A törökök ezen felbőszülve, újabb ágyuzást kezdtek, s
aztán négy oldalról heves ostromot intéztek a vár ellen. És itt
kezdődik Dobó nagyszerű védelme.

A rések felé tóduló ozmánokat alig kétezer főnyi őrségé-
vel vitézül vissza verte. Lóháton nyargalt a veszélyes pontokra
s ahol szükséges volt, ágyuztatta a falak felé tolongó ellent,
majd a bástyákról égő szurkot, forró vizet zuditott az alatt
álló ostromlókra.

Ahmed harmadszor is levelet küldött a várba. Dobó a
levelet olvasatlanul ketté szakította, felét tűzbe dobta, a másik
felét a levél hozójával megetette.

Az ostrom alatt bent a várban több szerencsétlenség tör-
tént. A vár védői között összeesküvést szított néhány elégedet-
len nagyravágyó. Dobó idejekorán elfojtotta a lázadást.

Ennél még nagyobb baj volt az, hogy az összehalmozott
lőpor-készlet felrobbant.

Dobó nem esett kétségbe, volt kén és salétrom, csináltatott
lőport.

Október 12-én újabb, hevesebb ostromot intézett Ahmed
a vár ellen, de most is dicső győzelemmel verték azt vissza a
mieink. Végre okt. 14-én minden eddiginél nagyobb új rohamot
intéznek a törökök. Dobó vitézül helyt áll, lelkesít, buzdít.
A csata hevében több sebből vérzik már, midőn észreveszi,
hogy a legmegrongáltabb pontra veti az ellen teljes erejét. Az
a maroknyi harcos, a melyik e pontot védi, már kifáradt, el-
lankadt. Friss erőért küld Dobó. De míg az megérkezik, az ellen
áttörhet a réseken, elfoglalhatja az egész várat. Oda áll a se-
beitől vérző hős, a hol legnagyobb a veszély, buzdítja, lelkesíti
a kimerült harcosokat. Előszólit minden nőt, minden leányt és
gyermeket és a harcosok újabb lelkesedés tüztől égve küzde-
nek, a nők s gyermekek hatalmas köveket hengeritenek az
ellenre, égő szurkot, forró vizet öntenek a réseken feltörekvő
törökre. E csodálatos és örök tiszteletre méltó hősi védelem
elől hátrálni kénytelen az ozmán.

DOBO ISTVÁN.

Más ponton is ily dicső győzelemmel harcoltak a mieink. Az ágyuk működtek, s ezrenként pusztították az ostromlókat. A török rémitő veszteséggel minden oldalon meghátrált, estefelé már hasztalan parancsoltak a török vezérek új rohamot.

E nagyszerű harci vitézséggel Eger megmenekült. Másnap Ahmed elvonult a falak alól. A várban a belövöldözött nagyobb golyókból tizenkét ezeret szedtek össze. Ferdinánd király Dobót, hősi védelmének jutalmául zászlós urrá tette, s erdélyi vajdává nevezte ki.

Dobóval ezután Erdélyben találkozunk. Mint királyának hű embere védi Szamosujvárt. Miksa uralkodása alatt Dobó összeesküvés gyanujába keveredett. János Zsigmond az elégületlen magyar urakkal szövetekezett az ország egységének helyreállítására. Az volt a terv, hogy Miksát kiszorítsák az országból, és János Zsigmondot kiáltsák ki uralkodónak. Az összeesküvés felfedeztetvén, Dobó fogságba került. Hogy országszerte mily nagy népszerűségnek örvendett, legjobban mutatja az, hogy szabadon bocsáttatásáért 200 ezer arany roppant összeget ajánlott fel a nemesség. A király nem fogadta el, később aztán abbeli örömben, hogy a rendek fiát, Rudolfot királynak megválasztották, megkegyelmezett Dobónak. A hős azonban nem sokáig élvezhette visszanyert szabadságát, pár hét múlva meghalt Szendrő várában 1572-ben.

Eger védelme minden időkre lelkesítő példája marad a hősi bátorságnak és az önfeláldozó, elszánt küzdelemnek.

MIKSA.

39-ik uralkodó.

(1564—1576.)

MIDŐN I. Ferdinánd még életében igyekezett rendezni a trónöröklés kérdését, és a magyar karok és rendek által megválasztatta fiát, Miksát: nagyon előre látó politikusnak tüntette ki magát. Mert bizony már halála után nehezebben ment volna a királyválasztás. Sok sérelem gyűlt össze, a bécsi udvar mellőzte a magyarokat, minduntalan megsértették az alkotmányt, s mindenek felett nem töltötték be a nádori hivatalt. Pedig ez a méltóság legerősebb védbástyája az ősi magyar alkotmánynak. Egész Európában páratlanul álló intézmény volt az. A nemzet választott a király mellé egy képviselőt, a nádort; ő védelmezte a nemzet jogait. Kötelessége volt a királynak ellent mondani, ha alkotmányellenes dolgot akart elkövetni.

I. Ferdinánd kezdte megenni ezt az ellenőrző, kormányvezető hatalmat az oldala mellett. Nádasdy Tamás nádornak, elhunytával, éppen nem sietett sürgetni a rendeket, hogy válasszsanak új nádort. Hát az ő magyar hivei ebbe is beleegyeztek. Nem csoda, sok volt a baj, a török folyton ura volt az ország egy harmadának, a másik harmadrészben pedig János Zsigmond erdélyi fejedelem parancsolt.

Miksa atyja halála után, 1564-ben lépett trónra. Már akkor 37 éves férfi volt; egygyel több ok, hogy a magyar nemzet bizalommal tekintsen a már érett komoly férfiúra. Miksa derék, jószívű volt, mint ember, szabadabb gondolkozásu, atyjánál, az akkori nagy vallási háborgás közepette türelmesnek, engesz-

telékenynek mutatkozott, nem üldözte úgy tüz-zel-vassal a protestáns vallást, mint atyja. Mindezen előnyös tulajdonságai a legjobb várakozásokat költötték fel. Ámde ezek a várakozások nem teljesültek, csakhamar kitűnt, hogy szivjósága s más erényei mellett, magyar szempontból egy nagy hibája van: nem szereti a magyar alkotmány által eléje ve-tett korlátokat. Az atyja által elkövetett sérelmeket nem hogy nem orvosolta, de sőt ujakkal tetézte, s az üresen álló nádori szék betöltésére ő sem szánta el magát.

Baj volt elég. A törökök hatalmas szultánja, Szulejmán, még élt, folyton elnyeléssel fenyegette országunkat. A fiatal János Zsigmond is, a török támogatása mellett, derekasan megállta helyét Erdélyben. Miksa uralkodása első félesztendejében sietett összehívni az országgyűlést, még pedig Pozsonyba, mivel hogy Buda a török kezében van, s Pozsony közel fekszik Bécshez. De visszatetszést szült az egybegyűlt rendek előtt, hogy a király nem jött el az első országgyűlésre. Másik nagy sérelem volt, hogy a tárgyalásra leküldött mindenféle elintézni való ügyek között, nyoma nem volt most se a nádorválasztásnak. Mindezeknek dacára is elnyomták hazafias felháborodásukat, s a haza veszedelmére gondolva, tárgyalták az országos ügyeket, megszavazták az adót.

Miksa szerette volna a törökkel úgy a hogy rendbe hozni az ország dolgát. Atyja, ugyanis újabb békét akart kötni a szultánnal, de éppen a béketárgyalások közben meghalt. Miksa trónraléptekor sietett követet küldeni Konstaninápolyba, kijelentette, hogy kész az elmúlt esztendőről is, a mostaniról is a már régebben megállapított adót megküldeni. De mint rendesen, úgy most is huzták, halasztották a pasák a dolgot, s e közben az történt, hogy itt Magyarországon a törökökön holmi sérelem esett, s ezért, de főként a miatt is, hogy Miksa csak ígérte a kétévi adót, de el nem küldte: oly haragra lobbant Szulejmán szultán, hogy Miksa követeit egyszerűen elcsukatta, maga pedig általános nagy háborút rendelt el Miksa ellen. Maga ragadta kezébe a zászlót, s nem törődve öregséggel, betegeskedéssel, megindult egy rettenetes nagy hadsereggel 1566. május 1-én Magyarország ellen. Az volt a cél, hogy most egy csapásra el foglalja Magyarországnak még eddig el nem foglalt felső részét

és végkép kiüzi innét Miksát, sőt esetleg elfoglalja még Bécset is. De a vén zsarnoknak hódító útjába állott a magyarok istene egy magyar ur alakjában. Hős Zrinyi Miklósnak köszönhette Miksa, hogy Szulejmán szultán be nem válthatta fenyegetését. Hős Zrinyi Miklósé az örök dicsőség, hogy akkor hazánk teljesen török járom alá nem került. Mert ő állta útját Szigetvárnál, ő védte hihetetlen erővel és csodálatos lelkesedéssel a vár-falakat. A vén szultánt a vár alatt mérgében megütötte a guta. Ott halt meg a dühtől és szégyentől, Magyarországnak a mohácsi vészkor leigázója, s annyi más alkalommal vésze, isten-ostora. Meghalt Zrinyi is, de hogy! Karddal kezében, honának dicsőséges védelme közben. Körülte hulltak el hős társai, s nagyszerű küzdelmükkel, lánglelkesedésükkel örök időkre be-irták nevüket hazánk történetkönyvébe.

Szulejman szultán halálával egyszerre vége szakadt a török dicsőségének. Az egymás után következő szultánok tehetetlenek voltak, bizony könnyen meg lehetett volna tőlük szabadítani országunkat, s szinte csodálatosnak is tűnhetik fel, hogy egy miveletlen hanyatló nép, még azután is száz esztendeig elfoglalva tarthatta Budavárát s az ország délvidékét. Ennek okát azonban ama zürzavaros állapotokban kell keresni, a melyekben hazánk szakadatlanul hanykódott. A bécsi kormány elleni bizalmatlanság folyvást növekedett, vallásháború tört ki, mely egyúttal szabadságharc is volt. Erdélyben a fejedelmek a török segítségével tarthatták magukat. A népség el volt szegényedve, nyomor és inség uralkodott, a százados bajok és harcok végkép kimerítették az országot.

Szulejman halála után könnyebben lehetett a törökkel alkudozni, és sikerült Miksának évi 30 ezer arany adóért békét kötni. János Zsigmondnak természetesen nem szolgált öröme a béke, igyekezett is az elé akadályokat gördíteni, de törekvése nem sikerült, sőt egyenesen utasítást kapott Konstantinápolyból az új szultántól, hogy ragaszkodjék ő is a megkötött békéhez. Az ifjú fejedelem ekkor más módon akarta Miksától az uralmat a maga részére nyerni. Összeesküvést szított ellene. Az összeesküvés élén Balassa János és Dobó István az egri hős állott, hanem tervüket felfedezték, s szabadságukat, jószágukat veszítették.

Végre sikerült Miksának János Zsigmondal is létesíteni a régen óhajtott békét, mely szerint az ifju fejedelem a királyi címről lemond, a törököt közönséges ellenségül tekinti, Miksa hugát hozzá adja feleségül.

De a békét nem sokáig élvezhette már János Zsigmond, mert 1571-ben meghalt.

Ettől kezdve Miksa minden törekvését arra fordította, hogy a magyar trónt családja számára örök időkre biztosítsa.

Ez időben a reformáció nagyobb elterjedést nyer hazánkban. Miksa türelmes, békés természetű volt s a mellett nem titkolhatott el némi vágyat az új tan iránt; később az érdeklődés vonzalommá változott. Megengedte, hogy a protestánsok némely helyen szabadon gyakorolhassák vallásukat, elnézte, hogy két német tábornoka, mint kassai főkapitányok, buzgón terjesztik az új hitet.

Erdélyben még nagyobb lendületet nyert a reformáció. Itt 1557-ben, majd 1561-ben országgyűlési végzéseket alkottak a szabad vallásgyakorlat védelmére. E törvény megengedi, hogy kiki saját lelkiismerete szerint oly vallást gyakoroljon, amelyet akar, s erőszakot egyik fél se kövessen el a másik felett.

A két szabadelvű uralkodó elnézése mellett hatalmas lendületet nyert ugy Magyarországon, mint Erdélyben a protestáns vallás és ugy történhetett, hogy alig ötven esztendő alatt háromféle protestáns hitfelekezet terjedt el és virágzott. Mert a Kálvin és Luther követőin kívül egy harmadik hitágazat is gyökeret vert, az egy isten hívők, vagyis unitáriusok, kiket János Zsigmond pártfogolt és védelmezett annyira, hogy ő maga is felvette ezt az új hitet.

Mikor meghalt János Zsigmond, az erdélyi rendek Gyulafehérváron tartott gyűlésükben 1571-ben Báthory Istvánt választották fejedelmükké.

Ime a kis Erdély akkor is függetlenül, szabadon választhatja uralkodóját, a mikor már az anyaország nem teheti azt.

Báthory István jeles, derék férfiú, nemes jellem, eszes fő. Teljes erélylyel vezeti a kormányzást, intézi Erdély ügyeinek rendezését. Miksa azonban vetélytársat lát Báthoryban, ki esze, vitézsége által gyorsan nagy tekintélyre tesz szert, ugy, hogy a lengyel urak többsége méltónak véli a lengyel trónra. Báthoryt

MIKSA.

megválasztják lengyel királylyá, de arra Miksa is igényt formál, s ~~minden~~ Báthory nem enged, kitör a két uralkodó közt az ellenségeskedés. Miksa el van tökélve fegyverrel szerezni meg a lengyel koronát; hadsereg gyűjtéséhez fog. E közben azonban 1576. október 12-én hirtelen meglepi a halál. Trónját azonnal elfoglalta fia Rudolf, kivel még életében többször megosztotta volt uralkodói teendőket.

Miksa nemes szivü, türelmes uralkodó volt. Kormányja alatt ha nem is volt általános a megelégedés, de mégis türhető állapotok uralkodtak.

Mint második a Habsburg házból való királyok között, sokat tett arra nézve, hogy a magyar nemzet megbarátkozzék az új helyzettel, s elfogadja az idegen uralkodóházat. Ha még tovább is uralkodhatott volna, úgy lehet egészen más viszonyok következtek volna be. De 11 évi rövid trónolása után a tehetlen Rudolf következett, ki bezzeg 32 esztendeig gyötörte gyámoltalanságával az országot.

ZRINYI MIKLÓS

a szigetvári hős.

MAJUS első napján, szép tavaszi időben, indult el 1566-ban Szulejman szultán Konstantinápolyból. Éppen a negyvenedik esztendejében annak, hogy Mohácsnál megsemmisítette a magyar király seregét. Vén, öreg ember már, de a régi dac, a régi szenvedély él szívében: megmutatni az egész világnak, hogy a félhold büszkén ragyog, hogy a lófarkos zászlók alatt küzdő muzulmán rettenetes.

Már sokszor vezetett hadat országunk ellen. Mindig elbizakodva jött, s mindig hatalmas nagy sereggel. Most is az volt a célja, hogy végre teljesen megtörje az osztrák hatalmat, s elfoglalja egészen azokat a részeket is, melyeket Miksa tart birtokában. Erdélyt és a Tiszántuli részeket nem akarta bántani, János Zsigmond fejedelmet megtűrte, elfogadta, sőt atyáskodó jó-ágot mutatott iránta. De bizonyos, hogy ha bir Miksával, rá került volna a sor János Zsigmondra is, az egész magyar haza kellett volna neki.

Egerre fájt a foga leginkább Szulejman szultának. Ott üztek csufot a hadseregével, hát ezért bosszút akart állani. De más-résről e várerősség egyik leghatalmasabb pont volt a felvidéken. Ha elesik, megvetheti ott lábát, s könnyebb lesz dolga a többi felvidéki várral.

Ám ez egyszer füstbe ment minden tervezése Szulejman szultánnak. Nem jutott ő el Egerbe, hanem a másvilágra. Utolsó hadát vezette most. A hogy betette országunkba a lábát, Szigetvárnak fordult, s ott lelte halálát. Csak egyet érhetett még meg, Zrinyi Miklós csodás küzdelmét. Tanuja lehetett e nagy hős véghetetlen honszerelmének, minden emberit felülmuló véghe-tetlen lelkesedésének.

Konstantinápolytól az utat hazánk határszéléig, Zimony városáig, ötvenkét nap alatt tette meg Szulajman szultán. Ekkor Zimony alá érkezett. Ott nagy ünnepségeket csapott, mert tiszteletére odajött Erdélyből, János Zsigmond, még pedig akkora hűhóval és nagy fénynyel, a mi be illett volna egy császárnak is. Négy száz nemes kíséretében jött az ifju fejedelem, még pedig négyszáz kocsival. Mindegyik kocsiba négy ló volt fogva. Így nyargalt át szélteben-hosszában Magyarországon. Az öreg szultán jó kedvű volt, szerelmes fiának nevezgette János Zsigmondot. Szerencsére azt nem kívánta tőle, hogy táborában maradjon, s kísérje a hadjáratban. Kegyesen elbocsátotta védencét, maga pedig indulni akart terve szerint tovább Eger felé, midőn hírül hozzák, hogy Zrinyi Miklós, Szigetvár ura, az ottan körül tartózkodó török parancsnokot Siklós alatt megtámadta, megölte, táborát zsákmányul ejtette. Felbőszül erre a szultán, megváltoztatja tervét, s most már nem Eger, hanem Szigetvár ellen vezeti seregét. Eszéknél hidat vernek a Dunán, s azon átkelve, augusztus elején (1566) Szigetvár alá érkeznek.

A török had kilencvenezer fegyveresből állott és háromszáz ágyuval rendelkeztek. Ily óriási erővel vonatta körül Szulajman Szigetvárt, mely egyszerű sárfészek, alig van egy-két bástyája, csupa földből hányt falak és rözsével feltöltött gátak védik. Mint neve is mutatja, egy szigeten épült s az Almás folyó által képezett mocsár veszi körül. A várban a lakosokkal együtt összesen 2500-an voltak, s néhány számbavehető ágyunál több nem állott Zrinyi rendelkezésére.

2500 védő 90,000 támadó ellen!...

Nem óriási aránytalanság ez?

És e 2500 védő mégis hosszú és hősi ellentállást tudott kifejteni a 90,000 ostromlóval szemben.

A haza szent szerelme lelkesítte őket csodás bátorságra, rettenthetlen hősi küzdelemre.

Zrinyi megesküdött hű bajtársainak, hogy a várat fel nem adja, utolsó csepp vérig védelmezi. És neki viszont a védők esküdtek meg: inkább készek egytől-egyig meghalni, mintsem hogy a várat feladják. Így, kölcsönös szent fogadalmat téve, várták az ostromot.

A török augusztus 7-én az új városnál kezdte meg a tá-

madást. Zrinyi két napig védte e városrészt, de belátta, hogy meg nem tarthatja azt, tehát felgyújtotta az összes házakat, hidakat, épületeket, és elvonult onnét. Ekkor a török megszállta az üresen hagyott romokat, s innét intézte a további támadást az ó-város ellen. Minden nap újabb és újabb erő kifejtésével vivta a török hadvezénylet az ó-várost. A mocsáron keresztül óriási munkával gátat kezdtek építeni. — Tíz napig tartott e küzdelem, midőn a gát csaknem a falig elkészült, s a folyvást működő ágyuktól annyira szenvedtek az épületek és bástyák, hogy Zrinyi tovább e ponton sem tarthatta magát. A török egy heves ostrom után, sok ezer elhunyt harcosának árán, az ó-városnak is birtokába jutott. A szorongatott védőknek már csak egyetlen menedékük volt: a felső vár. Mikor látták, hogy az ó-város falain az ellenség nagy tömegekben tódul be, hirtelen a felső várba huzódtak. De e közben az ellen egy csapata a kapukhoz ért, s ott elállta az utat, úgy hogy számos magyar hős a törökök martaléka lett.

A török sereg fővezére, Mohamed, a város nagy részének birtokában érezvén magát, levelet küldött a várba, melyben fényes ajándékokat, s egész Horvátországot igéri Zrinyinek, ha feladja menhelyét.

A hős tűzbe dobta a levelet, vivőjét visszakergette.

Erre Mohamed felbőszülve, másnap erős ostromot intézett a felső vár ellen. Bömböltek az ágyuk, s a török harcosok sűrű sorokban nyomultak a falakra. Heves volt a támadás, de sikertelen. A mi hőseink diadalmasan verték vissza a támadókat.

Ismét több ezer török vérzett el, s két zászlót hagytak a mieink kezei között.

Az erre következett két napon át szakadatlanul lövelték a falakat, s intézték a rohamokat. De éppen semmi eredményt sem birtak kivívni. A vén Szulejman szultán fel van bőszülve a sikertelen harcok miatt, augusztus 29-én újabb, minden eddiginél rettenetesebb rohamot parancsol. Maga is nyeregbe ül, úgy lelkesíti hiveit.

Mind hasztalan, e napon is diadalmasan visszavertek minden támadást a várbeliek. Pedig ez a nap végzetszerű napként lebeghetett előttük. E nap a mohácsi vész, Nándorfehérvár és Budavár elestének napja: aug. 29-ike volt.

A szultán dühébe megbetegszik, s betegen intéz, parancsol ; összes seregét rohamra kergeti, valamennyi ágyuját működteti. Nem használ semmit.

A szultánt a halál veritéke környékezi. Halottfehéren, üvegesedő szemmel nézi a várfalakat, melyeken büszkén leng a három színű zászló. «Még sem égett ki e füstfészek, és még sem riadnak meg a diadal kürtjei» — hörgé a beteg nagyur, a ki hős, csodás alak volt egész életében, országokat hódoltatott, vitéz seregeket győzött le nagy, fényes csatákban, de ily szégyen még nem esett rajta soha, soha!

Nem is tudta tul élni.

Meghalt a táborban Szigetvár falai alatt. Azt mondják a guta ütötte meg a feletti dühében, hogy a várat nem bírja bevenni. — Mohamed nagyvezér kétségbe van esve. Ha időelőtt megtudja serege a szultán halálát, szétfut, a tábor felbomlik. Tehát szigorú parancsot ad ki, hogy a szultán halála titokban tartassék; kiültetik sátorába, nagy karos trónjába, mintha élne s nézné az ostrom folyását. Másnap, harmadnap újabb és újabb rohamot vezényel a nagyvezér a vár ellen. És midőn látják, hogy kard kard ellen nem nyerhet diadalt, az ő erejük, vitézségük, megtörik a mi hőseink honszerelmén: pokoli munkához fognak. Összehordanak az egész vidékről, messze környékről, mindenhonnan fát, rőzsét, szalmát, gázt; hordják ezer és ezer kézzel, száz meg száz igával a bástyák alá. És aztán felgyújtják a száraz anyagot. Az iszonyú tűz körülnyaldossa a belső várat; lángot fognak a tetők. Ég az egész vár, miközben bömbölnök az ágyuk, s a szabadon álló oldalon roham rohamra intéztetik. Az ugynevezett Nádasdi-bástyánál két izben nyomul be az ellenség. Már bent vannak a várba, már azt hiszik urai a romoknak. De hős Zrinyi rémitő csapást mér rájuk, mind a kétszer visszaveri a benyomulókat. Oh, ha férfiú vitézség, hősiesség s elszántság intézhették volna a harcot, soha nem kerül Szigetvár a török kezébe. De az emésztő tűz elől nincs menekvés. Csak a vár közepén a nagy löportorony áll még sértetlenül. Ide huzódott tehát az egész őrség. Ez is tüzet fogott szeptember 8-ára virradóra.

Most már nem volt hova menekülni; lehetetlenség tovább folytatni a harcot. A foglyul esés, vagy halál közt választhattak.

ZRINYI MIKLÓS.

És a hősök a halált választották. Felöltözött Zrínyi leg szebb öltönyébe, könnyű bibormentét akasztott nyakába, zsebébe helyezte a vár kulcsait, s mellé száz aranyat tett. «Ne mondhassa — ugymond — aki levetköztet, hogy nálam sem-

mit sem talált.» Nyakába nehéz arany láncot akasztott, fejébe gyémánt forgóval ékesített kalpagot tett, s aranyos markolatu kardot fogva kezébe, lelkes beszédet intézett kevés számú bajnokaihoz s aztán a kapu felé indult. Felnyittatá azt, s vas szegekkel, apró golyókkal töltött ágyut süttetett el. Ennek füstje alatt mint égből lecsapó villám, rohant le hősei élén a hidra, melyen át be akart tolni az ellen. A harc rémséges volt. A kardok szörnyű munkát végeztek. De hirtelen vége mindennek. Hős Zrinyi Miklós halálos sebek alatt csakhamar elvérzik. Mellette hullnak el társai: Juranits Miklós, Istvánfy Pál, Csáky György, Bajomy János, Palatics Péter és néhány kivételével az egész kis csapat.

Csak holt testeiken keresztül juthattak a földig leégett vár birtokába. Az ára volt: a szultán halála s huszonötezer harcos eleset. Ennyibe került a sárfészek.

BÁTHORY ISTVÁN

erdélyi fejedelem.

ZON nagyok és jelesek között foglal helyet Báthory István, a kiknek nevét nem csak a hazai, hanem a világtörténelem is följegyezte. Egy darabig itthon világított nagy eszével, nagy lelkével, majd pedig elment Lengyelországba királynak. És ott, a lengyelek között, dicsőséget szerzett a magyar névnek, a lengyel nemzet történetkönyvébe nevét arany betűkkel irták be. Akkor volt legnagyobb Lengyelország, midőn a mi Báthory Istvánunk ült a trónján.

A mohácsi vész után még csak negyven esztendő telt el, s máris egészen át van alakulva Magyarország.

Három részre szakadt.

Egy része fenn, Pozsonytól Kassáig, osztrák uralom alatt. Budán és az egész alvidéken a török fészkelte be magát, Erdély pedig és a vele határos magyar vármegyék, a harmadik darab országrészt alkotják. A két magyarországi területen elnyomatás, örökös háborúság van, Erdélyben szabadság és béke. Igen, mert itt nemzeti fejedelmek ülnek a kormányon.

Első fejedelmük János Zsigmond volt, a Zápolyai János király fia, kit a hatalmas Szulimán szultán pártfogolt. Legalább azért, hogy Mohácsnál szerencsétlenségbe juttatta az országot, tett annyi szivességet, hogy Erdélyben meghagyott egy kis függetlenséget, s a bécsi kormány ellenében támogatta ezt a független kis bérces hazát.

János Zsigmond derék, felvilágosodott, okos fejedelem volt. Alatta szemlátomást virágzásnak indult a kis országrész. De fiatalon halt el 1571-ben s maga után nem hagyott utódot. Azonban életében még úgy rendelkezett, hogy hű emberét és főfő

tanácsadóját, Békés Gáspárt válaszsák meg fejedelemnek. Ámde az erdélyi urak nem fogadták meg tanácsát, mert fejedelemnek közmegegyezéssel Báthory Istvánt választották. Így tehát a második erdélyi fejedelem Báthory István lett.

Mindenki helyeselte e választást, mert Báthory István érdemes volt arra. Kora fiatalsága óta igaz, lelkes barátja a nemzeti ügynek, már a jóval előbbi időkben volt ő egyszer Erdélynek ura, ugyanis őt tette erdélyi vajdává a kis János Zsigmond atyja, Zápolyai János király. Vitézül is forgatta a kardot hazája érdekében; egészen méltányos volt tehát, hogy az országgyűlésre Gyulafehérvárott egybegyűlt rendek őt válaszsák meg fejedelmökül. Ebben azonban Békés Gáspár nem nyugodott meg. Volt pénze és nagy tekintélye. Kardot fogott Báthory ellen, segítséget kért a bécsi kormánytól is. Jelentékeny hadal tört Báthoryra, de bizony csuf vereséget szenvedett, ő hontalan bujdosó lett, Báthory pedig megerősítette magát fejedelmi székében.

Békés Gáspár még ezután is békétlenkedett, de szerencse-csillaga aláhanyatlott, óriási mennyiségű kincseit mind elköltötte, s végre nyomorba jut, végkép elhagyatva kinlódik. És íme akkor felemeli Báthory István, megbocsátja ellene elkövetett vétkeit, maga mellé veszi a trónon, barátjának, meghittjének tekinti. Az előbb még lázadó halálos ellenség, csodálkozással fogadja Báthory ajánlatát, de aztán hálás lesz iránta, igazán lelki testi barátságot táplál szívében, s meghal karddal a kezében barátjáért és uráért Lengyelországban.

Hát nem poetikus és nemes mozzanat ez a két nagy ember élettörténetében!

A kis Erdély állami életében igen nagy fontosságu volt, hogy mindjárt kezdetben olyan derék fejedelmei voltak, mint János Zsigmond és utána Báthory István. Ha gyenge, erélytelen kormányt éreztek volna ott a bécsiek, vagy a török szultán: bizony nem hagyták volna soha nyugton Erdélyt. De így mind a két hatalom kénytelen volt belenyugodni az új állapotokban, sőt a török annyira ment, hogy Báthorynak fejedelmi buzogányt, zászlót és főveget küldött. Báthory természetesen elismerte a török védnökségét, kötelezte magát, hogy évi adót fizet. Ez már akkor ugy volt szokásban, János Zsigmond is

BÁTHORY ISTVÁN.

temérdek kincset és drágaságot volt kénytelen küldeni Konstantinápolyba a szultán barátságáért.

Négy esztendeig ülte meg Báthory az erdélyi fejedelmi széket, s ez idő alatt nagygyá, gazdaggá és hatalmassá tette a kis Erdélyt. Bölcsen és okosan kormányozott, vitézi kardjával

távol tudta tartani minden ellenségét. 1575-ben azonban az történt vele, hogy megválasztották Lengyelország királyának. Persze, híre ment a lengyelekhez, hogy mily jeles fejedelem ő, mily odaadó szeretettel csüng népe javán. Szemet vetettek rá, s azt mondták, ő lesz a királyuk és senki más. Pedig ajánlkozott Miksa osztrák császár és magyar király is. Ámde a lengyel rendek 1575-ben, december hóban, tíz nappal karácsony előtt, egy szívvel-lélekkel királylyá választották Báthory Istvánt. Miksa sietett tiltakozni a választás ellen, inté Báthoryt, hogy a lengyel trónt el ne fogadja, kárpótlásul Szatmár és Nagybánya városokkal elégedjék meg. Báthory nem hallgatott a tiltakozásra, elfoglalta a trónt. A saját országától a következő évben (1576.) jan. 15-én Medgyesre összehívott országgyűlésen elbucsuzott, utódjául testvérbátyját, Kristófot őhajtotta megválasztatni, mit később a rendek meg is cselekedtek.

Fényes lengyel követség érkezett Erdélybe s annak élén az örömmámorban uszó Krakkóba utazott Báthory. Ott május 1-én (1576) megkoronázták, s másnap nőül vette Zsigmond Ágost lengyel király testvérhugát Annát.

Mert kikötötték a lengyel rendek, hogy az, kit királyuknak választanak, köteles lesz feleségül venni az elhunyt király testvérhugát. Báthory készséggel eleget tett ennek a kikötésnek, egybekelt a lengyel királyi hölgygyel, hogy így annál jogszerűbb birtokosa lehessen a koronának.

Miksa a dolgok ily alakulásával szemben elhatározta, hogy fegyveres erővel támad Báthoryra. Már meg is kezdődött a hadgyűjtés, midőn a császár hirtelen meghalt, s így abba maradt a kétes eredményű hadjárat.

Báthory nagy dicsőséget szerzett a magyar névnek. Bölcseséggel, eszélyességgel uralkodott a lengyel nemzeten, fényhez, hatalomhoz juttatta az országot. Megvédte külellenségtől, s erősítette, gyarapította a határokon belül. A lengyel história mint legnagyobb uralkodónak örökité meg nevét, s ilyen sajátos módon fejezték ki iránta való csodálatukat: «Vagy soha ne született volna, vagy ha született, örökké élne.»

Érdekes volt ekkor a két ország egymáshoz viszonya. Báthory folyvást összeköttetésben állott Erdélylyel, hol a testvére, Kristóf volt a fejedelem. Egyre-másra jöttek a követek, s

a lengyel udvar fele részben magyarokból állott. Számos érde-
mes magyar ember él a király mellett, többen közülök egészen
lengyelekké is lesznek, s úgy intézik a nagy királylyal együtt
új hazájuk sorsát.

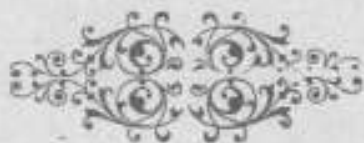
És jól intézték! A lengyeleknek nem volt okuk irigykedni
a magyarokra, mert azok javukat akarták, s ha kellett, életü-
ket is áldozták az ő ügyükért.

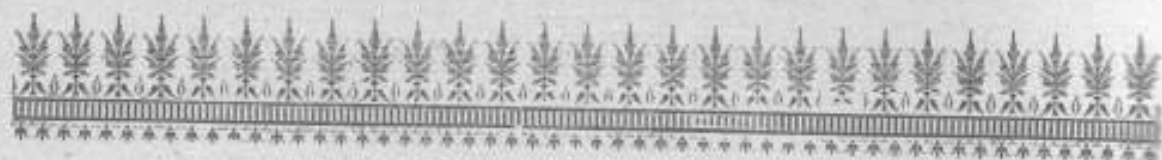
Volt rá alkalom elég. Az orosz már akkor kezdett erőre
jutni, s bele avatkozott Európa sorsának intézésébe. Első terve
volt Lengyelország megtörése. De itt emberére akadt a nagy
Báthory Istvánban, ki hőshöz méltó elszántsággal forgatta min-
dig a kardot új hona érdekében.

Legfényesebb győzelmeit az oroszok ellen vivott három
esztendeig tartó hadjáratban (1579—81.) aratta, midőn a gőgös
«Rettenetes» Iván cár hadait megsemmisítette, várait egymás-
után elfoglalta, s egy tartomány visszaszerzésével gazdagi-
totta és növelte országát.

Tíz esztendeig viselte Báthory a lengyel koronát. 1586-ban
december 12-én hunyt el; halálát két ország siratta.

Attól kezdve Erdélyre is szomorú napok következtek.

BÁTHORY ZSIGMOND

erdélyi fejedelem.

SOKSZOR kiszámíthatlanok a végzet utai. Mily váratlan és szokatlan fordulat volt az, hogy Báthory Istvánt lengyel királynak elvigyék, s így kiragadják a dicsőségesen kezdett erdélyi fejedelemségből. Ha itt tölthette volna el azt a tiz esztendőt, mit a lengyel királyi trónon eltöltött, mi minden másképp történhetett volna. Talán Erdélyt egész függetlenné teszi, s átcsapva nagy Magyarországra, ott is folytatja s keresztül viszi a függetlenség politikáját. De hajtotta becsvágya, eltávozott, árván hagyta a kis Erdélyt. Azonban még sem egészen, mert maga után a saját testvérét Kristófot emeltette a fejedelmi székbe.

Medgyesre hívta össze az erdélyi rendeket, ott bucsuzott el tőlük, s ott utódjául ajánlotta testvérét, Báthory Kristófot. Az erdélyi rendek engedtek jó uruk felhívásának, s később, midőn Gyulafehérvárra fejedelemválasztó országgyűlésre egybeültek, egyhangulag megválasztották Báthory Kristófot, ki minden tekintetben méltó utódja létt a nagy Báthory Istvánnak.

Az új fejedelem alatt csak folytatódott az előbbi óvatos és okos kormányzás, fel van jegyezve a történelemben, hogy Báthory Kristóf uralkodása alatt volt legboldogabb a kis Erdély. Ámde nagyon rövid időre, alig pár évre terjedt uralkodása, s e rövid idő alatt maradandó nagy eredményeket elérni még sem lehetett. Utána a fia, Zsigmond következett.

A kis Báthory Zsigmond akkor még csak nyolc éves volt, helyette az uralkodást háromtagu kormányzótanács vezette, melyet Lengyelországból Báthory István bölcsen és okosan igazgatott s minden a legjobb rendben ment. De ez nem tartott

sokáig. Báthory István is meghalt s ezt Erdély nagyon meg-
érzé. A gyermek-fejedelem tanácsosai nem tudtak egymással
megegyezni az uralom fővezetése felett.

E közben nőtt, fejlődött a kis Zsigmond; átlépve a gyermek-
éveket, érezni kezdé, hogy neki talán már nem is igen van
szüksége a gyámkodásra. Az országgyűlés beleegyezésével
1588-ban átvette a kormányzást, előbb azonban hosszas alku-
dozás volt közte és a rendek között, kik a jezsuiták kiűzését
kivánták. Ezt nem szívesen tette a fejedelem, mert nevelői éppen
jezsuiták voltak s így kegyelettel viseltetett irántok. De akkori-
ban csekély kivétellel az egész Erdély protestáns volt, miért is
nem lehetett ellent állani a rendek kívánságának. Erre aztán
létre jött a megegyezés, a 15 éves gyermeket nagykoruvá avat-
ták, ki is a medgyesi templomban ünnepélyesen felesküdt a
törvényekre, ennek utána pedig hetedhét országra szóló nagy
lakomát csaptak.

Az emberek remélték a legjobbat. Még igen jól emlékez-
tek, hogy nem is olyan régen, már volt gyermek-ifju a trónon:
János Zsigmond, ki szintén 15—16 éves korában állott a kor-
mány élére. Es akkor minden nagyon jól ment, mert ez az ifju
nagy eszü, nagyszivü derék fejedelem lett. De bezzeg másként
történt most. A mostani ifju fejedelem meg sem közelíti amaszt.
A szive rossz, a mi esze, okossága van, azt rosszul használja.

A gyermek-ifjuból csakhamar egy rettenetes zsarnok lett,
a ki átokként nehezedett az országra és milyen hosszú ideig:
egy negyedszázadon keresztül!

Báthory Zsigmond uralkodásához gyászos emlékek fűződ-
nek, az a huszonöt esztendő, a mennyi ideig zaklatta, gyötörte,
sokszor elárulta szegény hazáját, a nyomor, a küzdelem kor-
szaka Erdély történetében. Nála zsarnokibb, kegyetlenebb és go-
noszabb fejedelme nem volt Erdélynek. Féktelen önkényre
vágott. Nem türt az országgyűlésen ellenzéket. Azokat a tanács-
urakat, a kik önkénye ellen felszóltak, gyalázatos alattomos-
sággal a tulajdon palotájában elfogatta, aztán lefejeztette. Ily
borzasztó vérengzéssel oltotta ki életét tiz főurnak, köztük saját
unokatestvérének s rokonainak... Nem volt többé ellenzék az
országgyűlésen, kénye kedve szerint tehette Zsigmond fejede-
lem azt, a mit akart. Az ifju harci dicsőséggel óhajta lecsilla-

BÁTHORY ZSIGMOND.

pitani lelkiismeretét, kereste a babért. Meg is találta. Pár alkalommal fényes diadalt aratott a török felett. De aztán megunt mindent, szabadulni akart méltóságától. Hirtelen egyet gondolt, átadta Erdélyt Rudolfnak.

A bécsi kormány megörült, hogy ily könnyű szerrel birtokába jutott Erdélynek. Ha nagyobb erélyt tudtak volna kifej-

teni, bizony meg is tarthatták volna akkor szerzeményüket. De nagy volt nálok is a zűrzavar.

Az erdélyi urak fellelegzettek, azt hitték, hogy végre most már megszabadulnak a szerencsétlen sorscsapástól. De az öröm nem tartott sokáig. Ismét visszatért az átkos uralom, megint előkerült Báthory Zsigmond, s volt annyi ereje, hogy újra felszínre juttatta személyét.

Szánja - megbánja előbbi tettét és előáll, visszahelyezi magát a kormányba. Rövid idő múlva újra mást gondol, megint menekülni kíván, Endrének, bibornok unokatestvérének adja át a hatalmat, sőt ajánlja neki feleségét is. Azt akarja, hogy lépjen ki az egyházi rendből, s vegye nőül Mária Krisztina osztrák főhercegnőt, kit ő soha nem szeretett.

Ilyen eszeveszett botrányokat csinált a boldogtalan ember. Regénybe illő fordulatokkal lepte meg a világot. A fejedelmi széken tehát Báthory Endre bibornok ül, s a kis ország megint újra reméli sorsa jobbira fordulását.

Az öröm és reménykedés újból csalóka fénynek bizonyult. Most egy idegen ember lép előtérbe, Mihály, a havasalföldi vajda, kinek már régen fájt a foga Erdélyre; célját csak hogy el nem érhetette. Harcot kezd s győzedelmeskedik.

Báthory Endre bibornok-fejedelmet csakhamar aztán elüzte Mihály havasalföldi vajda, s ekkor újból előtermett Zsigmond, újra megjelent s a fejedelemségről Rudolf javára újra lemondva, 50 ezer forint évi díj biztosítása mellett, Csehországba vonul s 1613-ban bekövetkezett halálával szünt meg végre zaklatni szerencsétlen hazája nyugalma.

Hamvai is Prágában nyugszanak.

ILLÉSHÁZY ISTVÁN

nádor.

IEGGYÁSZOSABB korszaka hazánk történetének az 1600-as időkre esik. Már azelőtt is gyült, gyült a sok sérelem. Rudolf császár szerencsétlen uralkodása alatt a magyar nemzet alkotmánya nagy csorbát szenvedett, a bécsi urak azt tették, a mit akartak. Rudolf nem törődött az országgal, prágai várkastélyába zárkózott, s ott élt elzárkózva, tudományos buvárlatokba merülve. Tudósok meg csalók vették körül. A tudósok csillagvizsgálásra tanították, a csalók meg elhitették vele, hogy sárga rézből aranyat készítenek számára. Ez akkor divatos ostobaság volt, az egész világon voltak aranycsinálók.

A prágai váron kívül aztán Rudolf széles nagy birodalmában semmi sem ment úgy, a hogy menni kellett volna, főként Magyarországon fenekestől felfordultak az állapotok. A török folyvást a nyakukon ült, s a német uralom lenyűgözte a törököktől megkimélt hazarészt.

Ebben a siralmas időben élt és szerepelt Illésházy István. Mintegy husz esztendőn keresztül főszerepet vitt az ország dolgainak intézésében. Hatalmas nagy ur volt. Vagyona többre ment egy millió forintnál, a mi az akkori viszonyok szerint óriási gazdagság vala, s a mai állapotokhoz képest tíz milliónak bátran megfelel. A dús gazdag főúr e mellett nagy tehetségével, lángoló honszerelmével az ország általános tiszteletét vívta ki.

Rudolf császár kormánya korán felismerte Illésházyban a nagy államférfiut, a nagy hazafit. Belátták, hogy e főúr erős ellenzéket fog képezni a bécsi elnyomatás, elnémetesítés ellen. Annálfogva elhatározták jőeleve szárnyát szegni. Vagyonában támadták meg, az általa birt Bazin és Szent-György városokat.

ki akarták venni kezéből, mi által jelentékeny jövedelmektől esett volna el.

A főur erőlyesen tiltakozott ezen jogtalanság miatt, s ezért aztán felségsértési pert indítottak ellene. De a főbírók nem voltak hajlandók a bécsi ministerek óhajta szerint itélni.

Ekkor cselhez folyamodtak, Bécsbe idézték Illésházyt azon szándékkal, hogy ott majd szépen fogságra vetik. De Illésházy élt a gyanuperrel, nem ment fel Bécsbe, hanem az üldözés elől Lengyelországba menekült.

Illésházy másfél évig volt önkénytes száműzetésben. 1605 vége felé Rudolf császár testvéröccse, Mátyás főherceg levelet intézett hozzá, melyben arra kéri, hogy lépjen ki elvonultságából s egyenlitse ki a magyar nemzet és Rudolf között kitört viszályt.

A haza ellen intézett sérelmek és alkotmányszegések már akkor lázadásba űzték a nemzetet. Bocskay István kitűzte az alkotmány és a vallásszabadság megvédésére a felkelés zászlaját. Fegyverei diadalt arattak a császári seregeken, nyomról-nyomra birtokába kerítette az országot s a Szerencsre egybehívott országgyűlés fejedelemmé választotta s e méltóságában a török szultán megerősítette.

A császári ház csak ekkor látta be a veszély nagyságát s ekkor fordultak Illésházyhoz, hogy legyen közbenjáró Bocskaynál. Illésházy megtette, a mire kérték, alkudozásba bocsátkozott Bocskayval, a ki dacára az általa kivivott sikereknek, hajlandó volt a békére, mert hazája sorsát jobban vélte biztosíthatni kölcsönös békeszerződés által kivivandó előnyök, mint a további kétes háborúk által. Illésházy nagy tapintattal és államférfiu bölcsességgel vezette az alkudozásokat, melynek vége a bécsi békekötés lett. (1606.)

A béke létrehozása mellett, főcélja volt Illésházynak az uralkodással mit sem törődő Rudolfot megbuktatni s helyébe Mátyás főherceget ültetni, ki a magyar ügynek és a protestantizmusnak buzgó barátjaként mutatta magát. Mátyás is hő vágyat érzett az uralmat névleg is hatalmába keríteni, miután tényleg már ugyis birta.

A nemzet jobbjai örömmel szemlélték a császári családban kitört harcot és mert azt remélték, hogy II. Mátyás jobban

ILLÉSHÁZY ISTVÁN.

megállja helyét a trónon, s legalább igazságos lesz Magyarország iránt, hát a pártjára állottak. Mindenki a jobb jövő felderülését üdvözölte Mátyás trónfoglalásában. Már csak azért is népszerű volt, mert a felejtethlen »igazságos« Hunyady Mátyás királyra emlékeztette az országot.

1608-ban koronázták meg nagy pompával II. Mátyást. Jelen volt a koronázó országgyűlésen Illésházy is, még pedig már

mint udvari főemberi királyi főpohárnoki méltóságot viselt,, s szószólója volt a békés megegyezésnek.

II. Mátyás trónrajutásával Illésházy is elérte a legfőbb polcot: a rendek által országnádorává választatott. Ő buzgó protestáns volt s mégis egyhangulag választották meg, még a kath. főpapok is reá szavaztak, pedig abban az időben már nagy harc folyt a két felekezet között.

A nemzet lelkesedése általános volt, mikor Illésházyt tudták a nádori széken. Megnyugvással tekintettek a jövőbe, mert hitték hogy a nemzet jogainak hű védője áll az ország és a korona közt, hitték, hogy a bécsi béke, melyet Illésházy hozott létre, most már végre fog hajtatni. De fájdalom, e remények beváltásában megakadályozta Illésházyt a halál. Áldásos életének 68-ik évében, 1609. május 5-én jobblétre szenderült, élete által forduló pontot írva a történelem könyvébe. Ha ő nincs, talán nem jő létre a bécsi béke, talán török pártfogás alá jut az ország, végkép elszakadva a Habsburg-háztól.

THURZÓ GYÖRGY

nádor.

NAGY csalódás érte a nemzetet II. Mátyással. A hozzá fűzött szép remények bizony nem teljesültek. Kitűnt, hogy valami nagy ragaszkodással nem viseltetett hozzánk soha. Jók voltunk neki addig, míg trónra juthatott. Azután pedig ő is reá tért a hagyományos bécsi politikára, melynek az volt a végcélja, hogy alkotmányunkat megtörve, vagy végképen elko-bozva, bekebelezzenek bennünket Ausztriába.

Illésházy halála után már a nádori kapocs sem volt köztünk és az uralkodó között. II. Mátyás azt gondolta, hogy ő csak Illésházynek volt lekötve, mert jórészt neki köszönhette trónját. A nemzetet számba sem vette már.

Első szinvallása az volt, hogy nem akarta a megürült nádori méltóságot betölteni. Minek ez az ellenőrző hatalmasság az ő oldala mellett! Mert az volt a nádor: a nemzet által szabadon választott megbízott főminister, ki a király minden dolgát szemmel tartotta, csak az volt a törvényes eljárás, a mihez ő is beleegyezését adta, ha az alkotmány megsértését tapasztalta, joga volt ellent mondani a királynak, s kötelességében állott tüstént országgyűlést hívni össze.

Illésházyval még csak megvolt valahogy II. Mátyás, ő utána már nem akart senkit elfogadni a nádori székben.

De a nemzet résen állott, szerencsére még élt a trón-vesztes Rudolf, azzal fenyegetőztek, hogy hozzá pártolnak, ha jogos követelésüket nem teljesíti.

Ez hatott, megtörtént a nádorválasztás.

Thurzó György protestáns főurat, egyhangulag nádorrá választották; tehát megint protestáns férfit.

Thurzó már azelőtt is tekintélyvel és nagy befolyással

THURZÓ GYÖRGY

birt, a nádori szék pedig az ország ügyei intézésének teljeshatalmu vezetőjévé tette. Lángoló hazaszeretettel fogott munkájához s nagy buzgósággal karolta fel a protestáns ügyet is, melynek ő legfőbb oszlopa volt.

1610-ben Zsolnán, zsinatra gyűjté össze a protestáns főpa-

pokat és főurakat. A zsinat rendszerbe foglalta a prot. vallás szervezetét, annak a kath. valláshoz való viszonyát.

Feljegyzésre méltó, hogy az ausztriai protestánsok is, mint megmentőjüket tekintették Thurzót, hozzá fordultak, hogy eszközjön ki nekik is oly szabad vallásgyakorlatot, mint a minővel a magyarok birtak. Thurzó készséggel tett lépéseket érdekében, Mátyás ígérte is, hogy védelmébe veszi az osztrák protestánsokat.

Érdekes, hogy II. Mátyás élete vége felé épen oly télen-ségbe esett, mint bátyja, Rudolf. Visszavonult az uralkodás gondjaitól s ekkor Thurzó Györgynek az összes bécsi minis-terekkel és főurakkal szemben kellett védeni a magyar haza alkotmányát. Ez pedig már sokkal nehezebb feladat volt. De mégis nagy szerencsének kell tartanunk, hogy éppen akkor, midőn megint olyan ferde helyzetbe jutott a birodalom, a mi részünkről oly lelkes, oly derék hazafi állt résen.

Olyanok voltak megint az állapotok, mint Rudolf alatt. Volt is uralkodó, nem is volt uralkodó. A kormány élén csak névleg állott II. Mátyás, az intéző kéz sok volt, s valamennyien alkotmányunk, önállóságunk ellen törtek, a helyett, hogy a törököt gyűrték volna le. De a felhold ott ragyogott folyvást Budavár ormán. A magyarok nem háborgatták, sőt kezdték megszokni, mert jobban féltek Béctől, mint Konstantinápolytól.

Thurzó hiven teljesítette az ő nagy feladatát. Ugy a hazának, mint a protestáns ügynek rendkívüli szolgálatokat tett. Tevékeny életének 1616-ban vetett véget a halál.

RUDOLF.

40-ik uralkodó.

(1576 — 1608.)

MOHÁCSI vész után harmadik király a Habsburg uralkodó családból. Atyja, Miksa, csak tizenkét évig ült a trónon, s bizony nagy zavarokat és bajokat hagyott fiára, a beteges Rudolfra, ki egyike lett a világtörténelem legkülönösebb alakjainak. Ha még csak beteges lett volna! De e mellett bizonyos hóbortosság hatotta át lényét. Bolond volt; igaz, hogy nemes értelemben, mert hóbortjai közepett pártolta a tudományt, művészeteket; de mit használt azzal, ha birodalmait, ezek között a magyar trónt is teljesen elmellőzte, az uralkodással semmit se törődött; odahagyta Bécsset, ősei székhelyét, elment Prágába. És ott, hires szép várkastélyában élt törődött, betegesen.

Összes idejét arra szentelte, hogy korának rögeszméjét, az aranykészítés titkát kutatta, majd csillagokat vizsgált, festett, lovagolt, órákat készített s más efféle kézműves mesterséget nagy kedvteléssel üzött.

Természetes, hogy ily uralkodó alatt, ki elvonul a trónjától és oly sajátságos módon él, nem lehetnek boldogok a népek.

Rudolf széles nagy birodalmában mindjobban kiütött az elégtelenség. Ő nem törődött semmivel, nem foglalkozott állami ügyekkel, elzárkózott a világtól, s mint remete élt gyönyörű várlakában, melynek óriási költségekkel csodás szépségüvé varázsolt kertjét sem igen látogatta. Vastag falakkal elzárt folyosón sétálgatott, várát soha el nem hagyta, mert attól tartott, hogy megölik.

Lassankint üldözési félelmek vették körül, nem bocsátott magához senkit.

Mély csöndben üldögélt bűvös szerei között, vagy festőtermében. A festészetet rendkívül szerette. Halála után husz millió forint értékű kép- és más ily művészeti gyűjteményt találtak várlakában.

Ha a király elbujt a világ elől, ki uralkodott akkor az országban?

Testvére Erneszt, őt bizta meg Magyarország kormányzásával, később aztán Mátyás főhercegre ruházta a kormányt.

Magyarország népeinek sehogysem tettszettek Rudolf intézkedései, főként mivel az ő nevében újabb és újabb sérelmeket követtek el az alkotmány ellen. A rendek országgyűléseiken sürgették a bajok orvoslását, de hasztalan. A király Prágában nem hallotta meg.

E közben kiütött a török háború is (1593.) és ettől kezdve tartott 16 esztendeig, soha vége nem szakadt, évről-évre újabb török had indult a szegény haza ellen.

A történelem a tizenöt éves törökháborúnak nevezi ezt a korszakot.

Szinán nagyvezir 1593-ban 150 ezer főnyi haddal érkezett az országba; az alsó részeken pusztítva, Veszprémet és Palotát bevette, mire nagy csapásokat okozva, kitakarodott. Később új haderővel jött megint, s újabb szerencsétlenséget hozva hadjáratával, több erős várat megostromolt, mások önként hódoltak meg.

1595-ben a nyolcvan éven felül levő, de vitéz és harcias szellemű nagyvezir, újból roppant sereg élén, Erdély felé indult Báthory Zsigmond ellen, de az ifjú fejedelem vitézül feltartóztatta. Ezalatt Magyarországon is szerencsésen küzdöttek a török ellen, úgy, hogy Mohamed szultán nagy had élén szükségesnek látta segítségül jönni.

Egert fogta ostrom alá.

Bezzeg most nem maradt hű e vár régi hírnevéhez, mert az ellenség kezébe jutott.

A derék Nyáry Pál kapitány el volt tökéelve épp úgy megvédeni a falakat, mint hajdanában Dobó tette volt. De a vár védői közt volt egy csomó külföldi származású zsoldos. Ez az idegen

RUDOLF.

nép összeesküvést forralt, elfogta Nyáry kapitányt s más több magyar vitézt. A foglyokat kezesekül kiküldték a török táborba, mire a kapukat, szabad elvonulás feltétele mellett, megnyitották. E gyalázatos árulásért az lett a bérük, hogy a benyomuló török sereg mindnyájukat felkoncolta.

Eger eleste után Mahomed szultán Mezökeresztes körül ütötte fel táborát. A Miksa főherceg vezénylete alatt egyesült magyar sereg itt támadta meg a törököt. A szultán első nap negyvenezer főnyi hadat küldött ellenük. A mieink vitézül megverték e hadat, elszedték ágyuikat. Második nap még erősebb támadást intéztek a magyar táborra. Megint sikertelenül. Végre harmadnap a szultán egész erejét küldte harcra. A győzelem megint részünkön volt. A török had hátrálni kezdett. Maga a szultán sem állhatta meg többé helyét, a hátul levő segélycsapatok oltalma alá huzódott vissza. A törökök mindinkább hátráltak, odahagyták ágyuikat. Egész táboruk, kincstáruk, s a szultán sátra, mind, mind a mi seregünk kezébe jutott.

E felett nagy lett az öröm.

A magyar s német harcosok a zsákmány összegyűjtésével foglalkoztak, s örömben elkezdtek táncolni, észre sem véve, hogy ez alatt a háttérben a törökök megvert hada összeszedi magát, s itt is, ott is lovascsapat törtet elő, a kik meglepik a könnyelműen mulatozókat, s nemcsak, hogy visszafoglalják a saját ágyuikat s hadikészleteiket, de sőt martalékul ejtenek tőlünk 96 ágyut és sok hadiszert.

A következő évben uj török hadjáratok következtek. Hol mi győztünk, hol ők. Ez így ment szakadatlanul, örökös harcok színhelye volt az ország, melyet már nem csak a törökök dúltak, hanem a külföldről behozott német és más segélyhadak is.

Ily szomorú állapotban volt hosszú esztendőkön át a haza. Irtóztató nyomorúság terjedt el a nép között. A háboru izgalmai alatt országgyűlést nem tartottak, a nemzet sérelmeit nem orvosolták, mindezekén felül még vallási viszálykodások is növelték a zavart.

Ily körülmények között ült össze 1604-ben az országgyűlés. A rendek összeállították a nemzet sérelmeit, s 20 pontból álló törvénycikket terjesztettek Rudolf elé megerősítés végett. Rudolf erre azzal felelt, hogy egy 21-ik törvénycikket tett a

végére, mely keményen megtiltja az országgyűlésen a vallási vitatkozást. E miatt a rendek mód nélkül felháborodtak. A sok mindenféle baj, csapás annyira elkeserítette a kedélyeket, hogy csak egy szikra hiányzott a lázongás kitörésének fellobbantásához.

Megjött a szikra is Bocskay István személyében.

Erdélyben szörnyű állapotok voltak. A császári kormány részéről egy kegyetlen, vérszomjas kormányzót küldtek a fejedelemségbe. A gyászos emlékezetű Basta volt ez, ki a legzsarnokibb önkénynyel dulta, pusztította a kis hazát. Bocskay István, ösztönöztetve barátai által s biztatást nyerve török részről, kitűzte a felkelés zászlaját és rövid idő alatt fényes sikereket vivott ki. A felvidéki várak, az urak, a nemesség kivétel nélkül pártjára állottak. Az egész Erdély zászlója alá szegődött úgy, hogy Basta kénytelen volt sietve menekülni az erdélyi részekből.

1605. elején Bocskay Szerencsre országgyűlést hirdetett, melyen a nagy számmal egybegyűlt rendek Magyarország és Erdély fejedelmévé választották.

A király ezalatt is folyvást prágai palotájába volt zárkózva, hallgatta nagyszámu órái ketyegését, szétszedte, meg összerakta azokat; aztán festegetett, vegyészkedett, csillagokat vizsgált. Helyette Mátyás főherceg törte fejét, hogy miképen állithassa helyre a rendet, hogyan akadályozhassa meg a lázadás tovább terjedését. Legokosabbnak látta szép szerével, békés uton lépni egyességre Bocskayval, ki mellett a vitéz hajdu nép oly erős és bátor sereget képezett, hogy azzal a zsoldos had meg nem mérkőzhetett. A főherceg a nagytekintélyű Illésházy Istvánt bizta meg a Bocskayval való alkudozással. Illésházy elvállalta e nehéz megbízatást s közbelépését siker koronázta.

Bocskay az ország érdekében hajlandónak mutatkozott a békés megoldás terére lépni, s így jött létre a híres bécsi béke, melyet a törökkel kötött zsitva-toroki békekötés követett. Komárom mellett a Zsitva-folyó torkolatánál találkoztak egymással Rudolf császár és a török szultán meghatalmazottjai 1608-ban. Az itt létrejött szerződés értelmében 20 esztendei békét kötöttek, Bocskay úgy a zsitva-toroki, mint már előbb a Bécsben kötött egyesség értelmében Erdélyt függetlenül bírja, utána pedig az erdélyi nemzet szabadon választ ismét fejedelmet.

Bocskay a békét nem soká élvezhette, 1606. végén meghalt, mint némelyek állítják, megmérgezték.

A gyenge elméjü s öregség által megtört beteges Rudolf, rossz tanácsosaira hallgatva, Bocskay halála után mit sem akart tudni a bécsi békekötésről, megtagadta annak elfogadását. Ez az országot újabb izgalomba hozta, s most az elégtelenség pártjára állott a király tulajdon testvére, Mátyás főherceg, is, ki minden áron le akarta rázni nyakáról eszelős, beteges testvérbátyját, hogy egészen átvehesse a birodalomban az uralkodást.

Mátyás országgyűlésre hívta össze a rendeket, a kik örömmel egybegyűltek és akkor sem oszlottak el, mikor megjelent köztük Forgách Ferenc bibornok Rudolf feloszlató királyi rendeletével. Rudolf fenyegette a magyarokat: nem használt semmit. Mátyás uralta a helyzetet. És Mátyás 25 ezer főnyi, nagyrészen magyar hadsereggel Prága felé indult, és felszólította Rudolfot a békeeggyességre.

Rudolf egyszerre felocsudott tétlenségéből, midőn öcsését, Mátyást nagy sereg élén közeledni hallá. De már késő volt az ellenállás, jöllehet a hozzá hű csehek szintén tekintélyes haddal álltak mellette. Mátyás követséget küldött be a prágai várba Rudolfhoz. Kivánta, hogy az uralkodásról mondjon le. Rudolf habozott, ígért egyet-mást, de aztán másnap megint visszavonta előbb tett ígéretét.

Végző percben görcsösen ragaszkodott az uralomhoz, melyet előbb nem tudott használni. Az alkudozások hosszan elnyúltak s vége mégis csak az lett, hogy Rudolf lemondott a magyar koronáról s az osztrák tartományokról. Kiadta kezei közül a magyar szent koronát és a királyi jelvényeket, melyeket nagy ünnepélyességgel vitettek át Mátyás főherceg táborába.

Mátyás erre országgyűlést hirdet. Az országgyűlés egy kis huza-vona után megerősítette a trónon.

Rudolf ezután még többször próbált alattomban lázadást szítani Mátyás ellen, hogy az uralmat tőle visszaszerezze. De minden kísérlete dugába dőlt, s e miatti bujában, bánatában 1612-ben január 20-án meghalt minden utód nélkül.

BOESKAY ISTVÁN

fejedelem.

1600-ban s az azt követő években, minden képzeletet felülmúló zür-zavar és nyomorúság zaklatta hazánkat. Az ország királya, Rudolf, prágai várába zárkózva, órát csinál, titkos szerket gyárt, nem törődik semmivel. A hazában török is, német is uralkodik, zsarolja a népet, a mellett vallási harc-viszály dúl mindenfelé. A nagy számmal protestáns hitre tért népet a király emberei tüzzel-vassal kezdi visszatéríteni, a nemzet folytonos sérelmeket kénytelen tűrni, a gyámoltalan öreg király alatt az alkotmány minduntalan csorbulást szenved.

A nemzet jobbjai fájo szívvvel látták a haza siralmas állapotát, az ősi alkotmány megnyirbálását; keblükben élénk volt az óhajtas: mielőbb változtatni a helyzeten. Bocskay István, a hatalmas nagy ur, az erdélyi fejedelemséget bíró Báthory nemzetséggel közeli rokon, lépett ki az elégületlen nemzet zászlóvivőjeként. E nagy eszü, lángoló hazaszeretet által tüzelt férfiú számot vetve a helyzettel, megfontolva minden eshetőséget, kitűzte a felkelés zászlóját. Ő annakelőtte hiv embere volt Rudolf királynak, megfordult udvarában, tanácsadója volt országos dolgokban. De a haza sorsa elébbvaló előtte a királyi kegynél. Szembe állott a trónnal s kívánta a haza alkotmányának sértetlen visszaállítását, s a vallásszabadságot. Mikor felszólította az országot Kassáról kelt kiáltványában, a nemzet egy szívvel-lélekkel mellé állott.

Bocskay buzgó protestáns volt, a saját felekezetének vallásszabadságáért s az alkotmány visszaállításáért fogott kardot. Azt akarta, hogy mint a kath. vallást, szabadon lehessen gyakorolni a protestáns vallást is s hogy az ország törvényei és ősi alkotmánya tiszteletben tartassanak.

Az erdélyiek legelőbb csatlakoztak hozzá, 1605. február 21-én nemzetgyűlésükön fejedelmükké választották.

Bocskay, hogy rendszeresen szervezhesse a felkelést, 1605 ápril 17-én Szerencsre országgyűlést hirdetett, melyre ugy a magyarországi, mint az erdélyi urak nagy számban egybegyültek. Hosszas tárgyalásra nem volt szükség, mindenki érezte az ország helyzetének tarthatlan voltát, Bocskayt a nemzet szabadtójaként üdvözölték és közakarattal, nagy lelkesedéssel Magyarország és Erdély fejedelmévé választották, kimondották a vallásszabadságot, hogy t. i. a kath. vallással ugy a református, mint az evangélikus vallás teljesen egyenjogunak tekintessék. Átálános harcot hirdettek az osztrák uralom ellen.

E rendkívüli mozgalommal szemben, a császári ház tagjai nem tudtak mit tenni. Rudolf császár még mindig tétlenül ült prágai palotájában, a családjához tartozó hercegeknek nem adott pénzt a hadviselésre, így aztán meg volt könnyítve a mieink helyzete, és Mátyás főherceg nem tehetett okosabbat, mint szép szerével birni engedelmességre Bocskayt. Követeket küldött hozzá a békeföltételek megtudása végett. Bocskay, nem tekintve a saját előnyét, hogy t. i. a két ország fejedelméül van megválasztva a tesvér-nemzet által, hajlandónak mutatkozott a császáriakkal való békés kiegyezésre, mert ugy biztosabban vélte kivivhatni az ország számára a maradandó békét, a független alkotmányt. Mátyás főherceg követeinek tehát kedvező választ adott, kijelentette, hogy ha Erdélyt és a tiszai részeket önálló fejedelemség alatt birhatja, s a nemzet békéje, vallásszabadsága biztosittatik kész a békealkudozások megkezdésére. Mindazáltal a törökkel sem akart szakítani, a szultánnal formális szövetséget kötött, gondolván, hogy ily módon annál kedvezőbb békét csikarhat ki Rudolf császártól.

A török örömmel fogadta Bocskay szövetség-ajánlását, remélvén, hogy azzal Ausztriát megtörheti. 1605 október 28-án megérkezett Konstantinápolyból a szövetségekötési okmány, november 10-én pedig Budavárában a török szultán nagyvezire, forma szerint Magyar- és Erdélyország fejedelmévé koronázta Bocskayt, kardot övezett oldalára, királyi pálcát adott kezébe. Bocskaynak a töröktől kapott drágaköves arany koronáját most Bécsben, a császári kincstárban őrizik.

BOCSKAY ISTVÁN.

A törökkel létesített eme baráti viszony, jó fedezetül szolgált Bocskaynak az osztrákokkal való további alkudozásoknál. Mátyás főherceg Illésházy István magyar főurat bizta meg a tárgyalások közvetítésével. Illésházyval Bocskay is szívesen alkudozáshoz bocsátkozott.

Rudolf császárral azonban semmire sem lehetett menni. Az elzárkózva élő despota, nem ismervén a dolgok tulajdonképeni állását, makacsul tartotta magát, kevesett engedett, huzta-halasztotta az elintézést. A császári ház tagjait méltó aggodalom fogja el Rudolf makacskodása miatt. Ők nagyon jól tudták, mily általános a felkelés, meggondolták, hogy ha az alkudozások sokáig elhuzódnak, végre is a magyar urak kifogynak a türelemből, s végkép szakítanak az uralkodóházzal, s a család örökre elveszíteti az országot. Annálfogva a hercegek értekezletet tartottak, s Mátyást megválasztották a család fejének, s kivítették, hogy Rudolf, Mátyást Magyarország kormányzójává nevezze ki.

Mátyással, mint teljhatalmu kormányzóval a mieink újra felvették a békealkudozásokat, s végre Bocskay a nemzetre nézve sok tekintetben előnyös békét, a történelmünkben oly fontos «bécsi békét» kötötte. A békekötésben a vallás szabadságát biztosították, Bocskay fejedelmi birtokaiul egész Erdély, továbbá Bereg, Szatmár, Ugocsa megyék és Tokaj jelöltettek ki; továbbá kikötötték, hogy a hivatalok magyarokkal töltsenek be.

A bécsi békekötés aláírása sok huza-vona közben történt meg. Rudolf folyvást habozott, újabb és újabb módosításokat akart tenni. Végre mégis aláírták és a Zsitva-folyónak Dunába ömlésénél a még függőben levő ügyeket is elintézték; most már a török kiküldöttek közbenjárásával is, a béke végleg megerősített. Ez az ugynevezett zsitvatoroki békekötés.

Bocskay már azután nem soká élt. Vizibetegsége mindjobban erőt vett rajta, érezte élte végét. Még egyszer látni akarta hű népét, a nemzet küldötteit. 1606 december 13-ra országgyűlést hívott egybe. A rendek a megkötött béke több pontjával nem voltak megelégedve s kívánták azok bővítését, részben módosítását és némely újabb kívánalmaik teljesítését. Bocskay december 22-én megerősíté az országgyűlési végzéseket, s rá hat nap múlva megszűnt élni. Halálat siettetten egy gonosz tett; titkára, Kátay Mihály mérget kevert ételébe. Többen állítják, hogy egyenesen e mérgezési merényletnek lett áldozata.

A nemzetnek hű fia, nagylelkű, erős jellemű oszlopa volt. Nemzeti alkotmányunk fentartásában, megőrzésében, nagy érdemeket szerzett magának.

Hült tetemeit végakaratahoz képest, Gyulafehérvárott helyezték örök nyugalomra.

FORGÁCH FERENC

bíboros érsek.

SZÁZADOKON keresztül nagy szerepet játszott a Forgách nemzetség hazánk történetében. Egy közülök megölt egy királyt: a szerencsétlen Kis Károlyt, a ki, mint tudjuk, dicsőséges Nagy Lajos király leányát Máriát akarta leszorítani Szt. István trónjáról. Eljött Olaszországból Budaváraiba, s tényleg királylyá koronáztatta magát, s uralkodott harminc egynehány napig, a midőn aztán a szerencsétlen királyné hű embere Forgách Balázs levágta. A királyné, a rege szerint azt mondta volna: Vágjad fiam, vágd Forgách, tied leszen Ghimes és Gács.

Ebből látjuk, hogy a Forgách nemzetség már akkor is királypárti volt, még inkább az lett ezután, mert a királyölőnek csakugyan oda adták a ghimesi és gácsi várat és birtokokat.

Háromszáz esztendővel később ismét «vágott» egy Forgách, de nem királyt, hanem egy nagy felekezetet. Forgách Ferenc mint nyitrai kath. püspök, a mohácsi vész után következő nagy vallási küzdelmek közepett, a protestáns vallás ellenében óriási tevékenységet fejtett ki. Ő volt az első, ki hangoztatta a jelszót, hogy vissza kell téríteni a protestánsokat. Ezt úgy kell érteni, hogy a mohácsi vész után hihetetlen erővel terjedt hazánkban az akkoriban keletkezett protestáns vallás. Az emberek ezrével vették fel az új hitet, naponkint egész falvak, városok tértek át. A kath. főpapok megdöbbenve tapasztalták egyházuk megfogyatkozását, de nem voltak képesek gátat vetni az áradat ellenében. Forgách Ferenc püspök azonban megpróbálkozott a nagy feladattal. Behívta a jezsuitákat, s a mi ennél is fontosabb, megnyerte tervének Pázmány Pétert. E csodás erejű, nagy talentumu férfi aztán ezrével, tizezrével térítette vissza az elpártolt protestánsokat.

FORGÁCH FERENC.

A nagy Pázmánynak első hittérítő cselekedete az volt, hogy magának Forgách érseknek testvéröccsét, Forgách Zsigmond nagynevű főurat, a protestáns vallásról visszatérítette a kath. hitre. Ettől kezdve aztán a két Forgách nagy szerepet vitt, az elsők között látjuk őket folyvást.

A kath. egyháznak Magyarországon való megerősödése

tehát első sorban Forgách Ferenc püspök érdeme. Ha ő nincs, úgy lehet, protestáns állammá alakult volna át országunk.

Forgách Ferenc nagy lelkierővel volt megáldva, a mit magában elhatározott, azt rettenthetlen erővel végre is hajtotta, főként a saját egyházát szerette, annak érdekében mindenre kész volt. A protestánsoknak semmi kedvezményt nem volt hajlandó adni, a királyi békekötéseknél mindig ellenezte a protestánsoknak nyújtott kiváltságokat és jogokat.

A szerencsétlen Rudolf uralkodása alatt jutott el Forgách Ferenc a legmagasabb polcra. Esztergomi érsek lesz, majd elnyeri a biboros kalapot. Fájdalom, a hitbuzgóság annyira elragadta, hogy a magyar haza alkotmányával, szabadságával kezdett nem sokat törődni. Tulságosan kereste a bécsi udvar kegyét. Ennek köszönheti, hogy 1607-ben királyi helytartó lett, hazánkban a király személyét képviselte, tehát az elérhető legnagyobb méltóság birtokába jutott.

Rudolf halála után még II-ik Mátyás király alatt is látjuk szerepelni Forgách biboros érseket.

Meghalt 1615-ben.

FORGÁCH ZSIGMOND

nádor.

FGYMÁSUTÁN három jeles nádor következett: Illésházy István, Thurzó György és Forgách Zsigmond. Illésházy segít megbuktatni a tehetetlen, uralkodásra képtelen Rudolfot, Thurzó György védi, oltalmazza a nemzet jogait, küzdelmet folytat a protestánsok érdekében. Utána következett Forgách Zsigmond. Neki már sokkal nehezebb feladat jutott. Mert az ő idejében már, 1618-ban, midőn nádorra választották, teljes volt a meghasonlás az elnyomott ország és bécsi kormány között. A nádornak az lett volna kötelessége, hogy békéltető legyen a háborgó nemzet és alkotmány sértő kormányzat között. Csakhogy erre Forgách Zsigmond nádor nem volt képes. Pedig ugyancsak iparkodott királyának, II-ik Mátyásnak, majd az utána következett II-ik Ferdinándnak kedvébe járni s a haza alkotmányáért Bocskay után sikra szálló Bethlen Gáborral is jó barátságban lenni. Ámde az a két kulacsosság nem ért semmit, az lett az eredménye, hogy őt, a közbenjárót, mind a két oldalon gyanús szemmel nézték.

Forgách Zsigmond az 1600-as esztendőök elején szerepelt. Hatalmas nagy tekintélyű nemzettségének egyik legjelesebb tagja. Testvéröccse volt Forgách Ferencnek, ki az egyházi pályán érte el a legnagyobb kitüntetést: esztergomi érsek lett és bibornok.

Forgách Zsigmond hosszú időközön keresztül nagy méltóságokat viselt. Volt felső magyarországi főkapitány, Sáros, Szabolcs és Nógrád megyék főispánja, majd 1618-ban II-ik Mátyás uralkodása végén nádorra választotta az országgyűlés és uralkodó egybehangzó akarata. Fiatalabb éveiben protestáns hiten volt, de később, a hirneves Pázmány Péter mint annyi más

FORGÁCH ZSIGMOND.

főurat, őt is kath. hitre térítette. Azon korban mindennapi történet volt az ily hitváltoztatás. Maga Pázmány is protestáns vallásban nevelkedett s csak később vette fel a kath. hitet, s lett kérlelhetlen ellensége a protestáns egyháznak. Forgách

Zsigmond ha nem üldözte a protestánsokat, de nem is pártolta őket. Mikor a nagy Bethlen Gábor a hitért és szabadságért kitűzte a felkelés zászlóját, Forgách Zsigmond azt tette, hogy utját állotta a győzelmesen előnyomulónak. Bethlen már egészen Pozsonyig vezette hadait, Forgách védte a híres pozsonyi várat melyben a szent koronát is őrizték. Ámde Bethlennek meghódolt Pozsony vára, s ekkor a hős felszólította a várat kezében tartó Forgách nádort, hogy adja meg magát. Forgách nem látta célszerűnek tovább dacolni, meghódolt, sőt úgy szinlelte, hogy a Bethlen pártjára áll, különben nem is lett volna tanácsos ellenkezőleg cselekednie, mert akkor már az egész ország Bethlen mellett volt.

Bethlen Gábor azt kívánta, hogy a nádor alkotmányos kötelessége értelmében, hívjon össze országgyűlést, melyen a nemzet közvéleménye megnyilatkozhasnék.

Forgách Zsigmond nádor nem tehetett mást, összehívta az országgyűlést Pozsonyba. Ámde ez az országgyűlés különös dolgokat határozott, s mindenek felett pedig trónvesztesnek nyilvánította II-ik Ferdinándot, s Magyarország királyává Bethlen Gábort, a hős erdélyi fejedelmet választotta meg. Ezt Forgách nádor szó nélkül nem hagyhatta. Tiltakozott és kérte a rendeket, ne vinnék kenyértörésre a dolgot. De a rendek nem hallgattak rá, s úgy fel voltak bőszülve, hogy majdnem ledobták a vár ablakából a nádor urat.

A bécsi kormány jónak látta békülni Bethlennel. Megindultak a tárgyalások. 1620-ban Besztercebányán megint országgyűlést tartnak a rendek, s békéltető bizottságot küldenek ki. Ebbe a bizottságba bevásztják Forgách nádort is. De a békés megegyezéséből nem lett semmi, s a nagy huza-vona közben aztán meghalt Forgách nádor 1621-ben. Halála után jött létre a híres nikolsburgi békekötés.

II. MÁTYÁS

41-ik uralkodó.

(1608 — 1619.)

AZ ARANYCSINÁLÓ, csillagvizsgáló vén Rudolfot, szép szerével lemondásra kényszerítette a testvéröccse, Mátyás főherceg. Magyarország szívesen segítette ebben, mert a tehetetlen zsarnoki kormányzathól már elég volt, s Prágában soha sem hallotta meg az elzárkózott király, mit akar a nemzet.

Mátyás főherceg biztatással, ígéretekkel a maga részére nyerte a közvéleményt, szívesen látták népei a trónon. De hogy tényleg rá is ülhessen a trónra, arra még nem volt elégséges az, hogy Rudolfot letaszította arról, hátra volt még a koronázás, mely nélkül a magyar ősi törvények szerint semmis az uralkodás.

Mátyás előbb az osztrák és morva rendek által akarta magát törvényes uralkodónak elismertetni. De úgy az osztrákok, mint a morvák azt mondták, hogy előbb alkotmányt és vallásszabadságot kívánnak, olyat, mint a melyet nyertek a magyarok a bécsi békekötéssel. Mátyás vonakodott e kérelmet teljesíteni és a magyar rendekhez folyamodott, hogy koronázzák hát meg ők előbb.

Az osztrákok és a morvák kérve kérték a magyarokat, hogy pártfogolják ügyöket, az ő kívánságuk teljesítésétől tegyék függővé a koronázást. A magyarok ígérték, hogy közbenjárnak Mátyásnál; meg is tették, de kevés eredménnyel; így ment aztán a dolog a maga útján. A Mátyás által koronázás végett egybehívott országgyűlés, inkább a nemzet ügyét-baját akarta intézni, mint az osztrákokét.

Több tisztázatlan ügy volt még, melyeket a koronázás előtt jónak láttak rendbehozni, tudták, hogy koronázás után már ugy sem remélhetnének semmit.

Ujabb engedményekre kényszerítették Mátyást, ki annyival is inkább foganatosítani igérte a nemzet ujabb kíváncsalmait is, mert időközben a vén Rudolf felhívást intézett az országhoz, hogy mindent megtesz, ha újra trónra juttatják.

Nemzet és uralkodó közt a tárgyalások jó sokáig eltartottak; de aztán végre mégis befejezést nyertek s ekkor az országgyűlés királylyá kiáltotta ki Mátyást. Általános volt a remény, hogy az új királyban valóban második Mátyást, azaz Hunyady Mátyáshoz hasonló nagy uralkodót nyer a nemzet; arra engedett következtetni az az erély, melylyel Mátyás mint főherceg, bátyja, Rudolf ellenében pártfogolta a magyar ügyeket. De mikor a formák szerint is törvényes uralkodónak mondhatta magát, egyszerre köpönyeget fordított. Már akkor nem a nemzet, hanem a saját érdeke képezte legfőbb gondoskodási tárgyát. A megkoronáztatása előtt és után alkotott híres törvényeket nem tartotta tiszteletben, megengedte, hogy bécsi főministerei kijátszák a magyar alkotmányt.

Mátyással egyidejűleg választott az országgyűlés nádort is. E nagy méltóságra Illésházy Istvánt emelték, ki már addig is oly nagy szerepet játszott az ország dolgainak intézésében hogy az ő közbenjárására kötött meg a nemzet és uralkodó között bécsi béke 1606-ban.

Illésházy protestáns főúr volt s így nagyon ügyelt arra, hogy a Rudolf uralkodása alatt kivivott s Mátyás által mint király által is megerősített vallásszabadsági törvények épségben tartassanak. Azonkívül nagy esze és befolyása által kellően utját állotta a bécsi urak által alkotmányunk ellen intézett cselszövényeknek.

De a nagy politikus, a lelkes hazafi 1609. május 5-én elhunyt s ekkor Mátyás tanácsadói érkezettnek látták az időt, hogy a magyar nemzet alkotmányára, függetlenségére halálos csapást mérjenek. Azt akarták, hogy most már ne választassék a nádor, hanem kinevezendő helyettes vigye az ügyeket, tehát ne legyen meg a nemzetnek a király oldala mellett az ellenőrző képviselője.

II. MÁTYÁS,

A magyar urak átlátták, hogy mily veszély rejlik a bécsi udvar eme kivánságának teljesítésében, épp azért semmi áron sem egyeztek bele a nádori szék üresen hagyásába. Mátyás kénytelen volt engedni, mert Rudolf még mindig élt s folyvást hajlandónak mutatkozott újra átvenni az uralmat, ha ezzel a magyarok megkinálnák. Ettől való féltében egyezett bele Mátyás, hogy történjék meg a nádorválasztás a régi módon, azaz a király által kijelölt négy főúr közül szabadon válasszon az országgyűlés. Ekként egyhangulag Thurzó György, a protestáns főurat választották nádorrá.

Mátyás most minden törekvését arra fordította, hogy valahára megszabaduljon Rudolftól, ki mint cseh király és római császár még mindig nagy akadályként állott utjában. Az agg Rudolf érezvén halála közeledését, a cseh trón örökösévé unokaöccsét, Lipót, passauai püspököt nevezte ki s e közben megsértette a cseh urakat, kik aztán úgy álltak bosszút, hogy a trónt Mátyásnak ajánlották fel. Mátyás természetesen nem késett megjelenni Prágában a felajánlott trón elfoglalása végett. A koronázás nagy fénynyel ment véghez.

Mátyás ez alkalommal drága szövetekből készült, gazdagon aranyozott magyar ruhát viselt, nem a magyarok iránti különös szeretetből, hanem azért, mert a magyar viselet felette alkalmas fény, pompa kifejtésére. Mátyás pedig az ily külsőségekben nagy örömét találta.

Birtokában lévén ilyképen az egész hatalom, idején valónak látta Mátyás, hogy 58-ik évében végre boldog életet kezdjen. Ugy is tett, megházasodott. Elvette egyik unokatestvérét, a 26 éves Anna tiroli hercegnőt. Aztán ifju feleségével nagy dárdoakat csaptak, a hejehujának végehossza nem volt; az ország ügyeit természetesen végképen elhanyagolta, éppen úgy, mint bátyja Rudolf, azzal a különbséggel, hogy ő nem zárkózott el, hanem nagyon is fényelegve élte öreg napjait. Szeretett a Rudolf által összegyűjtött régiségekben, festményekben gyönyörködni; azok egy részét, Rudolfnak a közben bekövetkezett halála után Bécsbe vitette s naponkint órákig nézegette, rakosgatta.

Igy élt a király Bécsben, nem törődve semmivel, se országgal, se törvényekkel, a mi nem lett volna éppen nagy szeren-

csétlenség, mert a magyar nemzetnek hű védője volt a királyi udvarral szemben Thurzó György, a nádor. Tudta volna ő király nélkül is tiszteletben tartatni a hon törvényeit, oltalmazni függetlenségét, csak valóban ne is lett volna hát uralkodó fő. De volt. Mátyás Khlesl bibornokot bizta meg az ügyek intézésével s e férfit úgy helyettesítette királyát, hogy folytonos ellenségeskedésben állt Thurzóval s a magyar nemzettel. Az bántotta a bibornokot, hogy Magyarországon a protestáns hit nagyon el van terjedve s jó részben az ő fondorlatainak köszönhető, hogy a világ egyik legnagyobb háborúja, az ugynevezett harminc éves háború éppen akkor tört ki, mikor a hatalom egy világgal, politikával keveset bajlódó uralkodó kezében volt.

A katolikus világban általánossá vált a szándék, hogy a nemrég protestánssá lett urakat vissza kell téríteni a kath. hitre. És megindult a visszareformálás munkája elébb szóval és irodalmi viták által. Mindkettőben nagy mester volt a hirneves Pázmány Péter jezsuita, majd esztergomi érsek.

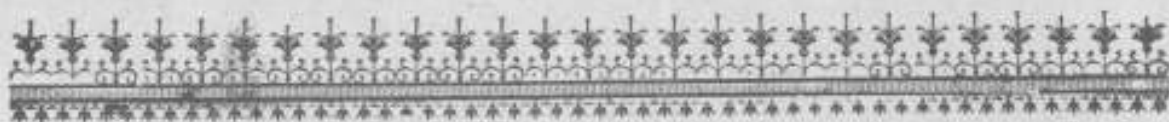
Később erőszakhoz is fordultak, a protestáns falvak népeitől visszakövetelték a templomokat oly helyeken, hol a földesurak megint visszatértek a kath. vallásra, mondván, hogy a templom az uraké volt azelőtt is és nem a népé.

Igy aztán nagy vallási zűrzavar állott elő.

Ehhez járult még azon körülmény is, hogy Mátyás tapasztalván házassága magtalan voltát, trónja utódjául unokaöccsét, Ferdinánd stájer herceget jelölte ki, a kiről tudta volt, hogy halálosan gyűlöli a protestánsokat. Ezért fogadták őt rémülettel Magyarországon és Csehországban, hol szintén a protestánsok voltak többségben. De Mátyás király minden eszközt igénybe véve, kivitte, hogy Ferdinándot úgy Magyarországon, mint Csehországban megválasztották királylyá. Csehországban a protestánsok rendkívül elkeseredtek, a katolikusok meg elbizakodtak, s vérszemet kapva, kezdték üldözni a protestánsokat, miből aztán nyílt ellenségeskedés lett, és kezdetét vette a harmincéves háború.

Mátyás annyi bajt, zavart hagyván hátra, 1619. március 20-án meghalt. Nejét már elébb eltemette.

RÁKÓCZY ZSIGMOND

erdélyi fejedelem.

NAGY Bocskay után Erdély rendei Rákóczy Zsigmondot választották meg fejedelmükké; pedig Bocskay hátrahagyott végrendeletében Homonnay Bálint magyarországi jeles főurat ajánlotta a fejedelmi székre. Homonnay a Rákóczy Zsigmond leányát bírta nőül, s így nem képzelte, hogy Rákóczy ellene dolgozzék.

Pedig azt tette.

Rákóczynak megtetszett a kormányzás, melyre Bocskay őt kinevezte volt, s most már feltétlen ura kívánt lenni Erdélynek. Az erdélyi rendek teljesítették óhajtását, megválasztották fejedelmüknek, pedig nem volt alkalmas a fejedelmi méltóságra; erélytelen, gyenge oly nehéz szerepre. Mert vészterhes napok jártak akkor Erdély felett. Függetlensége, szabadsága nagy megpróbáltatásoknak volt kitéve. Rövid, önálló állami életében máris annyi küzdelem jutott osztályrészéül, mintha valami régi állam lenne. A nagy országos bajokhoz járult most a szenvedélyes pártharc is.

Homonnay Bálint nem lázongott apósa ellen, hagyta békén uralkodni. Hanem Báthory Gábor erélyes, nagy tettekre termett ifju főúr: az nem szünt meg követelni a trónt, melyre ősei jussán igényt formált.

Rákóczy Zsigmond előregedve, elkedvetlenedve, beleunt a bajba s nem akarván trónharcot folytatni, 1608. március 7-én, néhány hónapi uralkodás után lemondott, semmi nevezetes tett által nem örökítve meg nevét. Uánna Báthory Gábort választották meg fejedelemmé.

Rákóczy Zsigmond rövid uralkodása, a kis Erdély felett, mintegy átmeneti korszak a nemsokára bekövetkezett nagy

RÁKÓCZY ZSIGMOND.

eseményekhez. Ő derék, becsületes férfi volt, de nem államfő, nem uralkodói nagy talentum.

Az a rövid trónolása egyszerűen a véletlen műve, Bocskay jószívűségéből eredt, ki őt állította az erdélyi kormányzói ügyek intézésének élére, addig, míg a bécsi udvarral folytatott küzdelmei elvonták a kis országtól. Az egyszerű kormányzóból így lett aztán fejedelem egy kevés időre.

PÁLFY MIKLÓS

hadvezér.

OLYAN volt, mint Zrinyi Miklós, Szigetvár rettegett védője, vagy Dobó az egri várnagy. Élete, vére a hazáé vala; bámulatos erélylyel, halálmegvető bátorsággal védte a rábizott falakat vagy ostromolta az ellen táborát. Számos harca sok heves csatája volt a törökkel, mert vitézi élete a szomoru emlékü tizenötéves török hadjárat idejére esik. Az 1500-as esztendők utolsó tizedében írta ő a történelem aranylapjait.

Méltó a honszerelem könyvében fölemlíteni nevét, följegyezni hősi életének nagyszerű tényeit.

Rudolf, az uralkodástól elvonuló, a csillagvizsgáló, az órakészítő, s bűvös szereivel prágai várakában elrejtőzve élő, beteges kedélyű zsarnok viselte Szent-István koronáját. Nem sokat törődött a hon védelmével, tőle ugyan egészen uralma alá hajthatta volna a török a Duna-Tisza vidékét, Magyarországnak a Kárpátok által határolt hazáját. Ő kardot forgatni, törökkel harcolni ki nem állott. Elzárta magát a prágai várba, Magyarország sorsát német főhercegek intézték. A német főhercegek aztán hoztak magukkal német hadvezéreket. Ezekre volt bízva a haza védelme Szinán, hős török nagyvezér szörnyű betörései ellen.

A német hadvezérek bizony meg nem védték volna Magyarországot, ha nem találkoznak vala lelkes honfiak, törökverő hősök, kik gátat vetnek a hadjáratok pusztításainak.

E hősök egyik kimagasló nagy alakja Pálffy Miklós.

1588-ban látjuk először feltűnni. Akkor még csak komáromi várnagy volt, ifju és tetterre vágyó. A dunántuli részeken pusztító törökök ellen ment kevés sereggel. Fehérvárnál heves csatát kezdett s rövid tusa után 250 foglyot ejtett, közel szá-

PÁLFY MIKLÓS.

zat kardélre hányt, maga a pasa is csak szégyenletes futással menekülhetett.

1593-ban szept. elején, Szinán nagyvezér 150 ezer főnyi sereggel jött megboszulni Hasán bosnyai pasának s vele 18 ezer töröknek a sziszeki csatában történt elestét. A nagyvezérnek edvezett a szerencse, elfoglalta Sziszeket s aztán birtokába jutott Veszprém is, melyet gyalázatosan feladtak, ugyszintén Palota, honnét a várnagy gyáván elmenekült. De ezeken kívül egyéb eredményt nem vityak ki a török hadak s tél közeled-

tével hazájukba vonultak. A törökök eltávozásának hírére a magyar urak táborba szóliták zászlóaljaikat s Komárom alatt 40 ezer főnyi sereg gyült össze. Pálffy Miklós volt a sereg lelke, ő és Zrinyi György meg Nádasdy Ferenc, Thurzó György, Illésházy István álliták össze a sereget, mégis a német gróf Hardeck lett a fővezér.

A magyar sereg Székesfehérvár vivására indult. E közben hirül veszik, hogy a budai pasa 20 ezernyi segélysereggel készül a város védelmére. A mieink erre felhagytak Fehérvár ostromával, az érkező törökökre vetik magukat. Pákozdnál nagy csata fejlődik ki. A harcot Pálffy kezdi meg és pedig a török sereg diszével, a janicsárokkal mérte össze kardját, de a kiket hősi küzdelemmel csaknem egytől-egyig levágott. Erre az egész török sereg bomlásnak indul, a mieink minden ponton diadalmaskodnak, vad futásra kényszeritik a törököket. A Budára vezető uton, egész hosszában, hatezer hulla hirdeti a fényes győzelmet; martalékul esett a török egész tüzérség 44 ágyuval.

E nagyszerű diadal kivivásában Pálffy hősiességének fő része van, mégis mikor a jeles vezér s méltó hős társa Nádasdy, sürgetnék, hogy most már forduljanak Fehérvár ellen, mely magára hagyatva, könnyen elfoglalható: Hardeck fővezértől tagadó választ kaptak s e jeles német ur a sereget Győrbe rendeli. Így kénytelen volt Pálffy is elállani az ostromtól. E helyett a maga seregét a Dunán átvezetvén, a felvidéken befészkelődött török kiűzésénél segédkezett. Teuffenbach kassai főkapitány Füleket akarta a töröktől elvenni. E célból zászló alá gyűjté a felvidéki urak hadait s Füle környékén megkezdte a csatát.

Pálffy megérkezte nagy lelkesedést keltett s az ő harc-edzett derék seregével egyesülve, diadalmas sikert aratnak. Nemcsak Füleket, de még több pontot is elfoglaltak a töröktől. Pálffy ez alkalommal is sürgette, hogy folytassák a hadjáratot. De Teuffenbach a beállott téli idővel mentegetőzött és Kassára vonult vissza, még azt sem tette meg Pálffy kérésére, hogy néhány ágyut kölcsönözzön a hadviselés tovább folytatására, így Pálffy is kénytelen volt Komárom várába visszahuzódni.

Utközben azonban Szécsényt, Drégelyt és Palánkát még hatalmába kerítette. A következő évben ismét a felvidéki várak

visszfoglalásának nagy munkájában találjuk Pálftyt, ki Nográdot, a mely 50 éven át volt a török uralom alatt, hősi küzdelem után visszafoglalta.

Pálfty ekként rövid idő alatt összesen kilenc várat foglalt vissza. Ezután is folytonos része volt a befészkelődött törökök kiűzésében. Nádasdy bajnok-társával Párkányt elfoglalta a törököktől, majd Tatát ostromolta meg s aztán Verőcénél 3000 törököt vágott le. Veszprémet, Palotát szintén hősileg megostromolta. De legfényesebb vitézi tette volt Győr visszafoglalása, melyet a törökök másfél év óta megszállva tartottak.

1598 március 27-én Pálfty egyesült Schwarzenberg Adolf köztiszteletben álló jeles német tábornokkal. Sikerült összegyűjteni pár ezer magyar harcost s háromezer német, francia s más idegen népből álló segélycsapatot. E nevetséges csekély sereggel akarták bevenni Győrt, a természet által is oly igen védett, s várépítmények által hatalmasan megerősített fő hadászati pontot. Ami hiányzott az ostromlók számában, azt pótolták a vezérek hadvezéri ügyességgel, és a harcosok hősi bátorsággal.

Harcra felkészülve, Komárom felől lassan, óvatosan közeledtek Győr felé; március 28-án érkeztek meg, és időt nem vesztegetve, még ugyanazon nap éjjelén, elszánt bátorsággal egészen a város fafaihoz huzódtak fel. Az éj csöndjében alkalmas pillanatban, odadobott bombával felrobbantják, beszakasztják a kaput, hirtelen benyomulnak, s mielőtt a török őrség felocsudna, a várban teremnek.

A várban levő kétezer főnyi török őrség kétségbeesetten védi magát. Borzasztó harc fejlődik ki az utcákon, a falakon a vársáncokban. Három óráig tart az éjeli csata . . . És mire megviradt a 188 ágyuval megerősített vár a mieink birtokába jutott; 300 török harcost foglyul ejtettek, a többit kardélre hányták. A harc hevében Ali pasa is elesett.

A győri nagyszerű ostrom ritkítja párját a hadviselés történetében. E nagyszerű hadi dicsőség meghatotta az elzárkózva élő Rudolfot is. Jutalmul Pálftyt Pozsony örökös főispánjává nevezte, Schwarzenberget pedig Győr kapitányává tette.

Győr szerencsés bevétele által felbátorítva, Pálfty Budá-javasolá megtámadni, hogy végre szabaduljon fel a hon fő-

városa a török járom alól. Mert borzasztó volt az, hogy a török már hetven esztendő óta elfoglalva tartotta Budát. Nem volt az országnak központja, török székelt ott, félhold ragyogott és Buda ormán. Megindult Pálffy Schwarzenberggel és Nádasdyval, de nyolcezer főnyi seregükhöz nem kaptak erősítést, de még királyi engedelmet sem arra hogy bevehetik Budavárt, ha tudják. Rudolf császár Prágából csak nagy sokára küldte meg az ostromlásra királyi engedelmét, így a beállott őszi esős idő miatt nem érhettek el jelentősebb sikert. A Gellérthegyi erődöt azonban bevették, Buda vizivárosi részét hatalmukba kerítették, de a mondott okok miatt, 40 ágyut zsákmányul ejtve, kénytelenek voltak téliszállásra vonulni.

Eme nagy harcok, fényes csaták után még pár évig szentelheté a honnak Pálffy hadvezéri tehetségét.

Számtalan apró csatát vívott.

Legutolsó hadjárata volt a Dunántul, a Sárrét vidékén; felszabadított a török iga alól vagy hat nevezetes erősséget. Kaposvárt is szándékozott megostromolni, hanem a beállott őszi rossz idő és az országra nehezedett nagy inség, s az ebből támadó ragályos betegségek miatt, kénytelen volt e város megostromlását a következő évre halasztani. De ez az év: 1600, a nagy hős halálát hozta meg. Március 14-én 50 éves korában jobblétre szenderült. Az általa alapított Pálffy nemzetség maig is virágzó főuri családja hazánknak.

BÁTHORY GÁBOR

erdélyi fejedelem.

IKOR az elaggott beteges Rudolftól sikerült Mátyás hercegnek az uralmat kicsikarni: ugyanakkor Erdélyben is hasonló viszonyok állottak elő. Rákóczy Zsigmond megunja a fejedelmi méltóságot, rövid uralkodása után leköszön. Helyébe megválasztják Báthory Gábort.

Báthory Gábor leggazdagabb embere az országnak, ősi javaihoz örökül kapta nagybátyja, az ecsedi Báthory István országbíró birtokát is; mérhetetlen kincseihez viruló jó egészség, tehetség, hatalmas testi erő és ifjuság járultak. Tehát minden feltétel meg volt, hogy belőle derék, jeles fejedelem válhassék.

És még sem lett az. Romlott volt a szive, hiányzott belőle az erkölcsi erő, az erély. Ez okozta vesztét. Bebizonyult nála is azon örök igazság, hogy erkölcsi alap nélkül minden romba dől.

1608. március 3-án tartották Kolozsvárott azon nevezetes gyűlést, melyen Rákóczy Zsigmond leköszönt s utána nyomban megválasztották Báthory Gábort, ki ekkor élte virágában levő 19 éves ifju volt.

Ily ifjan oly magas polcon, s hozzá oly roppant gazdagság birtokában: nem csoda, ha a fej szédül, a szem káprázik, főként ha nincs szülői gyámolító kar, nincs jóakaró, tanácsadó rokon, nincs a ki védjen, helyes irányba tereljen. Ily körülmények közt rendesen van jó barát, vagy csábító elég. Báthory is talált ilyeneket maga körül, s ezek társaságában, ezek csábítására sülyedt mindig mélyebben az erkölcstelenség mocsarába.

Dorbézolás, tivornya járták a fejedelmi udvarban.

Kezdetben a katolikusoknak fogta pártját, biztatta a főpapokat, az esztergomi érseket, hogy ő alatta a kath. vallás pártolásra számíthat. Ekkor természetesen a protestánsok lettek

BÁTHORY GÁBOR.

ellenségei. Később üldözte a katolikusokat, kitiltotta a jezsuitákat; ekkor a katolikusok gyűlölték meg. Majd maga ellen ingerelte a szászokat, a székelyeket is, egyszóval mindenkit.

Eme nagy izgalom közepett aztán zsarnoki önkénnyel folytatta az uralkodást, úgy, hogy felbőszült ellene minden jó érzésű ember, s két leghivebb barátja: Kendy és Kornis, titkon megegyeztek egymással, hogy orozva megöletik a gyűlölt fejedelmet. Felbérelték az orgyilkost, ki a halálítéletet Báthoryn a

besztercei országgyűlésre való utazása közben lesz végrehajtandó. De a dolog napfényre jő, Kendy elmenekül, Kornist elfogják, s a besztercei országgyűlés rendeletéből lefejezik. Báthory attól kezdve még zsarnokibb uralmat folytatott.

Báthory több háborút viselt, ügyesen és vitézül. A dacoló szászokat megtámadta, főhelyüket, Nagy-Szebent bevette. Majd 1611-ben Oláhországba csapott, s ügyes hadviselés után az egész országot meghódította, az eddigi vajdát elűzte. De ezzel csak növelte a saját baját, mert az elűzött vajda összeszedve magát, csakhamar visszafoglalta országát, s megtámadta Báthoryt. A szászok is fellázadtak. Magyarországból szintén haddal fenyegette Mátyás s a hatalmas Forgách Zsigmond felsőmagyarországi főkapitányt küldötte ellene királyi hadakkal. A magyarországi csapatok benyomulnak Erdélybe, a szászok is lázongnak, mellettük van az oláh vajda sereggel.

Ily zürzavaros állapotok voltak akkor.

Brassóban a szászok és oláhok megverték Báthoryt, alig birt maga is menekülni. Forgách betörése ellen azonban ügyesen megvédte magát, tönkre tette a támadó csapatot.

Ennyi ellenséggel, bajjal szemben, szükségét látta Báthory, hogy a török támogatását minden eshetőségekre kikérje. Tehát ajándékokkal és barátságos levéllel Ghiczy főurat Konstantinápolyba küldte. Ez az uri ember azonban Konstantinápolyban azt mondta, hogy az ajándékokat a rendek küldik és kérik a szultánt, tegye le a fejedelemségről Báthoryt s adjon nekik más uralkodót. A szultán hitelt adott a beszédnek, a szerint cselekedett s új fejedelemmé magát Ghiczyt nevezte ki. Igazán kacagtató bohózat.

Ghiczyre nézve a fejedelmi kineveztetés pünkösdi királyság volt; mikor visszatért, Brassó alatt Báthory sereggel várta sikeresen harcolt a Ghiczy barátaival: a brassói szászokkal s a velük egyesült oláhokkal.

Báthoryt felingerelte a szultán hűtlensége, végkép szakítani akart a törökkel, Mátyás királylyal kezdett alkudozni. Erdélyt kész volt egészen a magyar uralom alá rendelni, csak hogy a töröktől szabadulhasson és hogy minden jó rendben menjen, megbékült a szászokkal, visszavonta az ellenük kiadott szigorú rendeleteket, megbékült Ghiczyvel is.

De már minden késő volt. Uralmának utolsó fordulójához jutott.

Eszeveszett zsarnokságának, zürzavaros politikájának az a kéz mutatott netovábbot, a mely kéz a fejedelmi székbe juttatta. Bethlen Gábor érkezettnek találta az időt véget vetni Báthory zsarnokságának. Bethlen úgy volt meggyőződve, hogy a török megsemmisíti Erdélyt, ha tapasztalja, hogy az a német császár védelme alá adja magát. Annálfogva a török szultánt figyelmeztette, hogy eleve akadályozza meg a Báthory és Mátyás közt tervezett szövetséget. A szultán megfogadta a tanácsot, letette a fejedelemségről Báthoryt, helyébe kinevezte Bethlent s hogy a szónak nyomatéka is legyen, nagyszámu török sereget adott mellé.

A török sereg oltalma alatt, 1613. szeptember havában bevonul Bethlen Erdélybe. Báthory érezve elhagyatottságát, menekül. Bethlent október 23-án az egybegyült rendek erdélyi fejedelemmé választják.

Báthoryval mi történt? Nagyváradra bujdosott, ott várta ügyének jobbrafordulását. De nem az következett be, hanem végső bukása. Összeesküvést forraltak ellene a hajduk, s két hajduhadnagy: Szilassy és Ladányi, sétakocsizás közben a Pecepatak átkelőjénél orvul megtámadták és megölték.

Báthory Gáborral kihalt a századokon át viragzó Báthory nemzetség, a mely annyi vajdát és fejedelmet adott Erdélynek, sőt egy derék vitéz királyt is a szomszéd lengyel nemzetnek.

II. FERDINÁND.

42-ik uralkodó.

(1619 — 1637.)

MAGYARORSZÁGON a katolikus vallás Szent István után a legnagyobb hálával tartozik II. Ferdinánd királynak. Szt. István behozta, meghonosította az országban a kath. vallást, II. Ferdinánd pedig újra visszaállította azt. E munkájában fő támogatója volt Pázmány Péter, a nagytekintélyű szónok, az ügyes politikus.

A reformáció hazánkban, a mohácsi vész óta lefolyt száz esztendő alatt, oly nagy elterjedést nyert, hogy majdnem az egész ország felvette azt.

II. Ferdinánd, mikor testvérbátyjától, II. Mátyástól átvette az uralmat, megesküdött, hogy nagy birodalmában mindenütt kiirtja a protestáns vallást, s visszaállítja a kath. hitet. Többször elmondta, hogy kész volna pallos alatt elvérezni, ha tudná, hogy mátyrhálálával megsemmisülne a protestáns vallás, s minden alattvalóját visszaterelhetné a kath. egyház kebelébe. Ezért aztán birodalmában a protestánsok mindenütt ellenségüket látták benne, félték tőle és védték magukat.

Ferdinánd trónrajutásakor kész háborút talált. A borzalmas harmincéves vallási háború (1618—48-ig) már akkor javában dühöngött. Csehország tulnyomó protestáns lakosai nyílt lázadásban álltak, semmikép sem akarták uralkodójukul elismerni Ferdinándot. Nehogy a csehországi lázongás áthatoljon Magyarországra is, Ferdinánd sietett Pozsonyba országgyűlésre hívni a magyar rendeket. A meghívó királyi iratban az volt mondva,

hogy Ferdinánd személyesen nyitja meg az országgyűlést; de ezt az ígéretet nem lehetett teljesíteni egy váratlan esemény miatt. A cseheknek ugyanis sikerült szövetséget kötni az osztrák protestánsokkal, s így ezek által támogatva, betörték Ausztriába, hirtelen Bécs alatt termettek, s a Bécs városában élő protestánsok által támogatva, csakhamar megszállták az alig védett biródomi várost. És körülfogták a császári várlakot, hangoztatva, hogy «kolostorba Ferdinánddal, kardélre tanácsosaival.»

A minden oldalról szorongatott Ferdinándnak leghivebb emberei is azt tanácsolták, hogy tegyen engedményeket az ostromlóknak. De Ferdinánd hallani sem akar arról, a legnagyobb veszély pillanatában is rendithetetlenül áll s kápolnájába sietve térdre borul a feszület előtt, Istentől kérve segídelmet. És akkor, mint csodás égi jelre, feltűnnek a várlak előtt a felszabadító Dambier harcosai, — megzendülnek a hadi kürtök, a várban terem egy lovas század, mely a Dunán leusztatva, nagy veszélyek között jutott be. A felszabadítók megérkezése lelkesedést támaszt, 600 diák s 1500 polgár csatlakozik hozzájuk, megvédik a belső várat, s a később megérkező segélyhadak visszavonulásra kényszerítik a cseheket.

A cseh, morva és osztrák protestánsok levelek és követek által sarkalták a magyar protestánsokat, hogy lépjenek velük szövetségre s egyesülten verjék vissza a protestántizmusra mért csapásokat. Nem maradtak eredménytelenül e biztatások, főként midőn tapasztalták, hogy Pázmány Péter szónoklataira s ügyes vallási irataira mind többen térnek vissza a protestáns hitről a kath. vallásra. A nyílt lázadás kitöréséhez már mi sem hiányzott. A lázadás vezére Bethlen Gábor erdélyi fejedelem lett.

Még jóformán el sem oszlott a pozsonyi országgyűlés, midőn Bethlen hirtelen az országban terem, csakhamar hatalmába keríti az egész felvidéket, aztán Pozsony alá siet, azt ostromolni kezdi. Forgács Zsigmond nádor beszorult a koronával együtt s eikészülve az ostromra nem lévén, feladja a várost. Bethlen aztán a nádorral új országgyűlést hivat egybe, mely rendezze az ország dolgait, új egyességet kössön a királylyal, a sérelmeket orvosolja.

Az országgyűlésen a protestáns rendek felingerülnek, kívánják Ferdinánd letételét, új király választását. A Ferdinánd

király által egyezkedés végett leküldött biztosokat meg sem akarták hallgatni, sőt kicsibe mult, hogy a békéltető nádort ki nem dobták az ablakon. A dolgok ily állása mellett Ferdinánd megbizottai eget földet ígértek Bethlennek, ha békét köt; ígértek neki német birodalmi hercegi címet, a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegségeket, továbbá Magyarországból tizenhárom vármegyét. Bethlen mindezeket előlegesen elfogadta, de kívánta, hogy Besztercebányára új országgyűlés hívassék egybe, mely az ügyeket rendezze.

Ferdinánd ekként egy kevés időt nyervén, teljes erejével a csehek ellen készült fellépni, úgy vélekedvén, hogy ha a csehekkal végez, majd a magyarokkal is könnyebben boldogulhat. Midőn azonban több német fejedelemmel szövetséget kötött, Bethlen nyíltan a csehek mellé állott, s a besztercebányai országgyűlésen kijelentette, hogy semmiféle békealkuba nem bocsátkozik addig, míg Ferdinánd a csehekkal békét nem köt, vallásszabadságukat nem biztosítja. A Ferdinánd emberei erre nem voltak hajlandók.

Ezzel végkép el volt mérgesítve az ügy. A magyar rendek Besztercebányán tartott gyűlésükön Bethlen Gábort Magyarország királyává kiáltották ki és megindult a harc újból. Bethlen Nyitra ellen fordult, a várost bevette s még több felvidéki várat is.

Igy folyt az ellenségeskedés, midőn Bethlen, cserben hagyatva az időközben megvert csehektől, megkötötte a békét Nikolsburgban, 1622. elején magára és az országra kedvezően. A békefeltételek közt az is befoglaltatott, hogy a bécsi békekötés és az 1608-iki törvények újból is megerősítenek, s a sérelmek orvoslására országgyűlés hivatik egybe. Csakhogy ez a béke sem végleges, Bethlen újra fegyvert ragad, változó szerencsével harcol. A harc egy újabb békével, a pozsonyi békekötéssel ér véget, mely némi változtatással megerősíti a nikolsburgi béke pontjait.

Ferdinánd ezután szerencsésebb körülmények közt folytathatta uralmát. A harmincéves háború első fejezete a csehek leveretésével véget ért, Bethlen sem lázongott. Ez időt arra használta a király, hogy a kath. vallás erősítését munkálja. E művében Pázmánynyal ritka erélylyel és buzgósággal haladt előre

II. FERDINÁND.

Ferdinánd végre rendezvén dolgát Bethlennel, szükségesnek látta a törökkel is megujítani a békét, de úgy, hogy abból Bethlennek beleszólása ne legyen. Bethlen azonban Konstantinápolyba küldött követe által kivitte, hogy a szultán vele és Ferdinánddal együttesen kötötte meg a békét Szőnyben 1627-ben.

A szőnyi békekötés után nemsokára meghalt Bethlen Gábor (1620); utána özvegye Brandenburgi Katalin, majd Rákóczy György birta az erdélyi fejedelemséget, kit Ferdinánd nem akart elismerni, de az újra fellángolt harmincéves háboru miatt kénytelen volt mégis békére lépni Rákóczyval.

Messze éjszak felől nagy veszély jött Ferdinándra a hős Gusztáv Adolf svéd király személyében. E rettenthetlen férfiú a protestáns vallás védelmére ragadott fegyvert, s jött, hogy boszut álljon a protestantismus fő ellenségén, Ferdinándon. És pár nap alatt fényes diadalt aratott Németországban, s Ferdinánd azon pontra jutott, hogy trónját is félthette. Szorultságában Pázmány Pétert Rómába küldötte, hogy a pápától segítséget eszközöljön ki, de egy kevés pénznél egyebet nem kapott. Csak a véletlen volt még, a mi ingó trónját megtarthatta. És ez a véletlen Gusztáv Adolf halálával bekövetkezett. Ferdinánd mentve volt, hadai is szerencsével folytatták a harcot.

Élete vége felé Ferdinánd fiának, III. Ferdinánd trónra-jutásának útját egyengette. Zivataros életét 1637-ben február 15-kén fejezte be.

Alig volt uralkodó, ki annyi zűr-zavar, harc és háboru közt élt volna.

Ő alatta hozták azon törvényt, hogy az országgyűlés minden három évben összeüljön.

BETHLEN GÁBOR

fejedelem.

BŐRTÉNELMŰNKNEK kimagasló nagy alakja Bethlen Gábor. Harminc esztendőn keresztül óriási befolyást gyakorolt az ország sorsára, Erdélyre úgy, mint Magyarországra. Már 1603-ban és 1604-ben, mint ifju embert, több ízben megkínálta a török az erdélyi fejedelemséggel, de ő szerényen visszautasította a fényes kitüntetést s Bocskay Istvánt unszolta annak elfogadására. És még Bocskay után sem ő következett, hanem Rákóczy Zsigmond, azután pedig rövid félév múlva Báthory Gábor, kit Bethlen pártfogolt s mindaddig pártfogolt, míg a fejedelmi méltóságot kicsapongó, tivornyázó életével be nem szennyezte s rossz politikája által magát tarthatatlanná nem tette. De ekkor, 1613-ban, nehogy a haza szenvedjen, fellépett Bethlen s a török pártfogásával megbuktatta Báthory Gábort s elfoglalta a fejedelmi széket.

A török barátsága mellett szüksége volt még Bethlennek a német császár és magyar király jóindulatára is, mit abban az időben rendszerint úgy szereztek meg az erdélyi fejedelmek, hogy a törökkel fenyegetőztek. Szavuknak csak így lett fogadtatja Bécsben.

II. Mátyás ült a trónon, hozzá küldé tehát követeit Bethlen. Mátyás már akkor az uralkodásban kifáradva, nem sokat törődött a tényleges kormányzással, így történt, hogy két esztendeig huzódtak el a tárgyalások Khlesl püspök, Mátyás mindenható emberének fondorkodásai miatt, a ki, mint kath. főpap, sehogy sem akart azon gondolattal megbarátkozni, hogy erdélyi fejedelem a protestáns Bethlen legyen. Minden áron azon volt, hogy Homonnay Bálint buzgó katolikus főúr jusson a fejedelmi székbe.

De végre a törökök erélyes fellépése kényszeríté Khleslt az egyesség megkötésére, mely 1615-ben létre is jött. E szerint II. Mátyás a bécsi békekötés alapján elismeri Bethlent Erdély fejedelmének.

Báthory István óta nem volt oly jó, oly erélyes és igazságos uralkodója Erdélynek, mint Bethlen Gábor. Uralkodása alatt jólét, boldogság áradt a kis országra. Ő behegesztette előde, a zsarnok Báthory Gábor által ejtett sebeket, megszilárdította a nemzetben a fejedelemség iránti bizalmat.

Jó tisztviselőket állított a közügyek élére, Németországból behozott bányászok által virágzásra emelte a bányászatot.

Felvilágosodott, nemes lélek vala. Szerette a tudományokat, fejedelmi bőkezűséggel segélyezte az iskolákat, a mai nagyenyedi főtanoda neki köszöni létesülését, melyet nagyszerű alapítványokkal támogatott, s külföldről behozatott hirneves, tudós tanárokkal látta el, úgy hogy az gyorsan hirnévre tett szert. Gyulafehévárott nagy könyvtárt alapított, s szép világot vet műveltségére, hazaszeretetére az, hogy minden áron meg akarta könyvtárának szerezni a Hunyady Mátyás könyvtárából Konstantinápolyba hurcolt könyveket. De ez a szándéka nem sikerült, bár nagy összeget ígért a könyvekért. A szultán barátságban állt ugyan vele, de a Korvinákat nem adta neki. Kétszáz ötven esztendőnek kellett eltelni, hogy a Bethlen óhaja teljesedésbe menjen, a közel mult időkben kerültek haza a Korvinák Konstantinápolyból.

Nagy előszeretettel csüggött Bethlen az ifjuság tudományos kiképzésén. A tehetségeseket kiküldte híres egyetemekre s némely egyetemen ösztöndíjakat alapított magyar ifjak számára.

Teljesen nagyszabásu uralkodói fő volt, a ki átérezte, hogy mi a feladata egy valódi jó uralkodónak. Ha nagy, gazdag ország trónján ül vala, neve a világtörténelem lapján ragyog. De így, mint a kis Erdély ura, csak részben fejthette ki uralkodói képességeit. Legszebb színben tünteti fel jellemét a vallási ügyekben követett politikája. Bár szívvel-lélekkel protestáns volt s hitének védelmére fegyvert fogott, de azért elfogult nem vala. Ő általános vallásszabadságot akart s ép azért nem hogy nem üldözte Erdélyben a katolikusokat, hanem teljes szabadságot adott nekik szerzetes rendek alapítására, sőt segélyezte is őket

BETHLEN GÁBOR.

Karánsebesen egy új társház és iskola felállításában. A közhivatalok osztásában nem törődött avval, hogy ki milyen vallásu, csupán a képességet tekintette; így történt, hogy egyik titkára katolikus, a másik szombatos volt. (Zsidóféle vallás, mely akkoriban virágzó felekezet volt s maig is fenáll Erdélyben. Hívei tösgyökeres székelyek, de a szombatot megszentelik s a zsidó vallást sok tekintetben követik.)

Bethlen boldoggá tette kis hazáját, még adóját is leszálli-

totta tizenöt ezer aranyról tizezerre, a mi hallatlan dolog a fejedelmek életében. Kifelé hirt, nevet, dicsőséget szerzett a kis Erdélynek. Tíz esztendőn át remegtek Bécsben Erdélytől, Magyarország pedig védelmezőjét üdvözölte Bethlen Gáborban, az ügyes politikusban, a jeles hadvezérben.

A harmincéves háboru Csehországból áthatott hozzánk is. A csehek biztatták Magyar- és Erdélyországot, hogy szintén ragadjanak fegyvert s együttesen kényszerítsék a konok II. Ferdinándot a protestáns hit szabad gyakorlatának törvény általi biztosítására. Bethlen egy részről a csehek, más részről a magyarországi protestáns rendek által ösztönöztetve, fegyvert ragad, diadalról diadalra vezeti seregét, hatalmába keríti a felvidéket, s ingadozóvá teszi a makacs Ferdinánd trónját. Pedig Ferdinánd megesküvék, hogy inkább meghal, mintsem újabb jogokat adjon a protestánsoknak. Ez így ment egy darab ideig.

De a dolgok másként alakultak. A felkelők sikerei gondolkozóba ejtették a császárt és környezetét.

A császáriak sokszor kénytelenek alkudozásra kérni Bethlent, ki arra mindannyiszor hajlandó, valamikor csak remélheti, hogy a protestáns ügynek, s a haza szabadságának védelmére egy-egy újabb kedvezményt csikarhat ki. Bámulatra méltó ügyességgel viszi az alkudozásokat, túl jár a bécsiek eszén, s valódi államférfiu bölcseséggel intézi az egymásután sűrűn következő újabb és újabb békekötéseket.

A törökökkel szoros szövetséget volt kénytelen fentartani, de távolról sem azért, hogy azoknak uralmát hazánkban megszilárdítsa, hanem azért, hogy Ausztriával szemben saját jogait annál jobban és nyomatékosabban érvényesíthesse. Neki egy szerelme volt: a haza általában, s szűkebb értelemben Erdély, melynek függetlenségét biztosítani óhajtotta. Célját el is érte; Erdély teljes függetlenséget élvezett, s az erdélyi fejedelem oly nagy tekintélynek örvendett, mint Báthory István óta soha.

Bethlen Gábort általánosan tisztelték és becsülték. Megbecsülte Pázmány Péter esztergomi érsek is, aki pedig tüzzel vassal dolgozott a protestáns vallás ellen, s abban teljesen egyetértett II. Ferdinánddal, hogy a protestantismust ki kell irtani az országból. De Pázmány Péter szerette a haza szabadságát is, s meg volt győződve, hogy az ország alkotmányát csak addig

tartja tiszteletben a bécsi kormány, míg független nemzeti fejedelem ül az erdélyi fejedelmi székben.

És ez a felfogás az akkori körülmények közt megfelelt az igazságnak.

Élete vége felé szomoruan kelle tapasztalnia Bethlennek, hogy Isten nem áldotta meg utóddal, a kire hagyhatná uralmát, s így nem tehetett mást, könnyelmű ledér nejére Brandenburgi Katalinra ruházta méltóságát.

A halál 1629-ben november 15-én érte utól, Gyulafehérvárott. Utolsó perceiben irószert kért hű emberétől, Kemény Jánostól s e szavakat írta az elébe tett papírra: «Ha Isten velünk, ki ellenünk.»

PÁZMÁNY PÉTER

bíboros érsek.

 LIG van történelmünknek érdekesebb alakja Pázmány Péternél. Nagy volt mint ember, nagy volt mint író és tudós, de legnagyobb volt, mint egyházi férfiú, mert neki köszönhetette a kath. vallás, hogy ismét visszahódította előbbi jogait az országban.

A mohácsi vész utáni időkben, hirtelen óriási mértékben elterjedt hazánkban a protestantismus. A szabadságszerető, felvilágosodott, ritka józan értelemmel megáldott magyar nép szívesen fogadta az új hitet, mely megengedi a szabad vizsgálódást, s függetlenné teszi az elmét, a lelket. A kath. püspökségek és érsekségek még ugyan fent állottak, de körültek a nép mindenütt protestánsná lett. A templomokból eltűntek a keresztek, a várurak, földbirtokosok, ország előkelőségei: mind mind fölvették az új hitet. Voltak oly vidékek, hol napokig lehetett utazni, míg egy kath. templom bukkant elő. A klastromok, az apácázárdák, kath. papnevelő intézetek nagyrészt üresen álltak, nem akadt beléjük újonc növendék.

A török volt ur hazánk egész alsó részében és Budavárban. A török pedig nem törődött vele, hogy ki milyen vallás szerint imádja Istenét. Erdélyben független nemzeti fejedelmek uralkodtak, s azok többnyire maguk is protestánsok voltak, de erős törvények is biztosították Erdélyben a szabad vallás gyakorlatot. Így történhetett aztán a protestantismus nagymérvű elterjedése.

Egyszerre azonban előáll egy hatalmas elme, s kimondja a nagy szót: vissza kell téríteni a protestánsná lett országot. Kimondta és meg is tette

E nagy ember, e hittérítő, Pázmány Péter. És segített neki munkájában az akkori uralkodó, II. Ferdinánd.

Ők ketten, a király és Pázmány Péter, állították meg a sors kerekét. Nem csak megállították, de a már megtörtént dolgokon is változtattak. Ha útját nem állják a protestáns hit terjedésének, úgy ma már alkalmasint egészen protestáns állam volna hazánk.

Legcsodálatosabb Pázmány életében az, hogy kezdetben ő is protestáns volt, s a gondviselés intéző keze mégis őt állítja a kath. vallás megmentőjeül. Nagy eszével, kitartó szorgalmával a legmagasabb polcra küzdötte fel magát, esztergomi érsek lesz, majd elnyeri a bibornoki kalapot.

Az 1600-as esztendőök elején rendkívüli idők jártak egész Európa felett. Mindenütt lázas forrongás volt észlelhető, a reformáció új eszméket, új életcélokat vetett fel. A hitért, a vallásért forrongtak az elmék, és villogtak a kardok. Mert végzetlen harcok színterévé változtak át egész földterületek. Hazánkban is, Bocskay és Bethlen harcai, a hitért, a vallás szabad gyakorlásáért folytak.

Ennek a nagy vallásforrongásnak, ennek a mozgalmas korszaknak a leike, a fő szereplője, a katolikusok részéről Pázmány Péter volt.

Élettörténete rendkívül érdekes.

Biharmegyében egyszerű nemesi családból származott. Apja, anyja, református vallásuak voltak, s természetesen őt is e hitben nevelték. Senki sem gondolta, hogy a kis kalvinista gyermek lesz egykor a katolikusok megmentője, s a magyar egyház legelső főpapja: esztergomi érsek és bibornok.

A falusi iskolai oktatás bevégezése után, a gyermeket Kolozsvárra vitték az ottani jezsuita főiskolába. És itt kezdődik életében a fordulópont.

A jezsuiták tanintézetében csakhamar felfedezték a kis Pázmányban a rendkívüli tehetséget, a lángészt, a vas erélyt, a nagy szorgalmat.

A jezsuita atyák nagy előszeretettel foglalkoztak az «eretnek» fiuval, örömmel látták annak fejlődését, tudományokban való előrehaladását, és feltámadt bennük a vágy: vajha az ifju ne lenne «eretnek», hanem áttérne a kath. vallásra.

PÁZMÁNY PÉTER

A rajongó, tettvágyó ifju megértette tanárai óhajlását, elhagyta hitét, áttért a kath. vallásra. Lelkesülésében odáig ment, hogy uj hitének a legbuzgóbb szószólója lett, és mintegy átszellemülve, fogadalmat tett, hogy életét apostolként fogja tölteni, a kath. egyház kebelébe téríti a protestáns hiten levőket. Tanult szorgalmasan, kitartóan, hogy tudományos készültséggel állhasson ki a nagy munkához. Belépett a jezsuita-rendbe, aztán külföldre ment, s tanulva, buvárkodva hosszú időt töltött kint.

Néhány évig a gráci egyetemen is tanított. Mint felszentelt jezsuita atya tért vissza Magyarországra 1607-ben harminchat éves korában.

Itthon egyszerre szerepet vállalt, csakhamar bele élte magát a helyzetbe. A nagy-szombati híres collegiumnak ő volt a lelke és vezére. Kitűnő szónok, nagy tehetségű tudós volt. Az országgyűlésen, vitákon, szónoklataival hatást keltett, s rövid idő alatt az egész országban emlegették nevét.

Hozzá kezdett a hittérítés nagy munkájához is. Kiszemelte a protestáns főurakat, akiket kath. hitre szándékozott téríteni, és bámulatos ügyességgel, furfangossággal behálózta s tömegesen visszatérítette őket. Vagy harminc ily előkelő családot térített vissza, akikkel természetesen a jobbágyok nagy száma szintén áttért.

Pázmány egész szenvedélylyel üzte a hittérítést. Elbűvölő szónoklatával, rendkívül ügyes vitáival, még a legbuzgóbb protestánsokat is megingatta hitükben.

A nyilvánosság terére is átvitte a vitát. Rőpiratokban, könyvekben támadta a protestánsokat. Ha támadásaira válaszoltak a protestáns papok, ügyes viszonzválaszával nem késett kiforgatni állásaikból. Legtöbbször vitázott a híres Alvinczi Péterrel Kassa város érdemes ref. lelkipásztorával, ki nagy tudományu, hitbuzgó férfiú volt. Tehát teljesen méltó ellenfél. Egymáshoz intézett irataik olykor gorombaságokat, heves kifakadásokat tartalmaztak, szidták, gyalázták egymást, de meleg hitszeretet, buzgó vallásosság sugárzott ki műveikből.

A visszareformálás munkájában nemcsak Pázmány és Alvinczi folytattak irodalmi vitát, kívülök még számosan álltak ki a küzdőterre, úgy hogy e nemben egész irodalom keletkezett.

E vallási vitáknak a magyar irodalom és nyelv jelentékeny hasznát vették. Itt kezdődik a nemzeties irány, Pázmány tősgyökeres magyar zamatú nyelvezetével jó iskolát nyitott a magyar irodalom művelőinek. Szépen írott műveit ma is élvezettel olvashatjuk. A vele vitázók szintén törekedtek magyarsan, tisztán, érthetően fejezni ki magukat, hogy a nagy közönséget maguk részére nyerhessék.

Pázmány nyolc évig buzgólkodott, apostolkodott és tevé-

kenykedett a hazában, mikor a legnagyobb kitüntetést, amit papi férfinak maga elé célul kitűzhet, elérte.

Forgách Ferenc, az esztergomi érsek 1625-ben elhunyt. Utána az egyszerű jezsuita, Pázmány Péter emeltetett az érseki székbe. Oly nagy diadal volt az, minővel alig dicsekedhetik valaki. Haragudtak is a mellőzött püspökök és egyéb főpapok és hogy Pázmány még nagyobb sikert nem érhetett el a visszareformálás terén, annak oka azon hidegségben, feszült viszonyban keresendő, mely közte, s a püspökök és főpapok jelentékeny része között fennállott.

A nagytehetségű jezsuita oly hatalommal rendelkezve, képzelhető, hogy még jobban érvényesíthette célzatait, főként ha figyelembe vesszük, hogy fellépése után a koronát csakhamar II. Ferdinánd tette a fejére, ki talán még nála is rajongóbb, buzgóbb apostola volt a kath. vallásnak.

II. Ferdinánd ellen, mint tudjuk, Bethlen Gábor nagy harcokat vívott, s a mellett Csehországban is dühöngött a vallási háború. Pázmány a harcok közepett ügyesen, ravaszul védte, oltalmazta a kath. érdekeket, s ebben a ravasz politikában, mit a még ravaszabb Bethlennel a bécsi udvar folytatott, neki is főrésze vala, azzal a különbséggel, hogy ő Bethlen ellen csak mint protestáns ellen harcolt, míg a bécsiek a magyar szabadság, függetlenség védőjét is gyűlölték Bethlenben. Pázmány ilyenkor titkon a Bethlen pártján állott, mert a haza sorsát nem akarta a vallási ügynek alárendelni.

Elismeréssel lehet följegyezni Pázmányról, hogy hazafias érzelmektől volt áthatva. Hazaszeretet, nemzetéhez való ragaszkodás vezették működésében.

Harminc esztendeig szerepelt e nagy egyházi férfiú. Hatvanhét éves korában 1637-ben halt meg. Alig egy hónap múlva követte II. Ferdinándot, hű társát és szövetségesét az apostoloskodásban.

Emlékét nagytevékenységű munkássága mellett megőrizte a maig fennálló bécsi Pazmaneum, papnevelő intézet. Ő alapította százezer forinttal, mi abban az időben legalább egy milliónak felelt meg, a híres nagyszombati egyetemet is, melyet százötven évvel később Mária Terézia Budára, s aztán később Pestre helyezett át.

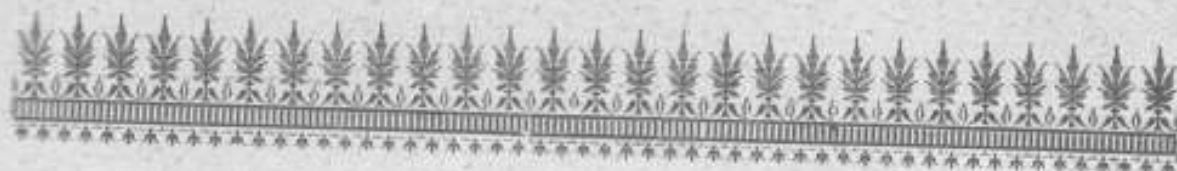
Életével, működésével helyet igényel emléke Magyarország történetében.

Halála után 250 évvel, diszes márvány szobrát felállították az esztergomi bazilikában. Simor János érdemdus esztergomi érsek és hercegprimás áldozott a hála oltárán, midőn nagynevű és nagyhirű elődje igen szép márványszobrát elhelyezte a haza egyik legszebb templomában, az esztergomi érseki bazilikában.

A szobrászok e remekműve hosszú időközön át hirdetni fogja a hallhatatlan nagy egyházi férfi emlékét.

Pázmányról több kép maradt fent. De legismertebb ez, melyet mi is felvettünk. Azon korban még meg volt engedve a papoknak a szakál-viselés.

TINÓDY SEBESTYÉN

a lantos.

HONFOGLALÓ hősök, országkormányzó nagyok és hatalmasok között, kérjünk helyet a régi idők poétáinak és íróinak is. Álljunk meg egy percre a történelem eseményeinek előadásában, s mutassuk be a nemzet szerény napszámosait is: az írókat, a költőket. Mert a történelmet nem csak karddal és kormánypálcával csinálják, hanem tollal is. És sokszor csak azok az alkotások maradnak fent az utókornak, a mit az írók és költők alkottak.

Az irodalom minden nép életében nagy szerepet játszik, s nekünk kétszeres okunk van ezt a tényezőt nagyrabecsülni, mert alkotmányunkat, nyelvünket, szóval nemzeti létünket az irodalomnak köszönhetjük. A mult században már csaknem egészen elnémetesedtünk; pár évtized még s beolvadunk a nagy német Oceánba. De jöttek a poéták és írók, fölrázták az elkábult nemzetet. Az 1848-iki nagy vívmányokat is a poéták, az írók és szónokok szerezték meg.

A magyar költészet ősatya a jó Tinódi Sebestyén.

A mi nemzetünk őseréjében már bent volt a költészet. Maradtak fent emlékeink, hogy a legrégibb korban, az Árpád-házbeli királyok alatt is éltek költők, jártak a nép között dalosok, kik dicsőségről, győzelemről zengtek. Ezeket a vándor poétákat a nép igriceknek, később lantosoknak, hegedősöknek hívta.

Miért restelnők bevallani, hogy hajdan, a honfoglalás első századaiban, ilyen volt a magyar költészet. Annál nagyobb a mi dicsőségünk, hogy mint sok másban, a költői irodalom terén

is, a világ első népei között birtunk magunknak helyet küzdeni.

Jött a gyászos emlékü mohácsi vész, mely történelmünkben a legnagyobb fordulópontot képezi. Az ország török járom alá kerül, s más oldalról az osztrák hatalom terjeszti ki karjait. A nemzet életerejét e ketős küzdelem köti le.

Többé már nem ér rá a magyar dalolni, a költészet ligeiteiben ábrándozni; két kézzel kellett küzdeni, s a reformáció fellépése a vallás kérdései felé terelte a kedélyeket.

Tinódi Sebestyén az utolsó lantos; ő is még a mohácsi vész előtti időkből való, tehát a régi szokások és hagyományok szerint pengette lantját, s lett dalos költővé. A mohácsi vész őt már mint husz éves ifjút találja. Az ezután beállott szomorú időkben vége lett a régi szokásnak, az igricek, hegedősök járásának. Tinódi Sebestyén is egy helyen megtelepedve, Török Bálint előkelő, hirneves hős udvarában él. Iródiákja urának, valószínűleg nevelője gyermekeinek. E közben ír, dalol pártfogójának s környezetének örömére. Részt vesz a csatákban is, küzd, harcol, míg megsebesül, s így képtelen a kardot tovább forgatni. Hőn szeretett ura, 1541-ben török fogságba jut, utána bánatában elhal a hü feleség, s így Tinódi vándorbotot kénytelen fogni. Verbőcy Imre tolnai főispán házához kerül. Majd felmegy Nagyszombatba az országgyűlésre, hogy az ott egybegyűlt követeket és vitézeket színről színre láthassa, dalait nekik bemutathassa. Aztán megy, vándorol tovább, állandó hajléka többé nincs.

Vándorlásai közben írt, dalolt. Írt, a hol kis pihenőre, barátságos fogadtatásra talált; dalolt, a hol meghallgatták. És ezt a szó valódi értelmében kell venni, mert verseihez ő maga dalt is szerzett. Tehát költő és énekszerző is volt egy személyben; verseit így adta elő, énekelve.

Természetesen más idők, más viszonyok voltak azok. Akkor úgy lehetett hatást gyakorolni, s az volt a néphagyomány s a közszokás. Nem csak nálunk, de még előhaladottabb népeknél is voltak dalnokok, lantosok.

Tinódi költeményeit nyomtatásban maga kiadta. Fentmaradtak hangjegyei is, melyek nyomán megismerkedhetünk dalaival. Ujabb időben a magyar zeneirodalom művelői elődják

Tinódi zenei dolgait, s azok meglepő és mélyen megindító hatást gyakorolnak a hallgatókra.

Nagy elfogultság volna azt állítani, hogy Tinódi verselményei valami nagy költői becsűvel bírnának. Ő a saját korának dalol, folyton a török ellen küzdő hősekről beszél nagy lelkesedéssel, hogy buzdítson hazaszeretetre, vitézségre. Abban azonban nagy érdeme van, hogy hiven írja le a történeti eseményeket. Szigoruan, igazságosan adja elő a dolgokat, úgy, a mint a szeme előtt lefolytak vagy hitelesen tudomására jutottak. Ezért az ő iratai mint históriai adatok gyűjteménye is nagy figyelmet érdemel.

Ne tagadjuk tehát meg az érdemet tőle, a szegény vándor poétától ki, egybe gyűjtve hátra hagyta nekünk szerény iratait. Mégis csak uttörő volt ő, és korában tisztelt, ünnepelt dalos. Egy nagy érdeme még ezeken felül is volt: az, hogy nemzetéhez beszélt, honszerelem, hazafiú lelkesedés hatották át.

Akkor is nagy szükség volt erre, s bizony még napjainkban is mintakép lehet e tekintetben, mert még most is nemzeti kíváncsi, hogy az írók és költők mentül többet beszéljenek a honszerelmről a hazafiú lelkesedésről.

Végre még az is nagy érdeme Tinódinak, hogy magyarul írt. Akkor is, meg azután is sok ideig latin volt az elfogadott irodalmi nyelv. A magyar emberek latinul írtak.

Tévedne, ki azt gondolná, hogy lantosunk minden előkészület nélkül fogott volna tollat. Tanult, képzett fő. Székesfehérvári elszegényedett nemesi család sarja, kijárta az akkori nagyobb iskolákat, megtanult latinul, s így olvasta Bonfin történetíró munkáit. Mikor első pártfogóját, Török Bálintot elvesztette, nyugtalanul hánykódott. Huzamosabban Kassán tartózkodott, hol szigorú körülmények közt és betegeskedve öt évig lakott s fenn maradt munkái közül tizenegyet itt írt, köztük »Eger ostromát és Losonczy István halálát.« Munkáinak kiadása végett Tinódi — minthogy Magyarországon akkor nem volt nyomda — Erdélybe indult. Debrecenben, mely várost utba ejtette, Török János vitézsége címen megénekelte egykori ura fiának hőstetteit. Kolozsvárt, a hol 1553-ban megállapodott, elkészítette Erdély legújabb históriáját öt részben s ezt számos korábbi dolgozatával 1554-ben két könyvben kiadta, Ferdinánd

TINÓDY SEBESTYÉN.

királynak ajánlva, ki neki érte jutalmul tizenkét és fél jobbágy telek árában ötven forintot fizette tett ki a pozsonyi kamara által. Ebből látjuk, hogy jó Tinódink osztrákpárti volt; nem Szapolyai János nemzeti király oldala mellett pengette lantját, hanem a Ferdinand kegyeit kereste.

A mily különösen fogadnánk, ha a mai kor poétái maguk dalolnák el verseiket, épp oly különös volna ama kor nyelvén beszélni is. Nyelvünk azóta nagy haladást tett. De az eredeti magyaros zamat azért hiven visszatükröződik e régi iratokon. Ime, néhány sor idézet Tinódi-tól. «A Budai Ali basa históriája» című éneket a következő imaszerű sorokkal végzi:

Ezön kérünk, atya Uristen, tégödet,
Kegyösen hallgasd meg hiv körösztyénidet,
Téritsed meg pogán ellen szerencsénket,
Rontsd meg és elveszesd az fene terekeket.

Sok dicséretöt, hogy tenéköd mondhassunk,
Az te szent igédben hallgassunk, tanuljunk,
Jámbor életünkkel benne mi megtartsunk,
Te szent országodban, véled össze vigadjunk.

Tinódi férfiás, egyenes és igazságszerető lelke, mindent a valósághoz hiven irt le s mint maga mondja: «sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem irtam.» Azért krónikás elbeszélései már kortársainak is biztos kutfőül szolgáltak, s Ferdinánd király is lefordíttatta magának latinra az ő «Egervári diadalát.»

Sokat hányatott életét 1555. táján fejezte be. Élete utolsó szakáról hiteles adatok nincsenek.

ISTVÁNFI MIKLÓS

nádori helytartó és történetíró.

NAGY szerepet játszik egy nemzet életében a történetíró. Az ő feljegyzéseiből ismerjük meg a multat, tudjuk becsülni a hősöket és államférfiakat. Emlékezzünk meg a régi idők történetíróiról, különösen pedig Istvánfi Miklósról, mert az ő dolgozatainak sokat köszönhetünk.

Jeles, tudós fő, s korának vezérlő alakja, ámbár a politikai szereplés hátrányára szolgált.

Tanulmányozván hazánknak küzdelmes multját, csodálat fog el, ha arra gondolunk, hogy a századokon át szüntelenül tartó harcok között, rá ért e nemzet a tudománynyal s irodalommal is foglalkozni.

Mert éltek, működtek a szellem bajnokai e hazában már a legrégibb időkben is. Tudjuk az első királyról, dicső szt. Istvánunkról, hogy fiához, Imre herceghez mily nagyszerű iratot intézett, melyben elmondja neki az uralkodás örök elveit. A későbbi időkben is tudás, bölcsesség bőven fakadt nemzetünk nagyjainál. Ámde az írott emlékeket elpusztították a szakadatlan harcok, a tatár és török dúlások. A régi idők nemzeti történelmét csak hézagosan ismerjük, s a gyér számban itt-ott elvétve fennmaradt adomány-levelekből és egyéb okmányokból most bontogatja ki az oknyomozó történelem.

III-ik Béla király névtelen jegyzőjének feljegyzései képezik az első hiteles írott emléket. Az Árpádházi királyok uralkodóinak történelmét csakis ő általa ismeri az utókor.

Második nevezetesebb történetíró volt Bonfin, de ő nem volt magyar, Olaszországból hozta be Mátyás, a nagy király,

ki óriási eszével belátta, hogy országának tudományt, művészetet kell adni, hogy a művelt népek között megállhasson. Sőt többet akart ő, azt, hogy a magyar vezérszerepet vigyen a népek nagy koncertjében.

Bonfin megírta hazánk történelmét az ő idejéig, azaz 1490-ig.

Most következett aztán Istvánfi Miklós, ki a Bonfin után abba hagyott munkát folytatta, s kellő tudással, mély értelemmel és helyes felfogással egybeállította az 1500-as évek történelmét 1610-ig. Munkája számottevő tudományos mű, a későbbi történetírók számára nagy becsű forrás.

Istvánfi Miklós nagy ember volt, a legfelsőbb polcon látjuk szerepelni. Személye a király után következett, nádori helytartó volt két évtizeden keresztül. És mily időkben! A magyar haza leggyászosabb korszakában, Rudolf uralkodása alatt.

Istvánfi már ifju korában nagy előszeretettel csüggött a tudományokon, s itthon befejezván tanulmányait, olaszföldre utazott s a híres bolognai egyetemen képezte ki magát. Mikor mint jeles készültsegű tudós ifju hazakerült, az akkori esztergomi érsek, a nagy tudományu, s messze földön ismertté lett Oláh Miklós maga mellé vette, titkárává tette, s e minőségben öt évet töltött tekintélyes pártfogója oldala mellett.

Ezután még nagyobb kitüntetés várt reá, mert az érsek halála után a királyi kancelláriába vette fel az akkori uralkodó, I. Miksa. Ezzel természetesen el volt döntve sorsa, a király oldala mellett nem lehetett más, mint hű királypárti. Pedig ez akkor nem volt jó ajánlás Magyarországon, mert zsarnoki elnyomatás alatt vérzett a haza, s szakadatlan harcban állott az uralkodó kormányval.

Miksa halála után még feljebb emelkedett Istvánfi. I. Rudolf, a szerencsétlen óracsináló és üldözési mániában szenvedő remete-király, nádori helytartóvá nevezte ki.

Tudjuk, hogy Rudolf Prágában elrejtőzve, a világot kerülve és gyűlölve, tölté izgatott életét. Helyette a főhercegek, meg Istvánfi Miklós uralkodtak Magyarországon. Ő csak kiadta zsarnoki rendeleteit, de a végrehajtást másokra bizta. Utóbbi időben már annyira jutott, hogy tulajdon testvéröccsét, s egyéb rokonait sem bocsájtotta magához és ezen lelki elborultságában

Istvánfi szabadon mehetett be hozzá a prágai várba, meghitt barátja volt ő a boldogtalan császárnak.

Sokszor utazott Istvánfi Prágába, előadni a magyar ügyek állását. Ilyenkor rendszeren művészeti dolgokkal foglalkozva találta a királyt, vagy csodaszerei s órái között. Röviden kellett megtenni az előterjesztéseket, mert Rudolf ideges, izgékony természete nem tűrte a hosszadalmasságot. Aztán átvette Istvánfi urának utasításait, s ismét visszatért Magyarországra.

Az ország kormányának vezetése ily körülmények közt nem kis feladat volt. A sok jövés-menés szerfelett hátráltatták az ügyeket. Az utazás egyébként is nagy kellemetlenségekkel járt.

Ez okozta Istvánfinak vesztét, mert az ország nem nézte jó szemmel, hogy oly hűséges embere ő a makacs, a gyűlölködő császárnak. Már az is rossz vért szült, hogy az ország ősi alkotmánya ellenére, nem választás, hanem egyszerű kincvezés által jutott a nádori méltósághoz. De ebbe még csak beletörődtek volna az ország rendei, sőt bizalmat is kezdtek érezni iránta, úgy, hogy midőn újabb adót szavaztak meg Rudolf kormányának, a befolyó pénzek egyik kezelőjeül őt választották meg. Érdekes adat ez arra, hogy mennyire nem bíztak a császári kormány pénzkezelésében, mely oly nagy gépezettel dolgozott, hogy mire a kincstárhoz jutott az adó, jó nagy rés e felment a kezelésre.

Történt azonban, hogy Rudolf minden áron meg akarta semmisíteni a hatalmas Illésházy Istvánt, a dúsgazdag protestáns főurat. Találtak ürügyet, hogy hűtlenségi perbe fogják. Szerették volna azonban, hogy magyar bírók ítéljék el. E végből Rudolf Prágába hívatta Istvánfit, hogy mint tudós, mint az ország nádor helyettese, mondjon ő ítéletet. Istvánfi érezte a feladat súlyos voltát s nem is mert ítélni a népszerű hazafi felett, de attól fogva mégis gyűlölt lett Illésházy és párthivei előtt, főként mert a zsarnoki kormány csakugyan elkobozta Illésházy birtokait, s arra kényszerítették, hogy Lengyelországba meneküljön.

Uralkodója kegyét az utolsó percig élvezte Istvánfi, mi nem közönséges dolog volt oly lelki beteg ember részéről, mint a minő Rudolf uralkodása végső éveiben volt.

ISTVÁNI MIKLÓS.

Rudolfnak 1608-ban bekövetkezett bukásával, véget ért Istváni szereplése is. A trónjától megfosztott uralkodóval együtt menni kellett teremtményeinek is. Nem csak trónváltás állott be, hanem a kormányzás egész rendszere is átalakult. Új emberek kerültek felszínre, a gyepőt más kezek ragadták meg.

A Rudolft megbukató II. Mátyás reformokat, jogorvoslatot ígér. Az egybehívott országgyűlésen mindjárt visszaadja a rendeknek nádorválasztási jogukat, s azok egyhangulag nádorrá

választják Illésházyt, ki bár protestáns volt, de oly népszerűségnek örvendett, hogy még a kath. főpapok is rászavaztak.

Istvánfi annyira zokon vette ily módon való mellőztetését, s ellenségének diadalát, hogy nagy beteg lett, szélhűdés érte, s megbénult tagokkal kénytelen volt visszavonulni a nyilvános élettől.

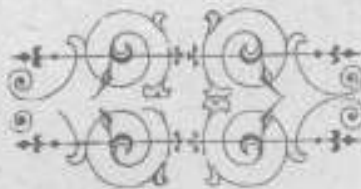
Negyedszázadot betöltő politikai szereplése ily szomorú véget ért, példát mutatván életével arra, hogy a földi nagyságok sorsa mily változandó, és hogy a dicsőség, hir-név egy perc alatt oda van, ha a szerencse kereke egyet fordul.

Azután még nyolc évig élt, jobban mondva kinlódott. Ami kis tevékenységet ki birt fejteni, azt történelmi művének átdolgozására, kézíratai rendezésére fordította.

Munkáját latin nyelven írta, alaposan, komolyan és tárgyilagosan. Csupán ott engedett meg egy kis elnézés és szépítést, a hol magáról, s a személyével összefüggő eseményekről szól.

Történelmi művének kéziratát végrendeletében tudós barátjának, Pázmány Péternek hagyta, a ki nemsokára nyomtatásban közre is bocsátotta.

Magyar nyelvre fordítva, csak kétszáz évvel későbbben, az újabb időben, 1870-ben látott napvilágot az uttörő tudós történetíró munkája.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY

erdélyi fejedelem.

BETHLEN GÁBOR halálával árvaságra jutott a fejedelmi szék. A nagy ember nem hagyhatott hátra magához méltó utódot. Mikor érezte halála közeledtét, úgy rendelkezett, hogy utána özvegyét válasszák meg.

Ki volt az ő özvegye?

Egy német nő, Brandenburgi Katalin. A német származása még nem lett volna nagy baj, hanem rossz asszony volt a szó teljes értelmében. Sem új hazájával, sem fejedelmi férjével nem törődött, mulatságon, tivornyán járt az esze. És a nagy, a bölcs fejedelem mégis reá hagyta országát, s magán vagyonából mérhetlen kincseket.

Bethlen Gábor utolsó intézkedése teljesülésbe ment. Senki sem vetett gátat, mert tudták, hogy nagyon szerette a feleségét. Brandenburgi Katalin uralkodása nagyon rövidre terjedt, mindössze pár hétig ült az erdélyi fejedelmi széken. Nem volt méltó, hogy hű férje után uralkodjék. Meggyűlölte, megutálta mindenki, mennie kellett.

A fejedelemasszony mellé Bethlen Gábor a testvéröccsét, Istvánt rendelte volt kormányzótársul, de ketten se sokra mentek, Katalin eszélytelen, meggondolatlan volt ugyannyira, hogy Bethlen István, hazája sorsát szem előtt tartva, szükségesnek vélte Erdélyben a fejedelemtörvényszéket. Bethlen István azt gondolta, hogy legméltóbb volna a fejedelmi székre a Tiszavidék hatalmas gazdag ura, Rákóczy György, ki Bethlen Gábornak egyik jeles vezére volt. Nem sokáig habozott tehát, megkínálta Rákóczyt a fejedelemséggel. De a nagy ur semmi kedvet sem

érezett a kitüntetésre, csak nagy unszólásra fogadta el a jelöltséget.

A Rákóczyval való alkudozások alatt azonban az a sajátos körülmény állott be, hogy az erdélyi rendek lemondásra birták Katalin fejedelemasszonyt, s helyére megválasztották Bethlen Istvánt, ki már ugyis beleélte magát a kormányzásba. Azt is gondolták, hogy a nagy Bethlen Gábor emléke méltó arra, hogy utána a saját testvéröccsét válasszák meg. És ebben igazuk is volt. Bethlen István derék, okos fő, Heidelbergben tanult s irodalommal is foglalkozott, munkáját latin nyelven nyomtatásban kiadta.

Bethlen István maga is rendjén valónak találta, hogy fejedelem legyen belőle, s örömmel fogadta megválasztását. Midőn ügye ilyen fordulatot vett, természetes, hogy nem kínálhatta többé a fejedelemséget senkinek, hanem szépen magának tartotta azt. Amde most már Rákóczy György vérszemet kapott, nemcsak hogy nem idegenkedett a fejedelemségtől, hanem egyenesen kijelentette arra való hajlandóságát, sőt mikor értesülne, hogy Bethlen István elfogadta a megválasztást, nyíltan fegyverkezni kezdett, eltökélt szándéka volt a fejedelemséget véráldozattal is megszerezni.

Bethlen István nem akarván a polgárháború előidézésében részes lenni, visszalépett, s így 1630. november 26-án Rákóczy Györgyöt Erdély fejedelmévé választották.

Az erdélyi állapotok az új fejedelem alatt korántsem valának kielégítők. Forrongtak a kedélyek, egyrészt Katalin, másrészt Bethlen párhivei tartották magukat várakozó állásban.

Esterházy Miklós, Magyarország nádora, ismervén az erdélyi viszonyokat, a legalkalmasabb időt elérkezettnek vélte Erdély megtörésére és az anyaországhoz való csatolására. Nem is késett tanácsolni Ferdinánd királynak, hogy intézne támadást Erdély ellen. Pázmány Péter érsek azonban mérséklésre intett s így elmaradt az összeütközés, a minek később Ferdinánd nagy hasznát vette, mert midőn a hős Gusztáv Adolf fenyegette trónját, ha Erdély ekkor oldalról támad, Bécs könnyen két tűz közé szorulhat, s az uralkodóházat nagy válság érhetne volna.

Rákóczy két ízben is békét kötött Ferdinánd királlyal, s a

békekötések által megerősíteni iparkodott magát a trónon, mire nagy szüksége volt, mert ugyancsak sűrűn támadtak hatalmára sóvárgó ellenfelek. A hamu alatt szunnyadó tűz lobbot vetett, a fejedelem ellenében lázadás ütötte fel fejét. Székely Mózes, a hajdani hős fejedelem fia fegyvert ragad, segíti a Temesvárott székelő török basa. Hanem elbukik, Rákóczy könnyűszerrel szabadul tole. Félelmesebb ellenfél támadt Zólyomi David hatalmas urban, kinek nagy része volt abban, hogy Rákóczy a fejedelmi székre jutott. Zólyomi most ellenségévé lett a fejedelemnek, gyűlöli meghunyászkodó politikája miatt, s azért, hogy a bécsi kormányval szemben oly engedékeny.

Rákóczy mikor látná, hogy ellene Zólyomi már hadat is gyűjt, hirtelen elfogatja a zavargó urat, s az egybehívott országgyűlés által törvényt mondat felette.

Alig hogy megszabadult Rákóczy a két vetélytárstól, vette a hirt, hogy Bethlen István megmozdult Szatmármegyében, hova akkor huzódott volt, mikor a fejedelemségről lemondott. Az öreg ur nem akart Erdélyben élni, nehogy összeütközésbe jöjjön a fejedelemmel. De most ime Erdély felé tart, és pedig török segítséggel. A budai pasa adott mellé jókora sereget, s az öreg Bethlen bizalommal vezette hadát a bércecs hon felé azon szándékkal, hogy elfűzi onnét Rákóczyt. Akará pedig tenni ezt azért, mert fiát Bethlen Pétert, a fejedelem elűldözte Erdélyből.

Hanem hadjáratának rossz vége lett; Nagy-Szalonta városánál ráütöttek Rákóczy csapatai, s megszalasztották a török-magyar vegyes sereget.

Ilyesféle apróbb bajok többször felmerültek Rákóczy uralma alatt, de mindannyiszor szerencsésen el is multak.

A nagy küzdelem az 1640-es években következett el. Ekkor a harmincéves vallási háború szövetségeseként lép fel Rákóczy. Tartott ugyanis attól, hogy elhalván Pázmány Péter, most Esterházy Miklós nádor majd végrehajtja a királylyal régibb tervét, t. i. elfoglaltatja Erdélyt, egyesíti Magyarországgal. Hogy ezt megelőzze Rákóczy, szövetségre lép a svédekkel, később a franciákkal és hadait összegyűjtve, betör Magyarországra. Itt nagy lelkesedéssel fogadják, az egész tiszai vidék hozzá csatlakozik. Nagy-Kállóból kiáltványt intéz az országhoz, melyben biztosítja

I. RÁKÓCZY GYÖRGY.

a nemzetet, hogy a többször megsértett alkotmány és vallás-szabadság védelmére fog fegyvert. Az ország örömmel üdvözli, az egész felső vidék ellenállás nélkül meghódol. Kassára a polgárság örömrivalgása között vonul be Rákóczy.

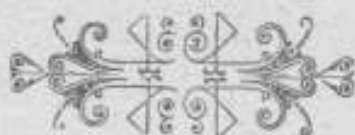
A felkelés mindjobban aggasztóvá vált a bécsi kormányra, szükséges volt minden áron békét vásárolni. Rákóczy is hajlandó volt a békére, melyet csakugyan végleg megkötöttek Lincben 1645-ben. Ez a híres linci békekötés, mely ujabban is biztosítja a magyar szabad vallásgyakorlatot, s Rákóczynak jelentékeny előnyöket nyújt.

A linci békekötés után nemsokára (1648.) elhunyt Rákóczy, küzdelmes, hányatott életét nemes lelkületű neje, Lorántfy Zsuzsanna édesítette meg. E jó nő védpaizs vala ránézve a harcok, a sokféle bajok közepett.

Rákóczy uralkodása áldásos volt Erdélyre. Ha nem volt is oly nagy elme, mint előde, Bethlen Gábor, de nemes törekvés, jó akarat jellemzik tetteit. Fősvény, kapzsi embernek mondják, de azért több adat maradt fent róla, hogy sokat áldozott az egyházra és iskolákra.

Mint egyik legnevezetebb belügyi intézkedését, fel kell említenünk azon törekvését, melylyel az Erdélyben lakó oláhok között terjeszteni kezdette a reformációt. Ha ezt a munkát utána folytatták volna, ma már aligha lenne oláh Erdélyben, hanem magyar református nép lakná a bércek vidékeit. . . .

Rákóczy fellépése, szövetsége a svédekkel, franciákkal, azt eredményezték, hogy Erdély hatalmi állása szilárdult, az erdélyi fejedelemség számba veendő tényezőül szerepelt. A linci béke után nemsokára létrejött a westfali béke, mely befejezése volt a harmincéves háborúnak. A békeokmány megemlékezett Rákóczyról is, de a ki a béke megkötésekor már megszűnt élni

LORÁNTFY ZSUZSÁNNA.

fejedelemnő.

ORSZÁGOK sorsának intézésében jelentékeny részük van a nőknek is. De az ő közreműködésükről ritkán emlékszik meg az utókor, mert legtöbbször nem is jó köztudomásra, hogy igen sokszor egy s más kérdésben, mily fontos szerepet vittek a nők.

A férfiak sikereiket, diadalaikat számtalanszor nejeiknek köszönhetik. A nők éles esze, mindenre kiterjedő figyelme és gondossága, sokszor megbecsülhetlen tanácscsal látja el a férfiakat, és sok esetben nagyon megilletné őket is a hála és elismerés.

De a történetíró csak a nyilatkozó eseményeket és tetteket jegyezheti fel, s így a nők csupán oly esetekben nyernek külön méltatást, midőn valami rendkívüli tettet vittek véghez.

Ily nő alakja nagy számmal van történelmünknek, s e mű hiányos lenne, ha ezen nagy női alakokat mellőzné.

Lorántfy Zsuzsánná korának legnagyobb honleánya volt, méltó hogy emlékének e sorokkal adózzunk. Álljon mintaképül nemes lelke, fenséges jelleme az utókor hölgyei előtt.

Azon idő, melyben e nő élt, a harc, a fegyverek kora volt, s talán jobban, mint valaha. Az egész világ égni látszott. Kint a harmincéves vallási háború dúlt, idebent pedig török hadjáratok, Ausztria elleni szakadatlan harcok foglalták el a közvéleményt. És e nő, ily mozgalmak közepette, hazájának a tudomány, közművelődés terén kívánt használni. Azt akarta, hogy a fegyverek által okozott sebek a közművelődés fejlődése által gyógyuljanak be. Érezte, hogy nemzetének műveltség, tudomány kell, és férjével megalapította a hírneves sárospataki főtanodát.

LORÁNTFY ZSUZSÁNNÁ.

Lorántfy Zsuzsanna a valódi magyar nők mintaképe. Igazi felség, férjének jobb keze a gazdaság vezetésében, később mikor erdélyi fejedelemségre jut, valósággal kormányzó társa. Nem is fogadta el addig Rákóczy a felajánlott fejedelemséget, míg jó nejével alaposan meg nem hányta-vetette a dolgokat. Akkor aztán oly komolyan vette, hogy felpakolózva társzekerekre,

II. RÁKÓCZY GYÖRGY

erdélyi fejedelem.

NAGY nemzeti és vallási harcok közepett, a kis Erdély folyton megőrzi önállóságát és függetlenségét. Az anyaország küzd a lét és nemlét kérdésével, szorongatja az osztrák s a török. Erdély ellenben függetlenségben él, sőt dicső fejedelmek alatt évtizedeken át virágzik is.

I. Rákóczy György halála után a fia, II. Rákóczy György következett az erdélyi fejedelmi székben.

Az öreg Rákóczy még életében megválasztatta az erdélyi rendekkel fejedelemnek a fiát Györgyöt, hogy így biztosítva legyen a bekövetkező eshetőségekkel szemben.

Ezt a példát a bécsi kormánytól tanulták az erdélyi fejedelmek. Az osztrák császárok is siettek még életükben megkoronáztatni az utódjokat. Oly háborus, oly zavaros viszonyok között, nem látszék feleslegesnek az előre való gondoskodás.

Atyja halála után, 1648-ban, tényleg át is vette Erdély kormányzását az ifju Rákóczy György. Alig volt még huszonhárom éves, telve ifju lelkesedéssel és tettvágygyal. Ez a nagy lelkesedés és hev, ez a működni vágyó hajlandóság, sok bajt okozott az ifjunak.

Kezdeni ugyan jól kezdte. A török szultán kegyeibe fogadta, kitüntetésekben részesítette. Pedig nem kis dolog volt akkoriban oly csepp országocskának, mint Erdély, jó barátságban lenni a nagy, a rettegett, a hatalmas Törökországgal. Ez ugy magyarázható meg, hogy a töröknek is szüksége volt Erdélyre, mert ezzel sakkban tarthatta az osztrákot.

A jó kezdet rosszul folytatódott az ifju Rákóczyra. Az ifju

buzgóság, a lelkesedő hév mellett, nem volt megfontolás, nem volt meg a higgadt számító értelem.

III. Ferdinánd ült Szt. István trónján. E tisztelt, nemes jellemű férfiú, békekötésre lépett az ifju fejedelem atyjával, I. Rákóczy Györggyel. Ez a béke, történelmileg oly fontos linczi békekötés, mely az öreg Rákóczy életének végső idejére esik, tehát mikor az ifju György uralomra jutott, teljes erejű és érvényű. Ez csak előnyére szolgálhatott volna az ifju fejedelemnek, mert egyfelől béke által biztosítva, más oldalról birva a szultán kegyét, jól, üdvösen működhetett volna kis hazája javára. De neki kalandos harci dicsőség kellett, aztán meg nagyság és hirnév után sóvárgott. No, de meg is adta az árát.

A mily okos, erélyes, messzelátó uralkodó fő volt I. Rákóczy György, épp oly ügyetlen és botor a fia.

Nagyravágyás ugyan volt benne, éppen úgy, mint atyjában, de hiányzott horzá a képesség. Az ifju fejedelem szerette volna magát lengyel királynak megválasztatni, de ehhez a merész tervhez nem volt egyebe pénznél, melyet takarékos, kincsszerző atyjától örökölt. A sok pénz aztán szépen elfogyott, a nagy remények füstbeszálltak, alig hogy ép bőrrel menekülhetett.

Mióta a nagy Báthory István dicsőséggel megszerezte a lengyel trónt, azóta az erdélyi fejedelmek igényt formálni véltek ahhoz, de törekvésük mindannyiszor meddő maradt. II. Rákóczy György nem elégedett meg a pusztá óhajtással, igyekezett okot találni, hogy a lengyelek ügyes-bajos dolgába avatkozhasnék, s így magát megismertethesse, s idővel majd kezét a szép lengyel korona után is kinyujthassa.

Mikor a lengyelek és svédek közt kitört e harc, Rákóczy a svédekkel kötött szövetséget, hogy így egyesült erővel legyőzvé az országot, ő majd okkal-móddal a maga részére hódithassa a lengyel koronát.

A langyelek is keresték szövetségét, ígértek neki jó barátságot, meg a tizenhat szepesi várost, melyek már századok óta Lengyelországnál voltak elzálogosítva. Rákóczy keveselte az ajánlatot, neki több kellett: az egész ország. Tehát a lengyelek ellenségével, a svédekkel lépett szövetségre.

De bezzeg megbánta . . .

Jókora hadsereget gyűjtött össze, lovasságot és gyalogságot,

II. RÁKÓCZY GYÖRGY.

ugy indult meg minden szó nélkül Lengyelország felé. Nem sokat törődött sem osztrákkal, sem törökekkel, pedig mindkét oldalról rossz szemmél nézték vállalatát. Csak elindulásakor izente meg Bécsbe III. Ferdinándnak, hogy külföldre indul. De még a saját országával sem igen törődött, az erdélyi rendeket nem gyűjtötte össze országgyűlésre, mit kelle vala tennie ily fontos ügyben.

Ebből az következett, hogy felzudult ellene a három tényező: saját népe is, a török is, az osztrák is. Ez utóbbi oldalról nyomatéka is lett az elégtelenségnek. Az időközben elhunyt III. Ferdinánd utóda, I. Lipót szövetséget kötött a lengyelekkel, s jelentékeny hadsereget vezetett az országba. Háta megett pedig a török tört be nyugtalanítani Erdélyt. Mindezekhez járult még az is, hogy a svéd szövetségeseinek más bajuk is akadt, így Rákóczy egymagára maradt, s annyi tűz közé szorulva, csak a legnagyobb áldozatok árán menekülhetett meg a legrosszabtól. Másfél milliónyi hadi kárpótlást kellett fizetnie, s azonkívül visszaszabocsátotta az elfoglalt területeket. Micsoda operett-komédia volt ez, fájdalom, a kis hazarész oly nagy pusztulására, mert ahadsereg nem menekülhetett vissza Lengyelországból. A iörök által felbujtogatott tatárok elállották a visszatérő utat s mintegy 10—15,000 embert, Kemény János fővezérrel együtt, rabságba hurcoltak Krimióba, a honnan több év alatt apródonként váltogatták ki a foglyokat rokonaik.

A fellengős tervek ily szomorú füstbeszállása, még nem lett volna magában véve elviselhetlen baj.

De következett újabb csapás is.

A török, eme háborús kaland folytán arról győződött meg, hogy az erdélyi fejedelemség nagyon meg van erősödve, a fejedelem dús gazdag, aki képes költséges hadviselésre is vállalkozni, tehát azt határozták Stambulban, hogy kissé össze kell zavarni a dolgokat, hadd legyen polgárháború a tartományban, hadd gyengüljön, pusztuljon Erdély.

A szultán parancsot küldött az erdélyieknek, hogy Rákóczy helyett más fejedelmet válasszanak.

Az erdélyi rendek ugyan jól tudták, hogy hazájuk függetlenségével játszanak, ha idegen parancsszóra leteszik fejedelmüket s helyette újat választanak. De Rákóczy ellen nagy volt az ingerültség, s így párt támadt, mely sürgette a szultán parancsának azonnali teljesítését.

Csakugyan úgy is lett, új fejedelemmé Rhédey Ferencz előkelő hirnevés főurat megválasztják.

Rákóczy színteg megnyugszik ebben, de később hadat gyűjt. Beüt Erdélybe s a marosvásárhelyi országgyűlés által magát újból visszahelyezteteti a trónba.

III. FERDINÁND.

43-ik uralkodó

1637—1657.

FIZENKÉT évig volt már megkoronázva, midőn végre atyjának, II-ik Ferdinándnak halálával átvette a kormányt.

Általában azon időben szokásuk volt Magyarország uralkodóinak, még életükben megkoronáztatni trónjuk örökösét, nehogy később a magyarok saját kedvük szerint válasszsanak maguknak uralkodót. Így sietett volt II. Ferdinánd is jó előre megválasztatni és megkoronáztatni fiát.

III. Ferdinánd okos, művelt, józan gondolkozású, igazság-szerető fejedelem. Nem vakbuzgó, mint atyja, ki megesküdött hogy kiirtja a protestánsokat; nem zsarnok, mint II. Mátyás, vagy a prágai Rudolf.

Uralkodásának ideje válságos időre esik. A harminczéves vallási háboru folyvást lángol, uralkodóházát folyvást fenyegeti a vész. De elmúlnak a bajok, végkép befejezést nyer a hosszú háboru kedvező béke létesül a magyarokkal, és erdélyi fejedelemmel egyaránt.

Mindjárt kezdetben alkalma nyílt III. Ferdinándnak igazságot, jóságot gyakorolni. A Pozsonyba egybehívott országgyűlésen, a protestáns rendek hosszú panaszokkal álltak elő. II. Ferdinánd vakbuzgó uralma alatt a protestáns hit folytonos üldözést szenvedett s most e sérelmek orvoslását kívánták, mielőtt az előterjesztett ügyek elintézéséhez fognának.

A király, tanácsosaira hallgatva, eleinte tiltakozik a protestáns rendek azon kiváltságos joga ellen, hogy feltételeket szabjanak az ország dolgainak tárgyalására nézve. A királyi leiratban az

mondatik, hogy ha a protestáns követek nem akarnak tárgyalni, majd lesz országgyűlés protestáns urak nélkül. De ez a fenyegetés abba maradt, tanácsosabbnak látszék nem ingerelni a kedélyeket, s csakhamar másik királyi izenet jő, melyben az eddig alkotott vallási békekötések és törvények ezután leendő pontos megtartását ígérik, a felmerült sérelmek tárgyában vizsgálat rendelnek.

Ekként némileg megnyugtatták a protestáns rendeket s így a királynét ünnepélyesen megkoronázták, melylyel aztán be is fejezték az országgyűlést.

Az ezután következő néhány évben béke volt úgy Magyarországon mint Erdélyben, hol a nagyherélyü I. Rákóczy György fejedelem uralkodék, s eszélyes, ügyes kormányzásával kincset gyűjt halomra, hogy majdan háborút kezdhessen, s a fejedelemséget maga és családja számára minden oldalról biztosíthassa, esetleg még a magyar trónt is megszerezhesse. Az 1642. év alkalmasnak látszék arra, hogy Rákóczy fellépjen a bécsi kormány ellen. Szövetséget kötött a harminczéves vallási háboru főintézőivel, a svédekkel s franciákkal. Aztán a török szultántól eszközölt ki segédelmet III. Ferdinánd megtámadására, s így előkészülve, benyomult Magyarországra, szervezte itt a felkelést, s magát királylyá kiáltatá ki.

III. Ferdinánd nem késett megtenni minden ellenintézkedést, a dolog vége az, hogy béke jő létre Ferdinánd és Rákóczy között, melyett később 1645-ben a híres linczi békekötés követ. s az teljesen biztosítja a protestánsoknak a szabad vallásgyakorlatot.

A linczi békekötés után 1646. augusztus hó végére országgyűlést hívott egybe III. Ferdinánd. Ez az országgyűlés egyike volt a leghevesebbeknek. A legnagyobb foku vallási viták idéztettek elő; a protestánsok régi vallási sérelmeik orvoslását követelték, kívánták, hogy négyszáz templomukat, melyeket régebben elvettek tőlük, adják vissza. A vita és viszálykodás hónapokig elhúzódott, végre Ferdinánd úgy oldotta meg az elkeseredett ügyet, hogy kilencven templom visszaadását elrendelte, s egyéb sérelmeket is orvosolt.

Ez engedékenység megnyugtatólag hatott a protestánsokra, bár kívánságukat csak negyedrészen látták teljesülve.

A rendek végre egyéb dolgokat is tárgyalhattak s Ferdinánd

III. FERDINÁND

óhajtására királylyá választották s megkoronázták fiát, a tizenhárom éves Ferdinándot, ki IV-ik Ferdinánd nevet nyert. Ő azonban tényleg nem uralkodott s csak rövid ideig vallhatta magát Szent István koronája örökösének, mert nemsokára, az 1654-ik évben meghalt. Erre a király új országgyűlést hirdetett, melyen másik fiát, a papi pályára szánt és nevelt Lipótot óhajtotta királylyá megválasztatni. A protestáns rendek ismét megragadták az alkalmat, hogy jogaik épségben tartását követeljék, a sérelmeket orvosoltassák. Előbb panaszaik tárgyalását kívánták, s csak midőn megnyugtatót nyertek, egyeztek bele az új királyválasztásba; s Lipót főherceggel is megerősítették a felavatási oklevelet, s csak aztán koronázták meg.

III. Ferdinánd háromszor nősült. Első neje Mária Anna, a spanyol király leánya volt, kitől született az elhunyt IV-ik Ferdinánd és I. Lipót, ki a trónra jutott. Lipóton kívül még három gyermek maradt, egy leány és két fiu.

Az a küzdelmes, háborús korszak, melyben III. Ferdinánd vezette országainak kormányát, nem igen volt alkalmas a nyugodt, békés családi életre. Mégis fel van jegyezve Ferdinándról, róla, hogy szeretettel csüggött családján, gondos jó atya volt.

Krónikásai hátrahagyták még róla azt is, hogy jó zenész volt, kiváló szeretettel és buzgalommal érdeklődött a zene iránt, annyira, hogy maga is több hangszerhez értett s zeneműveket szerzett. Több templomi zenemű maradt tőle.

A zenén kívül egyéb művészeteknek is barátja volt; hő pártfogója a tudománynak, tanügynek.

Igy élt az uralkodás gondjai közepett, jól, nemesen és becsületesen. Mikor Ferdinánd, fia halála után megkoronáztatta Lipót fiát, akkor még javakorban levő férfiu volt. De mégis, mintha a halál sejtelem lepte volna meg, rendezett állapotokat akart előkészíteni családi ügyeiben. És valóban, szükséges volt sietnie a trónöröklés ügyének rendbehozásával. III. Ferdinánd ideje ki volt mérve, egy év se telt el, betegségbe esett, mire pár hó múlva 1657 április 2-án meghalt.

Halála részvétet keltett, erényes férfiu volt, közbecsülést és szeretetet nyert még a protestánsoktól is, kik részéről igazságot tapasztaltak. A Ferdinánd uralkodása alatt létesített linczi békekötés egyik nevezetes szabadság-okmánya alkotmányunknak.

Mint ember nem volt közönyös a vallásos érzelmek iránt, sőt ragaszkodó szeretettel csüggött egyházán, annak ügyét szíven viselte. De az uralkodásban nem vezette vallási elfogultság, tudott higgadt mérsékletet tanusítani, ha arra szükség volt.

Nem egy alkalommal állott módjában türelmessége, mérséklete által hódítani, megnyerni a sziveket, midőn még előde és atyja, II. Ferdinánd tulzásai által felizgatott vallási ügyekben kelle itélnie.

III. Ferdinánd husz évre terjedő uralkodása nem maradt nyomtalanul a történet könyvében.

Józan főt, előrelátó uralkodót ismertek benne népei.

Az ő higgadt mérsékletének, eszélyének, okosságának köszönhető, hogy végre valahára befejezést nyert a harmincéves háboru, s Európa megszabadult e rettenetes csapástól, mely annyi időközön keresztül elfoglalá, előhaladásában, fejlődésében megakasztá.

ESTERHÁZY MIKLÓS

nádor.

 Z 1600-as esztendők első felében, három alak magaslik ki hazánk történetében: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, Pázmány Péter az egyszerű jezsuita, később hírneves író, esztergomi érsek és Esterházy Miklós nádor. A közvélemény a »három nagy magyar« jelzővel tisztel meg őket. Mert bár különböző eszközökkel, de a magyar haza függetlenségeért küzdöttek mindhárman. Bethlen Gábor fegyverrel harcolt a császári ház és a bécsi kormány politikája ellen, Pázmány és Esterházy ügyes közvetítő politikával birták engedékenységre a bécsi kormányt.

Esterházi Miklós ép úgy, mint Pázmány Péter, protestáns szülőktől származott s csak később tért át a kath. vallásra, melynek hatalmas pártfogója, sőt térítő apostola lett. Testvérei hivek maradtak szüleik hitéhez, egyik bátyja, Esterházy Tamás, mint protestáns író is működött.

Esterházy Miklós hatalmas vagyonos főúr volt, s így a közpályán annál sikeresebben működheték. Új hite iránti buzgalmában odáig ment, hogy úgy első, mint második nejét a protestáns vallásról a kath. hitre térítette. Első jelentősebb szereplése II. Mátyás király uralkodásának végső éveire esik. 1618-ban Mátyás a Nagy-Károlyban egybehívott bizottság elnökévé Esterházy Miklós, akkor még alsó-magyarországi főkapitányt nevezte ki. A bizottságnak legfontosabb feladata az volt, hogy a felkeléshez készülődő Bethlen Gáborral békés megegyezésre jusson, hogy így elkerülhető legyen a vallási viszály, melynek magva már akkor a felső-magyarországi urak között el volt hintve. A nagy-károlyi bizottságra Bethlen is küldött követeket,

és Esterházy tapintatos vezetése mellett szerencsésen elintézték a tárgyalás alá bocsátott ügye, úgy hogy a végzésekkel maga Bethlen is meg volt elégedve.

Ettől kezdve Esterházy igen kedves személyiség lett a bécsi udvar előtt. Ott ugyanis azt gondolták, hogy teljesen az ő emberük, vak eszköze a hatalomnak. Pedig csak ügyes diplomata volt Esterházy, hűséget mutatott a bécsi urakkal szemben, hogy hazája sorsára annál több alkalma lehessen befolyhatni, az ügyeket kezében tartani.

II. Mátyás halála után II. Ferdinánd kormánya alatt mind nagyobb hatalmat nyer Esterházy Miklós, már országbíró és érsekújvári főkapitány, csak egy hajszálon múlt, hogy a király utáni legfőbb méltóságot, a nádorságot, Forgách Zsigmond nádor bekövetkezett halálával, el nem nyerte. Megérdemelte volna, mert legjelesebb, legalkalmasabb vala a három jelölt közt. De a véletlen, vagy alattomos ármánykodás, a gyenge Thurzó Szaniszlót emelte a főméltóságra öt szavazatnyi többséggel. Pár év múlva aztán, 1615-ben, csakugyan Esterházy lett az ország nádorává.

A bécsi udvar mint már régebben, úgy most is ellenzé a nádorválasztást, szerették volna, a nemzetnek eme király oldala melletti főellenőrit, egyszerűen királyi helytartó által helyettesíteni, a kit Bécsből küldenének az országba. II. Ferdinánd király ugyan meg volt arról győződve, hogy Esterházyt választják nádorrá, s e férfiúról tudta, hogy hű az uralkodó családnak, s buzgó védője a kath. vallásnak, de mindamellett is jobban szerette volna, ha egyáltalában nem léteznék többé az alkalmatlan nádori hivatal, az ország Ausztriába való beolvasztásának eme jelentékeny gátolója. Az országgyűlésre egybehívott rendek azonban, hazafias érzülettől áthatva, nem tágitottak, követelték a nádorválasztást, melynek megtörténtéig megtagadták minden más ügy tárgyalását. Így végre kijelölt a király a felterjesztett névsorból két kath. és két protestáns főurat, kik közül alkotmány szerint az országgyűlés választhatja a nádort. A választás 225 szavazattal 25 ellenében Esterházyra esett.

Az új nádor mindjárt, ugyanazon országgyűlésen, tanujelét adta az ország dolgai intézésében való nagy ügyességének. A felmerült sérelmek tárgyalása közben, higgadt mérséklettel oly

ESTERHÁZY MIKLÓS.

kedvezően intézte el a dolgokat, hogy a király is, az ország is megelégedett az eredménnyel.

Aztán következett a királyválasztás.

II. Ferdinánd király ugyanis, élve a kedvező helyzettel melyet Bethlennel kötött békés egyesség folytán nyert, arra határozta magát, hogy biztosítja a koronát családjá számára:

megkoronáztatja fiát, Ferdinándot. Zivataros idők jártak, nem lehetett tudni, vajjon később lesz-e alkalom a királyválasztást keresztül vihetni? Esterházy, Pázmány Péterrel együttesen, szépen elintézt mindent, az országgyűlés csekély kivétellel beleegyezett a királyválasztásba, az ifju főherceget dec. 8-án ünnepélyesen meg is koronázták.

Izgalmas korszakra esik Esterházy nádorsága, akkor lobogott legjavában külföldön a harminc éves háboru, melynek lángja hozzánk is becsapott. Bethlen Gábor folyvást nyugtalanította a kormányt, tehát folyton harcra készen kellett állani. Bethlen halála után még zavarosabbá vált a helyzet, mert a szintén buzgó protestáns és harcias Rákóczy György lett Erdély fejedelme, s Esterházy minden áron azon volt, hogy Erdély végre megtöressék, az anyaországhoz csatoltassék, vagy legalább kath. fejedelme legyen, ne mindig protestáns. Ferdinánd királyt ösztönzé, hogy ily irányban lépjen fel.

Pázmány Péter ellenkező nézetten volt, ámbár neki is hő vágya vala Erdély katholizálása, de az időt nem tartotta alkalmasnak a Rákóczy ellen való fellépésre, s azt tanácsolta a királynak, hogy lépjen békekötésre Rákóczyval. E miatt a két nagy férfiu, Esterházy és Pázmány között ellenségeskedés támadt. Pázmánynyal tartott természetesen a papság s így sokszor sikerült akadályokat gördíteni Esterházy útjába.

A következők Pázmánynak adott igazat, mert a Rákóczyval kötött béke sokat ért, mikor a protestáns Gusztáv Adolf, a svéd király diadalmaskodék a Lipcse melletti nagy csatában; ha akkor Erdély fellázad s leköti Ferdinándot, bizony könnyen más fordulatot vehetnek a dolgok. De Erdély nem mozdult, a mi rendkívül zavarba ejtette az erre számító Gusztáv Adolfot s így történt, hogy a diadalmas lipcsei csatának messzebb menő eredménye nem lett.

Az ellenségeskedés Esterházy és Pázmány között mindjobban növekedett, s e dolog annyira ment, hogy Pázmány egyházi átokkal fenyegette Esterházyt. Nemsokára aztán meghalt Pázmány, s így Esterházy maga maradt a dolgok intézésének élén.

Pázmánynyal egyidőben halt meg II. Ferdinánd király is, tehát Esterházy egészen megváltozott körülmények között foly-

tatta tovább működését. És ez újonan alakult körülmények nem valának kedvezők.

Kint nagy Németországban égett a harminc éves háboru tüze, idebent tornyosultak a fellegek a vihar kitöréséhez. Az alkotmány is folyvást újabb és újabb megtámadásnak volt kitéve a bécsi kormány részéről. Esterházynak a legnagyobb erélyre volt szüksége, hogy érvényesíthesse a nemzet jogait.

Szép vonásként jegyezhetjük fel róla, hogy midőn látta, hogy a bécsi kormány mily igazságtalanul támadja meg a magyar protestánsok jogait, ő, a hitbuzgó katolikus, felszólal s tiltakozik a kormány zsarnokoskodása ellen s követeli, hogy a törvények minden irányban megtartassanak, tehát azok is, melyek a protestánsok védelmére hozattak, melyekre a bécsi urak azt mondták, hogy csak «kierőszakolt» törvények s így mellőzhetők.

A császáriakkal folytatott eme kínos harc végre odáig vitte a dolgot, hogy Esterházy lemondott méltóságáról, de a király nem fogadta el a lemondást, inkább tiszteletben tartani ígérte a törvényeket.

E közben néhány évre nyugalom állott be az országban, de 1640-ben véget ért az Rákóczy György fellépésével, ki kedvet érzett a harminc éves háboru tüzét Magyarországon is felgyújtani. Szövetségre lépett tehát a svéd és francia megbizottakkal s kitűzte a felkelés zászlóját.

A harc befejeződését, mely a híres linczi békekötéssel 1645-ben történt meg, Esterházy már nem érte meg. Néhány nappal a békekötés előtt bevégezte eseményekben gazdag életét.

Nevezetes alakja történelmünknek, pártolója volt a trónnak, de a mellett rajongott a haza függetlenségeért s e kettőt össze tudta egyeztetni. Az volt meggyőződése, hogy az ország csak mint egységes állam maradhat fenn s ezért törekedett Erdélyt egyesíteni Magyarországgal.

Mindenkor hive volt uralkodójának, mert hite szerint a haza csak a Habsburg-ház uralkodása alatt állhat vala fenn, de egyszersmind védte is az alkotmányt, hogy az uralkodó s tanácsosainak tulkapásai az ország alkotmányára ne törhessenek. E kettős küzdelemben folyt élete, működésével nagy nyomot hagyva a nemzet történelmében.

IV. FERDINÁND.

FOMLOKÁT érintette szent István koronája, Magyarország rendei saját akaratukból választották volt meg, s a törvényes formák megtartása mellett meg is koronázták. Tehát annak rendje és módja szerint ő is beiktattatott a magyar királyok fényes sorába.

Méltányos azért, hogy e gyűjteményben neve előforduljon, emlékét a többiek mellé sorozva megőrizzük, habár tényleg nem is kormányozott, nem uralkodott.

III. Ferdinánd király az 1646-ik esztendőben május 1-re országgyűlést hirdetett Pozsonyba.

Ezt az országgyűlést azonban csak augusztus 24-én nyitották meg, mert utközben a király neje meghalt. A király szept. 11-én személyesen is megjelent a rendek között.

Erre aztán megindultak a viták, úgy hogy ez országgyűlés egyike lett a legfontosabb, a legnevezetesebb országgyűléseknek. Volt elég elintézni való.

Leglőször is új nádort kellett választani, ennek utána pedig a vallási ügyek kerültek szőnyegre.

Elkeseredett vita támadt.

A protestáns rendek négyszáz templomuk visszaadását kívánták. A katolikus rendek semmit sem akartak visszaadni. Végre aztán a király úgy oldotta meg a dolgot, hogy kilencven templom visszaadását elrendelte, a mi némi megnyugvásra talált a protestánsok részéről is.

Ekkor az országgyűlés nyomban fogatosította a törvényt, kiküldte a templomvisszafoglaló bizottságot.

Mire idáig jutott az országgyűlés, már 1647. április 9-ikét irtak. A templomok visszavétele, képzelhető, hogy mily óriási

zavart támasztott az egész országban. A legelkeseredettebb viták és ellentállások fejlődtek ki. A királyi biztosok sokszor a legnagyobb erélyt kénytelenek kifejtteni, hogy az országgyűlés határozatának érvényt szerezhessenek.

Míg a biztosok kint jártak a templomok visszaadásának nehéz ügyeit intézni, az alatt az együtt maradt rendek, nem is várva be, hogy arra a király által felszólittassanak, a királyfiak idősebbikét, Ferdinándot, Magyarország leendő királyává egyhangulag megválasztották. Ez a nagylelkűség a rendek részéről előzékeny viszonzás akart lenni III. Ferdinánd jóságáért, igazságszereteteért.

A királyválasztás 1647. június 3-án történt. Ekkor a királyfi tizenhárom éves volt s IV. Ferdinánd nevet nyert. A rendek elkészítették a felavató eskü-levelet is, mit az ifju Ferdinánd elfogadott és esküvel megerősített, a mikor aztán mi sem hiányzott többé, hogy meg is koronázzák, a mi két hét múlva csakugyan megtörtént. Az akkoriban rendszerint így volt szokásban. Iparkodtak az uralkodók még életükben biztosítani családjuk számára a trónt.

Teljes fény és pompa kifejtése mellett június hó 16-án ünnepélyesen megkoronázták IV. Ferdinándot.

Hogy a történelem is hazánk királyai közé vette fel az ifju Ferdinándot, mutatja az, hogy neve, mint IV. Ferdinánd, a sorrendbe iktattatott. A később következett Ferdinándot már V-iknek cimezték.

A koronázás megtörléntével véget ért a példátlan hosszú országgyűlés, mely egyhuzamban tíz hónapig tartott. A rendek azon tudattal oszlottak szét, hogy hosszas gyűlésük alatt sok jó dolgot végeztek s az országnak egy jó, becsületes, derék trónutódot adtak.

Az ifju Ferdinánd teljes mértékben igazolta a hozzá kötött reményeket. Jó, kedves, szeretetreméltó volt, mint gyermek, s aztán, hogy ifjuvá serdült, még jobban kidomborodtak lelkének nemes vonásai. Nyíltszívű volt, önérzetes, jellemes és igazságszerető.

Bizonyára általánosan tiszteilt derék király vált volna belőle, ha a halál ifju kora legszebb szakában el nem ragadja.

Alig volt huszonegy éves, midőn himlőbetegségbe esett s

IV. FERDINAND

rá csakhamar elhunyt 1654-ben, mély bánatára atyjának, gyászára az országnak.

Sokszor kiszámíthatatlan következményűek a sors utai. Ki tudja, mily fordulat áll be hazánk történetében, ha a szelid-lelkű, erényes IV. Ferdinánd ülhet a trónra s nem öccse, Lipót, ki alatt annyi sorscsapás érte hazánkat s oly nagy átalakulás történt az alkotmányos életben! . . .

Nem lehetetlen, hogy IV. Ferdinánd trónrajutásával egészen más fordulatot vett volna a magyar történelem.

De a sors kereke másfelé fordult.

Hazánknak át kellett esni a Lipót önkényű zsarnokoskodásán is.

A nemzet életerejéről még egy bizonyosságra volt szükség.

IV. Ferdinánd halálával, a bánatos király tanácskozás végett egybegyűjtván a rendeket, főtárgyul a királyválasztás ügyét tüzték ki. Ferdinándnak csak egyetlen fia volt még életben, Lipót, kit már előbb papi pályára adtak. Most előhívták az ifjút s némi előző vitatkozások után, a rendek megválasztották és megkoronázták.

KEMÉNY JÁNOS

erdélyi fejedelem.

KIS Erdélynek, mint külön fejedelemségnek, sok érdekes történelmi alakja között nem utolsó Kemény János, kinek hosszú időre terjed a közpályán való szereplése, eseményekben gazdag volt élete. Már mint fiatal embert látjuk feltűnni s attól kezdve öregségeig folyton izgalmas életet élt. Hatvan éves korában a harctéren esik el, akkor is küzdve jogáért, politikájáért. Zsenge ifjan lépett a közügy szolgálatába s közel fél századon keresztül volt a nemzeti ügynek hiv bajnoka. Az 1600-as évek elején találkozik először vele. Akkor háborus idők jártak. A kiben volt egy kis ügyesség meg vitézi hajlandóság, könnyen feltűnhetett.

Kemény János dicső Bethlen Gábor fejedelem idejében már mint számottevő derék ifju harcos magára vonja a figyelmet. Bethlen megkedveli, bizalmára méltatja annyira, hogy 1625-ben őt is elküldötte II. Ferdinándhoz, a hatalmas császárhoz és magyar királyhoz követségbe.

Az ifju Kemény János és többi társai leánykérőként jártak a császárnál. De bár öt hétig voltak a császári udvar vendégei, a végén mégis kosarat kaptak. Persze lett aztán háboru bőven, nem csak azért, hogy az akkor már hatalmas Bethlennel nem akart rokonsági frigyre lépni a császár, hanem egyéb sérelmek is kardélre vitték a dolgot. Bethlen hadat vezetett a császáriak ellen a hit és szabadság védelmére.

Kemény János nemes tüzzel és igazi lelkesedéssel harcolt Bethlen Gábor oldala mellett s e közben nem egyszer fontos politikai küldetésekben is eljárta. Így például Bethlen őt küldte a híres Pázmány érsekhez, hogy értekezzék, tanácskozzék vele. Kemény megállta helyét. Eszes, okos fő s a mellett jól tudta a

tolat is forgatni. Fentmaradt iratai, levelei az értelmes, ügyes irodalmi férfit is dicsérik.

Bethlen Gábor halála után, még nagyobb szereplési kör nyílt Kemény János számára. A fejedelem özvegyét, Katalin hercegnőt kellett támogatnia. De bizony hasztalan volt minden buzgóság, az erdélyi rendek nem ismerték el fejedelem-asszonyuknak Brandenburgi Katalint.

Az özvegy érdekében jön-megy Kemény II. Ferdinándhoz s a hatalmas Pázmányhoz. Eredménytelenül. Urnője számára az erdélyi fejedelmi széket nem képes megtartani. Ekkor a jelöltek között az I. Rákóczy György pártjára áll s e jeles, hatalmas fejedelem egész uralkodása alatt országos, tekintélyes férfiú, nagy szerepet játszik. A fejedelem őt rendelte fia, II. Rákóczy György mellé gyámul, tanácsadóul és nevelőül. Kemény ezt a feladatot is hiven teljesítette. I. Rákóczy György halála után, az ifju II. Rákóczy Györgynek valóságos jobb keze, legfőbb minisztere. Ennek a meghitt viszonynak köszönhetette aztán, a két esztendei tatárfogságot.

A dolog úgy történt, hogy a tulheves, tettvágyó ifju fejedelem azt vette a fejébe, hogy ő okkal-móddal lengyel király lesz, nagy titokban mintegy tizenhétezer főnyi tekintélyes sereget gyűjt az atyjától örökölt kincseken s megindul megszerezni a lengyel koronát. Természetesen e vállalatában főhadvezére más nem lehetett, mint Kemény János.

A kaland csunyául végződött. II. Rákóczy György elhagyatva, kelepcébe szorítva, anélkül, hogy csatát vívott volna, kénytelen volt békét kötni, még pedig súlyos, lealázó békét.

De, gondolta az ifju fejedelem, legalább megmenti a hadseregét.

Ő tehát pár száz főnyi lovas kísérettel előre sietett s azt mondta Keménynek, hogy kövesse őt a sereggel. Kemény teljesítette volna ura óhajtását, bár szörnyű csuf dolog egy megálázott, harc nélkül békére kényszerített sereg viasszasompolygása. De ez nem is történt meg, mert az egész sereget, úgy a hogy volt, Kemény Jánossal együtt, elfogták.

Egy Sapieha nevű lengyel vajda vállalta magára, hogy majd elvezeti a járatlan utakon Keményt seregével együtt Erdély határáig. Ámde a ravasz ember Erdély helyett a tatárok táborába

KEMÉNY JÁNOS

vitte őket. A tatárok Lengyelország segélyére jöttek. Miután nem került harcra a dolog, hát épen kapóra jött a magyar sereg elfogása. Mert elfogták az egész sereget, nem törődve sem békével, sem azzal, hogy már II. Rákóczy György ugyanis másfél millió hadisarcot fizetett oktalan háboruszkodásáért.

Vitték a magyar sereget a Fekete-tenger mellé, Krimbe

A tatárok aztán ott tartották a magyarokat, kiket lassankint kiváltogattak otthon lévő rokonaik.

Kemény János két esztendeig volt a tatárok foglya.

Mikor hazatért egészen tatáros öltözetben s bizony kissé megviselve a fogság által, fenekestül felforgatott állapotokat talált kis hazájában. Ura, II. Rákóczy György, nem fejedelem többé. Azt mondták az erdélyi rendek, hogy ilyen könnyelmű, kalandokra hajló főt nem uralnak. Választottak más fejedelmet Barcsay Ákos személyében. De ez sem tarthatta magát, a dolgok össze-vissza voltak bonyolódva. Épen jókor váltották ki a tatárfogságból Keményt. Mikor hazajött, Barcsay Ákos felajánlja neki az ő pünkösdi királyságát, t. i. fejedelmi székét, melyet már ő ugy sem tudott volna a maga számára biztosítani. Az erdélyi rendek is hajlandók voltak a cserébe beleegyezni, így tehát Kemény János elfogadta a fejedelmi méltóságot és felkeresve az ifju II. Rákóczy Györgyöt, iparkodott őt megnyugtani. Elmondta, hogy a lengyelországi csufos kudarc után a rendek még jó darabig neheztelni fognak, a török is haragszik, legokosabb, ha félre vonul s várja a dolgok megalakulását. Csak bizzék benne, engedje, hogy inkább ő legyen a fejedelem, mint más, mert ő vissza fogja neki adni a hatalmat, mihelyt eljön annak az ideje. Addig pedig minden országos ügyben csak az ő megkérdezésével intézedik s meghagyja összes javai élvezésében.

Igy beszélt, így egyezett meg Kemény egykori jótevőjével és barátjával, nemesen, jellemesen.

Kemény tehát fejedelem. De csak rövid ideig, mert Barcsay Ákos megbánja ajándékozó jó kedvét, semmisnek nyilvánítja az előbbi megegyezést, visszaköveteli a fejedelmi széket. Erre megharagusznak az erdélyi rendek s azt mondják, most már se Barcsay, se Kemény nem kel, hanem visszatérnek a legelsőhöz. És újra fejedelemmé választják II. Rákóczy Györgyöt.

A dolgok ily alakulásával szemben az elejtett Barcsay azt tette, mit akkoriban általában tenni szoktak, futott a törökhöz, ígért hűséges jobbágyi hódolatot, évi adót, ha megsegítik. Egyik török had a másik után jött a kis Erdély pusztítására. II. Rákóczy György védi jogait. Sereg ellen sereget vezet, de a csata hevében halálosan megsebesül.

Barcsay vetélytárs nélkül hiszi magát. Továbbra is a török védelmében bizva, viszi uralmát, intézi a dolgokat. Ámde akkor elérkezettnek látta az időt Kemény a fellépésre. — Most már a maga számára akarta a fejedelmi széket. Bátoritják Magyarországból s a mellett nyilvánvaló lett, hogy a súlyosan sebesült Rákóczy többé nem lesz képes az uralkodásra.

Kemény tehát kiáltványt intézett Erdély népeihez, kijelentette, hogy a kis ország függetlenségeért fegyvert fog s felhívja a hazafiakat, hogy csatlakozzanak hozzá. Aztán megindult, nem nagy, de lelkes sereg élén küzdve, harcolva; megveri a feltartóztatására küldött csapatokat.

Erre megijed Barcsay s talán magába is szállt egy kicsit, hogy most ime ő miatta polgárháboru dul, elég az hozzá, hogy Kemény azt a meglepő izenetet kapja tőle, hogy újból le akar mondani a fejedelemségről, e végből sürgős találkozót kér.

A találkozás megtörtént, s valóban Barcsay feltétlenül lemondott méltóságáról. Ekkor ketten közösen országgyűlésre hívták a rendeket Szász-Régenbe s az országgyűlés előtt Barcsay ünnepélyesen és visszavonhatlanul lemondott, mire Kemény törvényes fejedelemnek választatott.

Ez történt 1661. január 1-én.

Végre tehát biztonságban érezhette magát Kemény. Első dolgának azt tekintette, hogy a Barcsay által ujabban is felidézett török fennhatóság alól egyszer s mindenkorra kivonja Erdélyt s az anyaországhoz, a magyar hazához kapcsolja erős szövetségkötés által.

Természetesen a török e hirnek csak hallatára is azzal felelt, hogy nem ismerte el fejedelemnek Keményt.

És ekkor mi történt?

Barcsay bizakodik a törökben, megint visszaveszi adott szavát, érvénytelennek nyilvánítja lemondását, immár harmadszor, s azon van, hogy ismét a fejedelmi székbe ülhessen.

Ekkor Kemény megsokalta a dolgot s azt kérdezte a rendektől, hogy mit tegyen az ország nyugalmanak örökös háborgatójával?

A rendek azt mondták, tegye azt, a mit jónak lát.

Kemény úgy látta jónak, hogy orgyilkosokat küldött Barcsayra s megölette.

Mint ember elítélhető e tényeért, de mint politikus, nem tehetett másként.

Nyilvánvaló volt, hogy Kemény most még jobban magára haragitja a törököt. Sietett is segítséget kérni Magyarországból, hogy kellő ellentállást fejthessen ki s végkép lerázhassa a török igát.

Akkor már I. Lipót ült a magyar trónon.

Lipót gyanakvó fő, számító és szóra, ígéretre nem könnyen hajló. Csak nehezen szánja el magát, hogy a nagynevű Montekukkuli fővezérlete alatt segítséget küldjön Erdélybe.

Szorongva várta a császári segélyhadat Kemény, s mikor végre megjött, Szatmárnál egyesítette azzal a maga hadait.

A török erre azt tette, hogy ellenfejedelmet állított a jó szivű Apafy Mihály személyében s törvénytelennek nyilvánította Kemény János további uralkodását.

Erre megkezdődött a harc. Szatmárról Kolozsvárnak tartott Montekukkuli, utjából a török eltakarodott, ő pedig a közelébe eső várakat megrakta őrséggel s ezután, mint a ki jól végezte dolgát, kivonult Erdélyből.

Pedig a szegény kis testvérhaza ügye akkor lett csak még alaposan felkavarva.

A szakadatlan fejedelem-válság, meg a török hadak dúlása által a nép vérig lett sanyargatva. Kétségbeesés vesz erőt az embereken, nyugalmat, békét óhajtanak minden áron.

De arról szó sem lehetett, míg két fejedelem versengett a hatalomért. Tehát vagy az egyik, vagy a másik.

A rendek kérik Keményt, hogy lépne vissza önként, hadd legyen nyugta már a zaklatott népnek. Uralkodjék Apafy, ki derék, jó ember s kit a török is szeret.

Kemény nem bírja elszánni magát. Nem tud megbarátkozni agondolattal, hogy ily nevetséges módon félre álljon akkor, midőn már annyit áldozott uralmáért.

Nem és nem! Török vagy szakad, de jussát nem hagyja. És tört is, szakadt is.

Életének tragédiája az utolsó fejezethez ért.

Fegyverrel kezében, hatezer főnyi sereggel nyomul Apafy ellen, ki természetesen legfőbb pártfogójához, a törökhöz fordul. A temesvári pasától meg is jó a segítség.

Harcra került a dolog

A török lovasság jól viseli magát, megfutamítja Kemény János a nélkül sem nagy csapatát.

Maga Kemény a csata hevében sebet kapott s lováról lebukva, agyongázoltatott (1662. január 23).

Kemény Jánosnak maradt egy fia, Simon, kinek érdekében Kászonyi Márton jezsuita páter, mint követ, közbenjárt I. Lipótnál, kérve, hogy az atya helyett most pártfogolná a fiut, s így a török ellenében Apafy helyett segitené a fejedelmi székbe. A császár azonban nem akart újabb bonyodalmat, csak azt ígérte, hogy Szentgyörgyi Ferenc váci püspökkel megvizsgáltatja az erdélyi állapotokat. A dolog vége az lett, hogy az ifju Kemény Simon nem juthatott atyja örökébe. — Az erdélyi fejedelmi méltóság napjai már különben is meg voltak számlálva.

APAFY MIHÁLY

erdélyi fejedelem.

UTOLSÓ fejedelem a szabad, a független kis Erdélyben. Ő vele végkép bezárul a nemzeti fejedelmek szép sora. Apafy Mihály általában az utolsó szent István birodalmában, ki mint nemzeti fejedelem uralkodik, vezeti népét, ítél, törvény' szab... Azaz dehogy szabott ő már törvényt, dehogy uralkodott nagy elődei példájaként. Báb volt a sors kezében, árnyéka csak az előbbi nagy fejedelmeknek.

De mégis fejedelem volt, a nép véréből való vér... Utána már nem következett senki.

Magyarországon a mohácsi vész zárta be a nemzeti királyok sorát. Akkor jutott a haza Ausztriával közös uralkodó jogára át. De Erdély, min különálló független kis haza, még azután százötven esztendőig megőrzi önállóságát, szabadon választja fejedelmeit és százötven év alatt több derék, jeles fejedelem volt, köztük nem egy, a ki a testvér magyar haza érdekében is küzdött a jogért, a szabadságért a bécsi beolvasztó politika ellen.

De Apafy Mihálylyal vége a kis bérces haza önállóságának, s bizony vége lett az egész magyar alkotmánynak is.

I. Lipót uralkodása Erdélyben is, Magyarországon is szomorú, gyászos emlékezetű.

Mikor Kemény János erdélyi fejedelem a bécsi kormány segítségéhez folyamodott a végből, hogy küldenének neki segélyhadat, melylyel kiszorithassa Erdélyből a törököt s egészen megtörhesse annak befolyását: a török politika azon régi rendszerét követte, hogy új fejedelmet választatott.

Ali basa volt az erdélyi török hadak vezére. Visszafelé vonult hadaival, midőn értesült arról, hogy Kemény János I. Lipóthoz fordult. Erre megállott visszavonulásában s Marosvásárhelyen országgyűlést tartott. Ez ugy értendő, hogy táborába gyűjtötte a környékbeli erdélyi nemeseket s a szomszédos szász urakat. Az így egybegyűjtött gyülekezettel Erdélyország számára új fejedelmet választatott Apafy Mihály személyében.

Előbb Petky István nevű birtokos, majd Soter Péter lelkész voltak szóban. De ezeknek egy csepp kedvük sem volt a fejedelmeskedéshez s így került aztán a sor Apafyra.

Ki volt Apafy Mihály?

Tisztos uri nemzetségnek szerény tagja. Sem ő, de még atyafiai sem foglalkoztak politikával és őseik is mind egyszerű emberek voltak. Egyetlen Apafynak sem jutott volna soha eszébe a fejedelmi méltóságra gondolni.

Apafy Mihály épen most került haza a tatárfogságból. Két esztendeig volt Krimben a többi elhurcolt magyar foglyokkal. Végre is hozzátartozói egy egész uradalmat, az almakereki jószágot eladván, előteremtik a nagy váltságdíjat s kimentik, kiszabadítják a fogságból.

Apafy tehát szabad, hazajő. Ámde alig hogy kipihenheti az ut fáradalmait, ime egyszer csak török embereket lát házába belépni. Megrémül, azt hiszi ismét elfogják, rabságra hurcolják. De rémülete csakhamar csodálkozásra válik, midőn tapasztalja, hogy a jövevények a legmélyebb tisztelettel hajlonganak előtte s Ali basa nevében felkérlik, hogy jöjjön velük a táborba. Ott aztán még nagyobb meglepetés várt Apafyra, midőn tudtára adták, hogy az »országgyűlés« Erdély fejedelmévé választotta.

Ilyen könnyen még senki sem jutott uralkodói méltósághoz.

De az új fejedelemnek nem igen lehettek rózsásak álmai. Mindjárt legelső teendője volt 250.000 forintnyi hadisarc lefizetése, melyet Ali basa volt szíves ráparancsolni.

Adószedéssel kezdeni az uralkodást, bizony nem valami jó előjel.

Nagy baja volt még az is, hogy mint annak előtte ismeretlen ember, alig bírt valami tekintélyre szert tenni és soha sem tudhatta, mely percben tetszik őt a szultánnak elbocsátani, vagy mikor sikerül Kemény Jánosnak őt elűzni.

APAFY MIHÁLY

Ez utóbbi aggodalma ugyan nem tartott sokáig, mert Kemény már csak rövid ideig állt utjában, elesett, épen az ő ellene vezetett hadjáratban. Ekkor aztán az egész kis Erdély belenyugodott Apafy fejedelemségébe. Hitték, remélték, hogy most már majd béke, nyugalom lesz, mivelhogy nincs trónkövetelő s a török is meg van nyugodva, lévén a fejedelem az ő teremtménye.

Kemény János elestével tehát maga maradt Apafy s befejezést látszék nyerni a szörnyű belháboru és féktelenség, mely II. Rákóczy György szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárata óta folyvást dulta a kis országot.

Az állandó nyugalmat, mely után oly nagy volt a vágyakozás, úgy remélte elérhetni Apafy, hogy kérte Lipót császárt, vonná ki hadait az erdélyi várakból, melyeket Kemény János megvédelmezése céljából hagytak volt hátra a császáriak. Mert ha tovább is ott maradnak a csapatok, a török részéről újabb és újabb támadásra számíthatnak.

A kérelmet csak nagyjából teljesítették, sokkal fontosabb dolgok kerültek akkor napirendre. Vallási kérdések nyomultak előtérbe. Elkeseredett harc fejlődött ki nemzet és király között.

Az alkotmányért, vallásért fegyvert fogókat egész kegyetlenséggel üldöztette, mészároltatta a bécsi kormány. A kik elmenekülhettek, Erdélyben huzódtak meg, a hol Apafy barátsággal fogadta a bujdosókat.

Tulajdonkép Teleki Mihály erdélyi főúr intézte az ország sorsát, ő volt az akarat, Apafy a végrehajtó. Teleki, az ügyes politikus, az eszes, jeles államfő, nagy szerepet játszik. Nemcsak Erdély történetében van döntő szava, de az egész magyar haza sorsának intézésébe benyul az ő vas keze. Apafy Mihály nejének, Bornemisza Annának közeli rokona, s e címen lesz kancellár a mindenható Apafy mellett, ő kormányoz, ő vezeti az összes ügyeket.

Erdélyre végzetes idők következtek Apafy fejedelemsége alatt. Megszabadult ugyan a török csapatoktól, de másképp vesztette el önállóságát.

Teleki a mellett volt, hogy Erdély Magyarországgal egyesüljön s Lipót császár-királyt ismerje el főpártfogójául. A bécsi kormánynyal csakugyan szerződés is jött létre, mely szerint elismerték ugyan Erdély önállóságát, s fejedelemül meghagyták Apafyt, sőt megerősítették fiát, II. Apafy Mihályt is, de viszont Erdély hűbéri adóul évenként 25,000 aranyat fizet, s néhány várába császári őrséget fogad.

Ez volt a kezdet, s némelyeknek már ez sem tetszett; különösen a várak átadásában láttak nagy veszélyt.

De bezzeg a folytatás még rosszabb volt. Egy császári hadsereg azzal a cimmal, hogy Erdélyben tart téli szállást, benyomult és aztán ott is maradt. Most már nemcsak egy-két várat szállottak meg, hanem tizenkettőt, az ország minden fontosabb erősségét. Ekkor már a németek diktáltak a békét az erdélyi rendeknek.

Később a bécsi kormány Karaffát nevezte ki Erdély parancsnokává. Már csak nevének hallatára rémület fogta el a népet. Karaffa a megelőző években Eperjesen vértörvénytartókat tartott, s rémitő kegyetlenséggel végeztette ki a jobb érzelmű polgárokat. Képzeltető, mily félelem szállta meg a kis ország polgárait, midőn híre terjedt, hogy jön Karaffa.

És a hír nem hazudtolta meg a valóságot. Karaffa csakugyan a legvakmerőbben lépett fel. Nem kérdett senkitől semmit, egyszerűen elibök szabta az erdélyi rendeknek a saját akarátát, megparancsolta, hogy engedelmeskedjenek s hajtsák végre a vett utasításokat.

A rendek mit tehettek egyebet, szó nélkül, remegve engedelmeskedtek. Nem voltak már világverő hősök és eszes, hon-szerető vezérlő férfiak; a meghunyászkodás, a megadás ideje egész nagyságában beköszöntött. Kimerült, kifáradt az egész ország a küzdelemben.

Karaffa minden tervét, minden szándékát keresztül vitte, még pedig a formák megtartásával, mert a rendek maguk engedelmes szolgálivá lettek s végül hűségi esküt fogadtak I. Lipót császárnak.

Ezzel lemondtak Erdély önállóságáról, Ausztria gyarmatává tették hazájukat.

A megtörés, a beolvasztás munkáját a császáriak számára Teleki Mihály készítette elő. Az ő műve, az ő munkája volt az egész. Fáradozásait meg is jutalmazta I. Lipót, grófi rangra emelte s bő javadalmakkal látta el. A kis Erdély pedig kénytelen volt tűrni az elárultatást, az Ausztriának való kiszolgáltatást.

A dolgok folyását Apafy Mihály se nem bírta, se nem akarta feltartóztatni. Ő rendesen belenyugodott abba, a mit a felesége, meg Teleki Mihály kiterveztek és keresztülvittek, ő reá mindketten nagy befolyást gyakoroltak.

Teleki Mihály korának legnagyobb, legeszesesebb politikusa. Folyton fejedelmi személyekkel érintkezett, I. Rákóczy György udvarában nevelkedett, s majd e nagy fejedelem elhunytával, a fiának, II. Rákóczy Györgynek testőrkapitánya lett, s végig kísérte őt rövid uralkodása alatt. II. Rákóczy György után éppen jókor jött számára Apafy fejedelemmé való választása.

Csakhamar a jólelkű Apafy mellett tűnik fel. De nem többé mint szerény állású testőrkapitány, hanem mint legelső miniszter, a fejedelem és ország kancellárja. Még az sem volt elég, kinevezlette magát egy jó csomó nagy hivatalba. A székely székek főkapitánya s három vármegyének főispánja lett. Aztán volt gondja arra is, hogy könyökig markolhasson az állam kasszájában s ez okból bérbe vette a királyi dézsmát és harmincad jövedelmét.

Igy megvetve lábát s annyi oldalról biztosítva magát, nem volt nehéz Teleki uramnak akkora erélyt és tekintélyt kifejteni. Ha még mindezekhez hozzáveszszük a fejedelem nejével, Bornemisza Annával való közeli rokonságát, megértjük az ő példátlan nagy szereplését és döntő befolyását.

Első nagy ténykedése az volt, hogy Apafyval levelet íratott I. Lipótnak, melyben hűséget, hozzá való átpártolást ígér, ha viszont a császár meg szabad vallásgyakorlatot enged a protestánsoknak.

De aztán fordult a kocka s ekkor szintén a Teleki műve volt az is, hogy Apafy a magyarországi protestánsokkal szövetkezett s határozottan Lipót kormányja ellen foglalt állást. Majd ismét köpenyeget fordít s végkép elhagyja a magyarországi felkelőket, mert kitűnt, hogy Tököly Imre nem a Teleki leányát veszi nőül, mint kezdetben tervezve volt, hanem a hőslelkű Zrinyi Ilonát.

Pedig már annyira volt a bécsi kormány elleni fellépés ügye, hogy Erdély szövetségi viszonyba lépett XIV-ik Lajos francia királylyal, ki megígérte, hogy a francia hadak fel fognak lépni Ausztria gyengítésére, az erdélyi haderő pedig, egyesülve a magyarországi felkelőkkel, indítson döntő harcot.

Már Teleki harcra készen áll, hogy átvegye az egyesült seregek fővezérségét, midőn megtudja Tököly házassági tervét, mi által nagyon sértve érezte magát s Apafy az ő tanácsára megszakit minden összeköttetést a felkelőkkel, ellenben Lipóthoz fordul Erdély megoltalmazása végett.

Lipót természetesen megoltalmazta Erdélyt, de úgy, hogy fél év alatt eltörülte önállóságát. 1686-ban létrejött a nevezetes egyesség és megállapodás a császáriakkal, mely teljesen és végképpen kiszolgáltatta Erdélyt Ausztriának.

Mindez be nem következett volna, hogy ha a kormány élén erélyes, tetterős fejedelem áll. És a dolog ilyen lefolyásából is könnyű belátni, hogy Apafy mennyire erélytelen és uralkodásra képtelen. Mikor pedig a felesége meghalt, egészen megtört. Érezte, hogy nemcsak a hitvestárs, hanem a leghivebb tanácsadó, a legbuzgóbb munkás lény dőlt ki mellőle. Beteg lett, elzárkózott, s a legmélyebb búskomorság vett rajta erőt. Hat hétig nem beszélt senkivel, nem akart enni semmit.

Később bánatában boritalnak adta magát s a miatt annyira meggyengült, hogy bármily csekély szolgálatot nagy összeggel jutalmazott. Ha valaki ebédre meghívta, könnyen nyerhetett tőle tiz-tizenkét telekre való birtokot.

Végre elérkezett a megváltás órája, megkönyörült rajta az ég, 1690. ápril 15-én elhunyt.

Majdnem harminc esztendeig viselte Apafy Mihály a fejedelmi méltóságot. Ennyi idő alatt erős kéz szilárd elhatározás sok üdvöset tehetett volna. De Apafy uralma alatt Erdély politikai megsemmisülésének végső fejezetét készítették el.

El is jutottak a véghez, az alkotmány, a jog, a szabadság elkobozásához; mert ez volt a híres egyesség. Mindezt aránylag rövid idő alatt s kevés áldozat árán érte el a bécsi kormány.

A becsületes jó Apafy Mihály után egyszerre még sem akarták használni a nyílt erőszakot. Hagytak egy kis átmeneti időt. Törvény és egyesség szerint engedték még egy kis ideig folyni a fejedelemség dolgait.

Most II. Apafy Mihály következett volna, a ki még kiskoru gyermek volt, tehát helyette kormányzó-tanács vitte az ügyeket. Mikor nagykoru lett, a bécsi udvar nem erősítette meg. Ott fenn már el volt határozva Erdély teljes elnyomása, alkotmányának függetlenségének eltörlése. Felvitték az ifju Apafyt Bécsbe, ott lemondatták a fejedelmi címről, aztán mesterségesen megrontották testi és lelki fejlődését, hogy pusztuljon el.

Megtörtént az is. Meghalt az ifju Apafy Bécsben, 1713-ban

ZRINYI MIKLÓS

a költő és hadvezér.

HA csodálattal jegyezték fel az utókor számára a szigetvári Zrinyi Miklós hősi elszántságát, honszerelmének saját vére által való megpecsételését: épp oly lelkesedéssel irhatunk a nagy hős másod unokájáról, a csáktornyai Zrinyi Miklósról is.

Sok ideig nem méltányolták eléggé e költő-hadvezér érdemeit. Csak a legujabb időkben adta ki az akadémia hadtudományi munkáit, melyekből végre egészen megismerheti a nemzet a 17-ik század nagy magyarját.

1618-ban, május 1-én született. Atyját (Zrinyi György horvátországi bán) korán elveszítvén, ugyszólván már mint gyermek megismerkedett az élet nagy kötelességeivel. Volt egy kis öccse is, Péter. A két gyermek együtt fejlődött és nevelkedett. Akkoriban örökös fegyverzaj között élt az ország. A török szakadatlanul vezette csapatait reánk, Erdélyben is folytonos volt a háboru s a bécsi kormány szintén fegyverrel állt résen. Ily viszonyok között, mi természetesebb, mint hogy az akkori fiatalság a katonai pályán igyekezett magát kitüntetni.

A Zrinyi árváknak, mint a szigetvári hős unokáinak, egy-egy több okuk volt keresni a harci babérokat. Szégyen lett volna, ha ősi birtokukon meghuzódva, félvállról veszik a haza veszedelmét.

A Zrinyi unokák küzdenek a török ellen. Mind a ketten csakhamar vitézi tettek által tűnnek fel, ismert és tisztelt alakokká lesznek a hazában.

Hajh, hogy mindketten gyászos véget értek! Miklós a véletlen aldozata lett, vadászaton egy vadkan marcangolta szét, Pétert pedig lefejeztette a bécsi kormány. Ők voltak az utolsó Zrinyiek; velük kihalt a nagy, a dicső történelmi család. Maradt ugyan gyermekük, de azok utódok nélkül hunytak el.

Zrinyi Miklós ifju éveiben nemcsak mint katona tűnik ki, hanem mint tanult, okos fő és nagy műveltségű férfiú is általános tiszteletnek és közbecsülésnek örvend. III. Ferdinánd ül a trónon s e szelidlelkű derék uralkodó felkarolja a nemes törekvésű Zrinyit, 1647-ben az alig harminc éves ifju férfit Horvátország s az akkoriban még ide tartozó Dalmácia bánjává, királyi helytartójává nevezi ki.

E magas méltóságban horvátoknak, dalmatáknak s a közös hazának: Magyarországnak is, közmegelégedésére állta meg helyét. Innen van, hogy a horvátok is jeleseik közé felvették, országrészük legnagyobb fiának tekintették; ez azonban nem gátolja a magyar történelmet, hogy szintén külön lapot ne szenteljen az ő dicső emlékének.

A török folyvást nyugtalanította az ország alsó részét, de Zrinyiben rettegett ellenfelére talált. Egyik diadalt a másik után aratta, mindig kiűnő hadvezérnek, ügyes, bátor katonának bizonyult és a magyar haza szempontjából fogta fel a helyzetet, valódi lelkesedés, igazi hazaszeretet vezette minden tetteiben. Az volt a politikája, hogy a törököt magának a magyarnak kell megtörni, kiűzni az országból, s nem várni, hogy Ausztria teljesítse azt, mert annak nagy ára lehet, talán az ország önállósága.

E politikától vezéreltetve, építtetett lent a Mura folyó torkolatánál egy erősséget, az új Zrinyi-várat, hogy ott, hol a török leggyakrabban fenyegeti az ország nyugalmát, álljon egy feltartóztató gát. Ámde a bécsi kormány sem ezt, sem más-nemű hadvezéri intézkedését nem nézte jó szemmel. Azt hitették el magukkal, hogy Zrinyi esetleg még a trónt akarja. Ha népszerűvé nő az egész országban, ki tudja, a rendek nem választják-e meg nemzeti királyuknak.

Pedig Zrinyi Miklós hű volt a trónhoz, ő csak hazája javát, az ország biztonságát tekintette.

Magyarországon akkoriban legnagyobb, leghatalmasabb ur volt Montekukuli, az osztrák hadak fővezére, a bécsi udvar

mindenható meghittje. Pedig nem is volt osztrák, hanem olasz, csak úgy állt be Ausztria szolgálatába. Eleinte nem valami nagy hadi szerencsével forgatta a kardot, mert kétszer is fogságba került, és egyébként sem mutatta magát katonai tekintélynek. Nos tehát ez az olasz eredetű osztrák generális, nem birta azt felfogni, hogy egyáltalában létezhessek jeles magyar hadvezér s még kevésbé azt, hogy ez a magyar ő nála, a hatalmas császári katonánál, jobban tudja a törököt verni. Pedig ő egyszer sem verte meg, Zrinyi pedig számtalanszor. Szóval gyűlölte Zrinyit s mindenáron megsemmisítésére tört s ezt kimutatta Uj-Zrinyi-várnál, midőn engedte, hogy a török megtámadja s lerombolja. Ott állt a császári haddal, de nem ment segítségére. Montekukuli volt az is, ki folyton árulkudott Bécsben Zrinyi után, általában ellensége volt a magyar ügynek, érdekünkben semmi jót nem tett; egyebet sem csinált, mint folyton pénzt kért. Ezen egyetlen mondása maradt fent, hogy a háboruhoz három dolog kívántatik: pénz, pénz, pénz. Csupán csak egy csatát tudott nyerni a török felett Szt.-Gotthardnál. És akkor is mit tett a híres generális?

Lealázó békét kötött a törökkel.

A békekötésből kizárta a magyar rendeket. Csak úgy kéz alatt, a magyarok meghallgatása nélkül állapították meg a békepontokat, melyek a törökre nézve kedvezők, ránk nézve botrányosak voltak.

Az egész békeszerződés gyűlöletessé vált a magyar nemzet előtt, az a nézet kezdett elterjedni, hogy Montekukuli és a török nagyvezír, titkos egyezségben állapodtak meg a magyarság teljes megsemmisítésére.

Az ország legfőbb emberei, élükön magával a nádorral, Wesselényi Ferenczel, elégedetlenek voltak a helyzettel s belátták, hogy I. Lipóttól, kit oly magyarellenes férfiak környékeznek, semmit sem remélhetnek, tehát eszközökről, módokról kezdtek gondolkozni a haza megmentésére.

Igy jött létre az annyira nevezetes Wesselényi-összeesküvés.

Mindez első sorban Montekukulinak tulajdonítható. Ha ő nincs, hanem helyette Zrinyi áll a hadvezénylet élére, hazánk történelme egészen más fordulatot vehetett volna. Mert Zrinyi nagy esze csodákat mivelt volna. Így is, szándékosan magára

ZRINYI MIKLÓS.

hagyatva, meseszerű diadalokkal vvtá ki az egész világ bámulatát. Számos erős várat vett vissza a töröktől. Elégette, elpusztította a híres eszéki dunai hidat, melyen a török kényelmesen hozhatta hadait át.

A törökök körmei közül ezernyi foglyot kiszabadított, óriási mennyiségű hadi zsákmányt szedett el tőlük.

A szó valódi értelmében megvédte a török becsapásoktól a rábizott Horvátországot, sőt a szomszédos Stájerországot is. Ugy hogy maga Lipót császár érdemei méltánylásul birodalmi herceggé akarta tenni, mit azonban Zrinyi nem fogadott el.

A törökverő nagy hőst a külföldi uralkodók is siettek kitüntetni, úgy tisztelvén őt, mint a kereszténység védelmezőjét a pogány ozmán ellen. A római pápa dicsérő levelet ír hozzá s érempénzt veret tiszteletére. A spanyol király, a francia király s pár német fejedelem, nagy méltóságokra emelik.

Regensburg híres német városban és más helyeken, egyházi ünnepi körmenetet tartanak Zrinyinek a törökök felett vívott diadalai hírére

Csak Montekukuli mindenható osztrák generálisnak nem tetszett a lángeszű magyar katona . . . És megtörésére létrehozta a csuf vasvári békét, 1664. aug. 13., melylyel összeesküvésbe kergette a magyar hazafiakat; Zrinyit pedig csáktornyai magányába vonulni kényszerítette.

Ettől kezdve a nagy hős nem szerepel többé. Félre áll a hatalom utjából s a költészetnek és irodalomnak szenteli idejét. Ámde csak rövid pár hónapig találhatott nyugodalmat ősi várában.

Egy szörnyű véletlen megfosztotta életétől.

Vadászat alkalmával vadkan támadta meg s kioltotta a legnemesebb életet. (1664. nov. 18.) A nép ezt nem hitte el, az a vélemény kelt szárnyra, hogy a bécsi kormány orozva ölette meg, mi ugyan nem bizonyult valónak, de a híresztelés elősegítette az akkor már javában készülődő összeesküvést, melybe Zrinyi Miklós egyáltalában nem folyt be, noha rá mindezenesetre számítottak volna. Épp azért testvéröcsését Pétert, ki Miklós után horvátországi bán lett, oda állították az intéző férfiak közé. A nemes bán aztán harmadmagával, Frangepánnal és Nádasdyval, vérpadon martyr-halált szenvedett.

Történelmünk számtalan nagysága szolgálhat lelkesítő, világitó oszlop gyanánt a magyar ifjuság előtt. De e sok nagy alak között Zrinyi Miklós az főként, kit valódi mintaképül választhat minden nemes gondolkozásu ifju.

Mint gyermek elveszti atyját, az életben a legfőbb támaszt. Ily körülmények közt, a dús gazdag, nagynevű ifju, könnyelmű,

gondtalan életre léphetett volna. De Zrinyi Miklós tanul, képezi magát. Önerejéből szerez óriási ismeretet, megtanul több nyelvet s elkezd írni költeményeket s prózai dolgozatokat.

Gondoljuk meg, hogy 1645—64-ben történt mindez, a mikor alig létezett még magyar nemzeti irodalom s igazán csak kevés munkából állott az.

Előtte senki nincs, kiknek nyomdokait követhetné. Saját lelkesedésért önszorgalommal szerzett képzettségére támaszkodva alkot oly költői műveket, melyek mai nap is büszkeségét képezik a magyar irodalomnak. Ugy hogy ő az első valódi költőnk, gondolatait szép formába önti, s igazi ihlettséggel, nemes ízléssel és tehetséggel ír.

Szépatyjának, a szigetvári Zrinyi Miklósnak hőstettét «Szigeti veszedelem» címmel 15 énekben megírta. Ez a magyar irodalomban az első hősköltemény.

Ezen kívül még számos kisebb költeménye maradt fent, melyek mindegyike valódi költői tehetség terméke. Ugy hogy ha semmi egyebet nem tesz is, mint megírja költeményeit, érdemet szerzett volna az utókor tiszteletére, pedig költeményei mellett még irt számos egyéb munkát is.

A magyar katonai irodalom Zrinyi Miklóst tekintheti leg-hatalmasabb oszlopának. Hogy első volt, ki egyáltalában komolyabb hadászati munkát irt magyar nyelven, már ez magában nagy érdem. De hogy ezek a hadászati munkák nagyszerűek, hogy túlhaladják korát s az azokban fejtegetett elvek utána csak sokkal később jutottak érvényre még más nagy nemzeteknél is: ez nekünk nagy diadalunkra szolgál.

Zrinyi több hadászati művében értekezik arról, hogyan kell a hadsereget vezérelni, hogy kell támadni, védekezni, mik egy jó hadvezér feladatai. Előadja eszméit arról, hogy szükségas volna önálló hadsereget alkotni, e fejtegetésével megelőzte korát, mert akkoriban még nem volt sem Magyarországon, sem más országban állandó hadsereg.

Feljegyzésre méltó, hogy fontos hadászati iratait, melyek némelyikében Montekukulit alaposan tönkre teszi, életében nyomtatásban ki sem adta, csak kéziratban másolgatták le tőle egyesek. Most kétszázötven évvel később látnak azok napvilágot egy hatalmas kötetben egybefoglalva.

Szerény volt e nagy elme minden tekintetben. Költeményeit kiadta ugyan, de egyik dalában így szól magáról:

Nem írom pennával,
Fekete téntával,
De szablyám élivel,
Ellenség vérivel
Az én örök hiremet.

Pedig írta mindkettővel, dicsőségére a magyar nemzet ezer éves történelmének.

Költői érzületének, irodalmi műveltségének tudható be az a nagy felvilágosodás, mely egész egyéniségét jellemzi. Katholikus volt testestől, lelkestől, szerette is vallását, de azért mélyen érintette lelkét a zaklatás és elnyomatás, melyet azon időben a protestánsoknak szenvedniök kellett. Mikor a Lipót császár által 1662. május elsejére egybehívott országgyűlést a protestáns rendek elhagyták azért, mert vallási sérelmeik nem orvosoltattak: végkép való eltávozásuk előtt, feliratot intéztek nagy és méltó elkeseredésükben az ország nádorához és a bánhoz, a ki Zrinyi Miklós volt. Zrinyi a nagyeszű politikus, a honszerető férfiú ily szavakkal bucsuzott el tőlük: «Én ugyan más valláson vagyok, de a kegyelmetek szabadsága az én szabadságom, a kegyelmeteken ejtett sérelem, rajtam ejtett sérelem» . . .

Egyike volt Zrinyi Miklós azon katolikus főuraknak, akik átlátták, hogy ha a katolikusok eltűrik, hogy az országban élő protestánsokkal szemben az alkotott törvények és létesített békekötések csak úgy könnyedén megszeghetők a bécsi kormány által, ily módon vérszemét nyitnak a császáriaknak a haza alkotmányának lerombolására és a törvények kijátszására.

Ezért is és számtalan egyéb érdemeiért, Zrinyinek nagy az ő dicsősége s örökre hervadhatlanok babérai. Két nemzet tekint rá büszkén: a magyar és a horvát.

Jelszava e négy szóból álló mondat volt:

«Ne bántsad a magyart!»

Ezt vésette ágyúira, ezt írta leveleire. A töröknek volt ez mondva, de később átvitték az osztrákra, mert Zrinyi után is még nagyon sokáig bántották a magyart! . . .

KÁLDI GYÖRGY

biblia fordító.

NYELVÜNK és irodalmunk ujraéledése az 1600-as évekre esik. Mikor a mohácsi vész után elterjedt a protestáns hit, egyszerre megindultak a vallási viták is. A protestáns papok leszálltak a néphez, gondoskodtak a számukra imádságos könyvekről s lefordították magyar nyelvre a bibliát is. Károli Gáspár több pap társával adta ki az első magyar bibliát, melyet óriási fáradsággal, egy felvidéki városkában, Vizsolyban felállított egyszerű kis nyomdában készítettek.

Mikor a Károliék bibliája megjelent, a kath. egyháznak is arra kellett gondolni, hogy a saját közönségének szintén adjon a kezébe egy magyar kath. bibliát. E nagy munkára egy szerény jezsuita páter, Káldi György, egymaga vállalkozott. Lefordította az egész kath. bibliát, az ugynevezett vulgatát.

Káldi György, a nagy Pázmány érsek kortársa és tanítványa, egész lélekkel csüggött nagy mesterén. Érdekes, hogy az általa lefordított biblia kiadásához Bethlen Gábor, a protestáns fejedelem is hozzájárult 1000 tallérral.

Midőn ugyanis Bethlen hadaival a felső-magyarországi részeket megszállta, Nagyszombatból táborába vitette a várasi tanácsot és a jezsuita atyákat, kik kemény hidegben voltak kénytelenek Káldi György főnökükkel együtt Bethlen előtt megjelenni. Káldi a helyett, hogy remegve kérte volna a fejedelem kegyelmét, bátran szembe szállt vele és két óráig tartó ékes beszédben feddette, dorgálta, a miért a polgárháborút felidéztes a törökökkel szövetségre lépett.

A nagy fejedelemnek tetszett a jezsuita atya bátor fellépése, asztalához ültette, s megtudván tőle, hogy a biblia fordításával már kész, 1000 tallért ajándékozott neki, hogy nagy munkáját mielőbb közrebocsáthassa.

Ezzel a költséggel s a Pázmány érsek adományával aztán pár év múlva csakugyan kiadta Káldi bibliáját, még pedig Bécs-

KÁLDI GYÖRGY.

ben. Ez a biblia forgott közkezen a legujabb időkig. Szép magyarosságával és költői nyelvezetével irodalmunk legnevezetesebb emlékévé lett.

Káldi a biblián kívül még szent beszédeit s egyházi iratait is kiadta, úgy hogy róla, mint a magyar nyelv egyik nevezetes úttörőjéről kell megemlékeznünk.

BÉLDY PÁL

fejedelmi tanácsur.

BÉLDY aranykorának végén tűnik fel Bély Pál, a hatalmas nagy ur, a vitéz katona, bölcs és okos államférfi. Elbukik, mégis halálra üldözik Apafy Mihály tehetetlen zsarnoki uralkodása alatt, midőn már a fejedelemség a végét járja, gyász és hanyatlás köszönt be a kis hazában.

Bély Pál az I. Rákóczy György dicsőséges uralkodása alatt lép fel. A nagy fejedelem megkedvelte s a fiával, II. Rákóczy Györggyel együtt taníttatta az általa alapított híres sárospataki iskolában. Ugynevezett bejáró ifju volt az udvarhoz. Érdekes szokássá fejlődött azon időben nálunk, hogy az előkelő urak gyermekei bejárók voltak a fejedelmi udvarokhoz. Aféle apródok, vagy testőrök, de a mainál nemesebb értelemben, mert a fejedelmi gyermekekkel együtt tanultak, urokat minden útjában elkisérték, vele együtt étkeztek, a vadászatokon részt vettek. Így aztán a főuri nemes ifjak elsajátították a finomabb szokásokat s műveltségre, tanultságra tettek szert.

Az öreg I. Rákóczy György halála után, Bély Pál természetesen híve és barátja lett II. Rákóczy Györgynek s boldogan folynak a kis Erdély dolgai. De az ifju fejedelemnek az a szerencsétlen gondolata támad, hogy megszerzi magának a lengyel trónt. E pillanattól számíthatni Erdély bukását, a fejedelemség végzetes aláhanyatlását. Az óriási erőfeszítéssel és rémitő költiséggel összeállított tizenötezer főnyi hadsereg megsemmisül, csatát sem kezdve, tatár fogságba jut. A tatárok vasra verve hurcolják el a magyar harcosok ezreit, Bély Pál is, mint a sereg egyik vezére, Krimába kerül. És négy esztendőt tölt ott, míg felesége összeteremti a 30,000 forintnyi váltságdíjat.

1661-ben került haza Bély Pál. Itthon nagy változást talál. Barátja, II. Rákóczy György fejedelem nincs többé. Utána négyen is versenyeznek a hatalomért, végre Apafy Mihályt ültette be a török, noha ez a derék ur sem nem volt hatalmas, sem nem volt valami uralkodói lángész. Az volt a szerencséje hogy hamarosan kiváltatta magát a tatár fogságból s kéznél volt, mikor a török szultán megbízott basája erdélyi fejedelemnek való embert keresett. Ha Bély térhet elébb vissza Krimiből, nem lehetetlen, hogy ő jut polcra, mert sokkal gazdagabb, mint Apafy s eszesebb is nála. Rá nézve azonban így is jól ütött ki a dolog, mert Apafy jó barátja s a fejedelem bizik benne, meghittjének tekinti.

Bély egyik tanácsur Apafy oldala mellett. A fejedelmek korában ez a méltóság, vagy bizalmi állás, nagy fontosságú volt, a fejedelem a tanácsurak meghallgatása nélkül semmit sem tett, véleményüket minden fontosabb ügyben kikérte, velük határozott az országgyűlés elé terjesztendő törvényjavaslatok felett. Szóval aféle kormányzó- tanácsot képeztek a tanácsurak és a fejedelem.

Apafy mellett több tanácsur szerepelt. Ezek között első sorban Teleky Mihály, a fejedelemasszony nagybátyja, a mindenható kancellár. Aztán Bánfy Dénes, a dúsgazdag főúr, kinek külön hadserege volt s nagyobb fényt, pompát fejtett ki, mint maga a fejedelem, továbbá Bély Pál s még néhányan Erdély előkelői közül.

A tanácsurak mindannyian nagyobbak voltak, mint a fejedelem, a ki igazán csak árnyéka volt az erélynek, az okosságnak. Helyette a felesége, Bornemisza Anna, meg Teleky Mihály és a tanácsurak uralkodtak. Ámde az urak egymástól féltették a hatalmat. Teleky Mihálynak nagy céljai voltak Erdéllyel, be akarta kebelezni Ausztriába, mert úgy volt meggyőződve, hogy másként a török falja fel s elpusztul önön tehetetlensége által. A hatalmas kancellár akadályt látott Bánfy Dénesben és Bély Pálban. És elébb egyiket, aztán a másikat dobta félre az utból, Bánfy Dénest egyszerűen lefejeztette. Elhitette a fejedelemmel meg az országgyűléssel, hogy Bánfy a fejedelemségre vágyik, tehát hazaáruló, meg kell ölni, és a fejedelem és az országgyűlés vérért kívánta a nemes főurnak.

BÉLDY PÁL.

Utána következett Béldy. Ő róla is azt híresztelték el, hogy Apafyt ki akarja tenni a fejedelemségből, összeesküvő és állam felforgató. Pedig ártatlan volt s nem akart egyebet, mint békességben élni ősi birtokán, a bodolai várban. Ő maga is hihetetlennek tartja, hogy ellene történének, és nyugodtan várja az események fejlődését. De bezzeg nem nyugodott Teleky

uram, hanem elfogatta Bélyt és hű barátját Bethlen Miklóst s a fogarasi várba záratta őket. Idáig csak el lehetett menni, de most következett volna az országgyűlés ítélete. Igen, de ehhez bizonyítékokra lett volna szükség, ilyeneket pedig nem bírtak előteremteni, úgy, hogy hosszas sanyargatás után, végre is kénytelenek voltak szabadon bocsátani a két foglyot.

Gondolható, hogy Bély Pál nem hagyta annyiban a dolgot. Bosszuval eltelve szívében távozott börtönéből, s most már valóban azon jártatta eszét, a mivel gyanúsították: megbuktatni a kormányt, elűzni a tehetetlen fejedelmet. Szép csendesen titokban készítette elő a forradalmat. Meghitt barátaival gyűlésezett, felhívó leveleket bocsátott ki, melyekben csakis bizonyos ujításokról van szó, de bizony mindenki gyanithatta, hogy azok az ujítások gyökeres átalakulást jelentenek.

Meg is ijedt Apafy fejedelem és környezete. Kétségbeesetten kapkodtak fűhöz-fához, hogy a készülő veszedelmet elháríthassák. Csak Teleky Mihály nem ijedt meg. Ő csirájában elfojtotta Bély Pál forradalmát. Kiméretlenül rátört, várát elpusztította, birtokait feldulta. Bély meglepetve a hirteleni támadástól, fut, menekül ki az országból Oláhországba; majd a török pártfogását igyekszik megnyerni. Ez természetesen csak ajándékkal, mintegy 15,000 frt értékkel sikerült. A török hajolni látszik, de csak addig biztosították őt, hogy majd elűzik Apafyt s neki adják a fejedelmi széket, míg Teleki uram 80,000 frttal megterhelt pénzes zsákját meg nem kapták. Ez persze sokkal több volt a Bély ajándékánál, tehát vége is lett a vele való barátkozásnak, még pedig úgy, hogy csufosan elfogták a boldogtalan embert, a ki kinos elhagyatottságban török fogságban fejezte be zaklatott életét 1679-ben. Idehaza pedig folytatta Apafy kormánya a zsarnokságot. Börtönbe került, a kiről ki tudták sütni, hogy Bélyvel bármi néven nevezett összekötésben állott. Szomorú, csuf korszak volt az; nem csoda, csak pár év választotta el a fejedelem bukásától. Három év múlva (1690) elpusztul Apafi, s vele örökre vége az erdélyi fejedelemségnek.

I. LIPÓT

44-ik uralkodó.

(1657—1705.)

NEGYVENNYOLC esztendeig ült a trónon. Ily hosszú idő alatt sok jót lehetett volna tenni, de I. Lipót uralkodása ránk nézve a legszomorubb emlékezetű, zsarnok volt, szíven volt, gyűlölte a magyart, nem iszonyodott a legdurvább alkotmány sértéstől sem, minden áron meg akarta törni a magyar nemzetet s örökös tartományai közé beolvasztani hazánkat.

Igaz ugyan, hogy az ő uralkodása alatt szabadultunk meg a török iga alól. Ámde ezért nagy árt fizetett az ország. Szent István trónját örök időkre a Habsburg-családnak ajándékoztuk. Lipót kormánya tudta azt keresztül vinni, hogy a rendek lemondtak a nemzet szabad királyválasztási jogáról és III. Endre Aranybullája által biztosított kiváltságokról.

I. Lipótot még atyja, III. Ferdinánd életében megkoronázták. Tudjuk már, hogy eleinte papi pályára szánták s gyermekéveiben így is kezdték nevelni. A koronát bátyja, IV. Ferdinánd örökölte volna, kit a magyar nemzet szívesen is látott volna a trónon, mert szelid, kedves, nemes lelkületű ifjunak mutatkozott. Nagy lelkesedéssel meg is választották s megkoronázták. De fél év múlva elhunyt, s ekkor került aztán a sor Lipótra, ki mint 14 éves gyermekifju lett a magyar haza felkent fejedelme, mert atyja sietett őt is megválasztatni és megkoronáztatni. Két év múlva meghalt az öreg Ferdinánd király, így aztán I. Lipót 16 éves fővel nagy birodalmak ura lesz, s birtokosa szent István trónjának.

Gyermek is volt, korlátolt értelmű is volt. Sehogy sem birta beletalálni magát az uralkodásba. Nem csoda, senki sem

nevelte erre. Mig tanult, papi dolgokkal foglalkozott, aztán pedig már nem ért rá az uralkodás nagy tudományát elsajátítani. Nem is igen volt kitől. Környezete hizelgő, haszonleső emberekből állott s birodalmát minden oldalon veszély fenyegette, Erdélyben és Magyarországon a török pusztított, másfelől más baj nyugtalanította.

Ő maga egyszerű jámbor ember, keveset ad arra, hogy sok ország ura, úgy él, mint akármelyik alattvalója. Kurtán ebédelt, ebéd után kártyázni szokott. Hiába jöttek ilyenkor fontos jelentésekkel, várhattak mindennel. Fel van róla jegyezve, mint a nyárspolgári egyszerűség netovábbja, hogy mikor uralkodása második évében római császárrá választották Frankfurt városában, Lipót az óriási fény, pompa közepett, keresett egy jó kuglizót s talált is ilyet a spanyol követ udvarában. Délutánonként aztán oda járt el kuglizni. Máskor meg, midőn a legnagyobb zür-zavar tornyosult össze a feje fölött, azzal töltötte idejét, hogy nagy edényben pecsétviaszt főzött.

Ilyen szeszélyes, ilyen gyerekes lelkület mellett nem csoda, ha a legszörnyűbb zsarnokság kifejlődhetett. Mindezekhez kell még azt is venni, hogy rajongón vallásos volt, s ha azt mondták neki, hogy a katolikus hitért kell valamit tenni, akkor mindenre kész volt.

Egyszerűségét, gyöngeségét s hitbuzgóságát fel is használták. A bécsi kormány kiadta a nagy jelszót: «Az egész birodalmat egységes álamná, katolikussá és németté kell tenni.» Tehát megsemmisíteni a magyar haza alkotmányát, kiirtani a protestánsokat és eltörölni a magyar nyelvet.

Emez erőszakos, országrabló, nemzetgyilkoló politikát üzték Lipót uralkodása alatt hosszú félszázadig. Isten csodája, hogy célt nem értek...

A Bécsből megindult országromboló tervek egyik része: a katolikus vallás általánosítása, itt bent a hazában egy nagy pártnál visszhangra talált. A kath. főurak, mintha isteni sugallattól lettek volna áthatva, nagy erélylyel térítették vissza a protestánsokat. Évenként tizezerre ment a visszatérítettek száma, mely számot alig lehet sokalni, ha tudjuk, hogy az ország leg-hatalmasabb urai: a híres Nádasdiak, Illésháziak, Batthyányak, kiknek ősei buzgó protestánsok voltak, foglalkoztak a vissza-

térítés művével, és velük együtt az Esterházy, Erdődy, Forgách-családok tagjai és még számtalan mások tüzzel-vassal térítették az embereket. Mindez pedig történt csakhamar a híres linci békekötés (1645.) után, mely ugy a katholikus, mint a protestáns vallásnak egyenlő szabadságot biztosított.

Ily viszonyok között, nagyon természetes, hogy a legziláltabb társadalmi élet volt azon időben országunkban. A kath. főurak parancsokat osztottak ki jobbágyaiknak, hogy térjenek át a kath. vallásra. Az ellenszegülőkkel szemben erőszakhoz folyamodtak, üldözték a protestáns papokat, templomaikat elszedték, a hitükhöz ragaszkodókat vagyoniilag tönkre tették. Az országgyűlések ez időben nem állottak egyébből, mint vallási vitákból; a protestáns rendek a legerélyesebben védelmezték hitfeleiket, követelték a vallásszabadságot biztosító törvények megtartását. Erdély függetlenségének megtörése is Lipót uralkodására esik. A mi addig nem sikerült a bécsi kormányoknak, neki sikerült: Erdély elbukott.

Lipót trónraléptekor a nagyravágyó II. Rákóczy György volt Erdély fejedelme, kit Lipót csakhamar megbuktatott. Utána Kemény, majd Apafy következtek, velők aztán bezárult a nemzeti fejedelmek sora. Erdély Bécs kezére jutott; onnét igazgatták, sanyargatták.

A nemzet elnyomtatása I. Lipót alatt sajgóbb sebeket vert a haza testén, mint valaha. A zsarnokság türhetetlenné vált, minden jobb érzésű hazafi, lelkéből ellensége lett a császáriaknak. A haza felszabadítására összeesküvés támadt. Maga az ország nádora, Wesselényi állt az összeesküvés élére. Vele tartottak a két Zrinyi (Zrinyi, a költő és testvére, Zrinyi Péter, horvát bán), az esztergomi és kalocsai érsekek és még sokan. A számos sérelmeknek a vasvári békekötés volt a betetőzője. E miatt tört ki a lázadás.

1664. augusztus 10-én kötötték meg ezt a békét a törökkel. A császár emberei, mellőzve a magyar országgyűlést, a maguk kedvük szerint irták a békepontokat s irták ugy, hogy a békeszerződés lealázó volt az országra. Szikra lett ez, a mitől az addig lappangó összeesküvés tüzet kapott. A következő évben a kormány ellen a felkelést nyíltan kimondták. Wesselényi nádornál értekezletet tartottak, mely formális alkupontozatot fogadott el az ország és uralkodó közötti új viszony megállapítá-

I. LIPOT.

sára nézve. A dolgok főintézője: Wesselényi azonban hirtelen elhunyt s utána a vezetők már nem annyira a közös haza sorsának jobbrafordulását, mint inkább a maguk egyéni céljait tekintették. Így Zrinyi Péter a magyar trónt szerette volna magának megszerezni, Rákóczy Ferencnek Erdélyt szánta, Nádasdy Ferenc pedig ország nádora kívánt lenni, velők szövetséget kötött Zrinyi Péternek sógora, az ifju Frangepán Ferenc is.

E négy férfiú kiváló erélylyel készítette elő a felkelést; de szerencsétlenül végződött, mert idő előtt fölfedezték s Zrinyit, Frangepánt és Nádasdyt elfogták; az első kettőt Bécsujhelyt, Nádasdyt pedig Bécsben lefejezték.

Az összeesküvés elfojtása után még rémesebb idő következett. Lobkovitz mindenható miniszter, még nagyobb zsarnoksággal nyomta az országot, újabb idegen hadakat küldtek a nép nyakára s a katonák tartására súlyos adókat szedtek. Mindezek ismét felkelésre adtak ösztönt. Az Erdélybe bujdosott elégedettségűek szervezkednek, tizenötezernyi haddal betörnek, kegyetlen harcok fejlődnek ki, melyek csak zsarnokibb intézkedésekre bátorítják a bécsi udvart.

Az elnyomott nemzet nagyjai, tapasztalván, hogy saját erejéből többé nem lehet felszabadítani az országot, a külföld segélyéhez folyamodnak, Teleki Mihály, Thököli Imre XIV. Lajos francia királlyal szövetségre lépnek, ki a Lipót ellen folytatandó felkelésekhez pénz és hadsereget ígér.

Ily előkészületek után 1677-ben megkezdődött a harc. A következő évben fővezérré Thökölit választották s ő huszezeznél többre felszaporodott seregével szerencsésen harcol a császáriakkal. Thökölinek szövetségese volt Apafy erdélyi fejedelem, támogatta két idegen ország: a francia meg a török, úgy hogy Magyarország északkeleti részét egészen hatalmába kerítette s az 1682-ben kötött békében a bécsi udvar át is engedte azt neki Gömörtől, Szepestől egész Erdélyig. Thököli Kassán tartotta udvarát, onnan kormányozta országrészét.

A török szultán annyira ment pártfogásával, hogy Magyarország fejedelmévé nevezte ki Thökölit, midőn Fülekvarát elfoglalták (1682.) s elhatározta, hogy végrehajtja elődeinek régi tervét: meghódoltatja az egész Magyarországot, kiüzi abból az osztrákokat.

Mohamed szultán 1683-ban óriási sereget indított Magyarországra felé. Thököli Eszéknél üdvözölte a hadat vezető Kara-Musztafa fővezért. A roppant sereg aztán egyenesen Bécsnek tartott, hogy bevegje, meghódítsa a császári várost. Bécs ostroma hatvan napig tartott, de a török nem boldogult. A 60-ik napon aztán megérkezett Szobieszki János lengyel király s felszabadította Bécset. A török nagy kudarcot vallott, egész táborát elveszítette, hatvanezer harcosa maradt Bécs város falai alatt. A visszavonuló török sereg azonban kilencvenezer férfit, nőt és gyermeket hajtott el fogolyként.

Mily rémes korszak! . . .

A törököt ért veresség Thököli ügyét is kétségessé tette. Hívei mindinkább elpártoltak tőle, mert a bécsi kormány elég ravasz volt mindent ígérni a megtérőknek. A lázadás ügyére az 1686. és 87-iki hadjáratok éppen nem voltak kedvezők. E két évben szabadult meg az ország a török iga alól. 1686-ban Budát ostromolták ki a magyar és külföldi segédhadak által tetemesen erősödött császári seregek. Tizenegy heti ostrom után felszabadult az ország fővárosa 150 évig tartó török rabságából. A következő évben pedig Mohácsnál, és épen augusztus hónapban, a hajdani szerencsétlenség időszakában, aratott a császári seregek fővezére, Károly herceg fényes diadalt. Huszezer török kiomló vére volt az engesztelő áldozat a mohácsi sikon, a 161 évvel azelőtt szenvedett nagy veszteségért.

A törökökön nyert diadalok örömmel töltötték el az országot. A könnyen hajló néphangulat kiengesztelődést kezdett érezni Lipót kormánya iránt, mint amelynek köszönhette a törökjárom alól való felszabadulását. De az öröm nem sokáig tartott. A rettegett Karaffa tábornok, azon kigondolt ürügy alatt, hogy Thököli összeesküvőit kutatja, Lipót császár beleegyezésével vértörvényszéket állított fel Eperjesen, borzasztó kegyetlenséggel akasztatta, gyilkoltatta a legtekintélyesebb felső-magyarországi nemeseket és városi polgárokat. E szörnyű vérengzés utálattal töltött el minden tisztességes embert; még Lipót is megsokálta s nem-sokára megszüntette a törvényszéket.

Iszonyu kegyetlenség az, mit a vérszomjas Karaffáról fenhagytak emlékeink. A legcsekélyebb okra, árulkodó feladásra elfogatta a hű hazafiakat, gyorsan törvényt tartatott felettök s

pár nap alatt kivégeztette. Eperjes piacán volt felálítva a vérpad, melyen az áldozatok feje porba hullott. [Az érzéseiből kivetkőzött szörnyeteg, ablakából nézte végig a borzasztó öldökléseket. Husz ártatlan embert öletett már le, midőn végre Bécsben is megsokalták szörnyü vérengzését s feloszlatták vértörvényszékét.

1687-ben az öregedő császárt trónja öröklésének gondja szállotta meg. Talán jobb érzése is ösztönzé, hogy egyezkedjék magyarjaival. Így történt, hogy a Pozsonyba egybehívott országgyűlésen némi kedvezményeket ígért, ha jövőre lemond a nemzet a királyválasztás jogáról s elfogadja a törvényes trónörökösnek a király elsőszülött fiát, tehát a magyar korona az uralkodó Habsburg-ház örök tulajdona leend, firól fira száll. Továbbá kívánta a bécsi kormány, hogy törölje el az országgyűlés Endre király híres arany bullájának azon záradékát, mely megengedi a magyar nemességnek, hogy fegyvert emelhessen a király ellen, ha törvénytelenül kormányozza az országot.

Az ország nádora, Esterházy Pál s az esztergomi érsek, Széchenyi György s még több előkelő férfiú, a mellett voltak, hogy fogadja el a nemzet az alkotmány ez újabb módosítását, nehogy a bécsi kormányt erőszakra kényszerítsék s akkor bekövetkezzék az ország egyszerű elfoglalása s az osztrák örökös tartományok közé való bekebelezése. És e megfélemlített politikusok keresztül vitték a javaslatot. Az egybegyűlt rendek elfogadták e rendkívül fontos szerződést. Mire aztán általános bünbocsánatot nyertek mindazok, kik a közelmúlt években a lázadásoknak részesei voltak. Utóbb Lipót idősebb fiát, Józsefet ünnepélyesen megkoronázták.

A vérig zaklatott, elcsigázott, kimerült nemzet, ime mily könnyedén, alig számbavehető kedvezményekért, lemond királyválasztó jogáról, kiadja kezéből a trónt.

Az azután következő esztendők ismét szerencsések voltak Lipót fegyverére. A török folyvást veszítette a tért lábai alól s csatát csata után nyertek a császáriak. Végre 1697-ben a jeles vezér, Savoyai Jenő herceg, ismét teljes diadalt aratott a török sereg felett.

Nagy, dicső volt a harc Zenta mellett.

A szultán maga vezette roppant seregét, Erdélybe akart vonulni, de a hős Jenő (Eugen) herceg, ép, midőn a Tiszán át-

kelne a török had, megtámadja s heves hősi küzdelem közben megsemmisíti, részben a Tiszába szorítja az egész sereget. Harmincezer török vérzettel, míg a keresztény seregből alig 600; a megrémült szultán tömérdek ezüst szereit, kilenc ezer szekert, 15 ezer ökröt, 7 ezer lovat s egész hadi pénztárát, mintegy három millió forintot hátrahagyva, menekült el. E nagy vereség végkép megtörte a török erejét, a szultán hajlandó volt a nagy békére, mit Karlovicon 1699-ben megkötöttek, melynek egyik főbb pontja, hogy a szultán Erdélyről teljesen lemond.

A török leigázásával Thököli is végkép letűnt a történelem színpadáról. A karlovici békekötés száműzte párthiveivel együtt. Kibujdosott az országból s nejével, a hős Zrinyi Ilonával együtt Kis-Azsiának egyik kerületében, Nikodemia mellett a «virágok mezején» épült nyaralójukban éldegéltek a bujdosók kis köz-társaságában s ott is végezték be mindketten életüket. Zrinyi Ilonát (1703.) a konstantinápolyi jezsuiták templomában temették el; Thököli (1705.) a nikodemiai örmény temetőben, platán-fák árnyékában alusza örök álmait.

A karlovici békekötéssel ugyan megszabadult az ország a török dalásaitól, de azért távolról sem élvezett nyugalmat. A császári kormány most már egészen magáénak tekintette Magyarországot, mint melyet a török kiűzésével meghódított, elfoglalt s úgy bánt vele, mint leigázott, meghódított tartomány-nal. A háborúra tömérdek pénzt szedtek, az országba gyűlt idegen hadak mód nélküli zaklatást vittek véghez. Ezekhez járultak még a folytonos vallási üldözések és a magyarság minden módon való elnyomása, hivatalokban, országos ügyekben való mellőzése. Az elégtelenség általános lett.

Nemsokára vezér is támadt! II. Rákóczy Ferenc személyében, ki a hős Zrinyi Ilonának volt fia. Mostoha atyja pedig Thököli Imre. A bécsi kormány ugyan jó eleve gondoskodott róla, hogy a gyermek-ifjúból kineveljen minden hazafias érzületet. Miért is, midőn Thököli ügye elbukott s Zrinyi Ilonát Bécsbe vitték, fiát, II. Rákóczy Ferencet elszakították tőle s egy cseh kolostorban nevelték. De a lelket nem ölheték meg, az ifju a nemzeti párt élére, és támogatva a francia udvar által is, megkezdte a szabadságharcot 1703-ban.

Csakhamar Rákóczy birtokába kerül egész Felső-Magyarország, Erdély pedig fejedelmévé választja. Lipót meghökken a diadalokra, ígér mindent, könyörgi a békét, de a hős Rákóczy Ferenc teljesen biztosított szabadságot kíván szerezni hazájának.

Mindkét fél huzta-vonta az alkudozásokat, mialatt 1705-ben meghalt Lipót, épen nem hagyván hátra rendezett viszonyokat.

WESSELÉNYI FERENC

nádor.

MAGYAR ember természetéhez nem igen fér a fondorkodás. Történelmünk ezeréves múltja általában a nyílt fellépés jelenségeiről tanuskodik. A nemzet, ha oka volt a feljajdulásra, fegyverhez nyult, szemtől-szembe állt a hatalommal s úgy követelte jogait.

A magyar mindig rossz összeesküvő volt.

Azt a kevés ilyféle kísérletet, mit történelmünk mégis felmutathat, igen-igen nagy okok előzték meg.

Nagy oka volt a csekély eredményü, de annyira nevezetes Wesselényi-összeesküvésnek is.

A legzsarnokibb jogtiprások, a legszembeszökőbb alkotmány-sértések egész láncolata indította arra az ország nagyjait, hogy titkos szövetséget kötve, készítsék elő a nemzeti önvédelem nagy harcát, melylyel az elkobzott alkotmányt akarták visszaállítani.

I. Lipót uralkodásának e nagy mozzanatáról csak most, kétszáz év múlva nyújthat a történelem hű és igazságos képet. Most látjuk tiszta világításban az összeesküvést, melynek Wesselényi Ferenc volt a szervezője.

Az 1655-ik esztendőben, III. Ferdinánd uralkodása alatt választották meg a rendek Wesselényi Ferencet az ország nádorává.

A választásnak nevezetes előzménye volt. A bécsi kormány ugyanis már régen nem nézte jó szemmel a nádori méltóságot. Minek az, mondták, elég ha az esztergomi érsek, mint az ország hercegprimása, közli az uralkodóval a nemzet óhaját

s viszont az uralkodó az érsek által tudatja elhatározásait. Az érsek lenne a királyi helytartó. Ámde a rendek az alkotmány ily módosításába semmikép sem akartak beleegyezni, sőt most már csak annyival inkább ragaszkodtak azon jogukhoz, hogy a király által kijelölendő főurak közül szabadon választhassanak nádort. Végre is a bécsi udvar kénytelen volt lemondani előbbi tervéről s megtették a szokásos kijelölést.

A kijelölt négy előkelő férfiú közül a rendek, 1655. március 15-én, Wesselényi Ferencet választották meg nádorrá.

Wesselényi Ferenc szereplése azonban már jóval előbbi idővel kezdődik.

Udvari ember volt, II. Ferdinánd király környezetében élte ifjuságát. Alapos képzettségben részesült. Tanult, jeles fő, széles ismeretkörrel, nagy tehetséggel. A katonai pályára készült, mint azon harcias, háborus korszakban majd minden ifju.

Fel van róla jegyezve, hogy a mily jeles volt a különböző tudományokban, épp oly vitéz volt a kardforgatásban is. Hatalmas erejű deli szép alak, kezében pompásan illett a kard. Nem is kellett nógatni, hogy menjen törököt verni. Szívesen sorakozott a török ellen induló hadakhoz. Számos csatában vett részt, sokszor kitüntette magát.

A vitéz, a jeles ifjut a bécsi udvari körökben nagyon megkedvelték. Ki gondolta volna, hogy az udvar e kedvence egykor összeesküvést sző a trón ellen!

Wesselényi nemcsak törökök, hanem oroszok és tatárok ellen is harcolt. IV. Ulászló lengyel királynak ment segítségére s neki köszönhatték a lengyelek, hogy megszabadultak az egyesült orosz-tatár bandáktól.

Szegény Lengyelország története számtalanszor érintkezik a magyaréval. Ime, ez alkalommal is, magyar fegyver állott védelmükre. Hálások is voltak érte, százezer tallér értékű javadalmazásban részesítették Wesselényit s ezenfelül megválasztották lengyel honpolgárnak.

Itthon, III. Ferdinánd király is készített meglepetést a diadalmasan hazatérő Wesselényinek. Grófi rangra emelte s Fülek várát bizta rá. A mi okos gondolat volt, mert a kitüntetett ifju hős Fülek várából több nevezetes kitörést tett, megállta helyét

emberül. Ezt tudva és katonai tehetségeit méltányolva, 1647-ben az összes magyarországi hadak főparancsnokává nevezték ki.

A legnagyobb méltóságba is beletalálta magát a nagytehetségű férfiú. Hadat vezetett a svédek ellen, de kénytelen volt harcolni I. Rákóczy György erdélyi fejedelem ellen is.

Ez időre esik egy hatalmas hősnő elleni harca is.

A büszke Széchy Mária Murány várába zárkózott; el van öklélve, hogy a protestánsok ügyét védelmezi, I. Rákóczy György fejedelemnek mindhalálig hive marad.

A bécsi kormány nem tűrheti, hogy Murány vára dacoljon s mint Rákóczy ügyének védőbástyája álljon. Kiküldötték hadsereg élén Wesselényit, hogy ostromolja meg a várat s törje meg a harcias özvegyet, kit szépségeért «Murány Vénusnak» neveztek el. Wesselényi jókora sereggel megjelent a vár alatt, de hasztalan ostromolja a falakat, a hatalmas bástyák kigunyolják minden erőlködését. Végre cselhez folyamodik, a hősnő szívét akarja megnyerni.

Azt a rendkívüli dolgot cselekedte, hogy forma szerint megkérte Széchy Mária kezét. És a szép özvegy nem vonakodott, pár nap alatt férj s feleség lettek. (1664. júl. 8.)

Igy jutott a hadvezér könnyű szerrel egy várhoz és feleséghez, a feleséggel pedig mérhetetlen kincsekhez.

Bécsben nagyon tetszett a dolog ilyen megoldása s Wesselényinek arany-gyapjas rendjelt, később pedig a nádori méltóságot adták. Mert ezzel és egyéb érdemekkel szerezte meg Wesselényi a bécsi udvar kegyét annyira, hogy készségesen beleegyeztek nádorrá való megválasztatásába. Azt hitték hiv emberük lesz, alkalmas eszköz a kezükben. Szerencsére csalódtak.

Mikor az ország legmagasabb polcán elfoglalta helyét Wesselényi, érezte, tudta, hogy most már egész szívvel, egész lélekkel a haza sorsát köteles szem előtt tartani. Többé nem császári hadparancsnok, hanem a zaklatott szegény magyar haza legelső csillaga, kihez vágyó reménykedéssel tekintenek a nemzet milliói.

Érdekes, hogy azon napon, midőn ország nádorává megválasztatott, el kellett magát szánnia, hogy a bécsi udvart szolgálja-e inkább vagy a hazát? Ugyanis névtelen levelet juttattak kezéhez, melyben azt javasolják: vinné keresztül az országgyű-

WESSELÉNYI FERENC.

lésen, hogy ezután ne válasszák a királyt, hanem örökösödés által szálljon a trón a Habsburg-uralkodóház tagjaira. Tehát a nemzet adja ki kezéből a híres aranybulla által biztosított királyválasztási jogot. Wesselényi azzal felelt a névtelen levélre, hogy felmutatta azt a rendeknek, kik egyszerre átláttak a szitán, tudták, hogy az uralkodó-család valamelyik tagja részéről történik

ez az indítvány s most már egyáltalában hallani sem akart a eféle tervezésről.

Pedig éppen a trón öröklésének kérdése lépett előtérbe.

III. Ferdinánd azt óhajtotta, hogy az elhunyt IV-ik Ferdinánd helyett válaszszaak meg fiatalabbik fiát, Lipótot. A rendek megtették. Szabadon, önelhatározásukból megválasztották Lipótot s nyomban meg is koronázták.

Másfél év múlva elhunyt III. Ferdinánd s trónra lépett Lipót, kinek gyászos uralkodása az által is nevezetessé lett hazánk történelmében, hogy ő alatta mégis lemondtak a rendek királyválasztási jogukról, még pedig, fájdalom, minden számbavehető előnyök, vagy kedvezmények nélkül.

Lipót uralkodása alatt a bécsi kormány teljes erővel lépett fel. Kiadták a jelszót, hogy Magyarországot németté és katholikussá kell tenni. Megindult az elnyomatás és beolvasztás politikájának hadjárata. Wesselényi látta, érezte az óriási erőt, melylyel az ország megsemmisítésére törnek. A gyenge, erélytelen, és fiatal Lipót mellett egész sereg ádáz ellenségünk dolgozott.

Lobkovitz, Auersberg, Portia hercegek, Montekukuli főhadparancsnok: mindannyian a király nevében jöttek reánk, hogy megtörjék nemzetünk önállóságát, beolvaszszaak országunkat Ausztriába.

Felidézték a leghevesebb vallási forrongást. Kiadatott a jelszó, hogy vissza kell téríteni a reformátusokat. A magyar főurak a visszatérítés munkájába vannak elmerülve. Az egész országot ez a kérdés hatja át. Mindenki térít. Csakugyan a ref. vallásuak tizezrével térnek vissza a katolikus hitre. De aztán ebből szörnyű vallási zavarok, óriási bonyadalmak állottak elő.

A boldogtalan országban, a helyett, hogy a közös ellenség, a bécsi politika és a török ellen fordultak volna: katolikusok protestánsokkal álltak szembe. Nem csoda, hogy ily állapotok között óriási nemzeti szerencsétlenségek következtek be. Mindezekhez járult még, hogy az országban állandóan idegen hadsereg volt, melynek tulajdonképen az lett volna célja, hogy a török ellen harcoljon, de Montekukuli hadvezér ezt vajmi ritkán tette hanem az idegen zsoldosoknak zsarolása, a nép zaklatása: a napirenden volt.

Ilyen volt az ország helyzete I. Lipót alatt. Egészen ter-

mészetes, hogy a jobb honfiak a végsőig el voltak keseredve; érezték, hogy az állapotok türhetetlenek, hazájok iránti kötelességük a megsemmisítéssel fenyegető veszélyek elhárítását megkísérteni.

De hogyan, mikor az erő, a hatalom Bécsben, a nemzet pedig kimerülve vonaglik?

Az ország nádora: Wesselényi Ferenc adta meg a nagy kérdésre a jelszót. Maga köré gyűjté legmeghittebb barátait: Nádasdy Ferenc országbírot és Zrinyi Péter horvát bánt és titkos szerződést kötött velök a hon megvédésére.

«Látván azt — így kezdődik a szerződés — hogy Magyarországnak és a magyar nemzetnek az ügye s állapota oly veszedelembe jutott légyen, hogy ha mi, kik az országnak első oszlopai vagyunk, valami szabatos uton eleit nem vesszük, ezennel végső romlásra jut az ég alatt ilyen híres nemzetnek az ő sorsa.»

Az összeesküvés tervét az ugynevezett vasvári békekötés érlelte meg. E békét 1664-ben a törökkel kötötte meg a bécsi kormány, a nélkül, hogy a törvény és alkotmány rendelete szerint, a magyar országgyűlés elé terjesztették volna. Ez már magában véve is nagy sérelem volt, de még inkább fokozta az elkeseredést a béke lealázó volta. Valóságos guny volt e békekötés, mely a töröknek nagy kedvezményeket nyújtott, dacára annak, hogy éppen most, Szent-Gotthárdnál győzelmet nyertek a török had felett. Ugy hogy a közvéleményben általános lett a föltevés, hogy e békekötéskor titkon megegyezett a bécsi kormány a törökkel Magyarország megsemmisítésére.

Az összeesküvés mind több hiveket csoportosított a honmentés munkájához. Az volt a szándék, hogy egyfelől a török szultán, másfelől a francia király támogatása mellett fogjanak fegyvert a bécsi zsarnokság ellen.

E közben lelkes férfiak beutazták az országot s az egyes befolyásosabb urakat megnyerték az ügynek. Wesselényi Ferenc nádor 1667-ben Besztercebányára törvénytörő gyűlést hívott össze. Wesselényinek ezuttal az volt célja, hogy az egybegyűlő urakkal az összeesküvés tervét végkép megállapítsa s a kitörés módja felett tanácskozzék. — E gyűlésen igen sok főúr jelent meg, köztük Szelepcsényi György esztergomi primás, Nádasdy

Ferenc országbíró, Zrinyi Péter horvát bán, Rákóczy Ferenc, Esterházy Pál, Bocskay István zempléni főispán, Tököly István és még sok mások. Az urak, az állapotokkal való elégtelenségeknek adtak kifejezést, tiltakozó nyilatkozatok tétettek a vasvári béke ellen.

Áltatános volt a vélemény, hogy az ország helyzete így nem maradhat, hogy történni kell valaminek.

A bajok orvoslására Wesselényi nádor javaslatát fogadták el s ez abból állott, hogy kéressék fel a király egy nagy küldöttség által a nemzet törvényei szerint való uralkodásra, mely törvényeket koronázásakor esküvel fogadott. Ha a kérelem nem találna meghallgattatásra, akkor döntsön a fegyver. Feliratot készítettek tehát, melyben többek közt kérték országgyűlés tartását is. Egyszersmind az összeesküvők szervezkedtek, hogy az esetben, ha a sérelmek nem orvosoltatnak, azonnal ki lehessen tüzni a lázadás zászlóját.

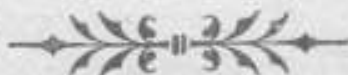
El voltak határozva a legvégsőbb eszköz felhasználására, jól tudva, hogy a nép velük tart.

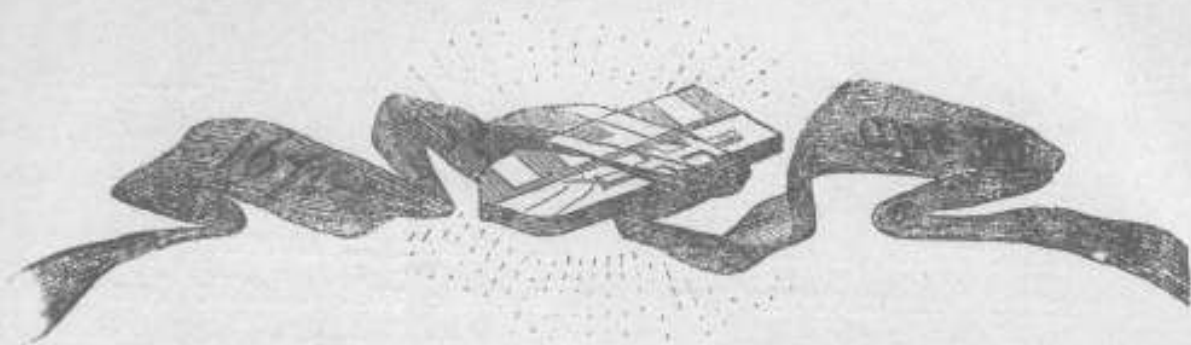
Az összeesküvés fejévé és legfőbb intézőjévé Wesselényit választották meg.

Alighogy mi ezen intézkedések megtörténtek, következett a nemzeti ügyre a legnagyobb csapás: Wesselényi halála.

A lánglelkű nagy férfiú elhunytával, éltető lelkét vesztette el az összeesküvés, mely aztán Zrinyi és Nádasdy kezei között kicsinyes érdekpotitikává változott. A míg az összeesküvők a felkelés ügyét a török portán tárgyaltatták, hogy a szultán beleegyezését és esetleg segélyét megnyerjék: a tolmács elárulta a titkot az osztrákoknak s így Bécsben megtudván a dolgot, az összeesküvés, mielőtt kitört volna, fölfedeztetett.

S ezzel megindult a politikai üldözések egész rendszere, mely a főbb intézők lefejeztetéséhez vezetett.

A WESSELÉNYI ÖSSZEESKÜVÉS vértanui.

GYÁSZBA borult Magyarország cimere 1671. ápril 30-án. Hőhér suhogtatta pallosát, s három nemes magyar fő hullott porba. Nem az uralmát féltő hatalom önvédelmi munkája volt ez, mely elvégre némileg menthető lett volna, hanem a leigázott ország felett tomboló harag akarta éreztetni erejét. Mert Wesselényi Ferenc halálával az egész összeesküvés eltörpült, vele gyorsan végeztek, s verítélet nélkül is befejezhatték volna e szerencsétlen ügyet. De a bosszu vágya hajtotta őket, elrettentő példát kívántak állítani a vonagló haza oltárán.

Wesselényi után Szelepcsényi György esztergomi érseket és Nádasdy Ferenc országbirót nevezte ki a bécsi kormány a nádori ügyek intézésére. Az következett volna, hogy a meghalt nádor honmentő munkáját is e két férfiú folytassa. Szelepcsényi érsek azonban óvatos volt, nem óhajtott az összeesküvés élére állani. Hanem Nádasdy országbíró felkarolta azt s Zrinyi Péter horvát bánban, a néhány évvel előbb elhunyt Zrinyi, a költő testvérében, méltó társat talált. Harmadik lett Frangepán Ferenc, Zrinyi Péter sógora, a ki ezt a megtiszteltetést s vele azt későbbi martyr-halált, a nővérének, Frangepán Anna Katalinnak köszönhette. E nagyratörő, honszerető lelkes nő tüzelte, buzdította a férjét is, a testvérét is a nemzeti ügy felkarolására. Szintén e nő műve volt az is, hogy I. Rákóczy Ferenc nőül vette leányát, Zrinyi Ilonát, a későbbi hősnőt, a kitől született ba nagy szabadsághős, II. Rákóczy Ferenc.

Íme, ezek a tényezők vitték tovább a nemzeti ügyet. Hozzájuk kell még számítani néhány főnemest, kik győzelem esetén előnyöket reméltek, továbbá több, mint kétszáz lelkes férfit, kik tisztán hazaszeretetből csatlakoztak a mozgalomhoz. De nem volt a vezérekben szervező szellem, s nem volt köztük önzetlenül működő fő, és felszínre jutottak bizonyos magánérdekek, melyek mellett csak másodsorban szerepelt az általános nagy cél, a haza sorsa. Mindazonáltal elérhettek volna jelentékeny sikereket, mert az ország közhangulata mellettük volt, s ha kellő módon kitűzhetik a felkelés zászlóját, ki tudja, nem csatlakozott volna-e egész tömegében a vérig sanyargatott nép? Hanem idő előtt felfedezték a mozgalmat. A konstantinápolyi kormány megnyerésére küldött követség tolmácsa árulta el a titkot, mire aztán a császáriak nagy sietve hadsereget küldtek Zrinyi és Frangepán ellen, kik már a horvát vidékek fegyverre szólításában fáradoztak. A meglepett vezérek aztán azt tették, hogy alkudozni kezdtek Lobkovitz császári miniszterrel. Zrinyi úgy vélekedett, hogy elvégre is mindegy volna, ha szép szóval, alkudozások árán juthatna is az ország engedményekhez.

Az ajánlatra azt felelte Lobkovitz, hogy a kegyes császár, I. Lipót, majd engedelkeny lesz, bizzanak benne, járuljanak színe elé. Zrinyi Péter oly naiv volt, hogy hitte mindezt, sőt felment Bécsbe, magával vivén sógorát, Frangepánt is.

Természetesen engedményekről szó sem volt. Hanem itthon azt látta a nemzet, hogy a vezérek együgyű módon, akaratuk ellenére is végkép elárulói lettek az ügynek. Az egész felvidék, mely I. Rákóczy Ferenc szavára fegyvert fogott, kedvét veszítette, mindenki visszavonult a fő nélkül maradt összeesküvéstől, s nagyon könnyű lett a bécsi kormány dolga.

Megkezdődtek az elfogatások, s akkor tűnt ki, hogy mily nagy arányu volt már a mozgalom. Kétszáz embert fogtak el, mint az összeesküvés részeseit.

Két bíróság ült össze, az egyik Pozsonyban, a másik Bécsben, a pozsonyi bíróság a kétszáz elfogott ügyét tárgyalta, s jószágvesztésre, börtönre ítél sokakat, halálra azonban senkit. Ellenben a bécsi bíróság, mely tisztán németekből alakult meg, véritéletet mondott a három vezetőre, s 1671. ápril 30-án hóhér pallosa oltotta ki mindhármójuk életét.

ZRINYI PÉTER

horvát bán.

MINT törekvő vitéz ifju tűnt fel testvérbátja, Zrinyi Miklós a költő és hadvezér oldala mellett. A két Zrinyi nevét együtt emlegette a hír, mely azt mondta az ország elnyomott, leigázott népének, hogy a törököt végre is a Zrinyiek verik ki az országból. És ha a bécsi hadügyi vezénylet a hadjáratok intézésének ügyét az ő kezeikbe helyezi, bizonyára teljesültek volna is a remények. De Montekukuli féltette a harci babérokat, igyekezett háttérbe szorítani a két Zrinyit.

Mikor a hirhedt vasvári békekötéskor, az ármány s a ki-
játszás elől csáktornyai magányba vonult Zrinyi Miklós és
néhány hó múlva meghal: az ország szeme ekkor méltán irányo-

zódék a másik Zrinyire, ki testvére halála után örökölte annak méltóságát, horvát bán lett. A beléje helyezett bizalomnak meg volt az alapja, mert Zrinyi Péterben szintén honszerető nagy őseinek vére folyt.

A vasvári békekötés után létrejött összeesküvésben, Wesselényi nádor teljes mértékben számított Zrinyi Péterre, és csakugyan ő lett annak a lelke. A nádor halála után pedig egészen ránehezedett a nagy vállalkozás minden sulya. De ő nem teremtett oly nagy politikai tény keresztülvitelére. Ugy az ő gyöngesége, mint a kedvezőtlen körülmények, főként a korai elárultatás kudarcra juttatták az egész ügyet.

Zrinyi Péter fejével adózott. Hasztalan volt minden mentség, hasztalan ígért bünbánatot s hiábavaló volt Lipót császárhoz intézett kegyelmi kérvénye is. Elvégezték, hogy életét veszik. A bécsi bíróságot csupa németekből alakították meg s mellőzték a magyar törvényeket. Nem vették tekintetbe az enyhítő körülményeket sem, hanem huzták-vonták a tárgyalást, s a végén halálra ítélték a három vezért.

Zrinyi Pétert, Frangepánnal együtt, a bécsujhelyi fegyvergyár udvarán végeztették ki.

Szörnyű volt halála.

A Sopronból kirendelt hóhér háromszor sujtott s csak a harmadik csapásra birta leütni fejét.

FRANGEPÁN KRISTÓF

UTOLSÓ tagja a századokon át virágzott nagy és hatalmas Frangepán nemzetségnek.

Ősei mindig trónt és királyt tisztelő hazafiak voltak, nagybátyja Frangepán Miklós, II. Ferdinánd hű embere.

Már csak ezért is irgalommal lehetett volna iránta a bécsi kormány. De nem kegyelmezett; lesejeztette Zrinyi Péterrel együtt. Pedig a 28 éves Frangepán igazán alig-alig cselekedett valami számbavehető az összeesküvés érdekében. Csaknem akarta ellenére került abba béle. Nővére, Zrinyi Péterné unszolására állt az ügy mellé. Különben is semmi kedve sem volt a politizáláshoz. Inkább foglalkozott irodalommal. Verseket írt s horvát

nyelven imádságos könyvet adott ki. Még börtönében is vers kötetét rendezte, javítgatta, nem is gondolva arra, hogy halállal büntessék.

A felesége előkelő olasz nő volt, egy híres bibornok unokahuga. Remélte, hogy a család közbevetése majd segít ügyén. De nem segített már ő rajta semmi.

Kimondták halálos ítéletét s azt végre is hajtották a bécs-ujhelyi fegyvergyár udvarán.

A mily nyugodtan viselkedett az ítélet kihirdetéseig, oly izgatott lett azután. Fájdalma megható volt. Rövidnek találta az időt, kért halasztást, hogy rendezhesse ügyeit. Nem adták meg. Az ítélet végrehajtása előtt negyed óráig tartó latin imát mondott.

Irtóztató volt halála. Az ügyetlen soproni hóhér előbb a vállába csapott. Ugy emelte ismét második vágásra pallosát. De a boldogtalan ifju még akkor is életben marad. Harmad-szori vágásra hullt le nemes feje. A nézők tömege iszonyodva nézte a vad kegyetlenséget. Együtt temették el Zrinyivel a bécs-ujhelyi köztemetőben.

Frangepán Kristóf ártatlan áldozata a Wesselényi-össze-esküvésnek. Ő igazán mátyr-halált szenvedett a magyar nemzet szabadsága, függetlensége ügyeért.

NÁDASDY FERENC

Országbíró.

UGYANABBAN az órában, midőn Bécsujhelyben lefejezték Zrinyit és Frangepánt, Nádasdy Ferenc országbíróát Bécsben, a városház udvarán végezték ki.

A nagybefolyású család közbenjárására nem hallgattak, sőt elutasították magának a római pápának kérelmét is, pedig más esetben mit nem szoktak megtenni a római szentszék kedvéért? De mert vér kellett, mert áldozatot követelt a bécsi önkény: lehullt feje az országbírónak.

Nádasdy Ferenc családja hatalmas, ősei a nemzet történetében mindig nagy szerepet játszottak. Ő maga nagytudományú s európai műveltségű férfiú. Törvény-gyűjteményt ad ki s egy diszművet, mely Magyarország uralkodóinak arckép-gyűjteményét tartalmazza latin és német nyelven írott verses életrajzok kíséretében. Ez arcképcsarnok nyomán rajzolják azóta a magyar királyok alakjait, mi is ebből a forrásból meritettük.

Előbb Vasmegyének főispánja, később királyi főudvarmester s 1664-ben országbiró. Mint ilyen meghivatik a Wesselényi halálával a megüresedett nádori hivatal ügyeinek vezetésére Szelepcsényi érsekkel együtt. Ekkor egész buzgósággal élére áll Zrinyi Péterrel a fő nélkül maradt összeesküvésnek s az intézők között ő a leglelkesebb, a legbuzgóbb.

Az összeesküvés megghiusultával megindítják Nádasdy ellen is a pert. Huzzák-vonják a tárgyalást s a pápai közbenjárásra, meg a család kérelmére meg is ígérk a kegyelmet. De annak dacára mégis halálra ítélik s 1671 ápril 30-án őt is lefejezik.

Annyi volt az összes engedmény, mit e szörnyű ítéletben tettek, hogy megengedték a holt tetemnek Magyarországba való hozatalát s így a három közül neki a hazai földben, Lékán nyugosznak porai.

ESTERHÁZY PÁL

nádor.

VÁLSÁGOS idők jártak az 1600-as évek végén és a rá következő század elején. A Wesselényi-összeesküvés elnyomatása után, az I. Lipót zsarnoki kormánya még súlyosabban nehezedett hazánkra. Azt mondták, okuk van féken tartani a rebellis nemzetet, kötelességük vigyázni minden legkisebb mozgalomra, nehogy polgárháború törjön ismét ki. És féken tartották és vigyáztak úgy, hogy Eperjesen az átkos emlékü Karaffa vezetése mellett, vértörvényszéket állítottak, rendre hóhéroltatták az ártatlan polgárokat.

Erre az áldatlan időre esik Thököli Imre zászlóbontása és a zsarnokság elleni küzdelme, majd II. Rákóczy Ferenc nagyszabású forradalma, időközben a török kiűzetése s Budavárnak felszabadítása. Mivel ez részben osztrák haderő által történt ez természetesen csak újabb ürügyet szolgáltatott a császáriaknak, hogy most már mint szabadítók, megmentők, vegyék véd-szárnyaik alá hazánkat s a török helyett is az ország urainak tekintsék magukat. A föld népe aztán nem tudta, ne kívánja-e inkább vissza a török fennhatóságot, mint a császáriak zsarnokságát.

Eme küzdelmes, nehéz viszonyok között, kezdi meg Esterházy Pál szereplését. Ország nádora volt és pedig harminckét husszu esztendőn keresztül. Hazánk ezeréves történelmében ez a harminckét év a legválságosabb. Nem egyszer, de sokszor ország fennmaradásáról, a nemzet létéről van szó. Néha igazán egy percen fordult meg sorsunk.

Könnyű belátni, hogy ily körülmények között, mily nehéz feladat volt betölteni oly állást, mely a korona és nemzet közé ép azért volt helyezve, hogy mindkét fél érdekeit össze-

egyeztessen s országnak is, királynak is javát, boldogságát előmozdítsa.

Esterházy Pál hivatva látszék a nádori nagy méltóságra. Nemcsak azért, mert a tekintélyesebb főurak egyike, hanem azért is, mert már atyja: Esterházy Miklós szintén viselte ezt a tisztséget, aki II-ik és III-ik Ferdinánd alatt 25 évig volt az ország nádora. E mellett Esterházy Pál is buzgó, lelkes katolikus, mint atyja volt; ő, mint tudjuk, protestáns hitből áttérve, lett a kath. vallás apostola s a nagy Pázmány Péterrel, a híres jezsuitával s későbbi érsekkel együtt működött. Természetes, hogy a vallásos atyának a fia is az. Nemcsak hitbuzgó, hanem valóságos rajongó. Korának egyik legjelesebb írója. Nagy nevet szereztek neki egyházi téren vallásos iratai, például: *«Mennyei korona, azaz egész világon levő Boldogságos szűz képeinek röviden feltett eredetiye»* c. mű képekkel ékesítve; Nagy-Szombatban jelent meg 1600-ben. Ugyanő írta: *«A boldogságos szűz Mária szombatja»* című munkát. Írt ezeken kívül még többet s foglalkozott politikai dolgok közrebocsátásával is.

Egész életében nagy előszeretettel alkalmazkodott hitelveihez, még külső megjelenésében is egyházas, papos. De azért nem volt tulzó, mert türelmes engedékenység s békés jóindulat vezérelték a más felekezetűekkel szemben. Egy emberöltőnyi időt kitevő nádorsága erről tanuskodik.

Wesselényi Ferenc halála után már tizennégy esztendő telt el s a nádori szék még mindig betöltetlenül állott. Az összeesküvés elnyomatása után, a bécsi kormány nem is gondolt többé a nádori méltóság fentartására. Egyelőre még *helytartókat* neveztek ki, hogy aztán később észrevétlenül megszüntessék az egész nádori intézményt s ennek utána majd az alkotmány egyéb rendelkezését is, hogy így végre teljesülésbe menjen a régi álom: beolvadjon hazánk Ausztriába. Az összeesküvésre azzal felelt a bécsi kormány, hogy nem csináltak belőle titkot, hanem nyíltan hirdették: *«Az ország függetlenségének utolsó maradványait is meg kell semmisíteni.»*

Ámde ekkor a kinjában vonagló ország újra megmozdult. Thököli Imre kitűzi a felkelés zászlóját, mely körül tömegesen sorakozik a nemzet. A török pártfogásába fogadja az eszes, vitéz és dussgazdag Thökölit. A félországrokonszenvez a felkelés-

szel. Meghökken a bécsi kormány, csodálattal vannak eltelve, hogy annyi meggyötörtetés és kimerítő küzdelme után, még mindig van ellenállás a nemzetben. Mint rendesen, engedékenyek, szép szóra fordítják a dolgot s országgyűlést hirdetnek Sopronba 1681. május 25 ére,

Igérve volt, hogy az ország követei tanácskozhatnak a nemzet sérelmei felől s a kormány hajlandó is lesz azokat orvosolni. Hogy pedig az uralkodó kimutassa jó szándékait, személyesen fogja megnyitni az országgyűlést.

Úgy is történt, I. Lipót megjelent Sopronban s megnyitotta az országgyűlést. Mielőtt azonban a rendek bele mentek volna az ügyek tárgyalásába, kívánták, hogy a 14 éve üresen álló nádori szék töltsék be, miután ebben találják az első lépést a békülékenység felé. Lipót kénytelen volt e kérdést a törvények értelmében megoldani. Az alkotmány rendelkezése szerint megtette a kijelölést s a kijelölt főurak közül, a rendek egyhangulag Esterházy Pált választották meg.

A választás mindkét félre nézve kielégítő volt, mert Esterházy Pál az udvarnak is kedvelt embere. Sopronmegye örökös főispánja, aranykulcsos, főudvarmester, főhadvezér és tábornagy Lipót bizott benne, hitte, hogy az ország óriási izalmát lecsillapítja s a mi legfőbb, békekötésre bírhatja a fegyverben álló Thökölit. Ha valaki erre egyáltalában képes volna, az csakis Esterházy lehet, mert igen közeli rokonságban van magával Thökölivel, a nővérét, Thököli Évát bírja nőül.

De ez a rokoni kötelék nem tántorította meg Thökölit. Ő a nemzet ősi alkotmányát, teljes függetlenségét akarta, félrendszabályokat el nem fogadott, ígéretekre semmit sem adott. Az elszegényedett, végsőig zaklatott nép hatalmas tömegekben tódul zászlója alá, s az ő *kuruc* tábora félelmesen megnövekedett.

Ilyen állapotok között kezdődött Esterházy nádor működését s bizony csakhamar kitűnt, hogy kényes állásában senkinek sem bírja tetszését kinyerni. Ő azonban folytatta működését tovább. Ott állt a trón és a lázongó, a szenvedő nemzet között. Azt akarta, hogy nemzet és uralkodó megértsék egymást, az volt a politikája, hogy sem az uralkodó, sem e nemzet tulságba ne menjenek, mindkét fél hajoljon a szív és értelem sugallatára s a kölcsönös engedmények nyomán viruljon fel az ország. Előtte is,

utána is a nemzet nagyjai közül mindig voltak hivei ennek a politikának, s ha igazságos akar lenni a történelem, kénytelen kimondani, hogy e férfiak közreműködése is hozzájárult a későbbi végleges kibéküléshez, a visszaállított alkotmányos új korszak megteremtéséhez.

Ezzel a politikával állta meg helyét Esterházy Pál 32 éven keresztül. Szolgált I. Lipótot, utána I. Józsefet, és III-ik Károlyt uralomra jutásának első éveiben. Vezette az ország ügyét Thököli harcai és II. Rákóczy Ferenc nagy forradalmi közepett, megérte a törökök kiűzését, s végül a híres szathmári békekötést.

Mikor tapasztalná Esterházy, hogy Thököli a rokonságra semmit sem ad, ha országot érdeklő ügyről van szó: ő is kiadta a jelszót: fegyver ellen fegyver harcoljon. Nádori felszólítás ment az ország nemességéhez, hogy fogjanak fegyvert a kurucok ellen. De a felszólításnak kevés eredménye lett, mert a nemzet belátta, hogy a bécsi kormány alig engedett valamit, s Esterházy nádor még a soproni országgyűlés határozatait sem bírja keresztül vinni. Thököli sikeresen lobogtatja a felkelés zászlaját, védelmébe veszi a protestánsokat, kik tömegesen csatlakoznak hozzá. Az egész felvidék őt uralja, a török fejedelemnek nyilváníttja és biztosítja pártfogásáról.

Esterházy kétségbe van esve, midőn hírét veszi, hogy az ország urai rendre Thökölinek hódolnak. Ekkor jó a török rémitő haderővel Bécs megostromlására. Egyik oldalon a nagy török had, a másikon Thököli, szintén jelentékeny serege, vonulnak fel. Esterházy veszve látja a császáriak ügyét, s kifut az országból, nehogy szégyenszemre fogságba ejtsék.

De bekövetkezett a törökök megtörése. Bécsnél szörnyű vereséget szenvednek s vert haddal vonulnak visszafelé. Esztergomnál utjokat állják, újból megverik. Majd számos várat foglalnak tőlük vissza. Diadallal kiverik a törököt Budavárból is, a 150 éves elfoglaltság után, végrevalahára.

Már ekkor Esterházyt nagy tevékenység között látjuk, igyekszik az ország érdekében a mit lehet, kieszközölni. Ámde a bécsi udvar a török uralom teljes megtörése s Thököli ügyének elbukása után, ismét a régi nótához tért vissza.

A nemzet öröm-mámorban uszott, hogy megszabadulhat a török járom alól. Nem igen törődtek vele, hogy megint alkotmányfosztó intézkedéseken mesterkélnek.

ESTERHÁZY PÁL

Esterházyt nagyon kedvelték Bécsben, annyira, hogy 1687-ben birodalmi hercegi rangra emelték s innen van az Esterházy család emez ágának mai napig is hercegi méltósága. Később pedig a spanyol király az aranygyapjas rendjellel diszította fel. Azon időben az egész világon ez a rendjel volt a legnagyobb.

és csakis a spanyol királyoknak volt joguk adományozni. Az akkori spanyol király Károly, az osztrák uralkodóház egyik tagja, I. Lipótnak második fia, kinek a spanyol trónt szerezték meg, míg idehaza a másik királyfi, I. József vette át az uralmat. De mikor rövid ideig tartó uralkodás után elhunyt, hazajött Spanyolországból Károly s ő lett József után Ausztria császára és Magyarország királya s itthon is folytatta a nagyszerű aranygyapjas rendjel adományozását s attól kezdve az osztrák császárok jogai közé is felvették azt.

Esterházy Pál, családjának mérhetlen gazdagságát hatalmasan gyarapította, úgy hogy nemcsak Magyarországon, de az egész világon az Esterházyak lettek leggazdagabbak. Később a vagyon megcsappant, a hercegi ág birtokait zár alá is vették. De még napjainkban is óriási birtokok urai az Esterházyak.

A megtiszteltetések, melyekkel Esterházy nádort elhalmozták, csakis személyét illették. Fájdalom, az új herceg honfirtaival: a népével, úgy bántak, mint leigázott nemzettel. Azon a cimen, hogy a töröktől megszabadították az országot, egészen rátették kezüket az ősi alkotmányra.

Mikor Esterházynak hercegséget adtak, a magyar nemzet-től elvették a királyválasztás jogát.

Esterházy Pál nádorságához fűződik e nagyfontosságú jog feladása.

1687-ben országgyűlést hirdettek Pozsonyba. Engedékenységet tanusítottak a sérelmekkel szemben. Igérték azok orvoslását, de egyszersmind felszólították a rendeket, hogy változtassák meg II. Endre Árpádházi király 1222-ben kiadott híres szabadság-levelének, az ugynevezett Aranybullának a nemzet szabad király választását biztosító intézkedését, és mondja ki az országgyűlés, hogy jövőre a Habsburg uralkodóház férfi tagjaira, örökösödés útján száll a korona. A rendek megtették.

Az a kevés előny, mit a pozsonyi országgyűlésen nyert a nemzet a nagy jogfeladásért, csakhamar képzeletinek bizonyult, mert a császáriak semmi hajlandóságot sem mutattak most már különös kedvébe járni az engedékeny magyaroknak s néhány év múlva bekövetkezett a zentai nagy diadal, azaz a törökök teljes megtörése, mely a híres karlovici békekötést eredményezte (1699.) Ezután már csak egy ügye volt a bécsi kormány-

nak: a magyar ügy. Az előbbi zsarnoki uralom ismét vizatért, a nép elnyomatása újból égbekiáltó volt, úgy hogy szinte természetes dolognak látszék egy új, az eddigieknél nagyobb forradalom kitörése.

Feltűnik II. Rákóczy Ferenc nagy alakja, fegyver alá sorakozik az ország elégedetlen népe. Ujra kitör a forrongás, még pedig az eddiginél sokkal nagyobb mértékben.

A bécsi kormány békélni akar, Esterházy herceg nádor újból közbelép. De nem boldogul. Nagyon népszerűtlenné lett már ő a sokat szenvedett, sokat zaklatott ország előtt, csak a háttérből intézi és kormányozza az alkudozásokat s hosszas tárgyalások után létrejő a megegyezés. Ezt már azonban I. Lipót nem érte meg, hanem az utána következő I. József.

A szatmári békekötést megelőzőleg nagy küzdelmeket folytatott Esterházy a felkelő urakkal. A híres ónodi országgyűlés végzései ellen Esterházy nádor iratot bocsátott ki. Tudvalevőleg Rákóczy Ferenc hívta össze Ónodra híveit s egyértelemmel trónvesztesnek nyilvánították I. Józsefet, tiltakoztak a Lipót alatt hozott amaz országgyűlési végzés ellen, mely a királyválasztási jogot feladta. Esterházy körlevelében azt fejtegeti, hogy a pozsonyi országgyűlés végzései törvényesek, mert azon 14 püspök, nyolc káptalan, kilenc zászlós ur, huszonöt főispán, negyven más főúr és tizenhárom város küldötte s még egy csomó más követ vett részt.

Az ónodi országgyűlésre Esterházy nádor még azzal is felelt, hogy ő is országgyűlést hívott egybe királya, I. József nevében. Ez az országgyűlés arra volt hivatva, hogy a nemzet mindennemű sérelmét tárgyalja.

Érdekes, hogy az országgyűlésre való meghívólevelek egy részét Esterházy magához II. Rákóczy Ferenchez küldte kérés levél kíséretében, hogy t. i. a fejedelem küldözze szét az ő uralma alatt álló városokba, mivelhogy másként nem juthatnak rendeltetési helyükre. Rákóczy fejedelem természetesen nem maradt adós a válaszszal, ő is levelet intézett híveihez s törvénytelennek nyilvánítja a király és nádor országgyűlését.

A szatmári békekötésig még sok minden történt, sokszor volt nehéz helyzete Esterházy nádornak. Végre a Károlyi és Pálffy közbenjárására létrejött békekötéskor, még egy fontos

ténykedése volt a nádornak. Ugyanis a békeszerződést nem akarta addig kiadni, míg az országgyűlés is nem szentesíti. Ugyis össze kellett hívni az országgyűlést, mert I. József hirtelen meghalt s meg kellett koronázni az utána következő III-ik Károlyt.

Később azonban elállott szándékától Esterházy s a békekötést kihirdette az országban, mielőtt az országgyűlés összejött volna.

A koronázó országgyűlést 1711. május 18-ára hívta egybe Esterházy Pál herceg Pozsonyba. Itt aztán mindenekelőtt még egy fontos ügyet terjesztettek elő. Ugyanis a bécsi udvar azt akarta, hogy ezután az uralkodó-család nő tagjai is örökölhessék a koronát. De a rendek nem mentek bele a tárgyalásba s nem is tartották helyesnek, hogy az udvar ily követeléssel áll elő, midőn még a király meg sincs koronázva. Vissza is vonták az indítványt. De néhány évvel később mégis sikerült azt keresztül vinni. 1711. május 21-én aztán Esterházy megkoronázta III. Károlyt az ország királyává.

Ezután még két évig élt. Meghalt 1713. május 26-án, ós-várában a sopronmegyei Kis-Martonban, hetvennyolc éves korában.

THÖKÖLI IMRE.

fejedelem.

KEVÉS olyan szabadsághőst mutathat fel a történelem, mint Thököli Imre. Még husz éves sem volt, midőn a haza elnyomatásának rémkorszakában, I. Lipót zsarnoki uralma alatt, a felkelés vezére lesz. Hadsereg élén harcot kezd, mire csakhamar fejedelemmé választják s az elgyötört nemzet megmentőjeül tekintik.

A Wesselényi-összeesküvésből veszi eredetét Thököli Imre szereplése. A szerencsétlen kimenetelű mozgalmat csirájában elfojtja a bécsi kormány; az összeesküvés részeseit üldözik, összefogdossák. Így kerül sor Thököli Imre atyjára is, gr. Thököli Istvánra, a mérhetlen birtokok urára. Ráfogják a nemes grófra, hogy részes volt az összeesküvésben, tehát törvényszék elé állítandó. Pedig gr. Thököli István nem vett jelentős részt semmiben, hiszen nem is jutott arra idő, a tényleges kitörés előtt elnyomták az egész mozgalmat. A császáriak Árvavarába szorítják a grófot, ki két leányával oda zárkozott, míg Imre fiát Lika-várba küldte. Az ostrom alatt, az a nélkül is beteges István gróf meghal és így csak a gyermekeken állhattak bosszút. Elvették birtokaikat, elkobozták minden vagyonukat.

Imre ezalatt elmenekül Likavárról s Lengyelországba fut, hogy e kerülő uton Erdélybe mehessen, hol szintén nagy birtokaik vannak, melyeket nem vebet zár alá a bécsi kormány. Ott akart meghuzódni az ifju, a szabad, a független kis Erdélyben, hova a császáriak keze el nem érhet. Jól tudta, hogy atyja helyett ő lenne az áldozat, ha kézre kerithetnék.

A másik két Thököli árva aztán kegyelmet nyert, az egyiket Évát, Esterházy Pál vette nőül, ki később ország nádora lett, s

magas méltóságában harminckét évig vezette a haza sorsát. Persze még akkor senki sem gondolta, hogy az elmenekült ifju Thököli harcot fog vivni az elnyomatás ellen s a saját sógorával, Esterházy Pál nádorral éppen ellenkező politikát folytatva, karddal állanak egymással szemközt.

Thököli Imre 14 éves volt, midőn Magyarországból kimenekült. Legszebb ifju kora így száműzetésben, bujdosásban telt el.

Az ő példája szerint cselekedtek sokan, a kik érdekelve voltak a Wesselényi-összeesküvésben, úgy hogy Erdély valóságos gyűlhelye lett a menekülteknek. Itt, a szabadságot, függetlenséget élvező hazában, várták aztán az események jobbra fordulását s egyszersmind itt tervezték a haza megmentésének további ügyeit. Ezalatt természetesen az anyaországban dolgozott a hóhérbárd.

Iszonyodva jött a hír Zrinyi, Nádasdy és Frangepán lefejeztetéséről, a kétszáz elfogott elítélletetéséről s az egész országot sujtó zsarnoki önkényről.

A magyarországi menekülőket Apafi Mihály erdélyi fejedelem szívesen fogadta. Ez a jólelkű, de erélytelen ember, kész lett volna akár azonnal is betörni Magyarországba, hogy Lipót császárt megfenytse s a protestánsok érdekében a vallásszabadságot kiküzdje. De volt neki egy áldott okos felesége: Bornemisza Anna, meg egy nagyeszű, de ravasz főminisztere: Teleky Mihály. A felesége azt mondta: hallgassunk az ész tanácsára, megfontolva, óvatosan tegyünk mindent, főként ha a saját fejünkről is van szó; Teleky pedig azt tanácsolta: várjuk, hogyan alakulnak a viszonyok s úgy adjuk el barátságunkat, a mint hasznunk lesz belőle. Ha a császártól előnyöket remélhetünk, legyünk császáriak, ha a felkelők ügyének támogatásából több haszon mutatkeznék, akkor legyünk felkelők.

Ehhez a kétkulacsos politikához hiven, aztán lett Apafi császári, majd felkelő és megfordítva ismételte a játékot többször, míg végre eljátszotta úgy fejedelemsége, mint hazája függetlenségét. Teleky haszonlesése I. Lipót császár kezeibe juttatta mindkettőt s Apafi volt az utolsó választott erdélyi fejedelem.

A Wesselényi-összeesküvés vezéreinek lefejeztetése utáni pár év a legsötétebb zsarnokság nyomása alatt telik el, miközben az új felkelés gondolata úgy Magyarországon, mint az

erdélyi részekben, mind szélesebb körben ver hullámokat. Szó van róla, hogy Apafyt választják Magyarország fejedelmévé, mi azonban még nem sokat jelentett, mert előbb le kellett volna győzni I. Lipótot. Ki legyen a felkelés vezére, ki álljon a nemzeti mozgalom élére? Sehogy sem birtak alkalmas főt találni. Végre a figyelem az ifju Thököli Imre felé fordul, ki e közben deli ifjuvá serdült, a küzdés, az üldöztetés nagyszerűen kifejlesztették szellemi képességeit. A közhangulat oda irányul, hogy az ifju gróf Thököli Imre legyen a mozgalom vezére. Eszes, okos fő, nemes, jószívű, kardforgatásban vitéz s ezek mellett dúsgazdag, mert bár elvették magyarországi birtokait, de Erdélyben s Máramarosban, mely akkor szintén Erdély fennhatósága alatt állott, még mindig óriási területeknek volt ura.

A közóhaj pártjára állott Teleky Mihály mindenható erdélyi kancellár is. Természetesen nem az ügy érdekét, hanem a maga hasznát tekintette. Ugyanis abban történt megegyezés, hogy az ifju Thököli nőül fogja venni Teleky Mihály leányát. No, erre aztán megindította Teleky a nagy mozgalmat, természetesen urának, Apafy Mihály fejedelemnek a nevében. Szépen ki volt tervezve minden. Szövetségre birták XIV. Lajos francia királyt és a török szultánt. Mellettük állt Magyarország s a kis Erdély. Ily nagy mérvű szorongattatással szemben mit tehetett Lipót. Bizony édeskeveset.

Mily magasztos volt az, midőn az alig husz éves Thököli az elnyomatás ellen fegyvert ragadva, két ország felkelő seregeinek áll az élére; barátságát bírja a francia királynak s a török szultánnak. Lelkesíti azon tudat, hogy elnyomott hazája és vallása felszabadítására jó és boszut áll azokon, kik halálba kergették ősz atyját s elszedték ősi birtokait. Van-e ennél nagyobb poezis, mutathat-e ennél fel magasztosabb momentumot a világhistória?...

A siker felülhaladott minden várakozást. A hős ifju mellé tizezrével sorakoznak a magyarországi protestánsok. Fegyverét szerencse kíséri, csakhamar egész Felső-Magyarország a kezére jut. Bezzeg visszafoglalta birtokát, még pedig egész vármegyékkel együtt. Aztán ment, becsapott Ausztriába, megverte a császáriakat minden ponton. A lelkesedés általános, az egész ország s a protestáns világ, reményekkel tekint Thököli harci zászlójára.

A császáriakat rémület fogja el. A nem várt eredmények kétségbeesést idéznek elő a bécsi Burgban. I. Lipót megbizsa Esterházy nádort, hogy a rokoni érzés hangján szóljon Thökölihez, egyezkedjék vele. De a hős nem tekint rokonságot, midőn a haza sorsáról van szó. Nem egyezik, nem alkuszik. Hanem aztán mégis hajlandó volt mindkettőre. És erre nagy mértékben hatott egy sajátos, egy rendkívüli körülmény. Ugyanis megszerette Zrinyi Ilonát, I. Rákóczy Ferenc özvegyét s minden áron nőül akarta venni. Ugyde ehhez a házassághoz szükséges volt I. Lipót beleegyezése is, mert Zrinyi Ilona birtokai a Lipót által birt területen feküdtek. Ugy gondolkozott tehát Thököli, hogy ha elfogadható békét tud kötni a császáriakkal, azzal használ az országnak is, magának is, a mennyiben nőül veheti Zrinyi Ilonát.

Egyelőre azonban csak békekötés jött létre, oly célzattal, hogy azalatt majd az állandó béke föltételeiről tanácskoznak. I. Lipót országgyűlést hívott össze Sopronba s személyesen nyitotta meg. Ez az országgyűlés lett volna hivatva a végleges békét megkötni Thökölivel. De az alkudozások eredményre nem vezettek. Másrésről azonban Thököli IV. Mohamed szultán teljes védelmét és pártfogását nyerte meg. Egyezséget kötött, mely szerint 40,000 tallér évi adót fizet, ennek fejében a szultán kinevezi és elismeri Magyarország fejedelmének s ha kell, védelmezi is. A francia király szintén biztosította további támogatásáról, sőt még pénzsegélyt is küldött a harc folytatására. Mindezen körülmények elég biztatók voltak s Thököli elhatározta az eddiginél nagyobb küzdelem megindítását. Előbb azonban végrehajtotta tervezett házasságát Zrinyi Ilonával.

Szent, magasztos szerelem volt az, mi e két nemes lényt összefűzte. A legboldogabb frigy, a mi valaha kötöttet, pedig Zrinyi Ilona ekkor közel negyven éves volt, míg Thököli alig huszonöt éves. De az ifju vezér csodálattal van eltelve a hősnő iránt, kinek atyját, Zrinyi Pétert lefejezték s ki a lelkes, a nemes I. Rákóczy Ferenc fejedelemnek az özvegye. Létrejő a házasság egybekelnek nagy fénynyel, fejedelmi pompával, a munkácsi várban.

Ezzel természetesen oda lett a Teleki Mihály barátsága. Mikor tapasztalá a hatalmas kancellár, hogy nem az ő leánya

THÖKÖLI IMRE.

lett a Thököli felesége, bezzeg megfordította a köpenyeget: vérig sértve érezvén magát, azonnal abbahagyatott Apafy fejedelemmel minden barátságot s tüstént alkudozni kezdett a császáriakkal. Persze, Bécsben kapva-kaptak e jó alkalmon. Ekkor azonban már oly fényesen ragyogott Thököli szerencsecsillaga, hogy nem sokat árthatott neki Teleky uram.

Thököli 1682. június havában megkezdte a nagy erő-kifejtést. Diadalt diadalra aratott. Kezébe jutott egy csomó város és vár. Neki hódolt Kassa is, a mi akkoriban nagy szó volt, mert e szép város hatalmas központot képezett; a magyarság fészke, gazdag előkelő hely, csaknem az ország fővárosának tekintették. Érdemes felemlíteni, hogy Thököli testestől lelkestől magyar nemzeti politikát tűzött maga elé. Mihelyt bevonult valamely városba, gondja volt rá, hogy a magyarosodás ügye felkaroltassék. Egységes Magyarországot akart, melyben a magyar legyen a vezérlő, s az ország hivatalos nyelvének a magyar tekintessék. Ha ezt a rendszert lehetett volna követni attól kezdve, ma már másként állana a magyar nyelv kérdése, nem volnának többé nemzeti torzszalkodások, nem kellene még most is hangoztatni, hogy egy országban csak egy hivatalos nyelv lehetséges, és annak Magyarországon természetesen a magyarnak kell lenni.

Kassa megszállásakor csakhamar rendelkezik Thököli, hogy az ott székelő szepességi városok központi kamrája magyarul adja ki levelezéseit, a hivatalos nyelve magyar legyen.

Kassa után következik Eperjes, Bártfa, Lőcse, Kis-Szeben Szepesvár s nagy küzdelem után Fülek. Rövid idő alatt az egész felvidék urának tekintette Thökölit.

E nagyszerű sikerek elhatározó lépésre birták a török szultánt. Kinevezési okmányt állított ki, a melyben Thökölit Magyarország fejedelmévé és kormányzójává nevezi ki, egyszerűsmind értékes ajándékokat küld neki. A szultán iratait és ajándékait Thököli Budán vette át; Buda akkor még török birtok volt, a török kormány természetesen nagy tisztelettel és fényvel vette körül a győzőt.

Kassára országgyűlést hívott össze Thököli (1683). Megjelentek mindama megyék követei, mely megyék Thököli fennhatósága alá tartoztak, és megjelent I. Lipót megbízottja is, hogy ha lehet, békés megegyezést hozzanak létre. Az országgyűlés eredmény nélkül oszlott el, sőt Thököli azt tapasztalta, hogy a saját hivei sem szeretik úgy, mint azelőtt, mivel oly nagy barátkozást visz véghez a törökkel. Azon vélemény nyilvánult, hogy a gyűlölt török igát épen le kellene rázni, s nem szövetségkötés által megerősíteni. Thököli azonban utjában már

meg nem állhatott. Folytatta a küzdelmet. Saját képével ellátott pénzt veretett e fölirattal: «A szabadságért és igazságért.» Tályára ugyanazon év (1683.) május közepén újból összehívta a rendeket, hogy tőlük segílyt kérjen a hadviseléshez. A megjelent rendek azonban kedvetlenül tárgyaltak, s nem szavazták meg, a mit kívánt, a mire Thököli feloszlatta a gyűlést, azon kijelentéssel, hogy majd erőszakkal fogja kényszeríteni a vármegyéket a szükséges kocsik és eleség kiszolgáltatására.

Igy álltak az ügyek, midőn már megvalósult a hír, hogy IV. Mohamed török szultán óriási haddal jő hazánkon keresztül Bécs ostromára. Esterházy Pál nádor felszólította a dunántuli urakat, hogy lehető nagy fegyveres erőt állítsanak ki, s a lengyel királyt, a szomszédos országok fejedelmeit s a pápát szövetségesül megnyerték. Mindenhonnan hathatós támogatást ígértek.

A török szultán 250 ezer főnyi rémitő hadsereggel utban volt. Ő maga Belgrádig (akkor Nándorfehérvár) ment a sereggel. Ott átadta nagyravágyó, elbizakodott nagyvezérének, Kara-Musztafának. A török had átkelvén a Száván, Eszékhez érkezett, hol nagy küldöttség élén megjelent Thököli, hogy hódolatát bemutassa. Aztán csakhamar távozott, ment a felvidékre, hogy a maga hadseregével szintén Bécs felé vonuljon.

E hadjárattól függött Thököli további sorsa. Ha győz a török, vége Ausztriának s Magyarországnak végkép elszakad tőle, s ismét önálló ország lesz, melyben Thököli lesz az ur, talán király... Ámde nem győzött a török. Csuf vereséget szenvedett Bécs alatt. Hat hétig ostromolta a császári várost, melyből már kimenekült I. Lipót egész udvarával. És a végén 60 ezer főnyi veszteséggel visszavonulni kénytelen.

Futott a török s ez volt a kezdete végkép való megtöretésének. Nehány év még s megszűnik veszedelmes lenni.

A vert hadával visszatérő Kara-Musztafát a szultán lefejeztette.

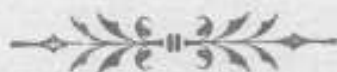
I. Lipót kormánya kegyelmet hirdetett az egész országban Thököli párthivei számára, ha leteszik a fegyvert s meghódnak. Erre nagyon sokan ott hagyták a felkelő tábornok s Thököli kezdte veszíteni a tért lábai alól; ráadásul még csak az kellett, hogy elfogják s vasra verve hurcolják az új török nagyvezér elé. Ez a csufság megesett rajta, a nagyváradi basa elfogatta, vasra verve küldte Nándorfehérvárra. De csakhamar visszanyeri szabad-

ságát, sőt a szultán meghagyja fejedelmi méltóságában is; megbizva, hogy csak folytassa a harcot. Ámde már ekkor veszve volt az ügy. Azok, kik még hivek maradtak, a fejedelem elfogatása után rendre meghódoltak a császáriaknak. Csak egyetlen ponton védték még Thököli ügyét, s az Munkács volt, melynek várában a saját felesége, hős *Zrinyi Ilona* küzdött a végsőig, mert férje úgy rendelte. De végre is elbukott ez egyetlen véd-bástya is. A nagylelkű asszonyt első férjétől, Rákóczy Ferencről való fiával, az ifju II. Rákóczy Ferenczel együtt Bécsbe vitték.

Thököli ügye évekig huzódott, olykor derengeni látszék szerencsecsillaga, de aztán csakhamar ismét reménytelenül elhalványult. Csak egyszer mosolygott még rá a szerencse, midőn Apafy halála után Erdély fejedelmévé teszi a török s benyomul a kis országba. Ismét hősileg villogtatja a kardot, megveri a Teleky Mihály seregét, ki Apafy után mint I. Lipót kormányzója, vitte Erdély ügyeit. A csata hevében elesik maga Teleki is, mi csak kedvező lehetett Thököli ügyére. De mindez muló fény volt már, következett 1697-ben a zentai nagy csata, a midőn a törököt végkép megtörte hős Savoyai Jenő herceg, annyira, hogy a rá következő évben kénytelen megkötni Karlovicon 1699. jan. 26-án a híres békét, melylyel örök időkre megszabadult hazánk a töröktől.

A karlovici békekötésbe nem vették fel Thökölit, s száműzött lett összes párthiveivel, kik mintegy 1400-an követték őt és nejét Törökországba. Előbb Konstantinápolyban telepedett le, később Kis-Ázsiába, Nikodémiába költözött s ott élt a szultántól kapott évi járadékból.

Meghalt 1705. szept. 13-án. Zrinyi Ilona pedig már két évvel előbb.

ZRINYI ILONA.

HAZÁNK történelme rendkívül gazdag nő-alakokban. Nem is lehet másként oly országban, melynek ezeréves multja a szakadatlan küzdelemnek láncolata. A nőt a magyar hagyományok mindenkor főtényezőnek tekintették s nemcsak a család körében, hanem a közélet terén is látjuk őket szerepelni sokszor igen magas polcon. A magyar lovagiasság pedig minden időkben messze földön híres volt.

A történelem elrejtett lapjain, mindenütt megtalálhatnánk a küzdő hősök, a munkás államférfiak oldala mellett a nő áldott jó szellemét. De a nők életének méltánylása, honszerelmük feljegyzése csak olykor, kiváló esetek alkalmával jutott eszébe az írónak, ki az utókor számára hátrahagyta a multak emlékezetét. Természetesnek, egészen magától értetődő dolognak tekintették azt, hogy a magyar nő lelkes, odaadó honleány legyen.

A kimagasló, rendkívüli történelmi nőalakok között, kikkel a történetírónak is szükséges számolni, az elsők sorába kell helyeznünk *Zrinyi Ilonát*.

Nagy volt, hős volt, élete, működése nyomot hagyott hátra. És utolsó a Zrinyinemzetségből, mely századokon keresztül virágzott.

Zrinyi Ilona kis leánykorára estek azok a harcok, melyeket atyja, Zrinyi Péter és nagybátyja, Zrinyi Miklós, a költő-hadvezér, vívtak a török fölött. Csodával határos győzelmeik, hogyne dobogtatta volna meg az ő leányszívét is, hiszen ereiben a nemes Zrinyiek hősi vére folyt. A szülőháznál látta aztán lefolyni azt a gyötrelmet, mit okozott a Zrinyi-családnak a bécsi kormány mellőzése, midőn a törökök elleni hadak fővezényletével nem a Zrinyieket, kik hősiességüknek annyi jelét adták, hanem Montekukuli osztrák generálist bízták meg, a ki egyszer sem verte

meg a törököt. Nem csoda, ha fogékony lelkét érintették minden tapasztalatok s már akkor a honszerelem tüze hatalmas táplálékot nyert szívében. Aztán később látja, mint áll atyja a Wesselényi Ferenc elhunytával fő nélkül maradt összeesküvés élére. Anyja, Frangepán Katalin, szintén lelkes honleány, rábírja a testvérét, Frangepán Kristófot az összeesküvésre, őt magát pedig, a hajadon ifju leányt arra, hogy menjen nőül I. Rákóczy Ferenc erdélyi fejedelemhez, mert így remélhették, hogy a hatalmas főurat szintén megnyerhetik az összeesküvés ügyének. Ilona megtette azt, a mire kérték, nőül ment I. Rákóczy Ferenc-hez, ki ugyan megválasztott fejedelme volt Erdélynek, de tényleg még sem volt az, soha nem juthatott hozzá, hogy uralkodjék, mert az édesanyja, Báthori Zsófia nem engedte, sőt nyíltan kijelentette, hogy ő I. Lipót császár védelme alá helyezi ügyét. Csakugyan úgy is tett, még a fiát, a gyermek I. Rákóczy Ferencet is Bécsben neveltette. És a bécsi kormány egészen meg volt elégedve az ifju császárpártiságával, nyugodtan bocsátották haza, gazdag uradalmi átvételére. De Zrinyi Ilona ezt a Bécsben átalakított növendéket, mikor felesége lett, visszaadta a magyar hazának, annyira, hogy lelkes hívet szerzett benne az összeesküvésnek, a ki bizonyára tett volna annak érdekében sokat, ha az egész ügy kudarcot nem vall az idő előtti fölfedeztetés által.

Zrinyi Ilona tíz évig volt Rákóczy Ferenc felesége. Ekkor özvegyen maradt, két gyermekével, Juliával és Ferencel, kiből később lett a nagy szabadsághős II. Rákóczy Ferenc. Munkácson élt napaasszonyával, Báthory Zsófiával, a ki különben soha nem békült ki vele s nem egyezett bele Thököli Imrével leendő házasságába s csakis az ő halála után jöhetett létre e frigy.

Thököli Imre már diadalmasan lobogtatja a szabadság zászlóját, hogy boszut álljon a Wesselényi-összeesküvés vértanuiért s az elnyomott szabadságot visszaszerezze. Már előbb eljegyezte ugyan Teleky Mihály erdélyi kancellár leányát, a mikor mint bujdosó, a Wesselényi összeesküvésben való részesség miatt üldözőbe fogott atyja: Thököli István halála után, Erdélybe menekült. De abból a házasságból nem lett semmi, mert az ifju vezér nemesebb érzelmei a lelkes Zrinyi Ilonáért hevültek, annyira, hogy birhatásáért kész lett volna letenni a fegyvert is, ha csak

valamennyire elfogadható békét tudott volna létesíteni I. Lipót kormányával, mert a házassághoz szüksége lett volna a császár beleegyezésére, mivel hogy Zrínyi Ilona birtokai a császáriak által elfoglalva tartott országrészben feküdtek. De béke nem jött létre, mire Thököli annál nagyobb erélylyel folytatta a küzdelmet s magát a francia király és török szultán védelme alá helyezte.

Nagyobb mérvű tevékenység kifejtése előtt azonban megkötötte a frigyet Zrínyi Ilonával.

Igazán szent frigy volt ez, mely a huszonöt éves ifju, Thökölit a több mint tiz évvel idősebb Zrínyi Ilonához kapcsolta. Magasztos, fenkölt gondolat vezérelte mindkettőjüket.

Mikor már minden meg volt állapítva s Thököli Budavárból melyet a török tartott elfoglalva s hol épp a törökkel a szövetséget kötötte meg, indult Munkács vára felé, leendő hitveséhez: Zrínyi Ilona testvérét, Zrínyi Boldizsárt küldte az érkező Thököli elibe. Zrínyi Boldizsár magával vitte az Ilona kis fiát, II. Rákóczy Ferencet. Zemplénmegyei Leleszen találkoztak s úgy vonultak aztán be a boldogság hajlékába, Munkácsra. Az egybekelés 1682. jun. 15-én ment véghez nagy fényvel, nagy örömök között.

Ámde a családi élet boldogsága csak igen rövid ideig virult közöttük. Már az esküvő előtt, az ünnepélyre egybegyűlt hivek nagy tanácsot ültek a teendők megbeszélése végett. A határozat az lett, hogy harc, háboru minden vonalon. Legelőször is Kassát kell megostromolni s aztán tovább a török támogatásával, az egész országból ki kell szorítani a császáriakat. Thököli tehát a menyegző után négy nap múlva már távozik, hogy diadallal bevegye Kassát.

Zrínyi Ilona magára maradt két gyermekével és csak leveleit olvashatá hű férjének, melyekben értesíti nagyszerű diadalairól. Az esküvő utáni hetek igazi dicsőség napjaivá változtak Thökölire. Győzött minden ponton. Kassa után meghódoltatta Eperjest, Lőcsét, Szepesvárt, Szendrőt, Tokajt, majd nagy küzdelmek után Fülekvárát, e hatalmas erődöt, s aztán a híres felvidéki bányavárosokat, melyekben százezer darab ujveretű aranyat talált s nagymennyiségű feldolgozatlan aranyércet. Ez ércekből aztán ő veretett a saját arcképével ellátott pénzt.

Mindezen sikerek boldog házassága első időszakának eredményei voltak. Igaz, hogy a folytonos háboruzás, majd ország-

gyülesezés távol tartották hitvesétől, de Zrinyi Ilona szívesen türt és várt Munkács várában, hiszen a távollevő férj diadala, egyszersmind az ő boldogsága is, mert szabad magyar hazában remélheti vala viselni a fejedelemasszonyi méltóságot.

De a sors könyvében más volt írva. A következő esztendő (1682.) fordulópontot képez Thököli szerencsájében. A szövetséges török had 250,000 főnyi óriási ostromló serege kudarcot vall Bécs alatt s ez kezdete a török ereje megtörésének a melylyel aztán a Thököli ügye is mindinkább vesztett jelentőségében. A csatavesztés miatt boszus a török szultán, Thökölit tartja a baj okának, elfogatja, maga elé hurcoltatja, s attól kezdve úgy bánik vele, mint vak eszközzel. Majd segíti, újabb harcokat kezdet vele, majd alkudozik Béccsel s igéri, hogy inkább kiadja I. Lipót császárnak Thökölit, ha kedvező békét kötnek vele. De Lipót nem hallgatott a szultánra, addig ütötte a vasat, míg meleg volt s a következő évek alatt folyvást ütötte, ütötte, míg csak Karlovicnál oly békére kényszerítette a törököt, a melyet akart, s melylyel örök időkre kiszorította és megtörte a félhold hatalmát.

Míg a dolgok idáig fejlődtek, az alatt másrésről Thököli és felkelése ellen is megindult a császáriak ellenküzdelse. És az elhagyatott felkelő vezér, egyenkint látta elesni városait és várait; a császár kegyelmet hirdetett, mire ezrével hagyták oda Thökölit. Már ugyyszólván minden ponton győztek vele szemben, csupán egyetlen erősség állt még híven oldala mellett, s ez *Munkácsvára* volt.

Zrinyi Ilona megígérte, hogy mindaddig védi és *megvédi* a várat, míg Thököli szerencséje jobbra nem fordul s személyesen nem jó a vár felszabadítására.

Munkácsvára hatalmas erőd, sziklás hegyen áll, körülsik; már fekvésénél fogva is bevehetetlennek látszék. És azzá lett a bennlevők hősiessége által. Ötezer főnyi válogatott őrséggel van megrakva, a kik mellett egy csomó nemes család szorult még be. A bástyák jó karban, eleség van bőven összehalmozva, úgy hogy akár öt évig is kitarthatnák az esetleges körülzároltatást. A császáriak csakugyan körülveszik a várat, elzárják a kivezető utakat s megindítják az ostromot. De nem mennek semmire. Mert a bent levők vitézek, a fejedelemasszony pedig valódi hősnő.

ZRINYI ILONA.

Zrinyi Ilona, fején sisakkal, páncélba öltözötten, kezében csillogó karddal jelenik meg a bástyákon, hogy lelkesítse, hogy bátorítsa a harcosokat. Majd ravasz és leleményes. Rejtekek utakon fent tudja tartani az összeköttetést férjével és a közeli török had-
dal is. Mikor levél jő férjétől, azt felolvassa hívei előtt, így lelke-

siti őket kitartásra, küzdelemre. Így él két esztendeig körülzárva a császári ostromló sereg által, s folyton résen állva az ostromlókkal szemtől-szemben. Mellette van fia, a kis Rákóczy Ferenc, ki már akkor tizenkét éves gyermekifjává fejlődött, eszes, okos annyira, hogy naplót vezet, s e naplójegyzetéből sok érdekes dolgot tudott meg a történelem.

A kétesztendei ostrom és szakadatlan izgatottság, nem törték meg Zrinyi Ilonát. Ő hitt Thököli szerencséjében, bizott erélyében, hogy vissza fogja szerezni, mit a harci szerencse egy időre elvett tőle. Bizott és nem adta fel a várat. Éltette a hit, hogy meg fog jelenni felmentő seregével Thököli s majd akkor felszabadul Munkács.

De Thököli nem jelent meg. A sors ellene esküdött, lába alól kisiklott a talaj, mindent elvesztett. A hőslelkű asszony is kifáradt a két évi ostromba, kényszerítve volt feladni Munkácsot. Emberei hűtlensége is közreműködtek a vár feladásában. Ugyanis elhagyták leghivebb barátai, Radics Imre és Absolon Dávid, kiket Thököli mint legmegbízhatóbb embereit rendelt mellé, mindketten azon voltak, hogy fel kell adni a várat, mert az ügy végkép elveszett.

De Zrinyi Ilona nem hitt a beszédnek, mire a két jó barát cselhez folyamodott. Elkezdtek szándékosan fogyasztani, pusztítani az élelmiszereket, s ekkor azt jelentették, hogy az éhség fogja kényszeríteni az őrséget a védelem abbahagyására, midőn majd olyan békefeltételeket nyernek, a milyent Karaffa kegyetlen generális adni jónak lát. Okosabb lesz azt megelőzni, mert Karaffa rettenetes. Azon ürügy alatt, hogy Thököli párthivei által szőtt újabb összeesküvést üldöz, törvényszéket állított Eperjesen s irtóztató kegyetlenséggel gyilkoltatja az ártatlan polgárokat.

Végre is nem tehetett mást Zrinyi Ilona, két esztendei dicső védelem után, feladta Munkácsot.

A várvédők szabad elvonulást nyertek, a két tanácsos, Radics és Absolon a császáriaktól jó hivatalt kaptak. De a szegény fejedelemsasszony méltatlan bánásmódban részesült. Télnek idején 1688. január 14-én történt a várnak átadása, Bécsbe vitték mindkét gyermekével együtt és az Orsolya-szüzek zárdájában helyezték el.

Gyermekeit elszakították tőle, különösen II. Rákóczy Ferencre volt nagy gondjuk, hogy alaposan kineveljenek belőle minden

rebellis hajlamot, a mi látszólag sikerült is, mert a nevelés eredményével nagyon meg voltak elégedve. Bezzeg lett aztán rémület és hűledezés, mikor évek múlva Rákóczy átlépte a hon határát s átvette a mostoha atyja: Thököli által lobogtatott szabadság zászlaját. A másik lázadó-sarjadékkal, Rákóczy Juliannával célt értek; ez annyira kivetkőzött minden rebellis érzelemből, hogy nőül ment gr. Aspermont német generálishoz, ki Magyarországon a császári seregeket több diadalra vezette a törökök ellen. Ez a német vitéz a zárdából formálisan elrabolta Rákóczy Juliannát s Lipót császár engedelmével egybekelt vele, aztán elvitte jó messzire.

Elképzelhető Zrinyi Ilona helyzete, midőn férjétől, gyermekeitől így elszakadva, egyedül élte napjait ellenségeinek körmei között. És mindezekhez járult még azon tudat, hogy férjének utolsó reményszálai is szétszakadtak, hogy soha többé felszínre nem vergődik, úgy ő, mint a haza ügye veszve van.

Aztán zajgott az országos öröm-mámor, a nagyszerű zentai csata miatt (1697.), midőn a törököt Savoyai Jenő herceg teljesen és végkép megtörte. Ki gondolt volna ilyen körülmények között felkelésre! Az ország népe mintegy lidércnyomástól megszabadulva ocsudott fel, hogy végre a gyűlölt töröktől, a százötven esztendei országos csapástól megszabadult. A nemzet sérelmei a mámor közepette feledésbe mentek. A felkelők hódoltak a császárnak. 1699-ben megkötötték a törökkel a karlovici békekötés, s ennek egy záradéka számkivetettnék nyilvánítja Thökölit és azokat, kik hivek maradtak mellette.

Zrinyi Ilonának kegyesen megengedték, hogy kövesse férjét a száműzetésbe. És a sokat szenvedett, megtört idős nő, örömmel vette az engedélyt, férjéhez tért s vele együtt bujdosott ki az országból, melyet nagy ősei annyiszor megvédték. Többé soha nem látta hazáját. Ment, vonult a férjével s a hozzájuk hív lelkes emberek 1400 főnyi csapatával. Semmit sem vittek el a hazából, csak tört reményeiket s lelkük fájdalmait.

A pogány török azonban irgalmas volt. Az adott nekik annyit, hogy tisztességesen megélhettek. A bécsi kormány azt kívánta, hogy még Európában se maradhassanak. Átkeltek tehát a tengeren s Kis-Ázsiában *Nikodémia* kerületben, a tenger partján alkottak új otthont. Lakóhelyüket a török nép «*Virág-mezőnek*»

nevezte el. Itt élt Zrinyi Ilona lelkében buval, szívében emésztő bánattal. Csak akkor rezzent fel, midőn hire jött, hogy az ő vére, az ő fia, deli ifju kort érve, széttépte a lelkére rakott bilincseket, s kimondta, hogy kezébe veszi a felkelés zászlóját.

«*Asz én fiam! Asz én fiam!*» — rebegte az anya.

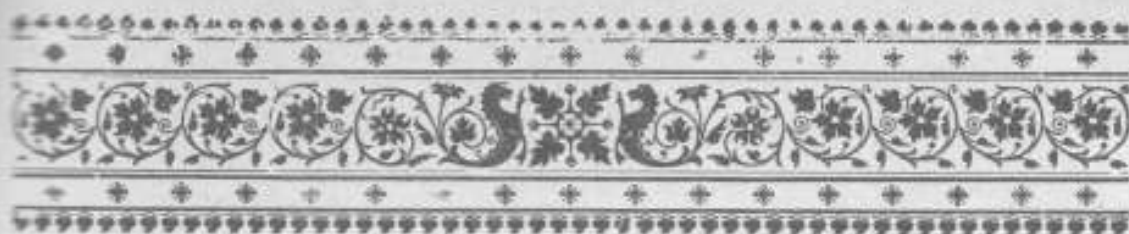
És a hős ifju diadalmasan lobogtatta Thököli zászlóját, aztán szent kötelessége és legelső dolga az volt, hogy édes anyjára gondolt. Dusan ellátta pénzzel és minden javakkal.

De a szegény anya már kevés hasznát vehette a gyermeki gyöngédségnek. Azon öröm után, hogy megérhette fia fellépését, a haza sorsa jobbrafordulását, nem sokáig élt. 1703. febr. 17-én hunyta örök álmra szemeit. Tetemeit átvitték Konstantinápolyba, s Galata külvárosban, a jezsuiták templomának nagy oltára mellett helyezték el. Thököli harmadfélév múlva hunyt el, 1705. szept. 13-án, végrendeletében II. Rákóczy Ferencet nevezte örökösévé, szívére kötven, hogy hamvait majd vitesse haza, hogy az anyaföldben pihenje örök álmait. De ez az óhajta nem teljesült, mert a török nem egyezett bele.

Harminc évvel később (1735.) hozzájuk került a fiuk. II. Rákóczy Ferenc is. Ekkor felnyitották a galatai jezsuita-templom kriptájában Zrinyi Ilona koporsóját, hogy a fiut anyjával együtt bocsássák örök nyugovásra. Ámde a koporsót szét-dulva találták, s csak a feje volt meg a nagy hősnőnek. A testet gonosz kezek a rajta levő drága ruhákért és ékszerekért elrabol-ták. A fejet tehát Rákóczy Ferenc hamvai mellé téve, közös koporsóban végleges örök álmra helyezték.

Azóta ott pihennek ők, ha csak egykor a hazafias kegyelet országos fellángolása haza nem hozza a drága porokat.

SZÉCHENYI GYÖRGY

esztergomi érsek.

HAZÁNK újabb történelmében oly nagy szerepet játszó Széchenyiek első kimagasló nagy alakja, Széchenyi György hirneves esztergomi érsek. Hosszu időkön keresztül látjuk hazafiasan, lelkesen működni. Egyszerű körülmények közt kezdte pályáját. Szerény falusi plébános volt s úgy emelkedett feljebb, míg tehetsége, szorgalma a legfelsőbb polcra segítették. Majd száz évre terjedő bámulatos nagy kort ért meg, s ez idő alatt öt uralkodót látott a trónon: Rudolfot, II. Mátyást, II. és III. Ferdinándot és I. Lipótot. Nagyobb arányu szereplése ez utóbbinak gyászos uralmára esik.

Előbb mint kalocsai, majd mint esztergomi érsek áll a kath. főpapság élén s visz vezérlő szerepet Esterházi Pál ország nádorának oldala mellett.

Tudjuk már, hogy I. Lipótnak negyvennyolc esztendőre terjedő hosszú uralkodása, hazánk történelmében a legerősebb küzdelmek időszakát jelenti. Erre a félszázadra esik: az elnyomatás politikájának a legnagyobb erő kifejtése, a vallási surlódások óriási zavara, a Wesselényi-összeesküvés, a Thököly felkelése, Rákóczy forradalma, viszont a törökök kiűzése, s az alkotmány megnyirbálása, a nemzet legfontosabb jogának, a szabad királyválasztásnak feladása. Ily nagy időszakban emberül megállni a helyet, nem csekély érdem.

Széchenyi György megállta helyét, s ezért méltó, hogy emlékezetének a kegyelet adójával adózzunk.

Szép nemes arcképe a szivjóság, becsületesség benyomását teszi a szemlélőre. Mint azon időben a papok általában, még ő

is szakált viselt. A szakálviselés szokása csak később szűnt meg a papirendnél.

1670-ben politikai küldetésben látjuk szerepelni Széchenyt, akkor még mint kalocsai érseket. I. Lipót kormánya ugyanis értesülván, hogy a két évvel előbb Wesselényi nádor által kezdeményezett összeesküvést Zrinyi Péter, Frangepán s Nádasdy tovább fejlesztik s a mozgalom már nagyon elterjedt, különösen a felvidéki megyék nyilatkoznak mellette. Hogy tehát a kitörésnek elejét vegyék, Besztercebányára csupa magyar főméltóságu urakból alakított békéltető bizottmányt küldtek ki.

E bizottmányban Szelepcsényi érsek és helytartó elnökle mellett részt vett a többek közt Széchenyi György is. De a felvidéki megyék követői nem tárgyaltak velük, mert tudták, hogy a bizottmány úgy sincs felhatalmazva a sérelmek orvoslására. Eredménytelen lett tehát az egész kísérlet s csakhamar következett az összeesküvés elárultalása és a vezérek elfogatása s elítéltetése. A bécsi udvar ekkor az országra nagy adót vetett ki. Azzal indokolták, hogy az összeesküvés elnyomatása sok pénzbe került; ezután, hogy többé aféle rebillió ne történhessék, a császár sok katonát szándékozik az országban tartani, a katonaság ellátásának terheit természetesen az országnak kell viselni, miért is tessék fizetni újabb nagy adókat.

A felkelés elfojtásának pillanatában, a börtönbe hurcoltatások s elítéltetések megrendítő behatása alatt, némán tűrte az ország a zsarnokság törvénytelen rendelkezéseit. Csak egy ember emelte fel erősebben tiltakozó szavát: s ez Széchenyi György kalocsai érsek volt. Levelet intézett Lipóthoz. Érdekesek ez okmányoknak hazafias érzülettől áthatott bevezető sorai:

„A legalázatosabb kérelemmel járulok Felséged elébe, méltóztassék kibocsátott adórendeletét, míg a felséges ház iránt hű magyar tanácsosok véleményét s másoknak kérelmeiket is meg nem hallgatja, függeszteni. Különb a pusztulásra jutott ország lakosai feljajdulva, kezeiket égnek emelve, a számtalan árvák s özvegyek zokogva, bosszút fognak lekönyörögni a gyászos rendeletek szerzőire. A magyar nemzetnek a felséges osztrák ház iránt nem kevés az érdeme. Mennyi vért ontott annak jólétéért. Most is égetik, sebszik, ölök a magyart. Gondolja meg felséged, méltányos-e, hogy kevesek bünének súlyát az egész nemzet viselje. Elakad nyelvem, reszket kezem s könyárban uszom, midőn

*est vrom. Mert eleve látom, a nyomornak mily hosszú sora fog az
ilyféle adókból eredni.*

Széchenyi mellett még más főpapok is felszólaltak s e körülmény nagy megütközést keltett a bécsi kormányban. Kigondolták aztán, hogy a papokat mással kell elfoglalni, hogy ne politizálhassanak. Új jelszó lett kiadva a protestánsok üldözésére, és visszatérítésére s ez a fogás csakugyan sikerült is, mert a főpapok, ezek között Széchenyi érsek is, a visszatérítés munkájába merülnek el, ekként, ez által is növeve az országban a zavart és elkeseredést. A bécsi kormány epp ezt akarta. Nem törődött vele, hogy a megindult vallási mozgalom tulzásokba csapott át, hogy a protestánsok templomai sok helyen elvételtek, másutt megtiltották a harangozást s több efféle sérelmek történtek naponként, mi ismét csak felkorbácsolta a kedélyeket, úgy hogy egy szikra is elegendő lett az új felkelés kitöréséhez. A szikra meg is jött Erdélyből s Thököly lett az új felkelés vezére.

1685-ben érte el Széchenyi a legnagyobb méltóságot, mit a hazában elérhetett; az elhunyt Szelepcsényi után esztergomi érsekké nevezte ki I. Lipót. E magas állásában még nehezebb lett a szereplése s e nehézség csak fokozódott, midőn az uralkodóház azt kívánta, hogy azon nagy szolgálatok fejében, melyet a török erejének megtörése által tettek, viszont a rendek módosítsák az alkotmányt, mondjanak le a királyválasztás jogáról s a korona örökösödés útján szálljon a Habsburg uralkodóház férfi tagjaira; aztán törölgék el Endre király híres szabadságlevelének, az 1222-iki aranybullának amaz alkalmatlan pontját, mely megengedte, hogy a magyar fegyvert is foghasson királya ellen, ha megszegné az alkotmányt.

Hát bizony az ország nádora: Esterházy, meg az esztergomi érsek: Széchenyi, nem tudtak egyebet tanácsolni az országgyűlésre egybehívott rendeknek, mint hogy fogadják el a kívánt módosításokat, úgy legalább egyebekben megőrzik az alkotmányát, míg ha ellenkeznek, a törökgyőző császári hatalom egyszerűen erőszakkal beolvasztja az országot örökös tartományai közé. Ez volt akkor a helyzet s ezzel indokolták a ország hatalmasai szavazatukat.

Lehet, hogy úgy történt volna, mint gondolták s talán sikerült volna is ez az erőszak. Lehet, ha ellenkeznek s egyérte-

lemmel ellenszegülnek, megtörhetik a bécsi kormány erejét és kivivhatták volna az ország állandó függetlenségét. A történelem ezt el nem döntheti. A tény csupán az, hogy hazánk azzal az akkori politikával átélte a bekövetkezett nagy eseményeket s idők múlva, virágzása, jóléte útjához eljutott. Ezt most a későbbi kor látja, érezi.

Széchenyi esztergomi érsek, ha részben eszközlője volt is az örökösödési törvény keresztülvitelének, de azon túl már nem akart menni. Egyéb tekintetben ellenállást fejtett ki a bécsi udvarral szemben s a kilencven éven túl is járó agg egyházfőszavának mindig meg volt a súlya. Míg ő élt, a bécsi kormány újabb alkotmányellenes tervei nem is valósulhattak. De bezzeg az ő utána következő Kollonics érsek, ugyancsak alázatos császárparti volt, ő mondta ki azt a híres, nemzetellenes szörnyű jelszót, hogy *Magyarországot előbb rabbá teszi, aztán koldussá s végre katholikussá.*

Mi lett volna hazánkból, ha a gondviselés oly nagy hatalmat ad vala Kollonicsnak, hogy kitűzött célját elérhesse?

Egy rab nemzet, egy koldus ország! . . .

De az érsek nem ért célt, sőt kudarcot vallott. Az ország sem rab, sem koldus nem lett. Igaz, hogy katolikus sem, mert később a vallási harcok is elsimultak, kiki úgy imádta Istenét, a hogy akarta s a mely hit szerint megkeresztelték. Templomok elfoglalása, a protestáns papok fogságra vetése, sőt gályarabságra hurcolása ugyan még napirenden voltak I. Lipót uralkodása végeig, de azután a türelmesség, a józan béke politikája jutott felszínre.

Kollonics érsek kénytelen volt tapasztalni, hogy II. Rákóczy Ferencsel is felsült, a kit ő vett volt el az anyjától, Zrínyi Ilonától, hogy nevelje a maga kedve szerint. Képzeltető, milyen férfiu lett volna Rákóczyból, ha sikerül Kollonics érseknek a maga lelkületét bele neveltetni a prágai jezsuita intézet által. De nem sikerült, sőt az ifjú Rákóczy annál jobban megutálta az országot tönkretévő, alkotmányt megsemmisítő zsarnoki hatalmat s azzal felelt Kollonics nevelési rendszerére, hogy kitűzte a felkelés zászlóját.

Széchenyi György 99 éves korában hunyt el, 1695. február 18-án. Csodálatos hosszú életkora az igazi becsületes, jellemes

SZÉCHENYI GYÖRGY.

derék ember pályafutása volt. Nemes volt, jószivű volt. Életében számtalan alapítványt tett s minden jó ügyet segélyezett; mind-
amellett, miután takarékos, egyszerű életet élt, mérhetetlen kincse-
ket hagyott hátra. Vagyona egy részét jótékony alapítványokra
rendelte fordítani, úgy hogy ekként majdnem három millióra

megy az általa egyházi s nevelési célokra adományozott összeg, mi az akkori viszonyok között óriási vala s mai érték szerint bizvást lehet háromszorosára venni.

Több szerzet, nevelőintézet és egyház az ő bőkezősége által nyert új életet. Alapított kórházat és sokféle közhasznú intézményt részesített támogatásban.

Dusan gondoskodott rokonairól is, úgy hogy bőkezősége által jó részben ő vetette meg az akkori időben grófi méltóságot nyert Széchenyi-nemzetség fényének, gazdagságának alapját.

Minden tekintetben az ő hazafias nyomdokain haladt közeli rokona: unokaöccse, Széchenyi Pál, ki szintén egyházi férfit s szintén magas polcra küzdte fel magát; akkor már kalocsai érsek volt. E két nagy alak, e két nemes rokon, igazán méltó volt egymáshoz.

A kettőjük hazafias ellenállásán, a hatalom alkotmánytalan intézkedései, legalább pillanatra, erős gátra találtak.

SZÉCHENYI PÁL

kalocsai érsek.

FÉLVE, aggódva tekintett a nemzet körül Széchenyi György esztergomi érsek elhunytával, hogy ezután ki képviseli jogait a trón előtt, ki védelmezi a zsarnokság ellenében. Alig hunyta be szemeit az áldott emlékezetű Széchenyi György érsek, az utána következő Kollonics, hogy annál inkább kedvét keresse a bécsi udvarnak, vállalkozott annak az új alkotmánytervezetnek a keresztülvitelére, mely új alkotmánytervezetet ő dolgozott ki már az előző években. Állott pedig a reform-terv abból, hogy mivel az ország Ausztriával ugyis közösségben él, tehát a törvények is akképen módosíttassanak, hogy az osztrák törvényekkel megegyezzenek. A régi magyar törvényeket el kell vetni, helyettük az osztrák törvényekkel megegyezőket kell csinálni, a nemesi jogokat és kiváltságokat megszüntetni; azokért a területekért, melyeket a császári seregek visszafoglaltak a töröktől, adót fizetni stb. stb.

Ez a terv, becsületére vált volna bármelyik császári hivatalnoknak s a legtulzottabb császárpárti osztrák miniszternek is legfényesebb álmait foglalta magában. Ennél többet soha nem akartak ők sem.

A bécsi kormány jó ideig nem merte ezt a reformtervet az országra erőszakolni. Hanem mikor meghalt Széchenyi György esztergomi érsek (1695.) s mikorra a törökök felett jelentékeny győzelmeket arattak: akkor elérkezettnek találták az időt. És hogy az alkotmány elleni sérelem annál nagyobb legyen, nem is országgyűlésen kívánták keresztül vinni az alkotmány átváltoztatását, jól tudva, hogy így talán még sem boldogulnának, hanem egy bizottság által, melyet 1696. tavaszán

Bécsbe hívtak össze. Kivül a hon határain tárgyalt egy törvénytelen testület a magyar alkotmány megsemmisítése felett. Meg voltak hívva az ország előkelőségei s a főpapok. A bizottságban Kollonics esztergomi érsek volt az előadó. Nagy hévvel és lelkesedéssel ajánlotta elfogadásra az általa készített munkálatot. Előadását néma csend követte.

A magyar urak csak néztek, hogy kinek lesz bátorsága felszólalni. Esterházy nádornak lett volna kötelessége, mint a kit a törvények éppen utalnak arra, hogy védelmezze a nemzet ősi alkotmányát. De őt már megnyerték, megfélemlítették előre azzal, hogyha szép szerével nem egyeznek bele a magyarok a reformba, hát majd egyszerű rendelettel fog az keresztül vitetni. A bizottmányban csak egyetlen férfiú mert az ország jogainak védelmére kelni.

E férfiú Széchenyi Pál kalocsai érsek volt. Nyílt egyenes jellemű; alakja, megjelenése méltóságos. Igazi magyar típus. Hatalmas szónok, népszerű pap. Ő bátran kimondta az igazat, hogy a tervezett reform igazságtalan, ellenkezik a magyar alkotmánnyal, a nemzet nevében tiltakozik ellene. Utána mind többen léptek elő s előadták aggodalmaikat. Már öt hét óta folyik a tanácskozás s nem bírnak semmire menni. Ekkor Széchenyi Pál érsek I. Lipótnál kihallgatást nyert s az uralkodó előtt is nyíltan elmondá, hogy a tervezetet nem lehet, nem szabad az országra kényszeríteni. A bizottmány nem is illetékes ily fontos ügyekben határozni, az egész eljárás törvényellenes s az ország úgy sem fogadná el, a mit róla ellenére, idegen helyen, Bécsben végeznek.

Az uralkodó belátta, hogy az érsek igazat mond, de belátta azt is, hogy az idő még nem alkalmas a terve keresztülvitelére. Azért hát fordított egyet a dolgon s azt mondta Széchenyi érseknek, hogy osztja a nézetét, így vélekedett, mióta csak szőnyegre hozták ezt az ügyet. Őt miniszterei elámitották, most látja, mennyire nem volt igazuk.

Ezzel aztán véget ért a bécsi értekezlet, a magyar urak azzal jöttek haza, hogy az alkotmány megdöntésének veszedelme egyelőre elmúlt. Képzelték, hogy Kollonics dühös volt a hazafias Széchenyi érsekre. Fenyegette, hogy azért mégis csak fog keresztül menni a tervezet. Széchenyi Pál így válaszolt:

SZÉCHENYI PÁL.

«Nem kételkedem ebben, de nagy a különbség valamit kényszerítés, vagy megegyezés által fogadtatni el.»

Valóban nagy lett a különbség. A bécsi kormány csakugyan talált módot, hogy a Kollonics-féle reformjavaslatot az országra kényszerítse. Nem egész terjedelmében, hanem részenként, előbb

egyik, majd másik intézkedését. Aztán történt másféle sérelem is, és napirenden volt a nagy adókkal való zsarolás.

Mi lett az eredmény?

Ismét felkelés.

Az eddiginél nagyobb, hatalmasabb erővel tört ki a nemzeti elégtelenség. Már a vihar előszeléből is látszott, hogy nagy rázkódás fog bekövetkezni.

Az ifju II. Rákóczy Ferenc, mint egy megváltó bejő az országba. Megjelenését lelkesedéssel fogadja az elnyomott nép, zászlója alá seregestől sorakozik a Tiszavidék, csakhamar hatalmas hadak élén rendre elfoglalja a felvidéki városokat, őt uralja a fél ország, benne bizik a magyar nemzet.

Mint rendesen, megijed a bécsi kormány, békét könyörög a diadalmas vezértől.

A herceggé tett Esterházy nádor van megbizva, hogy alkudozzék Rákóczyval. De azt válaszolták neki, hogy nem hisznek többé a németnek, sőt még Esterházynak sem. Szívesen békélnek, ha elég kezességet tud nyújtani afelől, hogy a nemzet jogai, az ország alkotmánya biztosíttatnak s a bécsi kormány által tett ígéretek megtartatnak. Szabadságot, függetlenséget kívánnak a magyar hazának. Ha megkapják, leteszik a fegyvert. Ámde nem elégesznek meg királyi szóval, sem mézes-mázos ígéretekkel. Csupán oly békével, melyet Európa színe előtt nyújtanak s melynek megtartásáért az európai hatalmak állanak jót.

Esterházy nádor természetesen nem bírta ezen biztosítékot megadni. Hiszen ha valaki igen, ő legjobban ismerte a császári kormányt, mely a baj elhárításakor, szokása szerint ígér mindent, de ha a vész elmúlt, a régi nótához tér vissza s az a nóta mindig csak egy: Magyarország beolvasztása az örökös osztrák tartományokba.

A nádor békéltető alkudozásai semmi sikerhez nem vezettek. Ekkor azt gondolták, hogy jó lesz más embert küldeni Rákóczyhoz, népszerűbbet, mint Esterházy nádor. Tekintetük Széchenyi Pál kalocsai érsekre esett, ki a híres bécsi bizottmányban tanúsított bátor fellépéseért országszerte nagy népszerűségnek örvendett s honfitársai a *«legnagyobb magyar»* jelzővel tüntették ki.

I. Lipót levelet íratott egyik miniszterével Széchenyi érsek-

nez, melyben nagy hizelgésekkel halmozzák el s úgy nyilatkoznak, hogy *«a jelen sulyos körülmények között, csak az ő éles belátása, az udvar iránti hűsége s ezzel egyenlő hazaszeretete segíthet a bajokon; csak ő fedezheti fel, mi legyen a nagy pártütésnek tulajdonképeni oka, mi célja s mi módon volna az lecsillapítható.»*

Az érsek egy hét múlva válaszolt a levélre, rendre elmondta, hogy mik legyenek az újabb felkelés okai.

Legelső sérelemnek tekintetik — ugymond — a királyi szó megszegése; továbbá az, hogy minden jelentékenyebb hivatalt idegenre ruháznak, idegen célokra adók zsaroltatnak, a kincstári javakat nem érdemes magyaroknak adják, hanem bevándorlóknak, az ország sérelmei nem a hazában, hanem Bécsben tárgyaltnak; az udvar az ügyek elintézését huzza, vonja, a magyar nemesség, szintugy mint a magyar nemzet megvettetik; a nem katolikusok mindezen nemzeti sérelmekhez adják még vallási üldöztetésüket, templomaik elfoglaltatását stb. stb.

Ezt a levelet kissé fanyar arculattal fogadták Bécsben, mert maga Rákóczy sem mondhatta volna el jobban az ország sérelmeit, mint a hazafias kalocsai érsek. De nem volt idő a fontolgatásra. I. Lipót azonnal királyi meghatalmazást intéz Széchenyi Pálhoz (1704. január 2.) s teljhatalommal ruházta fel, hogy legjobb belátása szerint érintkezésbe lépjen a felkelőkkel, siessen őket békés egyezkedésre bírni, hallgassa meg panaszait s biztosítsa őket azok orvoslása felől. Oly nagy hatalommal ruházta fel az udvar Széchenyi érseket, hogy a híres Jenő herceg, a hadak főparancsnoka és Esterházy herceg nádor, külön utasítást kapnak, hogy mindenben támogatására legyenek.

Ugy Rákóczy, mint fővezére Bercsényi, szívesen fogadták Széchenyi érseket, s valóban ő volt az egyetlen, kit hozzájuk küldhetett Lipót, mással aligha szóba álltak volna.

Széchenyi sietett megkezdeni békéltető működését. Többször érintkezett Rákóczyval és Bercsényivel is, három esztendeig szakadatlanul tárgyalta az ügyet. Helyzete nehéz volt, mert mint jó hazafi, tudta, érezte a felkelők igazságát s ismerte a bécsi udvart egészen. Minden szem rá tekintett. A kormány, a nemzet tőle várták a polgárháboru megakadályozását. De biz ő nem akadályozhatott meg semmit. Hazafias működése csak elodázta az eseményeket. Lipót időközben bekövetkezett halála

után, I. József szintén felhatalmazta az érseket a további békéltető működésre. De a dolog vége a híres ónodi országgyűlés lett 1707. május havában, melyben Rákóczy hívei határozták, hogy *«mai naptól fogva Józsefet nem ismerik el többé királyuknak»* és kiadták az osztrák uralkodóháztól való elszakadási és függetlenségi nyilatkozatot. Természetesen ezzel vége lett minden további békekísérletnek, s magától megszűnt a Széchenyi érsek küldetése. Az ónodi országgyűlésen sok egyebek között még azt is végezték, hogy Széchenyi érseket hazaárulónak nyilvánították, mivelhogy nem tartották hazafiasnak eljárását a békealkudozások alatt; javait elkobozták. Csak később, idők múlva tűnt ki, hogy az ónodi országgyűlés igazságtalanul ítélte el Széchenyit, mert nála buzgóbb hazafi egyikőjük sem volt, nemes lelke egészen honának jóvoltáért dobogott.

Vérző szívvvel vonult félre a fellángolt polgár-háboru elől. Pár évvel később, 1710. május 22-én elhunyt sopronmegyei Bánfalván, s a Pálosrendű szerzetesek templomában temették el. Ő ugyanis az akkoriban hazánkban virágzó magyar eredetű Pálos szerzetesrendhez tartozott.

SAVOYAI JENŐ HERCEG

hadvezér.

NEM volt magyar, de osztrák sem. Mégis megmentette Ausztriát és Magyarországot. Ő verte ki a törököt, s egyébként is nagy része volt hazánk ügyeinek intézésében. Jellemes, derék férfiú; hő és nagy vitéz; igazi katonai talentum: Francia nemesi család sarja, Párisban született. Ugy vetődött Bécsbe kalandokat keresni, kardjával csatákban részt venni. Akkor érkezett, mikor éppen a török rémitő erővel Bécset ostromolta (1683) és részt vett a nagy küzdelemben, mely Bécs felszabadításával a török erő megtörésével végződött.

A hős Jenő nagy alakja a világtörténelemnek; bámulatos hadvezéri erélylyel és szerencsével harcolt számtalan csatában. Se országa, se hazája nem volt neki Ausztria, mégis lángoló lelkesedéssel küzdött annak érdekeiért. Az osztrák birodalomnak nem volt nála nagyobb embere, nem volt soha vitézebb hadvezére. Ő volt egymaga az egész birodalom fenntartó oszlopa, megvédelmező oroszlánja.

Magyarország állami életében szintén szerepet játszott Jenő herceg, és csodálatot keltő dicső csatáit nagyrészt mind hazánk földjén vívta, ennél fogva méltó, hogy helye legyen e gyűjteményben. Neve félszázadon keresztül elválaszthatlanul összeforrt történelmünkkel. Igaz ugyan, hogy előtte a nagy egységes birodalom eszméje lebegett, de mégis ő szabadított meg bennünket a török uralom alól, s ezért hálánkra érdemes.

Az ozmán ellen viselt számtalan hadjáratai között, legnevezetesebb a híres zentai ütközet, melylyel Európa bámulatát vonta

magára. E szerencsés csata után következett a karlovici békekötés, a török hatalom megtörésének emez első nyilatkozványa.

1697-et irtak. Lipót császár boszus, hogy tábornokai kudarcot kudarc után kapnak a töröktől. Minduntalan vereségről megy hír Bécsbe a hadügyminiszteriumba. Ekkor végre változtatni kívánván a helyzeten, Jenő herceget nevezik ki fővezérré. Jenő herceg számos csata hőse, vitéz bajnoka, érdemes a nagy kiüntetésre.

A következmények megmutatták, hogy vele szerencsés választást tettek. Musztafa szultán Erdélybe akarta vezetni roppant táborát, de Jenő herceg egyszerre utjába állott a Duna mellett, Péterváradnál, mely erődöt hatalmába kerítette. A szultán ekkor, kerülve az összeütközést, a Tiszának tartott, hogy Szeged felé vonuljon s Erdélybe törhessen. Jenő herceg utána ered a török haderőnek és éppen akkor, midőn a sereg egy része már átkelt a Tiszán, támadásra vezényli csapatait. A meglepett török sereg rémitő vereséget szenvedett, a pár órai harcban harmincezeren véreztek el. Elesett maga a fővezér és tizenhárom beglerbég, hadizsákmánynya lett a szultán összes ezüst készlete, három milliónyi hadi pénztár, kilencezer szekér, sok ezer teve, tizenötezer ökör és hétezer ló. E nagy vereségre kötött a szultán Lipót császárral huszonöt évre békét. (A karlovici békekötés, mely Thökölyt számkivetésbe veti.)

Jenő herceget vitézsége, hadvezéri bölcsesége csakhamar az uralkodóház legbensőbb tanácsadójává tették. Lipót halála után I. József mindenben kikérte az ő tanácsát, ki a birodalomnak a kitört válságos időkben minden ponton játékony szelleme volt, ki karddal és észszel védte az uralkodó család érdekeit.

Harcokat vívott a kitört viszályokban a franciákkal s diadalt diadalra aratott a vitéz francia hadak fölött is. Aztán megint Magyarországon termett s az újra erőhöz jutott törököt ismét megverte s erejét most már végkép megtörte; felszabadította a temesi bánságot 165 éves török szolgaságából. Ezután Nándorfejérvárt vette meg (1717).

A hatalmas erősséget a Száva és Duná összefolyásánál 30.000 főnyi török őrség védelmezte. Jenő herceg szárazon és vizen egyszerre támadja meg s bizonyára gyors győzelmet arat,

ha a szultán nagyvezére 150 ezernyi haddal nem jó a vár megsegélésére. Még ez sem lett volna nagy baj, ámde a tatár khán is csatlakozott 70 ezer emberével. Ily óriási erő által Jenő csekély számu serege két tűz közé szorítva, valóban csak véletlen szerencse és nagy hadvezéri ügyesség által menekülhetett. És Jenő herceg nemcsak megmenekült, de sőt döntő csapást mért a támadni akaró nagyvezérre. Egy elfogott levélből megtudta, hogy a török felmentő had másnap támadni fog. Ezt megelőzve, ő támadott, mialatt a várat szakadatlanul ostromoltatta. A felmentő sereg futásnak eredt, hátra hagyva összes tábori készletét. A vár is megadta magát s Jenő herceg nagymennyiségű martalék között hetedfélszáz ágyut ejtett zsákmányul.

A nagyszerű diadal birtokába juttatta egész Szerbországot és Oláhország jókora részét.

A török a szenvedett vereségek után örömmel hajlott a békére, melyet Pazsarovác nevű szerb faluban 1718 jul. 21-én megkötöttek.

A békekötés szerint Szerbiából és Oláhországból jókora rész Ausztriának jutott. Temesvár vidéke pedig az alsó részszel, mely török fenhatóság alatt volt, visszaszállt a magyar koronára. De itt Jenő herceg nagy hibát követett el magyar szempontból. Ugyanis azt a tanácsot adta uralkodójának, hogy e délmagyarországi vidéket ne csatolja Magyarországhoz, hanem alakítson abból külön tartományt és pedig német tartományt. Csakugyan megkezdték a betelepítést. Német telepéseket helyeztek el a török uralom alatt lakatlanná vált áldott rónákra és a letelepült németek jólétére, vagyoni emelésükre minden intézkedést megtettek s így a «Bánát» több mint száz éven keresztül a katonai uralom alatt állott, külön osztrák tartományt képezett és németté lett.

Akkoriban az volt a bécsi udvari körök elfogadott elve, hogy Magyarországot részekre kell osztani és így gyengíteni erejét. Ily szempontból kiindulva, Erdélyt is egészen külön tartományként szervezték s katonai uralom alá helyezték.

A nagy hadjáratok után Jenő herceg mintegy elvonulni látszik a fegyverzajtól. Az állam gépezetének legfőbb igazgatója lett. Jobb keze az uralkodónak, esze, bölcsesége az egész bécsi

SAVOYAI JENŐ.

kormányának. Minden úgy ment, ahogyan ő akarta és ő mindig okosan, mindig jól akart.

Jenő herczeg akkoriban az egész világ bámulatát magára vonta. Ő volt a század legnagyobb, legünnepeltebb embere. Európa országai irigykedve néztek Ausztriára, a melynek oly hatalmas, oly nagyeszü támasza van Jenő herczegben.

Az uralkodó család meg is becsülte az ő leghivebb emberét. Jenő herceg hatalma, befolyása oly nagy volt, a milyennel egyetlen miniszter sem dicsekedhetett. És e nagy ember soha rosszra nem használta tekintélyét. Mindig bátran, mindig becsületesen állta meg helyét. Igaz jellem, ő valóban nagy férfi volt.

Soha jobban meg nem fizettek a vendéglátásért, a szives fogadtatásért, mint Jenő herceg. Vele nagyon jól jártak, hogy a szegény üldözött ifjút befogadták, működési tért adtak neki. Csaknem ötven esztendei odaadó munkássággal s világtörténelmi tények létrehozásával hálálta azt meg.

És ez a nagy ész, e csodaember, a ki a világpolitikát a kis ujján forgatta és kardjával korszakalkotó átalakítást létesített, minket, magyarokat nem birt méltányolni.

Azt megértette és felfogta, hogy az osztrák birodalom előbb-utóbb Magyarországra lesz szorulva. Tanácsolta is uralkodójának, hogy a birodalom súlypontját Magyarországra helyezze át. Ámde azt nem akarta belátni, hogy Magyarország csak úgy lehet támasza Auszriának, ha maga virágzó, alkotmányos, szabad, független állam lesz. Erről nem birt fogalommal, az önálló független Magyarország eszméjével nem akart megbarátkozni. Tanácsát különben a bécsi udvar nem fogadta el, éppen nem jött kedve a birodalom súlypontját Magyarországra tenni át. Ellenkezőleg, folytatták az áldatlan küzdelmet hazánk elnémetesítésére, megtörésére. II. Károly híres *pragmatica sanctio*ja alig jutott volna törvényerőre Magyarországon, ha Jenő herceg fel nem használja befolyását, nagy tekintélyét.

A nándorfejevári dicsőség után csak egyszer látjuk még fegyverzaj között; a lengyel trón öröklése miatt kitört harcban, de ez nem volt jelentős.

Ő utána bezzeg alább hanyatlott az osztrák katonai hatalmasság s fájdalmasan kiáltott fel III. Károly, hogy Jenő elhunytával birodalmának, hadseregének régi dicsősége is aláhanyatlott.

Élete utolsó éveiben tudományokkal foglalkozott, nagy pártfogója volt a művészeteknek és összeköttetésben állott azon kor nagy tudósaival és művészeivel; sokat áldozott tudományos és művészeti célokra. Bécsben nagyszerű építkezések által is maradandóvá tette nevét. Ő építtette a híres «Belvedert», e

Jenő herceg a táborban.

csodaszép épületet, melynek falai között jelenleg a világ egyik legnevezetesebb és leghíresebb képgyűjteményét őrizik.

Jenő herceg lovagias nemes jellemű, szeplőtlen becsületességű volt. Igazi «talpig ember», kinek lelkéhez sár nem tapadt. Meghalt 1736. ápril 12-én.

ABSOLON DÁNIEL

kancellár.

SOK érdekes alakot hozott felszínre a Thököly Imre forradalma. Mikor a nagy harcok, a nagy küzdelmek megindultak, emberekre volt szükség, kik mozgassák, kik vezessék a felkelés ügyét. Thököly mellett egész táborkara működik e mozgató, e vezető szellemeknek.

Egyike legnevezetesebb benső embere volt Absolon Dániel. Kezdetben mint szerény titkár működik Thököly mellett, félig-meddig nevelő szerepet is játszik. Ő írja ura leveleit. Már kezdetben is sokfelé kellett kiterjeszteni a figyelmét, utasítások mentek a felkelés vezetőihez, kérő, fenyegető levelek a bécsi kormányhoz.

Absolon Dániel gyorsan emelkedett ura kegyeiben. A titkárból kancellár lesz, s mint ilyen, rendelkezik fontosabb ügyekben. A felkelés kitörése után csakhamar már mint meghatalmazott követ megy Lengyelországba. Ott akkoriban nagy dolog történt, Szobieszky János, a későbbi nagy hős hatalmas és derék király jut uralomra. Thököly szövetségre akar vele lépni, azért küldi Absolont hozzá, hogy nyerje meg a magyar ügynek, eszközölje ki barátságát és támogatását.

Az új lengyel királynak nem kellett a magyarok barátsága. Absolon nem birt kivívni semmit. Szobieszky, a vitéz, a hős király Ausztriával tartott. Mikor az rettenetes nagy bajban volt, a török Bécset ostromolja, ott terem, felszabadítja a császárvárost melyből már Lipót császár elmenekült. Megmentője lett annak az Ausztriának, mely alig száz év múlva beleegyezett Lengyelország felosztásába.

Tíz évvel később Párisban találjuk Absolont. Szintén szövetségben jár a francia királlyal, nemcsak Thököly, hanem

ABSOLON DÁNIEL.

Apaffy Mihály erdélyi fejedelem nevében is kéri a franciák támogatását. Itt már nagyobb szerencsével járt a felkelők kancellárja, mert a francia támogatás meg lett.

Ismét tíz évvel később, újból nagy és végzetes szerep jut Absolonnak. Mikor már minden elveszett, Thököly megtörve megalázva, bujdosik az országban és csak egyetlen várban védik az ő érdekeit, Munkács várában, hol hős neje, Zrinyi Ilona áll a bástyákon, s két esztendeig képes visszaverni az osztrák ostromló hadsereg támadását. Absolon árulására elesik Munkács. Zrinyi Ilona nem küzd tovább, megadja magát. Árulás volt, vagy okos politika Absolon tette, még most is nehéz eldönteni, mert a vár úgy sem tarthatta már magát, s ha erővel beveszik, ki tudja, részesítik-e akkor kegyelemben Zrinyi Ilonát és gyermekét, II. Rákóczy Ferencet!...

Absolon azt érte el a munkácsi árulással, hogy osztrák szolgálatba fogadták. Attól kezdve arra használják fel, hogy őt rüldik alkudozni Erdélybe Apaffy fejedelemhez és Teleky Mihály cancellárhoz. Az ő közbenjárására megy véghez Erdély átadása, osztrák uralom alá juttatása.

TELEKY MIHÁLY

Erdély kancellárja.

SENKI sem játszott Erdély történetében nagyobb szerepet mint Teleky Mihály, az utolsóerdélyi fejedelemnek, Apaffynak mindenható kancellárja.

Hatalmas, nagyeszű államférfiu. Akkoriban nem volt Európában nála ravaszabb, ügyesebb diplomata. Egyformán képes volt saját tervei szerint hangolni törököt, osztrákot, franciát. Lángelméje, tul járt mindenki eszén. Kegyetlen, vagy alattomos ravasz, a szerint, a mint a saját érdeke, vagy állam sorsa kívánta.

Neki jutott a világtörténelmi szerep, hogy Ausztriának kiszolgáltassa Erdélyt.

Az igaz, hogy a kis hazában már megértek a viszonyok arra, hogy önállóságot, függetlenséget elveszítsenek. A közerkölcsök alásülyedtek, a politikai tevékenység haszonleséssé változott, szóval lejárták magukat az emberek és maga az egész fejedelmi intézmény.

Csak éppen sirásóra volt már szükség, a ki eltemesse a nemzeti szép emlékeket, a függetlenséget, az önálló fejedelemséget. Ez a feladat jutott Telekynak. Lehet, ha ő nincs, még előbb bekövetkezett volna a végromlás, és talán dicstelenebbül. Mert az bizonyos, hogy az ő nagy eszével és ritka talentumával jó ideig számottevő tényezőként birta tartani a fejedelmi trónt, sőt kezdetben a magyarországi gyászos elnyomatás ellen alkalmas védbástyát nyújtott, a kegyetlen üldözések ellen oda menekülőknak menhelyet adott.

A Telekyek az ősrégi Garázda nemzetségből veszik eredetüket. Boszniából szakadtak ide, midőn a török onnét kiszorította őket. Garázda Miklós sógora volt Szilágyi Erzsébetnek.

TELEKY MIHÁLY.

A Thököly Imre ügyének Teleky Mihálynál nem volt nagyobb támogatója. Követet küldött Franciaországba, megnyerte szövetségül XIV. Lajost. A magyarországi felkelő seregekkel egyesítette az erdélyi hadakat, a fővezérséget maga vette át. Így nyomultak be Magyarországba, s diadalt diadalra aratva, a legnagyobb rémületbe ejtették Lipót császárt.

Mátyás király édes anyjának. Ugy lettek Telekyek, hogy midőn Magyarországra luzódtak át, megszerezték maguknak Szék és Telek községeket. Ezért írják magukat Széki Telekynek.

Erdély sorsának teljhatalmu intézője, «Teleky Mihály uram, ő kigyelme», a hogy akkoriban titulálták, II. Rákóczy György erdélyi fejedelem udvarában, mint testőrkapitány szolgált. Onnét került aztán, urának gyászos uralkodása után Apaffy Mihályhoz, a ki oly véletlenül jutott a fejedelemséghez, s a kinek a felesége, Bornemisza Anna Teleky sógornője volt. Ennek a révén kezdte el szereplését a fejedelmi udvarban. Apaffy gyenge volt, erélytelen és uralkodásra képtelen. Teleky tett róla, hogy az is maradjon. Bornemisza Anna fejedelemaszszonynyal úgy elintézett mindent, hogy Apaffynak nem is volt szüksége államügyekkel foglalkozni. Csak elnökölt a tanácsülésben, s a nevét irta alá az okmányoknak. Azontul ráért teméntelen óráival babrálni, könyvet írni, művészeti dolgokkal foglalkozni és vadászni. Mindezek nagy örömet okoztak a fejedelemnek. Aztán meg a dús lakomák és a jó bor.

Teleky Mihály csakhamar félelmes és rettegett ember lett a fejedelmi udvarban. Tőle származott minden rossz és gonosz a mi érte a kis hazát és egyes családokat. Nem türt magánál nagyobb urat, de még magas állásu tisztviselőt se. Ő akart lenni minden, magának foglalta le a jövedelmező hivatalokat s az előkelő hatalmas erdélyi urakat börtönbe vetette, Bánffy Dénest és még többeket lefejeztette, Bélydy Pált és társait börtönben sanyargatta, majd kiűldözte az országból. Hatalom és pénz egyaránt kellett neki; mikor már volt egy csomó hivatala, ő lett főbérője a dézsmáknak és harmincadjövedelmeknek is.

Mikor így előkészítette hazáját és saját magát, akkor nagy politikához fogott. Lipót császárhoz levelet írat Apaffyval, ígér mindent, ha viszont a császár vallásszabadságot biztosít a magyarországi protestánsoknak. Később a császár ellen fordul, szövetségre lép a magyarországi protestánsokkal. Majd ismét cserben hagyja őket. De midőn Thököly Imre Erdélybe menekül, újból a magyar felkelés ügyének pártjára áll, mert meg-egyezett Thökölyvel, hogy az ő leányát veszi feleségül. Megjegyzendő, hogy hatalmas családja volt Teleky uramnak, hat fia és hét leánya, tehát összesen tizenhárom élő gyermeke.

De bezzeg óriási fordulat állott be, midőn Thököly Imre Zrinyi Ilona kezét megkérte. Teleky így mellőzve érezvén magát, azonnal hátat fordított a felkelés ügyének. A jó barátból ellenség lett, annyira, hogy nemcsak visszavonta az erdélyi segélyhadakat, hanem egyenesen alkudozásra lépett Lipót császárral s Erdélyt egészen a védszárnyai alá helyezte. Ez a politikai fordulat nagyon tetszett Bécsben, megigérték a pártfogást, egyelőre nem is kértek annak fejében egyebet, mint hogy egy császári hadsereg bevonulhasson Erdélybe, segíteni Telekynek a rend fentartásában. Egyébként Apaffyt meghagyták a fejedelmi méltóságban s Telekyt természetesen az oldala mellett.

Mikor már a császáriak bent voltak Erdélyben, többé nem nagyon alkudoztak, a várakat egyszerűen megszállották s az erdélyi országgyűlésre ráparancsoltak, hogy mondjon le mindenféle függetlenségi komédiáról, hajtsa járomba a nyakát. Ezt persze Teleky járta ki a megrémitett rendeknél. Elfogadták, szentesítették az egyezséget, mely Erdélyt I. Lipótnak kiszolgáltatta.

Attól kezdve már csak árnyék fejedelem volt Apaffy Mihály. Nem is élte sokáig tul a megaláztatást. Utána a fia, II. Apaffy Mihály következett, ki mellett természetesen Teleky vitte a fő-kormányzói tisztelet addig, míg Thököly, török pártfogás mellett, rá nem csapott. Szemközt álltak az egykori jó barátok.

Életre halálra ment a játék. Egyiknek bukni kellett, a sors úgy akarta, hogy Thököly legyen a győztes, a harcban elesett Teleky s a történetírók följegyezhatték róla, hogy karddal kezében, kis hazája védelme közben lelte hősi halálát.

A támasz nélkül maradt kis Apaffy aztán bujdosó lett. Bécsbe menekült. Ott is maradtörökre, sohase látta többé hazáját. De Erdélynek se volt több fejedelme, ő volt az utolsó.

Teleky Mihály nagy családjára óriási vagyont és grófi koronát hagyott. Mert Lipót császár hű szolgálataiért gazdag ajándékot, ezek között tizenkét személyre való ezüst-készletet adott neki. A kincseken felül még birodalmi grófi méltóságra is emelték.

PETRŐCZY ISTVÁN

kancellár.

EPERJESEN, az ottani híres ev. kollegiumban, rendkívül érdekes volt az iskolai élet 1667, 68-ban és 69-ben. Akkor járt ott iskolába az ifju Thököly Imre. Vele együtt ott tanult Felső-Magyarország ifjuságának szinevirága. Thökölynek két vérszerinti rokona, a két Petrőczy fiu, István és Imre is oda jártak iskolába. Thököly nyílt, egyenes jellemű derék iskolapajtás volt, mindenki szerette, viszont ő is örömmel barátkozott a fiukkal, a kik közül nem egy kint, az életben is hű társa, követője lett a felkelés ügyében, a csaták tüzeiben.

Természetes, hogy legmelegebb vonzalommal viseltetett Petrőczyek iránt, kik unokatestvérei voltak.

Petrőczy István vele egykoru, derék, bátor, erős lelkű ifjut Véghetetlenül ragaszkodott hozzá. Együtt tanultak, együtt töltték minden idejüket. Így folytatták aztán tovább az iskola falain kívül is. Petrőczy István hűséges fegyveres társa lesz Thökölynek, a ki semmit sem tesz tanácsa nélkül. Csakhamar tábornokává nevezi ki, s mint ilyen, szervezi a hadsereget, vezeti a hadjáratot, vezényli a csatákat. A kuruc hadakat nem kis feladat volt rendben tartani, mert zabolázatlan, fegyelmezetlen nép volt. De a ki aztán rendhez, fegyelemhez tudta szoktatni, csodákat mivelhetett velők.

Petrőczy, a rettegett kuruc tábornok, töröknél, németnél egyaránt nagy tiszteletnek örvendett. Sokszor tárgyalt mind a kettővel. Erdélyben is jól ismerték, számtalanszor volt küldetése Apaffy fejedelemhez. Attól kezdve, hogy az eperjesi iskolából kikerült, negyvenkét esztendőn folytonosan fegyverben és a

PETRŐCZY ISTVÁN.

mi legfőbb, bujdosásban töltöt el. Soha nem volt nyugodt élete, mindig harci zajban, mindig izgalomban. Tbökölyvel együtt türt, szenvedett és együtt ette a száműzetés kenyerét Törökországban.

Hazszerető nagy lélek volt. Alkotmányért, szabadságért küzdve tünt el feje fölött egész ifjusága. Mikor már azt hitték,

hogy a magyar szabadság ügye Thököly száműzetésével végképp elbukott, mintegy csodaalakként, feltűnik II. Rákóczy Ferenc. A bujdosókban ekkor új élet támadt. Visszatérnek s a kibontott zászló körül sorakoznak. Visszatért a török száműzetésből Petrőczy is, az ifju Rákóczy mellé sorakozik. És ő vele is végig küzdötte a rettenetes harcot, végig kísérte útján, egészen addig, midőn letéve a harcot, lengyel földre menekül Rákóczy, követték legmeghiltebb emberei, ezek között Petrőczy is; a kik nem követték, megcsinálták József király követivel a szatmári békekötést, mely lezárta a nagy küzdelmek, a nagy harcok végtelen sorát.

A hazának függetlenségeért, teljes szabadságáért rajongók nem tértek többé vissza. Nem tért vissza Petrőczy sem. Idegenben halt meg 1712-ben.

II. RÁKÓCZY FERENC

fejedelem.

TÖRTÉNELMÜNKNEK alig van rokonszevesebb alakja II. Rákóczy Ferencnél. Sok hőst nevelt a magyar, alkotmányának, szabadságának számos védőjét látta feltűnni s dicsően küzdeni, de nagyobb lelkesedéssel egyiken sem csüggött, mint *II. Rákóczy Ferencen*. A nemzet szívében oly helyet foglal el máig, mint Hunyady János, vagy annak dicső fia, Mátyás király.

Ifjúkora, első fellépése bizonyos nemes regényességgel vannak összekapcsolva. Ereiben a Zrinyiek és a Rákóczyak vére egyesült s mostoha apja Thököly fejedelem volt. Gyermekkorára esik hős anyja Zrinyi Ilona nagyszerű küzdelme, midőn Munkács várát, az ostromló császári hadak által körülzárva, két évnél tovább megvédi. Aztán a prágai cseh jezsuita intézetbe küldik azon egyenes szándékkal, hogy kineveljenek belőle minden magyar hazafiságot s a felkelő ivadékokat átalakítsák hűség császári emberré. Sőt Kollonics, a későbbi esztergomi érsek, kit Rákóczy gyámjául rendelt I. Lipót császár, többet is akart. Egészen a papi pályára kívánta terelni az ifjút, hogy így eszébe se jusson soha a felkelővezérkedés.

Rákóczy 12 éves gyermek volt, mikor Kollonics kezére bízta. Egy darabig minden jól ment, öt év alatt igazi papi szellemben folyt a nevelés. Persze az ifjú lelkébe senki se láthatott, nem is gyanították, hogy az a lélek megmaradt magyarnak, hon-szeretőnek.

Rákóczyból nem lett pap, mert a testvérének, Rákóczy Juliannának, ki Aspermont-Reckhein német grófhoz ment nőül

sikerült kivinni, mikor éppen Kollonics Rómában távol volt hogy a tanulmányait befejező ifju Rákóczyt kivették a prágai jezsuitáktól s Strathmann osztrák miniszter közbelépése folytán nagykorunak nyilvánították.

Ennyire terjed Rákóczy Julia szereplése történetünkben. Azon tul nem hallunk többé róla, német lett, idegen lett reánk nézve. De azzal az egy ténykedéssel mégis tett valami hasznót, mert Rákóczy Ferenc kiszabadult Prágából. Ősi birtokainak egy részét is visszaadták s megengedték neki, hogy egy évig Olaszországban utazgasson. Az év elteltével arra kérte a bécsi kormányt, engedjék meg, hogy a messze Rajna folyónál táborozó osztrák hadseregbe léphessen. Megengedték, legalább jó távol lesz Magyarországtól. Rákóczy ezt az alkalmat arra használta, hogy Kölnbe ment s ott Károly hesseni herceg leányával, Mária Amáliával egybekelt. A bécsi udvar nem akart beleegyezni ebbe a hirteleni házasságba, de aztán mégis helybenhagyták. Legalább ez a kötelék is idegen felé hajlítja s nem fűzi a magyarhoz. A kormány bizalma annyira terjedt, hogy szabadságot adtak Rákóczynak a Magyarországon való letelepedésre.

Ifju nejével tehát házajött Rákóczy s megvonult ősi birtokain. Ekkor husz éves volt. De érett, mint meglett férfit, bölcs, okos és számító, mint bármelyik kitanult diplomata. Éles szemei azonnal felismerték az ország elnyomatását, a császári kormány zsarnokságát, de nem látta még elérkezettnek az időt a nyílt fellépésre. Sőt, mivel észrevette, hogy a kormány kémeket rendelt mellé, tehát elkezdett alakosodni, magyarellenes politikát szinlelt, annyira, hogy felköltözött Bécsbe lakni. Sokszor ugy nyilatkozott a bécsiek előtt, hogy gyűlöli a magyart, hogyha tudná, melyik oldalcsontja vonzza a magyarokhoz, kitépné azt. Persze ezen nyilatkozatokat örömmel vették tudomásul az udvarnál s attól kezdve egy cseppet sem tartottak tőle.

A nagylelkű ifju pedig érlelte keblében a terveket. Megjelent lelki szemei előtt nagyatyjának, Zrinyi Péternek véres alakja, a mint Bécsujhelytt lefejezik a sógorával, Frangepannal. Látja atyját I. Rákóczy Ferenc erdélyi választott fejedelmet üldöztetve. Visszaidézi édesanyja, Zrinyi Ilona szenvedéseit, hallja a török tenger mellől bus sóhajtasait a mostoha atyjáé-

val Thököly Imréével együtt. És megjelenik előtte anyjának testvére, Zrinyi Boldizsár is, a ki Munkács eleste óta messze távol, Tyrol egyik börtönébe van elzárva örökös rabságra. Lehet-e képzelni, hogy e képek, egyesülve a hazában féktelenül üzött zsarnoki elnyomatás tudásával, ne gyullasztották volna lobogó lánggá honszerelmének tűzét!

Bécsből gyanutlanul ismét magyarországi birtokára költözött Rákóczy s huzamosabban tartózkodott főként az Eperjes melletti sárosi kastélyában. Itt gyakran megfordult házában egy Longueval nevezetű osztrák katonatiszt, ki az eperjesi őrségben szolgált. Rákóczy megkedvelte a mivelt férfit, ki franciául is jól tudott. Annyira ment a bizalmasság közöttük, hogy egész nyíltan beszélt neki bensőbb dolgai felől, még csak nem is álmodva, hogy a tiszt a *bécsi kormány kéme*, a ki minden szaváról referál.

Bizalmasan közölte Rákóczy, hogy Bécsbenléte alkalmával a francia király követe, segítséget ajánlott, ha Magyarország érdekében fegyvert fogna. Tehát ha levelet írna a francia királynak, az bizonyára megtenné, a mit ígért. Longueval mindjárt ajánlkozott, hogy elviszi a levelet Párisba. Rákóczy megírta, átadta, de a tiszt Páris helyett Bécsbe vitte. Erre természetesen elfogták Rákóczyt s Bécsbe hurcolták, elvitték a bécsujhelyi börtönbe, épp oda, a honnét 30 évvel azelőtt nagyatyját, Zrinyi Pétert a bitó alá hurcolták. Ott alkalmas helyen elmélkedhetik.

Sorsa a biztos halál, de szerencséje az, hogy egy német fejedelem leányát birja nőül. Ezért nem merték csak úgy könnyedén elítélni. A formát mégis meg akarták tartani. Így előbb vádpontokat állítottak össze ellene, melyekre ő egy hó lefolyása alatt lett volna köteles felelni. Ezzel tehát meglehetősen időt nyert a felesége, a ki Bécsben mindent elkövetett a kiszabadítására. A szabadulás órája el is érkezett. A börtönre felügyelő csapat kapitánya *Lehmann Gottfried* áldozta fel magát, hogy a magyarok szabadsághősnének életét megmenthesse. Úgyesen szőtt terv szerint kieresztette a foglyot. Helyette természetesen őt ölték meg, s hogy rajta kitöltsék bosszujukat, testét felnégyelték.

Rákóczy pedig ment, futott; menekülésére a felesége mindent jól előre elintézett. A bécsi kormány tizezer forintot tűzött ki a fejére, de szerencséje nem bírták elfogni, s minden baj

nélkül eljutott Lengyelországba, hol Bercsényivel, ki később fővezére s legfőbb embere lett, összetalálkozott. Ugy Rákóczy-nak, mint Bercsényinek menekülésükben segítségükre voltak a jezsuiták, a kik számítottak Rákóczyra, s azt mindenestre remélték, hogy a francia király szívesen veszi szolgálataikat, melyekkel az általa pártfogolt magyar felkelőket támogatták.

Mikor Rákóczy Lengyelországba érkezett, már akkor megkezdődött az ugynevezett spanyol örökösödési háboru, melyben az osztrák uralkodóház a franciával állott szemben, mindketten jogot formálván a spanyol trónra. Az osztrák hadakat mind a francia határra küldték, úgy hogy egész Magyarországon alig maradt 15—16 ezer katona. Ez a körülmény tehát mintegy újmutatás volt arra, hogy most a felkelés sikerrel járhatna. Rákóczy nem is késett ezt a lengyel király udvaránál levő francia követnek megmagyarázni, hogy ő meg urával, a francia királlyal közölje. A francia udvar nem is vonakodott a magyar felkelők által tüzet gyújtatni Ausztria háta mögött, de egyelőre még halogatták a dolgot, Rákóczynak és Bercsényinek azonban pénzsegélyt küldtek.

Míg a francia politika várakozó állásában tartózkodott, alatt megindult a mozgalom bent a hazában. Az újabb sérelmek föléléstették a felkelés tüzét, s a mozgolódó nép követeket küldött ki Lengyelországba, hogy keresnék fel az ott tartózkodó Rákóczyt és Bercsényit, adnák elő a nép szenvedését, s kérnék hogy jönnének haza országfelszabadításra, a mi most könnyen mehetne, mert a császáriaknak alig van valamelyes őrségük.

Rákóczy nem akart mindjárt mohón belemenni a felkelés ügyébe, de a nép küldötteit sem akarta minden remény nélkül elbocsátani. Azért tehát egyik hű emberét beküldte velök Magyarországra, hogy itt győződjön meg a helyzetről s hozna hirt a való állapotokról. A kiküldött két hónap múlva visszatért s elmondta, hogy valóban nagy az elégtelenség a nép köreiből, hogy már fegyver alá gyülekeznek a hegyek között s arra kéri Rákóczyt, hogy ha még nem mehet hozzájuk, küldjön legalább néhány zászlót, melyek körül csoportosulhatnak.

E közben jött az értesülés Bécsből, hogy a császári kormány nyomára jött Rákóczy franciákkal való újabb szövetekezésének; e miatt fejvesztésre ítélték s minden jószágát elkoboz-

II. RÁKÓCZY FERENCZ.

tatni rendelték. Most már aztán nem volt tovább helye a habozásnak. Rákóczy azonnal a tettek mezejére lépett. Nyílt levelet írt s azt több zászló kíséretében beküldte az országba. A zászlókon aranyos betűkkel ez ragyogott: *«Az Istenért és a szabadságért!»*

A levélben ígérte, hogy rövid idő alatt maga is megjelenik, még pedig nagy segélyhad élén, addig a már fagyverben

álló népet arra kérte, hogy nyugodtan szervezkedjék, sorakozzék, de rablástól tartózkodjék, legfeljebb arra törekedjék, hogy csellel hatalmába kerítsen valamely császári őrség által megszállva tartott várat.

A zászlók itthon megtették a hatást, csakhamar hire terjedt a levél tartalmának is és több ezer főre rugott a zászlók körül csoportosuló felkelők száma. Az összeverődött fő nélküli tömeg, fegyelmezetlenül járt-kelt Mármarosban, Ugocsában s Szatmármegyében, úgy hogy az uri rend megrémülve kívánta a féktelenkedés megakadályozását. Csakugyan, Károlyi Sándor szatmári főispán, valóságos csatát kezd velük, szétveri őket s öt Rákóczy-féle zászlót is hatalmába kerít. A zászlókkal aztán Bécsbe sietett s előadta magának I. Lipótnak, hogy baj van az országban, enyhítse a nép szenvedését, mert ime, már ismét fegyvert ragadnak. Nem hitték el szavait; még azt sem, hogy a bemutatott zászlók igaziak volnának, azt mondták, valami lomtárból kerültek azok elő.

E közben pedig jött a hír, hogy Rákóczy személyesen átlépte a határt s megkezdte szervezni a felkelés ügyét. Erre sem adtak semmit, sőt mikor idő múlva megérkezett az újabb tudósítás, mely arról szólt, hogy a Montekukuli ezred visszaszorította Rákóczyt, hát csak annál önelégültebben mosolyogtak, az egész felkelési mozgalmat gyerekjátéknak tekintették, melyet legelső csírájában szerencsésen szétvert a császári katonaság.

Az elbizakodott kormány nem hallgatott Károlyi okos, jó tanácsára, nem tett semmit az ország érdekében s így akaratlanul is megkönnyítették Rákóczy dolgát.

Az első fellépés valóban kudarccal járt, köszönhette pedig ezt Rákóczy annak, hogy idő előtt jött át a határon, nem várva be sem Bercsényit, kit Danckába küldött a francia követhez, sem pedig a megígért lengyel segélyhadat; őt az ifjai lelkesedés buzdította, hogy siessen a Károlyi Sándor által szétvert felkelő csapatok élére.

Hanem aztán derekasan kireparálták a hibát.

Bercsényi megérkezett Danckából, hozott tetemes pénzsegélyt. A francia kormány ígérte, hogy majd küld még többet is. Miután volt pénz, lehetett fizetni a katonaságot, Bercsényi

fel is fogadott két század lengyel dragonyost; aztán jött Visz-nioveczky és Potoczky lengyel főuraktól még négy század. A felkelők pedig néhány nap alatt nyolcezer főre szaporították Rákóczy seregét. Majd négyezer kipróbált lovascsapat is csatlakozott, kik márelőbb a biharmegyei Diószeg körül portyáztak, de a nagyváradi császári őrség által szétverettek. A vitéz hajdunépet is megnyerte Rákóczy, mivel bevette Nagy-Kállót. Itt foglalt el négy ágyut s pár mázsa lőport; ez képezte első tüzéri készletét.

Ettől kezdve nagy arányokat vett a felkelés ügye. Rákóczy tábora rohamosan növekedett s egész vármegyék nemessége mellé állt; a városokat, várakat rendre meghódította, többek között Nagy-Károlyt is, melynek ura, Károlyi Sándor még nem tért vissza Bécsből. És terjedt a felkelés mindenfelé, egyes csapatok már egész a Dunáig kalandoztak. Bercsényi pedig Tokajt ostromolta. Ment Rákóczy is hű embere támogatására, odahagyva Szatmár vidékét, hol huzamosabb ideig táborozott részint azért, hogy szemmel tartsa Erdélyt, melyre atyja, I. Rákóczy Ferenc révén jogot formált, részint hogy Szatmárvárát megvegye. De e tervet egyelőre függőben tartotta s mindössze ostromló csapatot hagyott hátra.

Midőn Rákóczy válogatott sereg élén a Tiszához közeledett, elébe ment Bercsényi, még pedig Károlyi Sándor szatmári főispán s ennek sógora, Andrássy György kíséretében. Ez természetesen azt jelentette, hogy Károlyi, ki a legelső Rákóczy-csapatokat szétverte s ezzel dicsekedni Bécsben járt, most megfordította a köpenyeget — s átpártolt a felkelőkhöz.

Valóban úgy történt.

Károlyi Sándor Bécsből a legnagyobb bosszúsággal távozott, midőn tapasztalta, hogy az ő hűséges szolgálatait semmibe sem veszik, előterjesztéseire mit sem adnak. Egy percet sem habozva, felcsapott «kurucnak», azaz Rákóczy-katonának, ami nem csekély örömet okozott a felkelők között. Rákóczy szívesen fogadta a béke-jobbot, azonnal tábornokká tette Károlyit, megbizta, hogy menjen Kecskemétre, szervezze ott a jászkunok seregét s működtesse őket.

A «kurucok» rövid idő alatt a fél országban lobogtatták Rákóczy zászlóját. A bécsi kormány felhívó szavára felkelő

királpártiak, voltak a «labancok», kik a császári katonasággal együtt álltak volna szemben Rákóczy felkelőivel. Ámde a labancok csak elvétve szedelőzködtek össze s rendesen jól kikaptak a kurucoktól. Hasztalan is volt Esterházy nádor minden felhívó szózata, nem igen támadtak labanccsapatok. Az ország népe azon hittel volt eltelve, hogy most végre ütött a nemzet szabadságának órája. A francia király, XIV. Lajos, 10 ezer tallér segítséget adott Rákóczynak s így a legszebb reményekkel kecsegtetett a felkelés ügye.

A bécsi kormány köreiben kezdetben a legnagyobb fejtelenség uralkodott, se pénzük, se katonaságuk nem volt. Mindkettőt a francia és bajor szövetséges hadak ellen kellett mozgósítani. Nem is tudtak okosabbat kigondolni, mint hogy békeajánlattal állottak a győzelmes Rákóczy elé. Esterházy nádor I. Lipót nevében egyezkedésre, békülésre szőlította fel Rákóczy fővezérét, Bercsényit, ki már akkor Bécshez jó közel, Szempe alatt táborozék. Esterházy nádor izente, hogy adják elő, miért támasztottak felkelést, mik a sérelmek, s majd a kormány azokat orvosolja, kívánalmaikat fontolóra veszi s békésen teljesíti.

Bercsényi sietett közölni Rákóczyyal a nádor izenetét. Rákóczy aztán nem maradt adós a válaszszal. Először is nagyon csodálkozik, ugymond, hogy a nádor még azt kérdezi, miért nyultak fegyverhez. Hisz a nádornak legjobban kellene ismerni a nemzet sérelmeit s az ország elnyomatását, kötelessége volna nem a császár oldala mellett, hanem a felkelők táborában állani. Ha alkudozni kívánnak, ők nem idegenkednek attól, de mindenekelőtt elégséges biztosítékot nyujtsanak arra nézve, hogy a mire a császári udvar magát kötelezi, azt meg is tartsa, az ország abban megbizhassék.

Mikor Bécsben azt tapasztalták, hogy Esterházy nádor semmit se bir kivinni, a népszerű Széchényi Pál kalocsai érsekhez fordultak, megbízták, hogy alkudozzék s kövessen el mindent, hogy valami módon a béke helyreállítható legyen.

Széchényi érsek megindítja a tárgyalást. Jön, megy Rákóczyhoz és Bercsényihez. Ez történt 1704. január havában. Az általa tett békés nyilatkozatokat figyelmükre méltatták a felkelő vezérek, de Rákóczy csak oly békében volt hajlandó megegyezni melyet Európa hatalmasságai biztosítanak. Tehát a haza sorsát

többé nem az osztrák uralkodóház kénye-kedvére, hanem a többi hatalmak védelme alá kívánta helyezni, hogy így a császári kormány kényszerítve legyen megtartani, a mire a békében kötelezi magát.

Rákóczy egy kiáltványt is intézett Európa hatalmasságaihoz, melyben elmondja a felkelés okait. E nagyfontosságú nyilatkozatot latinul írta, s így kezdi: *«Recrudescunt inclitae gentis Hungariae vulnera — a nemes magyar nemzet sebei megújulnak»*. Aztán előadja I. Lipót kormányának zsarnokságát, az alkotmány elnyomását, s hosszan elmondja a sérelmeket s így végzi: *«Mi édes hazánk ezen járómból való megszabadítása végett készek vagyunk feláldozni életünket, javainkat, utolsó csepp vérünket. Isten s minden angyalai s szentei s a keresztény világ előtt tiszta lelkiismerettel kijelentjük, hogy fegyverre kelésünk alatt semmi uralomvágy, semmi magánhaszon vagy dicsszomj nem lappang. Istenbe vetjük reményünk horgonyát, hogy maga az ég is harcoland mellettünk . . . s a gondviselés valahára a hajdani boldogság biztos révébe vezetendi e sokat hányatott nemzet hajóját.»*

Széchenyi érsek folytonos összeköttetésben állott a bécsi udvarral, tudatta, hogy a felkelők csak úgy békülnek, ha az európai hatalmak biztosítják a békét. Ez Bécsben nagy visszataszást szült, azt mondták, elégedjenek meg azzal, hogy a trónörökös, a leendő király: József jár közben. Józsefben bizzanak meg, ő nemes jellem, szereti a magyarokat. De Rákóczy megmaradt szándoka mellett, nem tágitott, a hatalmak biztosítása nélkül nem volt hajlandó tárgyalni.

Folyt a küzdelem. Rákóczy hadai már az egész országot uralják, a dunántuli részeken is diadalt diadalra aratnak, megfutamtják magát Esterházy nádort. A császári kormány is erősen szervezi hadseregét, újabb és újabb kipróbált tábornokokat küld a felkelők ellen. Folytonos csatározások között telik el az esztendő, mi közben Rákóczyt az erdélyiek fejedelmükké választják.

A következő év (1705.) május 5-én meghalt I. Lipót, majdnem 49 évre terjedő hosszú uralkodása után. Utána fia, I. József lépett trónra. 27 éves, értelmes, okos fő, szabadelvű nézetekkel, békés hajlamokkal; már atyja életében szerette volna a zsarnoki kormányrendszert megváltoztatni, de a hatalmas mi-

niszterek és befolyásos udvari főemberek mellett mit sem vihetett keresztül. Mihelyt trónra lépett, első dolga volt elbocsátani a rossz tanácsadókat, mellőzte Kollonics esztergomi érseket is. Új embereket állított az ügyek élére s kijelentette őszinte békés hajlamait. A felkelők is unni kezdték már a hosszas háboruzást, mit észrevett Rákóczy, s nem késett ő is békés hajlamainak kifejezést adni. Így történt megegyezés, hogy Széchenybe nagy békéltető gyűlés hívassék egybe, s míg az tanácskozik, azon időre szüneteljen a harc.

1705. szept. 1-ére gyűltek össze a rendek. Előbb a Rákosmezőn tervezték a nemzetgyűlést, mint a régi időben, de aztán Szécsényben határozták megtartani. A gyűlésre Rákóczy Széchenyivel, a királyi biztossal és Bercsényivel egy kocsin érkezett meg Nyitráról. Már együtt találták az egyházi és világi rendek nagy számát, megjelentek a császári biztosok is, kik Széchenyi érsekkel az udvar ajánlatait voltak előterjesztendőek. Rákóczy azonnal kijelentette, hogy ő mint magánember van jelen, s a gyűlés végzéseire hozzájárul. Aztán kimondták, hogy nem mint országgyűlés tanácskoznak, hanem mint *szövetséges társak*, kik a haza érdekében egyesültek. Erre aztán a szövetséges rendek főnököt, *vezérlő fejedelmet* kívántak választani, ki *huszonnégy tagból* álló tanács élén intézze a haza sorsát, békét köszön, ha jónak látja, vagy pedig folytassa tovább a harcot.

Vezérlő fejedelemmé Rákóczyt választották meg. A fejedelmet aztán ünnepélyesen az óriási sátor alatt tanácskozó gyűlekezetbe kísérték, ott feleskették, majd a régi magyar szokás szerint pajzsakon felemelték és körülhordozták.

A szécsényi gyűlés aztán nagy tanácskozást folytatott, számos sérelmet elintézett. Rákerült a sor a békekötés ügyére is. E tekintetben a rendek engedékenységet tanusítottak, nem emeltek szót I. József uralma ellen, tehát hallgatag elismerték azt törvényesnek. Aztán végezték, hogy az osztrák uralkodóházzal vagy a békéltetőül fellépő angol, hollandi s más hatalmasságok követeivel Rákóczy vezérlő fejedelem érintkezzék, azonban, ha végleges békekötésre kerül a dolog, köteles legyen azt előbb a szövetséges rendek elé terjeszteni.

De a béke megkötését sem egyik, sem másik fél nem remélte. Erre mutatott a császári kormány azon intézkedése, hogy az

meglelő fegyverszünet letelte előtt, már Herbeville hadparancsnok táborával megindult azon szándékkal, hogy Erdélybe menjen s ott megakadályozza a mozgalom kitörését. Erről Rákóczy értesülvén, ő is intézkedéseket tett, hogy Herbeville elé akadályokat gördítsen. Két hadtestet elébe küldött, hogy nyugtalanítsák, az élelmet elvonják. Ő maga pedig rövid uton sietett Erdély határához a szilágymegyei zsigói szoroshoz, hogy összegyűjtendő hadával ott várja be Herbeville tábornokot. Be is várta, csatára is került a dolog, de vereséggel végződött. Rákóczy tábora jelentékeny veszteséggel menekülni volt kénytelen.

A zsigói vereséggel hozzák kapcsolatba a híres Rákóczy-induló keletkezését. Ugyanis úgy tartják, hogy a veszített csata után hallotta volna a fejedelem Barna Mihály cigányprimástól a híres indulót, melyet annyira megkedvelt, hogy táborában gyakorta játszatta s azt harci indulójául választotta. Attól kezdve magyar nemzeti indulónak tekintették, hangjaira épp úgy lelkesül a magyar, mint a francia a híres *Marseillaise*-re.

A zsigói csatavesztés után bevonult Herbevillé Erdélybe, mi nagy rémületet okozott az egész tartományban, melynek nemessége már Rákóczy mellett nyilatkozott. Sokan kimenekültek Moldvába, még többen Rákóczy táborához csatlakoztak hátra hagyva vagyonukat, melyet a császári tábornok lefoglalt.

Rákóczy télire ecsedi birtokára huzódott.

A tél folyamán folytak az alkudozások a császári biztosok és Rákóczy bizalmi emberei között Nagy-Szombatban. Tavaszra fordulván az idő, Rákóczy Miskolcon gyűlést tartott a szövetséges rendek által mellé adott 24 tanácsossal, kikhez sorakoztak még többen hivei közül. Itt tárgyalták a békéltető bizottság által Nagy-Szombatban javaslatba hozott békepontozatokat. De Rákóczy nem találta elfogadhatónak s így a végleges békéből semmi sem lett. A bécsi udvar pedig minden áron akarta a békét, mert a franciák elleni háboru folyton tartott s csak úgy remélték azt sikeresen befejezhetni, ha a magyarokkal béke jó létre. És mikor azt tapasztalták, hogy a miskolci kormányzó-tanács nem hajlik a megegyezésre, hát azt gondolták, hogy elküldik Rákóczyhoz a feleségét.

A német fejedelmi vérből származó nőnek nem volt kedvére a forradalom, azért küldték őt, használja fel a nő, a hit-

II. RÁKÓCZY FERENCZ
fejedelmi díszben.

ves minden erélyét, hogy férjét békére hajlitsa. De hasztalan volt a feleség könye, Rákóczy nem ingott meg.

Most jött az asszony után, (mintha meg akarná látogatni) gróf Wratislaw cseh főúr, I. József legjobb barátja, s régibb időkből Rákóczynak is jó ismerőse. Bizalmasan azt az ajánlatot tette ura, a császár nevében, hogy hagyja abba a hálátlan fölkelővezérkedést, lépjen békére s József császár ad neki Németországban egy szép kis fejedelemséget, hol boldogul élhet egész családjával, kárpótolják vagyoniilag, széke lesz a birodalmi tanácsban. De Rákóczy nem engedte magát elvakíttatni a fényes ígéretek által. Azt mondta, nem a saját érdekeért, hanem hazája szabadságáért áll fegyverben. Ő nem kíván semmit, még erdélyi fejedelemségéről is lemond, nem bánja, válaszszaanak bárki mást, csak legyen szabad a haza, állíttassék vissza az ősi alkotmány.

Végre elküldték még a harmadik követet is Rákóczyhoz, az édes testvérét, Juliát, ki őt szépségével, nemességével az édes anyjukra, Zrinyi Ilonára emlékeztette. A nővér ismételte mindazt, a mit a cseh gróf mondott. Hozzátette, hogy József császár azt izeni, barátjául tekinti, minden képzelhető kívánságát teljesíti, csak lépjen vele elfogadható békére.

Rákóczy nem lágyult meg a harmadik követ szavaira sem. Ilyen nagy, ilyen önzetlen hazaszerető volt ő. Ezért van emlékezete kiolthatatlanul belevésődve a magyar nemzet szívébe. Magának semmit, honának mindent akart. Jól tudta ő, hogy képes volna nagy előnyöket kicsikarni a megszorult császártól, ha csak egy hajszálnyira is rálépne a megalkuvás politikájára. De nem tágitott, teljes, tökéletes épségben akarta az ország régi alkotmányát. Semmi egyebet, csak visszaállítását a magyar nemzet királyválasztási jogának, mely jogról I. Lipót mondatta le az e célra összehívott csonka országgyűlést. Aztán kívánta még, hogy az uralkodó által elfogadandó békét az európai összes hatalmak biztosítsák.

Ezeket, egyéb feltételekkel 23 pontban egybefoglalva, elküldték a császári udvarnak. Persze a válasz a legfőbb dolgokra nézve tagadó volt s így tehát most sem lett semmi a békéből. Mindkét fél készült az újabb háborúra.

Rákóczy jónak látta komolyan sürgetni a francia királyt,

hogy lépjen vele, illetőleg a *magyar szövetséges rendekkel* végleges szövetségre és legyen hathatós támogatója a magyar szabadságharc ügyének, hogy így teljes erővel szorithassák a bécsi udvart s hasznára lehessenek a francia ügynek is s egyáltalában ne hallogassák tovább a formaszerinti szövetség megkötését, mit eddig csak az által jeleztek, hogy folyton pénzt küldtek a háboru viselésére.

XIV. Lajos francia király azt izente a hozzá küldött Vetési követ által, hogy ő csak akkor léphet Rákóczyval tényleges szövetségre, ha előbb ő magát az erdélyi fejedelemségben megerősíti, a magyar szövetséges rendek pedig trónvesztesnek nyilvánítják I. Józsefet.

E kívánságnak Rákóczy sietett eleget tenni. Marosvásárhelyre összehívta az erdélyi rendeket, hogy az általuk már jó régen felajánlott fejedelmi méltóságot a formák megtartása szerint átvegye. Az erdélyi rendek teljes ünnepélyességgel beiktatták a fejedelmi székbe, s ő megesküdött a törvényekre. Ez történt 1707. április elején. A következő hónap 16-ára pedig borsodmegyei Ónodra hívta országgyűlésre a magyar szövetséges rendeket. Az ónodi gyűlésre az erdélyi rendek maguk közül küldöttséget választottak.

Az 1707. május 16-án és a következő napokon tartott ónodi gyűlés képezi legkimagaslóbb pontját az egész Rákóczy-forradalomnak, mert ez alkalommal teljesítették a francia király második kívánságát: trónvesztesnek nyilvánították I. Józsefet s kiadták a függetlenségi nyilatkozatot.

A kis Ónod község, közel Miskolchoz, már régi időtől történelmi nevezetességű hely. Itt van a híres *Mohi puszta*, mely a tatárjárás szörnyű idejében oly gyászos nevezetességre tett szert. Volt megerősített vára is, de a szövetséges-rendek nem itt tartották gyűlésüket, hanem a falu mellett egy szép sikon óriási nagy sátor alatt. A tanácskozási terem helyéül szolgáló nagy sátor körül volt aztán felütve a temérdek kisebb sátor, melyekben a gyűlésre megjelent követek tartózkodtak; azokon túl pedig feküdt a tábor, mely tízezer főnyi felkelőből és jól szervezett katonaságból állott. Ez a tekintélyes haderő az országgyűlés oldala mellett, arra való volt, hogy védve legyenek minden véletlen meglepetés ellen.

Rákóczy vezérő fejedelem május 23-án (1707.) érkezett meg a gyűlés színhelyére. Akkorára már egybegyűltek a rendek, fel volt állítva a tábor.

Az érkező fejedelmet leirhatlan fény és pompa között fogadták s elibe mentek; válogatott diszörség vonult fel s úgy ment aztán szemkápráztató ragyogásban az egész sokaság a fejedelem pompás sátoráig.

A rendszeres tanácskozásokat egy hét múlva kezdték meg. Legelső tárgy volt a békekötés ügye. Előadták, hogy nem volt lehetséges a nemzetre és országra üdvös béke létrehozása s ebben a közbenjáró királyi biztosokat, főként Széchenyi Pál kalocsai érseket s a társát, Szirmay biztost hibáztatták, miért is javaikra elkobzási ítéletet mondtak.

Majd a következő napokon folytatták a tárgyalásokat.

Junius 6-án napirendre került Turóc vármegye azon eljárása, hogy a többi vármegyékhez körlevelet intézett a végből, törekednének elősegíteni a császári kormánylyal a béke létrejövetelét, mert a hosszas háboruzás a népet kimeríti s az egész felkelés ügye inkább egyesek személyi haszonlesése. Turóc vármegye azonban elküldé két követét az ónodi országgyűlésre, Rakovszky Menyhértet és Okolicsányi Kristófot. És az egybegyűlt rendek felháborodván Turócmegye lázadásán, a két szerencsétlen követen álltak boszut. Ott a gyűlésen, kivont karddal rájuk rohantak s összekaszabolták. Rakovszky szörnyet halt, Okolicsányi véresen menekült, de elfogták s másnap az országgyűlés halálra ítélte s az ítéletet végre is hajtották rajta. Aztán Turócmegyét kitörölték a megyék sorából, úgy hogy területét a szomszédos vármegyék között felosztották. A megye zászlóját széttépték, pecsétjét összetörték. Így vettek elégtételeit a turóciakon.

A további napok alatt szőnyegre került a legfontosabb ügy, a francia király kívánságának tárgyalása, t. i. hogy a szövetséges rendek jelentsék ki Magyarországnak Ausztriától való elszakadását; mert a francia kormány idegen uralkodó alattvalóival szövetségre nem léphet.

Vetési, Rákóczy meghatalmazott követe, figyelmeztette urát s általa a szövetséges rendeket, hogy ne hamarkodják el a dolgot, mert ő, a ki folyton jön-megy a francia udvarhoz, állit-

hatja, hogy aligha van eltökélt szándékában XIV. Lajosnak a francia-magyar szövetséget komolyan megcsinálni. De sem a fejedelem, sem a szövetséges rendek nem fontolgatták soká az ügyek állását, hanem kiadták híres elszakadási nyilatkozatukat:

«Mai naptól fogva Józsefet nem ismerjük el királyunknak, ellene mondunk uralkodásának, készebbek vagyunk mindnyájan halált szenvedni, mintsem alattvalói maradjunk. Ezen nyilatkozatunkat szövetségünkre mondott hitünkkel erősítjük. A királyság mindaddig üresen fog maradni, míg a jövő országgyűlésen új királyt nem választunk. Józsefnek ezen letételét pedig a királyságról külön törvénycikkbe kívánjuk iktatni.»

Aztán nyomban tanácskoztak arról is, hogy ki legyen Magyarország új királya. XIV. Lajos azt izente, hogy a bajor választófejedelmet, az ő hűséges szövetségesét és barátját legjobban szeretné látni a magyar trónon. A szövetséges rendek kimondták, hogy meg fogják választani a bajor választófejedelmet, ha ez irányban ő maga is határozott ajánlatot tesz, ugy azonban hogy Erdély és Magyarországból tizenhárom vármegye Rákóczy uralma alatt maradjon.

Addig is, míg a királyválasztás kérdését a jövő országgyűlés által elintéztetnék, a kormányhatalmat Rákóczy vezérlő fejedelem kezében megerősítették, helytartójául pedig Bercsényi Miklóst választották meg.

A gyűlés végére (junius 22.) megjött az erdélyi rendek küldöttsége is, kiket nagy ünnepélyességgel fogadtak, a kéttestvérhaza szövetségét ez által is megújítani akarván. Két nap múlva szétoszlott az országgyűlés.

A függetlenségi nyilatkozat kibocsátása után már nem lehetett szó a békéről. Annyival inkább kellett tehát Rákóczynak sürgetni a francia szövetség megkötését s a bajor választófejedelem elhatározását. És rövid idő alatt arra a lehangoló tapasztalatra jutott Rákóczy, hogy a francia kormány nem kíván vele szorosabb szövetséget kötni, csak felhasználták őt és a felkelés ügyét, hogy az által lekössék Ausztria haderejét, a bajor fejedelem sem óhajtja komolyan a magyar trónt. Szóval kitünt, hogy az addig táplált remények mind füstbe szálltak.

Ekkor aztán fordult Rákóczy más hatalmakhoz: a svédekhez, az oroszokhoz. Péter orosz cár biztatta, ígért támogatást szövetséget. De hiu remény volt ez is. A külföld nem segítette

a magyart, csak kihasználni akarta mindegyik. Magára volt hagyatva Rákóczy. És ez a tudat nem volt vigasztaló. Mert a felkelés már-már a végét járta. A sereg vezérlete is rossz. Maga Rákóczy nem tanult hadvezér, emberei között, a kik körülvették, szintén nem igen találkozott hadvezéri talentum és többen haszonlesők, sőt hazafiatiának is. Ha lettek volna képzett tábornokai, ha valamennyien hozzá hasonló lelkes, önzetlen férfiak vezették volna a nagyszabású mozgalmat, lehetetlen lett volna diadalt nem aratni minden külföldi támogatás nélkül is. De így a balsiker el nem maradhatott.

A bécsi kormány azzal felelt az ónodi határozatokra, hogy hadat küldött Erdélybe s Magyarországon is több ponton intéztetett támadást. Rákóczy ügye mindinkább rosszra fordult, a nép unni kezdé a folytonos háboruzást s a hadsereg szakadatlan elvonulását, de főként az adókat, melyeket a Rákóczy emberei is kénytelenek voltak beszédni. Az ipar, kereskedelem megakadt, a kenyérkereset forrásai végkép kiapadtak. A harcok közepett számtalan virágzó község, város elpusztult s a nyomor országszerte általános lett.

A már öt esztendő óta tartó háboruzást mindenki megelégtelte s vágytak a béke után.

A bécsi kormány ismervén az ország helyzetét, nem késett újabb bűnbocsánat ígérésevel elvonni Rákóczytól a felkelőket s aztán országgyűlést hirdetett 1708. elejére, melyen a sérelmek végkép orvosoltatnának s a béke megkötése foganasíttatnék. Az országgyűlés, Esterházy Pál nádor buzgalma mellett, megkezdte tanácskozásait a kitűzött tárgyak felett, de csakhamar szétoszlott, egyrészt a mirigyhalál gyors terjedése, másrészt Rákóczy hadi mozgalmai miatt.

Rákóczy 1708. tavaszán, 20—22 ezernyi szép sereget gyűjtött egybe, hogy azzal megtámadva a császári hadakat, diadalt biztosítson ügyének. De seregét szétverték s ezzel a felkelés ügye is végsőt lobbant. József újból bűnbocsánatot hirdetett a felkelőknek s a múlt évben szétoszlott országgyűlést ismét egybehívta a béke helyreállítása végett.

A királyi kegyelmet a felkelők közül sokan elfogadták s így mind gyorsabban közeledett végbefejezéséhez Rákóczy tragédiája. Még egyszer fegyverrel próbált szerencsét. Nógrádmegyé-

II. RÁKÓCZY FERENCZ idősebb korában.

ben ráütött a császári hadra, de vereséggel volt kénytelen visszavonulni. Ekkor már csak néhány erősség maradt birtokában.

József újból felhasználni akarván az alkalmat, ismét megkezdte a békealkudozást, ugyanekkor Pálffy Jánost nevezte ki az összes hadak fővezérévé s a békekötés keresztülvitelével bizta meg. Pálffy János népszerű, tisztelt nevű főúr, vele szívesen érintkeztek a felkelők. Pálffy mindenekelőtt a hatalmas Károlyi Sándort igyekezett megnyerni s hozzá levelet intézett. Károlyi közölte a levelet Rákóczyval, ki szomorúan tapasztalván szerencsecsillagának aláhanyatlását, most már komolyan kezdett gondolkozni a béke felől. Személyesen találkozott Pálffy János-

sal s ennek tanácsára levelet is intézett Józsefhez, kérve pártfelei számára a teljes bűnbocsánatot.

A békekötés iránti vágy ekként mindkét oldalról megérve lévén, Rákóczy a szövetséges rendeknek Husztra országgyűlést hirdetett s a békeponatok megállapításával Károlyi Sándort bizta meg, ő maga pedig Lengyelországba ment, hogy még egyszer kísérlené meg az orosz cár támogatását kinyerni.

És a nagy felkelővezér többé soha nem látta hazáját Bujdosó lett, számkivetésben élte le hátralevő éveit.

József értesülvén Rákóczy békehajlamairól, örömmel egyezett bele az előzetes békepontozatokba s újból megbizta Pálffy, hogy teljes bocsánatot biztosítson mindenkinek, még Rákóczynak is. Ámde Rákóczyt már ekkor más elhatározásra bírta kint Lengyelországban Bercsényi és főként az orosz cártól vett azon biztatás, hogy csakhamar segítségére jő. Többé nem kívánta a megalázó békét József császárral, a vele szövetséges rendeket azonban feloldozta neki tett hűségesküjök alul. Károlyi erre a rendekkel Szatmárra vonult, ott folytatták tovább a tanácskozásokat és sikerült Pálffy Jánossal a békét megkötni. Ez a híres szatmári békekötés (1711.).

Mikor Szatmárott a békepontokat készitené Pálffy Károlyival, kapja gyors futár által a titkos értesítést, hogy József meghalt. E váratlan fordulat egész más irányt adhat az ügyeknek, ha azonnal köztudomásra jő. De Pálffy eltitkolja a halálhírt és gyorsan megköti a békét. E béke egyike történelmünk legfontosabb tényének.

A békeszerződést a király halálával törvény szerint a fia Károly trónörökös írhatta volna alá, de az távol volt, s így Eleonóra özvegy királyné szentesítette.

Rákóczy nem fogadta el a békét, pedig neki is teljes bocsánatot adott az, visszanyerheti vala összes javait, Bécsben fogva tartott gyermekeit. De hős lelke honszabadságot akart és nem személyi előnyöket. Az orosz cár ígérete füstbe szállt, az országban nem volt többé pártja. ... Tehát ment, bujdosott számkivetetten. Ment Párisba, a francia kormányhoz, hátha személyes megjelenése által új irányt adhatna a dolgok folyásának. A francia udvarnál biztatták s ügyét hat hosszú esztendeig huzták, halasztották. Hat évig várta kétség és aggodalom közl, felderül-e még

II. RÁKÓCZY FERENCZ ANYJA
törökországi száműzetésében.

egyszer szerencsecsillaga. Nem derült fel többé soha... Hitegették, biztatták, de a dolog vége elfelejtés lett. A francia kormánynak nem állott többé érdekében Magyarországon a lázadás tüzét élesztetni.

1717-ben a török szultán Konstantinápolyba hívta Rákóczyt. Az volt a cél, hogy Rákóczy innét majd török támogatás mellett törne be Magyarországra. De ebből sem lett semmi. Két év múlva aztán mindenkitől elhagyatva, Rodostóba költözött. Itt néhány hű emberével a legnagyobb elvonultságban, teljesen zárdai életet élt. Mikes Kelemen kedves titkárja írja róla: «Egy klastromban nincs nagyobb rendtartás, mint a fejedelem házábanál. Éjfél után 2 órakor kel fel és este 8 órakor lefekszik.»

1735-ben minden reményről lemondott Rákóczy, még arról is, hogy valaha elhagyhassa a török földet. Bus elhagyatottságában betegség fogta el, a mit ő eltitkolt, de környezete aggódva szemlélte erejének hanyatlását. És a betegséget a jótékony halál váltá fel; április 8-án, nagypénteken megszűnt élni. A török kormány csak három hét múlva engedte meg, hogy holttestét Konstantinápolyba vigyék. Mikes Kelemen faládjába helyezte a holttestemet és Konstantinápolyba szállította a jezsuiták templomába. A jezsuiták felkeresték Rákóczy anyjának, Zrínyi Ilonának ott porladó hamvait, hogy egyesítsék a fiuéval. De a nagy hősnőnek csak fejét találták meg. Azt a fiú koporsójába zárva, temették el.

140 évvel később, 1873-ban, 56 törvényhatóság kérelmezte az országgyűlést, hogy hozassa haza Rákóczy hamvait. De ez óhajítás nem teljesült, azt mondták, nem találják a fejedelem porait. Csak a legujabb időben találta fel Thaly Kálmán, országgyűlési képviselő, a Rákóczy-korszak fáradhatlan buvára, Konstantinápolyba kiutazván, ott alapos vizsgálódást tett, s kétségbevonhatlanul feltalálta a nagy fejedelem porladó csontjait.

Rákóczy egy kis királyságot fölérdő óriási vagyont áldozott fel a szabadság ügyéért. De nem mindig volt cserencsés az emberek megválasztásában. Nyolc évig tartó harcai alatt sokszor tévedett és botlott, emberei cserben hagyták, számításai nem teljesültek. Családja elpusztult, ő maga bujdosó lett. De alakja, mint ki-magasló szabadsághős, élni fog a történelemben, emlékének mindenha kegyelettel adózik az alkotmányos szabadságára féltékeny magyar nemzet.

BERCSÉNYI MIKLÓS

fővezér.

MEGISMERVÉN a Rákóczy forradalomnak egész országunkat, sőt Európa majd minden hatalmasságát foglalkoztató nagy arányait, méltán kérdehetjük, hogyan lett azzá és oly annyira tartóssá, hogy csaknem egy évtizeden keresztül kihuzta a fegyveres ellenállást, s birt oly erkölcsi súlylyal, hogy a külhatalmak is foglalkoztak vele.

Egy embert találunk Rákóczy mellett, ki első megindítója, szervezője s mindvégig vezérlő szelleme volt a szabadságharcnak.

E férfiú gr. Bercsényi Miklós.

Hatalmas, nagy tekintélyű főúr, Ungmegyének örökös főispánja. Felső-Magyarország főhadbiztosa. Mert I. Lipót kormánya kedvelte, magas tisztségekkel látta el. Házassága elébb Homonnay Krisztinával, majd ennek halála után Csáki Krisztinával, az ország legnevezetesebb ősi családjai majd mindenikével rokonságba juttatta. Így természetesen találhatjuk, ha a nagyeszű, lelkes hazafi fellépése, az ország előkelő családjainak köreiben s ezek által az egész országban rokonszenvre talált.

Mikor az ifju Rákóczy Ferencnek megengedték, hogy hazajöhessen, az első egyike volt, kivel találkozott: *Bercsényi*. És a jó kedélyű, életvidor ifju fejedelem házánál, vig poharazás közben, gyakran terelte Bercsényi a társalgást a haza szomorú helyzetére és figyelmesé tette Rákóczyt a szertelen elnyomására melyett, akár a saját uradalmaiban is tapasztalhat. És Rákóczy valóban tapasztalta, hogyan zsarolják, hogyan nyomják a császári kormány nevében úgy az ő, mint a környékbeli urak

jobbágyait. De a kitörésre még nem találta alkalmasnak az időt, sőt célszerűnek vélte a legnagyobb elővigyázatot és titkolózást, nehogy a kormány gyanakodjék. Felköltözött Bécsbe, hogy ne is érintkezhessék a magyarországi elégtelenekkel. Mikor egészen jó véleményt keltett maga felől a bécsiek előtt, ismét hazajött, gondolván, most már gyanutlanul készítheti elő a felkelés tervét Bercsényivel. De ekkor történt elárultatása és elfogatása. Erről Bercsényi idejében értesülvén, elmenekült, a szomszéd Lengyelországba futott.

Lengyel földön várta Bercsényi a dolgok alakulását s itt érte az örömhír, hogy ifju barátja, II. Rákóczy Ferenc, megszökött bécsujhelyi börtönéből s utban van Lengyelország felé. Aztán nemsokára szerencsésen meg is érkezett.

Nem volt szükség, hogy felvilágosítsák egymást a helyzet felől. Világosan állott az mindkettőjük előtt. Magyarországra többé be nem mehetnek, csak fegyverrel kezükben. Most előtérbe lépett XIV. Lajos francia király támogatása. Bercsényi már élvezte e támogatást, a mennyiben a II. Ágost lengyel király udvarában tartózkodó francia követ megvédelmezte az osztrák kormány üldözései elől. Mikor Rákóczy is megérkezett, megindultak a tárgyalások a francia kormányval. Később Bercsényi személyesen elutazott Danckába, hogy az ott tartózkodó francia követnek előszóval tegyen jelentést s kérje a támogatás kieszközölését, mert most lenne a legalkalmasabb megindítani a felkelés ügyét, mivelhogy Ausztria kénytelen volt kivonni hadait, úgy hogy alig van Magyarországon 16 ezer főnyi császári őrség, a nép pedig elégedetlenebb, mint valaha; jól szervezett betöréssel, rendelkezvén a szükséges pénzsegélylyel, nagy sikereket lehetne elérni.

A francia kormány osztotta Bercsényi nézetét, biztatással és jelentékeny pénzsegélylyel bocsátották el, hogy szervezze Rákóczyval a felkelést. Bercsényi a kapott pénzből hamarosan fel is fogadott két század lengyel katonát, és sietett vissza Rákóczyhoz. Ámde őt már nem találta lengyel földön, a lelkes ifju idő előtt betört Magyarországra, mert hírül hozták neki, hogy az ő nevében fegyverre kelt népet szétugrasztották, s most azok fő nélkül állanak, szétszórva és elkedvetlenítve, támogatásra, vezérlő főre lenne szükségük.

Kicsibe mult, hogy Rákóczy kalandja veszélyessé nem lett, mert gyűlevész népét szétverték a császáriak, őt magát megszasztották. De másodszor aztán annál sikeresebb lett a felépés. Ott volt Bercsényi, hozta a pénzt meg a lengyel segítséget. Ettől kezdve ketten szervezték tovább a felkelést. Csakhamar tizezerre növekedett táboruk, s diadalt diadalra aratva, az egész felső Tisza vidéket részükre hódították. Aztán elvált Bercsényi, egy sereggel Tokaj alá vonult, hogy elűzze a császári őrseget. De az nem ment könnyen, mert azok az ostromnak ellenállottak.

Történt azonban Tokaj alatt egyéb nevezetes dolog. Károlyi Sándor szatmári főispán, ki kezdetben ellensége volt a Rákóczy mozgalomnak, fölkereste a táborban Bercsényit, s hűséget fogadott neki, illetőleg a felkelés ügyének. Ha nem kellett Bécsben, majd kell a felkelőknek. Kellett is! Bercsényi aztán vitte magával a megtért hatalmas urat Rákóczy elébe, ki hadsereg élén közeledett Tokajhoz, hogy segítsen Bercsényinek a város megvételében. Bercsényi ajánlotta urának Károlyit, kit aztán tábornokká neveztek ki, s fontos dolgok intézését bízta rá.

Tehát már két főembere volt Rákóczynak. De a legbensőbb barátja, az ügyek legfőbb intézője továbbra is Bercsényi maradt. Ő vele kezdett alkudozni a bécsi kormány, mikor tapasztalták, hogy Károlyi után az ország legfőbb urai közül számosan, a nép pedig tizezrével sorakozik Rákóczy zászlaja alá. Többé már nem vették tréfára a dolgot, mint Károlyi Bécsben léte alkalmával, de sőt meglehetősen megszeppentek. Igérték adóleszállítást, sérelmek orvoslását, alkotmányt, nemzeti függetlenséget. De Bercsényi azt mondta a hozzá forduló Eszterházy nádornak, meg később Széchenyi Pál kalocsai érseknek, hogy nem hisznek többé a szavaknak és ígéreteknek. Az európai hatalmak álljanak jól érte, hogy a bécsi kormány meg is tartja, a mit ígér. Így persze I. Lipót nem akart alkudozni, tehát folyt a harc tovább, még pedig a felkelés ügyére szerencsésen. Mindjobban szorították kifelé a császáriakat az országból. Erdélyt pedig már egészen magukénak tarthatták, mert az erdélyi rendek fejedelmüké megválasztották Rákóczyt.

Bercsényi Ausztriába is be-bechapott, s így akkor is onnét jött meg 500 osztrák és morva fogolylyal, midőn a Szécsénybe összehívott országgyűlésbe igyekezett. Ezt az országgyűlést Rá-

BERCSÉNYI MIKLÓS.

kóczy hívta össze, részint, hogy számot adjon az ország függetlenségének kivívása érdekében tett eddigi működéséről, részint, hogy megvitassák az egybegyűlő rendek a bécsi kormány békeajánlatait.

A szécsényi országgyűlésre Rákóczy hívei közül számos főpap, főúr és megyei követ jelent meg s itt Bercsényi vitte a

főszerepet, nagy beszédet tartott, előadta, hogy szükséges *maguk közül főt választani*, ki mint vezér, szervezze tovább a felkelés ügyét, s alkudozzék a bécsi kormánynyal. Aztán az egybegyűlt rendek lépjenek egymással *szövetségre* a haza felszabadítása érdekében. Az indítvány elfogadtatott, s három napi tanácskozás után megválasztották II. Rákóczy Ferencet *vezérlő fejedelmüknek*. Es szövetségi szerződést készítettek, melynek értelmében az egybegyűlt rendek egymással szövetségre léptek. Ez érdekes, történelmünkben páratlanul álló okmány, eredeti fogalmazásában, szóról szóra következőleg hangzik:

Mi alulírott magyarországi Statusok és rendek, adjuk tudtára mindennek, a kinek illik ezen levelünknek rendiben: hogy minékutána a szabadságos uraságra vágyó ausztriai ház, a királyi diplomatákat hiti megszegésével áttulhágván, minden törvényeinket megvetván és a földre tapodván, hazánkat, nemzetünket minden szabadságaitól nemcsak megfosztotta, hanem feltalált minden kegyetlenséggel üldözte és sokakat közűle rettenetes kínokkal e föld színéről eltörölni nem irtózott volna, Istennek csodálatos vezérléséből, azon kegyetlen uralkodás rabságából Méltóságos fejedelem Rákóczy Ferenc, kegyelmes urunk kiszabadulván és azon hazánkat eltörő ártatlan vérünket szomjuhozó ausztriai ház ellen velünk együtt fegyvert fogván, és harmadfél esztendőtlől fogva hadakozván, a végre, hogy ezen ügy dolgában közönséges akarattól tovább is, annál jobb rend vétethessék, e folyó 1705-ik esztendőnek szeptember havának 1-ső napján ide a szécsényi mezőben generális Conventusra bennünket hívogató levelei által összegyűjtött vala: közönségesen ítéltük, hogy mindeneknek előtte egy oly fejet válasszunk, a ki velünk együtt hittel confederálván, ezen hazának ügyét, valámig Isten által régi szabagságaink helyrehozásának megnyerésével kívánt célját el nem éri, nemcsak a hadi dolgokban, hanem a törvényes, egyári, bellicum, oeconomiai állapotokban is igazgassa, kormányozza és velünk együtt oltalmazza: tetszett közönségesen és egyenlő akarattal a praetitulált méltóságos fejedelmet, mi nekünk is Confederált statusoknak vezérlő fejedelmünknek választanunk, a mint hogy választottuk is. Melynek hogy nagyobb ereje és állandósága legyen, a következő két rendbeli esküvésnek módjával ratificáltuk, stabiláltuk, sőt annak világig való megtartására nemcsak magunkat, hanem maradékainkat is sub poena notae infidelitatis et perduellionis in patriam (hűtlenség és honárulás büntetése alatt) obligáljuk és obstringáljuk.

E szerződést valamennyien aláírták. Aztán Rákóczy az egri püspök kezeibe letette az esküt, majd a rendek pedig neki esküdtek hűséget, hogy a szerződéshez halálig hűvek lesznek.

A szécsényi gyűlés végzései még nem vágták el a békekötés útját. Még nem nyilatkoztak I. József ellen, hallgatag elismerték Magyarország urának, sőt azzal, hogy maguk közül vezérlő fejedelmet s a mellé 24 főből álló tanácsot választottak, a további tárgyalások megkönnyítését látszottak feltűntetni. Valóban, még azután is nagyban folytak a tanácskozások a Bercsényi vezetése alatt kiküldött tanácsosok és a császári biztosiok között, de mindinkább élesebbé váltak az ellentétek s folytak a fegyveres küzdelmek. Bercsényi nem késett tanácsolni irának, a vezérlő fejedelemnek, hogy törekedjék mielőbb rendszeres szövetségkötésre birni a francia királyt, mely szövetséggől erőt merítve, kényszeríthessék a császári kormányt az óhajtott béke megkötésére, vagy kivívják a haza teljes függetlenségét. A francia király kívánságokkal állott elő, hogy t. i. csak így léphet szövetségre a magyar felkelőkkel, ha elszakadnak Ausztriától s Rákóczy meg Erdély felkent fejedelme lesz. Erre aztán kihirdették az ónodi országgyűlést, 1707 május 16-ára.

Ezen a nevezetes ónodi gyűlésen ismét Bercsényi vitte a vezérszerepet. Ő volt az első, ki nagyhatásu, heves beszédet mondva kivonta kardját, levágta a szerencsétlen turóci követet: Rakovszkyt, kit aztán a felizgatott rendek nyomban agyonkaszaboltak.

E rettentő véres esemény után mondták ki, hogy elszakadnak Ausztriától, új királyt választanak, szabadon, függetlenül mint azt a régi törvények biztosítják a magyar nemzetnek, s addig, míg a jövő országgyűlés megválasztaná az új királyt megerősítik vezérlő fejedelmi tisztében Rákóczyt, helyettes, fejedelemnek pedig megválasztják Bercsényit.

E határozatok után többé szó sem lehetett a békéről, e volt dobva a kocka. És nem következett be az új királyválasztás, mert lassanként kitűnt, hogy a francia kormány cserben hagyta a magyar felkelőket, a külföldi többi hatalmak szintén nem tettek országunk érdekében semmit, magára hagyták a magyart. A hosszas háboruzás kimerítette az országot, mit a bécsi kormány igyekezett felhasználni, kegyelmet hirdetve a

megtérőknek. Ilyképp sokakat vontak el a felkelés zászlója alól. Hasztalan volt Bercsényi minden erőlködése, a végkatasztrófát el nem hárithatta. Megkísérlette nyílt levelet intézni az országhoz, melyben hazafiságra, nemzeti büszkeségre hivatkozva, kéri az elpárolt rendeket, hogy térjenek vissza. Mindennek vége volt a nyolc esztendei háborúzás kimerítette az embereket, béke után vágyott mindenki.

A béke létre is jött, Szatmárott, az ugynevezett szatmári békekötés, mely teljes bocsánatot biztosított az összes felkelőknek, ha kitüzött határidőig hűség-esküüt tesznek a kormánynak. A békekötést Rákóczy magára nézve nem fogadta el. Vele együtt Bercsényi sem és még néhányan, halálig hiven maradtak a felkelés eszméjéhez. A francia kormány Bercsényinek százezer forint értékű ékszereket adományozott, mikor tovább már nem kellett a kardja. Rákóczynak pedig egy uradalmat vásároltak.

Bercsényi követte urát a számkivetésben. Előbb Párisban, évek elteltével pedig török földön találtak menhelyet. Itt nem-sokára bevégezte küzdelmekben és izgalmakban eltöltött életét. A szabadságharc alatt sokszor szemére vetették, hogy kapzsi, haszonleső s uralomra vágyó, de mikor tapasztalták, hogy megveti a teljes bocsánatot, odahagyja vagyonát, birtokait s önkényt megy számkivetésbe, meggyőződtek, hogy nagyon szerette hazáját s végső leheletig annak szentelte életét.

Megtörve, elbetegesedve, de inkább a reménytelenség tudatában kétségbe esve, meghalt Rodostóban 61 éves korában, 1725 nov. 6-án. Rákóczy még tíz évvel élte tul.

KÁROLYI SÁNDOR

tábornok.

ÁR annakelőtte is híres nemzetségét, Károlyi Sándor szatmári főispán emelte a legelőkelőbb családok sorába. Addig egyszerű nemesek voltak, ő kapta a grófi méltóságot a szatmári békekötés létrehozásáért.

A mult század történelmi szereplő férfiak között, messze kimagaslik Károlyi Sándor. Kezdetől fogva az utolsó percig össze van kapcsolva nevével a Rákóczy-forradalom. A békét ő hozta létre, azután úgy III. Károly alatt, mint Mária-Terézia uralkodása elején nagy szerepet játszik. Tudjuk már, hogy a felkelés ügyének ő lett a legfőbb oszlopa. Mikor hűséget esküdött Rákóczynak s elfoglalta a felkelő sereg egyik vezéri tisztjét, ez jeladás volt az ország nemességének, hogy sorakozzék mindenki a kibontott zászló alá. Így jöttek aztán ő utána az előkelők ezrei s a nép tizezrei.

Károlyi Sándor kezdetben eliensége volt a forradalomnak, annyira, hogy a mozgalom első fellobbbanásával, fegyveres erővel támadta meg a Rákóczy által beküldött zászlók alatt sorakozó gyűlevész népet és Dolhánál jelentékeny győzelmet aratott rajtok. Ekkor Bécsbe utazott, hogy a császári kormánynak bejelentse a győzelmet és kedvezményeket eszközöljön ki Szatmár és Ugocsa javára, mint a mely megyék hű népével vivta ki a kurucok felett a győzelmet. Felvitt magával öt Rákóczy-féle zászlót, melyeket a felkelőktől vett el. És előterjesztést tett Lipót császárnak és főtanácsosainak; elmondta, hogy az ország nem bírja a súlyos adókat és nem tűrheti tovább a nagy terheket, ime lázadásban tör ki. Kérte a bajok orvoslását, főként két megyéje részére az engedményeket. Elmondta, hogy ha a

bécsi kormány jó eleve nem igyekszik az országos elkeseredést lecsillapítani, a keletkezőben levő forrongás nagy arányu lázadásban fog kitörni.

Ámde a bécsi miniszterek nem hitték szavának. Kicsinyelték a nemzeti felkelést és semmikép sem voltak hajlandók az adókat leszállítani, Szatmárnak, Ugocsának kedvezményeket adni. Még azt sem hitték el neki, hogy az öt zászló valódi Rákóczy-zászló volna. Azt mondták, úgy keresték elő a lomtárból. Ez elkeserítette a főispánt és bosszusan távozott. Még inkább növelte a bosszúságát, midőn Kassára érkezte, ott Nigrelli, császári tábornok részéről rideg fogadtatásra talált.

Ekkor nagy elhatározás érlelődött meg benne; átcsap Rákóczyhoz. Ha Bécsben nem hallgatnak a hű hazafiak tanácsára, csakugyan romlottak, a magyar haza érdekeivel mitsem törődnek, méltó oka van a nemzetnek a lázadásra. És úgy tett, a miként gondolá, felajánlotta szolgálatát a Tokaj alá érkező Rákóczynak, a ki természetesen szívesen fogadta s azonnal tábornoknak nevezte ki. Így lett az előbb királypárti loyális alattvalóból felkelő kuruc tábornok.

Károlyi Sándor ezen lépése nem maradt következmények nélkül. Tettét követték számosan az előkelő urak közül is. Rákóczy zászlója alá csoportosultak a jászok, kunok, az erdélyi székelyek és csakhamar a fél országot uralták a felkelő hadak. Bezzeg keserűen tapasztalták ekkor Bécsben, hogy Károlynak mennyire igaza volt és szánták-bánták az előbbi tapintatlanságot.

Károlyi Sándor vitézül forgatta a hadvezéri kardot, a császári sereget Pozsonyig visszanyomta s egymaga az egész felvidéket meghódította s aztán egy hatalmas kuruc sereg élén, egész Bécsig nyomult. Hadd lássák a büszke német miniszterek, mire képes a mellőzött, számba nem vett magyar főispán. Aztán így folytatta Rákóczy zászlója alatt a küzdelmet évek során keresztül. A császári kormány többször mutatott hajlandóságot a békekötésre és ilyenkor első sorban Károlyival és Bercsényivel kezdték meg az alkudozásokat. De a békéből semmi sem lett nyolc esztendeig. Ekkor végre csakugyan Károlyi volt a békekötés megteremtője.

A nemzet kifáradt a csaknem évtizedig huzódó küzdelemben. A császári kormány mindent elkövetett, hogy Rákóczy párt-

KÁROLYI SÁNDOR.

híveit kevesbitse. Csábos ígéreték és fenyegetések csakugyan mindinkább többeket eltántorítottak s a fejedelem ugyszólván napról-napra fogyni érzé táborát. Ehhez járultak még I. József békés hajlamai, jóakaratra mutató kormányintézkedései, hogy t. i. a gyűlölt államférfiakat elmozdította, helyettük népszerű embereket alkalmazott s a magyarországi hadak parancsnokává Pálffy

Jánost nevezte ki. Mindezen körülmények megérlelni látszanak a béke létrejövetelét. Rákóczy és pártfelei is óhajták azt, ha hazára, nemzetre jó eredménynyel létesíthetik.

Károlyi Sándor volt kiszemelve a békekötés létesítésére. Ő volt a legnépszerűbb Rákóczy párthivei között és a legvitézebb a leghatalmasabb Bercsényi után. Pálffy János mielőtt lépéseket tett volna, először is ő hozzá intézett barátságos levelet. Károlyi örült a kezdeményezésnek, megmutatta a levelet fejedelmének és annak megegyezésével válaszolt.

Ezzel aztán megkezdődött a békealku. Károlyi legjobban érezte, hogy a felkelő-seregek mennyire meg vannak fogyva; tudta, hogy már minden segélyforrásuk ki van merítve és ismerte a császári hadsereg tulnyomó erejét, melylyel Pálffy könnyen végkép megsemmisítheti az ő összes hadaikat. Pedig ez esetben, ha t. i. fegyverrel győzetik le a felkelés ügye, nagy kérdés, hogy remélhet-e az ország kedvezményeket a bécsi kormánytól? Sőt ellenkezőleg, nem buktatják-e el végkép az alkotmányt, a hon függetlenségét? Ily körülmények közt Károlyi a hazafiui szeretet teljes érzésével kívánta a békét mielőbb megkötni.

Folytak tehát azalk udozások kizárólag közte és Pálffy közt. Rákóczy nem is volt az országban, úgy kellett hozzá a lengyel határra követeket küldeni. Aztán télviz idején, Károlyi maga utazott ki Lengyelországba, hogy közölje Rákóczyval a megállapodásokat és behívja az országba, hogy vele személyesen érintkezhessen Pálffy. A találkozás megtörtént Vaján s ezzel a béke létrejöttnek tekintetett. Rákóczy teljhatalmu helytartójául nevezte ki Károlyit s elrendelte az országgyűlés egybehívását, hogy a béke ott végleg megköttesék. Aztán ismét kivonult Lengyelországba, hogy ott várja be a dolgok fejlődését, a szövetséges rendek végzését. Mikor ment kifelé a hazából, a határnál megállott, mintha érezte volna, hogy többé soha nem látja Magyarországot. És levelet irt a határszélről Károlyinak, ahhoz mellékelte a szövetséges rendekhez intézett nyílt levelét, melyben tudatja, hogy Károlyit nevezte ki helytartójául.

Károlyi most önállóan vezette a békekötés nehéz munkáját. Minden tettéről beszámolt a fejedelemnek s másodszor is kiment hozzá Lengyelországba. De akkor Rákóczy környezete,

főként Bercsényi, hevesen megtámadta; azt mondták, hogy Pálffyval összejátszik, hogy elárulja a felkelés ügyét. Bercsényi ajánlotta Rákóczynak, hogy fogassa el. De a fejedelem ezt nem tette, hanem visszaküldte Károlyit, ellátván utasításokkal a továbbiakra nézve.

Az események azonban oly fordulatot vettek, hogy nem látszék tanácsosnak a békekötés tovább halasztása. Károlyi eltökélte magát, hogy a békét fejedelme ellenére is megkötí. Csakugyan úgy is lett.

1711 ápril 27-én Nagy-Károlyban, Károlyi Sándor kastélyában értekeztek még egyszer és behatóan Pálffy és Károlyi. Ekkor állapították meg véglegesen a béke föltételeit, a szerződés pontozatait, melyeket a felkelés főbb emberei közül 151-en aláírták és elfogadtak. Most természetesen az volt hátra, hogy a békekötés érvényre emelkedjék. Az épp most elhalt I. József helyett, az uralkodóház részéről, az aláírásra illetékes, csakis az elhunyt király édesanya, Eleonora császárné lehetett. Voltak az udvar tanácsosi közül sokan, kik nem akarták a békekötést törvényre emelni s igyekeztek meggátolni annak kihirdetését. De Károlyi Sándor nem nyugodott. Az új király III. Károly, csak egy fél év múlva hagyta oda Spanyolországot, hogy átvegye Ausztriát s Magyarországot. Károlyi Sándor azonnal Bécsbe sietett s erélyesen sürgette a békekötés végleges szentesítését s nem kis utánjárásba került, míg végre a törvényes királyi megerősítéssel ellátva, az országgyűlésen kihirdették.

A békekötés egy példányát, még az aláírás napján, azonnal elküldték a lengyel határon tartózkodó Rákóczyhoz, hogy írja alá ő is. De a fejedelem nem írta alá, akkorára némi biztosítást nyert a külföldi udvaroktól, hitt, remélt, hogy a nemzet teljes függetlenségét külhatalmak támogatásával fegyverrel fogja kivívni. Erre kedvezőnek látszék az I. József hirteleni halála folytán támadt válság. Körülte levő barátai, Bercsényivel élükön, szintén arra buzdították, hogy ne fogadja el a békekötést, mely tőle bűnbánást s hűségeskűt kívánt. Pedig a tiz pontból álló békekötés első pontjába betette Károlyi Sándor, hogy *«II. Rákóczy Ferenc fejedelem életére s minden ingatlan s ingó javaira mind Magyarországon, mind Erdélyben kegyelem biztosittatik.»* — A kegyelem nem kellett, Károlyi Sándor az ő gondoskodásával nem ért célt.

Rákóczy nem látta többé hazáját.

Károlyi Sándornak I. József 50,000 forintot ajánlott fel a békekötés létrehozataláért. Mikor végre volt hajtvá a nagy mű, a császári kincstár nem akarta kifizetni az összeget. De végre a hatalmas Savoyai Jenő herceg tanácsára kiegyeztek Károlyival olyformán, hogy a pénz fejében nevére írák az *erdődi, huszti, hódmezővásárhelyi és tarcali uradalmakat*. Akkoriban ily csekély értékűk volt az uradalmaknak, hogy négyet adtak belőle ötven-ezer forintért kárpótlásul. Aztán grófi rangra emelték Károlyi Sándort, s megerősítették altábornagyi méltóságában, s meghagyták a szatmári főispánságban.

A nagy vagyon és nagy méltóságok fényt kölcsönzének Károlyinak; az ország első embere lesz, a trónját elfoglaló új király, III. Károly felkéri, hogy írjon neki valami praktikus utasítást, mely szerint kormányozni lehetne ezt a csodálatos országot. Károlyi terjedelmes emlékiratot készített.

Később még nagyobb kegyben részesült, az altábornagyi legmagasabb katonai méltóságnak fizetését is megadták neki. Addig csak a címét viselte.

Mária Terézia uralkodása alatt is látjuk még szerepelni gróf Károlyi Sándort. Ausztriát s az uralkodó-házat kellett megmenteni. A gyenge nőt egész Európa megrohanta, nagy birodalmát széjjel akarták darabolni s földönfutóvá tenni az egész uralkodó családot. A magyarok háritották el e kettős veszedelmet. Az egész ország lázasán készült az uralkodónő megvédelmezésére. Károlyi Sándorra az volt bízva, hogy a tiszavidéki nemesi felkelő csapatokat szervezze és vezesse hadba. Az öreg gróf teljesítette az utasítást, pedig már akkor hetvenhárom év terhe nyomta vállait. A trónvédő nagy küzdelmekben azonban már nem vehetett részt. Meghalt 1743-ban.

Érdekesek emlékjegyzetei, s számos politikai iratai, melyekből az tűnik ki, hogy kitűnően értett a toll kezeléséhez, s a harci élet zajában is rá ért a szellemiakkal foglalkozni. Vallásos, hitbuzgó volt; templomokra, kolostorokra sokat költött. Emlékzete még maig fennmaradt a tiszai nép körében.

PÁLFY JÁNOS

hadparancsnok.

HOS Pálffy Miklósnak méltó unokája. Nagy alakja történelmünknek. Az ő nevéhez van kapcsolva a szatmári békekötés. Pálffy János az ország egyik legnagyobb ura, főméltóságokat visel, ország tanácsában nagy szerepe van. Ahoz a párt-hoz tartozik, a mely nem tart Rákóczyval. Azt hiszi, hogy a haza csak úgy virulhat fel, ha békés megegyezésben él Ausztriával és az uralkodó családdal. Ennélfogva hive volt I. Józsefnek, ki atyjától, I. Lipóttól, ugyancsak feldult állapotban vette át a trónt. Az egész birodalom forrongásban. Magyarországon Rákóczy diadalmasan vezeti a felkelést, szerencsével folyik a küzdelem.

Az új uralkodó rövid trónolása alatt, a legeszélyesebb tettel akkor követte el, midőn egyik-másik főméltóságra új embereket állított. És szerencsés volt az emberek megválasztásában. Így a gyűlölt Heister tábornok helyett, Pálffy Jánost nevezte ki az összes magyar hadak parancsnokává.

Pálffy János már azelőtt is tábornagy volt, számtalanszor vezetett seregeket ütközetre. De I. József kinevezése által, az összes császári seregek legfőbb intézőjévé lett. Ezenkívül még többet is bízott rá a király. Azt, hogy kössön békét Rákóczyval.

Nem volt már új keletű a békekötés iránti óhaj. Kivánta azt a nyolc évi háború által feldult ország érdeke, kivánta az uralkodó család és maga a forradalom vezére, II. Rákóczy Ferenc. De hogyan, mi módon köttessék országra, uralkodóra és felkelőkre nézve egyaránt kielégítő béke? E nagy kérdés megoldását bízták Pálffy Jánosra. És ő megoldotta azt. Megoldotta jobban

PÁLFY JÁNOS

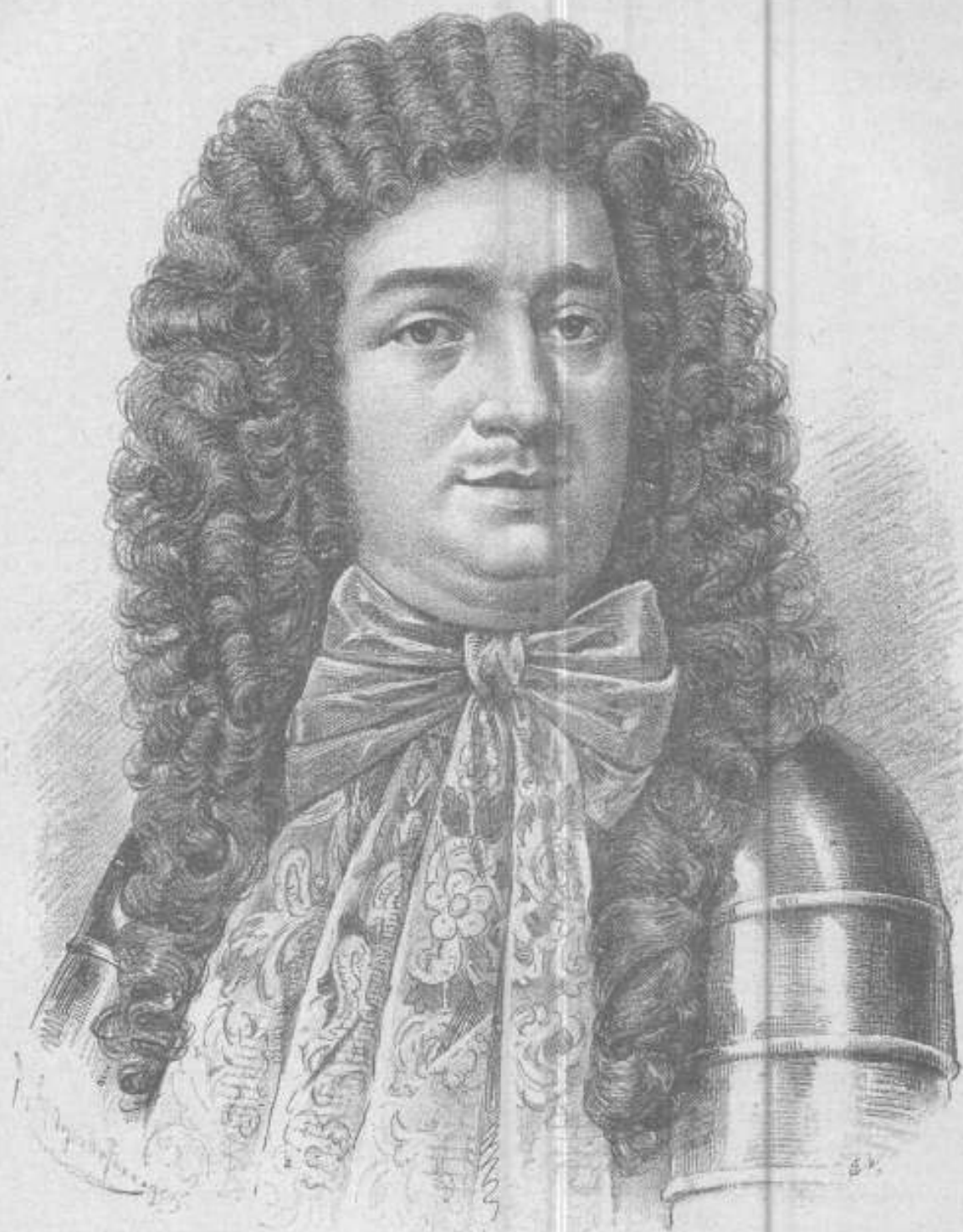
hadparancsnok.

HOS Pálffy Miklósnak méltó unokája. Nagy alakja történelmünknek. Az ő nevéhez van kapcsolva a szatmári békekötés. Pálffy János az ország egyik legnagyobb ura, főméltóságokat visel, ország tanácsában nagy szerepe van. Ahoz a párthoz tartozik, a mely nem tart Rákóczyval. Azt hiszi, hogy a haza csak úgy virulhat fel, ha békés megegyezésben él Ausztriával és az uralkodó családdal. Ennélfogva hűve volt I. Józsefnek, ki atyjától, I. Lipóttól, ugyancsak feldúlt állapotban vette át a trónt. Az egész birodalom forrongásban. Magyarországon Rákóczy diadalmasan vezeti a felkelést, szerencsével folyik a küzdelem.

Az új uralkodó rövid trónolása alatt, a legszélyesebb tettei akkor követte el, midőn egyik-másik főméltóságra új embereket állított. És szerencsés volt az emberek megválasztásában. Így a gyűlölt Heister tábornok helyett, Pálffy Jánost nevezte ki az összes magyar hadak parancsnokává.

Pálffy János már azelőtt is tábornagy volt, számtalanszor vezetett seregeket ütközetre. De I. József kinevezése által, az összes császári seregek legfőbb intézőjévé lett. Ezenkívül még többet is bízott rá a király. Azt, hogy kössön békét Rákóczyval.

Nem volt már új keletű a békekötés iránti óhaj. Kivánta azt a nyolc évi háború által feldúlt ország érdeke, kivánta az uralkodó család és maga a forradalom vezére, II. Rákóczy Ferenc De hogyan, mi módon köttessék országra, uralkodóra és felkelőkre nézve egyaránt kielégítő béke? E nagy kérdés megoldását bízták Pálffy Jánosra. És ő megoldotta azt. Megoldotta jobban,

PÁLFY JÁNOS.

mint ha helyette valami német generális, vagy bécsi miniszter vezette volna a békealkut.

Pálffy János első sorban hazafi volt, szívvel-lélekkel óhajtott hazája üdvét. Meggyőződése azonban az volt, hogy a haza boldogsága, felvirágozása csak szerencsés békekötés által érhető el. Annálfogva a béke létrejövetelére fordította minden erejét.

1710-et irtak, mikor Pálffy János megkezdte a forrongó nemzet és királya között a béke helyreállítását. Rákóczy fejedelem egyik legfőbb emberével, Károlyi Sándorral lépett legelőször is összeköttetésbe. Károlyi Sándor tekintélyes főúr, Szatmármegyének főispánja és Rákóczy legvitézebb tábornoka. Ha őt megnyerheti, akkor Rákóczy is, a többi főintézők is, hajolni fognak.

Pálffy-nak sikerült a béke érdekében maga részére nyerni Károlyit, ki higgadt, megfontoló, a hazának üdvét, javát szívvel-lélekkel akaró, derék hazafi.

Ettől kezdve e két férfiú vezeti a békekötés munkáját.

1711. január hó utolsó napján, csikorgó hidegben, nagy hóban, a szabolcsmegyei Vajára, a Vay család ősi kastélya felé, ellenkező irányból egy-egy kis csapat érkezik. Egyik oldalról néhány főembere által kísértetve II. Rákóczy Ferenc fejedelem, a másik oldalról kevés kísérettel Pálffy János.

A kastélyban találkoznak, együtt vacsorálnak s annak utána eltávolítva mindenkit, egész éjjel át maguk tanácskoznak. Akkor dönt el a nemzet sorsa. Pálffy beszélt. Előadta, hogy az ország érdeke mennyire óhajtja a békét és hogy neki megbízása van, ha a békekötés nem sikerülne, haladéktalanul megkezdeni a harcot s bizonyára rövid időn diadalmaskodnék a felkelő seregeken, és akkor aztán, úgy lehet, a bécsi miniszterek az ország végmegtörését, teljes leigázását fogják kívánni.

Rákóczy fájó szívvel érezé, hogy Pálffy-nak igaza lehet. Tudta, hogy seregei szétoszló félben, hivei apadóban, kincstára kiürülve. Kijelentette hajlandóságát a tisztességes békére. Pálffy János ekkor tovább ment. Azt kívánta, hogy Rákóczy levelet intézzon I. József királyhoz és maga kérje abban a békét, fogadjon hűséget. A fejedelem erre a megaláztatásra is ráállott, csak hogy senki ne mondhassa, hogy a haza érdekében bármit is elmulasztott.

Igy jött létre ama nevezetes éjjelen Pálffy és Rákóczy között a megegyezés.

Pálffy János felküldte Rákóczy folyamodását a királyhoz, a ki természetesen megörült az ügyek ily szerencsés fordulatának és ujabban is megbízta Pálffy-t, hogy vezesse a végleges békekötés munkáját. Pálffy megkezdte tehát a nagy mű befejezését. Hasonlót tett Rákóczy is, midőn Husztra országgyűlést hirde-

tett, hogy a hozzá hiv rendek maguk állapítsák meg a béke föltételeit. Ekkor aztán Rákóczy Lengyelországba ment ki és többé soha nem lépte át a hon határát ... Attól kezdve bujdosó lett ő és hontalan.

A végleges békekötés létrehozása nagy nehézségekkel járt, főként azért, mert Rákóczyt kint Lengyelországban arra bírták barátai, hogy várjon még, ne siessen az alku megkötésével. De nagyobb baj volt az, hogy I. József hirtelen elhunyt. A kormányváltás mindig új fordulatokkal szokott járni s megtörténhetik, hogy az egész békekötés ügyét veszély fenyegeti, ha lehető gyorsan létre nem hozzák azt. Pálffy tehát úgy egyezett meg Károlyi Sándorral, hogy a császár halálát egyelőre titokban tartják s eddigi meghatalmazásuk alapján folytatják tovább és siettetik a békekötést.

Ez az aggodalom és elővigyázat nagyon indokolt volt, mert a császár halálakor Eleonóra anyacsászárné sürgős rendeletet küldött Pálffyhoz, hogy hagyjon abba minden alkudozást, adja át az egész ügyet gróf Cusani tábornoknak, hadd folytassa az a békekötés művét, ő maga pedig siessen Bécsbe, hogy a császári ház melletti miniszterek s főurak tanácsában részt vegyen. E rögtönös visszahívási rendeletet néhány magyar ur eszközölte ki, a kiknek az állott érdekükben, hogy ne jöjjön létre a békekötés, s így nekik adják a felkelők lefoglalt birtokait.

Ilyen haszonleső politika jutott felszínre Bécsben és folytatott alattomos munkát hazánk ellen.

Hire terjedt ugyanis, hogy az ifjú József halálos ágyán meghagyta, hogy a felkelő magyarokkal mielőbb megkössék a békét s mindenkinek adják vissza birtokait, az özvegyekről és árvákról gondoskodjanak, a protestáns vallás jogait biztosítsák. Hogy a haldokló császár e nemes elhatározása ne teljesülhessen, azért tanácsolták Eleonóra anyacsászárnénak a felkelők birtokaira éhes urak Pálffy visszahívását azon ürügy alatt, hogy Bécsben sokkal nagyobb szükség van rá, mint lent Nagy-Károlyban.

Jól tudták, ha megakad, ha halasztást szenved a békekötés ügye, a trónváltás Rákóczyt újabb fegyverkezésre buzdítja, a mint hogy valóban úgy is történt. Így aztán új háború új helyzetet teremt, engedékeny békéről többé szó sem lehet.

Pálffy azonnal tisztába jött az ármánnyal, sietve válaszolt

Eleonóra császárnénak, hogy engedje őt helyén maradni, mert a megkezdett ügyet más nem vezetheti, a magyarok csak vele alkudnak, a hirteleni személyváltoztatás bizalmatlanságot okozna s beláthatlan bonyodalmaknak hintené el magvát.

Pálffy csakugyan helyén marad, lehető gyorsan keresztül viszi a béke megkötését s 1711. május 1-én már ünnepélyesen ki is hirdették azt. Félni lehetett azonban, hogy Eleonóra, hallgatva a titkon bujtogatók tanácsára, nem fogadja el a békekötést. De oldala mellett állt a nagy eszű, tiszta jellemű Savoyai Jenő herceg s azt tanácsolta neki, írja alá a békekötést. És a császárné hallgatott a jó tanácsra, három hét múlva aláírta, megerősítette e békeokmányt.

A történelem ítélete által már be van bizonyítva a szatmári békekötés nagy fontossága. Új korszaknak nyitotta az megkezdését s mindenképpen igen fontos államjogi mű. Létesülése egészen Pálfynak köszönhető. Az ő tapintatos modora, előkelő nemes jelleme tette lehetővé, hogy annyi magyar főnemes és vitéz harcos hajoljon a békére s hűségesküt fogadjon a császári kormánynak.

Még így is nagyon nehezen, sok vigyázattal lehetett a magyar jellemmel elfogadtatni a meghunnyászkodás politikáját. Mert végre is az volt az, mivelhogy a hűségeskü letételét el nem engedhették, ez képezett biztosítékot a kormány kezében.

Nagy kérdés volt már most, hogy vajjon az új király majd elfogadja-e a békét?

József halálos ágyán trónja utódjául testvéröccsét, Károlyt nevezte meg, ki Spanyolország királya, de természetesen oda fogja hagyni a spanyol trónt, s elfoglalja helyét az ősi birtonkon, Ausztriában és Magyarországon.

Károly sietett is haza, ugyde az ügyek elintézése s az utazás, fél esztendőnél is több időt vett igénybe. Csak a következő év (1712) elején érkezett meg Bécsbe. Anyja, Eleonóra császárné átadta neki a kormányt s mint legfontosabb tettevel, beszámolt a szatmári békekötéssel is, sürgetve, hogy írja alá.

III. Károly anyjának és Jenő hercegnek tanácsára szintén szentesítette a békekötést, azonban még azután is sokáig húzódott annak kihirdetése, a haszonleső urak még mindig remélték, hogy megakadályozhatják törvényerőre jutását. De Károlyi Sándor

addig járt-kelt Bécsben, míg végre is kiugratta, hogy hol rekedt meg az okmány. Akkor aztán sietve kihirdették, a megyéknek megküldték; csak hogy ez három hó múlva történt meg a végleges szentesítés után.

Pálffy ekkor élete javában levő ifju férfi volt, telve lelkesedéssel, nemes tüzzel. Benne az új uralkodó nemcsak jellemes, derék tanácsadót, hanem rettenhetlen hős katonát is nyert. És csakhamar nyílt alkalma harci babérait újabb és újabb koszorúkkal növelni. A török újra megmozdult, kétszáz ezernyi rémitő hadsereget vezetett Magyarország ellen. Utolsó erőfeszítése volt ez. Az ifju uralkodó nyugodtan vette fel a harcot, trónja támaszaként tudta Savoyai Jenő herceget és Pálffy Jánost. F két hadvezér csodadolgokat vitt véghez.

Pálffy, Savoyai Jenő herceggel egyetértve, vezeti hadtestét s nagy küzdelmet, dicső ellenállást fejt ki a tulnyomó törökök ellen. És része van abban, hogy a török emez utolsó erőfeszítése meg hiúsul s végkép megtörik minden ereje. Európa azután többé nem tarthatott már tőle.

A törökök első benyomulásakor, Pálffy János van vitéz hadtestével kirendelve, hogy feltartóztassa a beözönlő áradatot. És a hős vezér, diadalmasan csatározva, vonul errébb-errébb Péterváradig, hol aztán egyesül Jenő herceg pihent hadával s együttesen fényes diadalt szereznek. Zsákmányul ejtik a török tábor 160 ágyuval.

A csata hevében hatezer török hullott el, bár a mieink vesztesége is jelentékeny volt.

A péterváradi diadal után következett Temesvár, a törökök eme hatalmas erőssége. Itt is Pálffyra volt bízva az előzetes csatározás s főként az, hogy feltartóztassa a vár felé vonuló újabb török segítséget, Pálffy vitézül végrehajtotta a feladatot s aztán egyesülve a megérkező Jenő herceg főhadával, megtörtént a nagyszerű operáció, mely Temesvár felszabadításával végződött s ezzel egyszersmind felszabadult az egész Bánság a 164 évig tartott török uralom alól.

Részt vett Pálffy az 1717-iki nándorfehérvári fényes diadalban is. Most már arról volt szó, hogy ha az országot végképp és tökéletesen megtisztották a töröktől, ne tűrjék a közvetlen szomszédságban, Nándorfehérvárban sem, mely erősség azelőtt

ugyis magyar uralom alatt állott, most azonban 30 ezer török őrség tartja megszállva, 150 ezer főnyi segélyhad pedig utban van, hogy legalább még ezt a pontot megtarthassák a félhold uralma alatt.

Ámde nem tarthatták meg azt sem.

A hős Jenő herceg, Pálffy és más vitéz tábornokokkal beveszi a várat, zsákmányul ejt több mint hatszáz ágyut s az óriási tábor minden készletét és felszerelését. Ráadásul elfoglalja egész Szerbiát.

Igy ragyogtatja kardját, hadvezéri tehetségét Pálffy János IV. Károly uralkodása alatt. Szerették is Bécsben s az a szeretet, fájdalom, olykor háttérbe szorította benne a magyar hazafit, elnézésével sokszor kezükre játszott a bécsi uraknak, kik nem késtek a Lipót-féle régi politikát előszedni. Tüzzel-vassal németesítettek s az osztrák örökös tartományokba bekeblezni törekedtek hazánkat.

Pálffy horvát bán lesz, majd Koháry István országbíró elhunytával ő jut eme magas méltóságra, mely fölött már csak a nádorság áll.

Lett az is: ország nádora.

De már nem Károly uralkodása alatt, hanem Mária Terézia trónraléptekor.

III. Károly majdnem 30 évre terjedő uralkodása után, 1740-ben elhunyt. Halála előtt magához kérette Pálfyt, a ki akkor már ősz, öreg ember volt s a lelkére kötötte, hogy legyen hű tanácsadója leányának, Mária Teréziának. Az agg országbíró könyezve ígérte meg, hogy védeni, oltalmazni fogja a gyöngénőt, támogatja, ha arra szükség lenne.

Volt szükség, még pedig hamar s bizony jó részben neki köszönhette Mária Terézia azt a nemzeti felbuzdulást, mely hét oldalról fenyegetett trónja megvédésére lelkesülten kiáltotta: *«Vitam et sanguinem — Életünket és vérünket»*?

Mária Terézia trónraléptekor, első, a mit tőle kívánnak a koronázás végett egybehívott rendek, hogy töltsen be az üresedésben levő nádori széket, ezzel adja jelét alkotmányos érzületének. A királynő kijelölésére aztán egyhangulag nádorrá választották Pálffy Jánost. Ettől kezdve jószágos atyja lett az ifjú királynőnek, ki nem is nevezte másként, mint *«Pálffy apám»*

És sokszor lecsillapította a heves ifju királynőt, midőn indulatba jött, ha egy-egy kívánságát nem teljesítette az országgyűlés. Mert biz erre is volt példa, nem is egyszer, de igen sokszor megtörtént.

Az idő nem ártott Pálfinak. Nyolevan éven tul is helyén marad és pedig Mária Terézia uralkodása első időszakának legválságosabb éveiben. Egész ifjui erélylyel végezi nehéz tisztét, megállja helyét.

Tiz évig viselte a nádori méltóságot. Meghalt mindenkinek mély fájdalmára 88 éves agg korában, 1751-ben.

Életét igazán és egészen a trónnak és honnak szentelte. Serdülő ifju katona korától kezdve, közel hetven esztendeig felszinen van, szerepel, ország sorsát, trónoknak biztonságát intézi nagy eszével, hazaszeretetével, becsületességével és hagyományos szerencséjével.

Bámulatosan hosszura terjedt élete, igazán mély nyomokat hagyott hátra a történelemben.

RÁKÓCZY JÓZSEF

(Az utolsó Rákóczy.)

SZENTELJÜNK egy-két pillanatot az utolsó Rákóczy emlékezetének is. E névvel úgy sincs több dolga a magyar történelemnek. Rákóczy Józsefben kihalt, megsemmisült a híres és hatalmas Rákóczy-nemzetség, mely századokon át első volt az országban s melynek ősi jogon örökségét képezte az erdélyi fejedelemség.

A nagy Rákóczyak után szöljünk néhány szót az utolsó-ról is. Nem volt ő nagy elme, de még nagy jellem sem, történelmi szereplése azonban neki is volt, a török kormány felhasználta, vele akart új harcot, új küzdelmet kezdeni a bécsi kormány ellen.

Tudjuk, hogy II. Rákóczy Ferencről elszakították nejét, a német fejedelmi hölgyet, ki egy cseppet sem lelkesedett országunk szabadságáért. Két fiuk volt, József és György. Ezeket is Bécsben tartották s elgondolhatjuk, mennyire ügyeltek, hogy az oroszán sarjából jól kineveljenek minden magyar érzelmet. Ez derekasán sikerült is. A kisebbiket, Györgyöt teljesen németté tették, annyira, hogy a magyar nyelvet is elfelejtette. Aztán egyébként is elbántak vele, úgy hogy formálisan eladta magát a bécsi kormánynak. Birtokot ígértek neki Szicília szigetén, tehát jó távol Magyarországtól, ha lemond a fejedelmi titulusról, mely úgy az apja, mint anyja révén megillette volna. A jó fiu megtette, gondolván, jobba gazdagság a rangnál. Aztán kívánták tőle azt is, hogy mondjon le a nevééről. Ugyis komikus a nagy magyar Rákóczy nevét viselni oly embernek, ki nem tud magyarul s alig látta szülőföldjét. Az ifju erre is ráállott.

Igy megfosztva címétől, nevétől, aztán elbocsátották. Most már mehet, nem veszedelmes többé. Az ifju ment, még pedig

az apjához, az öreg fejedelemhez, Rodostóba. Képzélhetni, milyen volt ez a találkozás. Az agg száműzöttek elfacsarodott a szive, midőn fiát így meglátta s még nagyobb volt fájdalma, midőn tapasztalta, hogy az ifju nevelése tökéletesen el van hanyagolva. Hogyne, arra is volt gondjuk a jó bécsieknek, hogy növendékük elmebeli állapota csak hadd maradjon mentül nagyobb sötétségben. Az öreg Rákóczy aztán elküldte Györgyöt Párisba, hogy pótolják a nevelését, tanítsák valamire, csináljanak belőle embert. Az ifju elment és odamaradt, nem jött hír többé felőle, senki sem tudja, mi lett belőle.

Az idősebb fiuról, Rákóczy Józsefről, már van elég mondani valónk. Ezen nem fogott annyit a bécsi nevelés. Részint azért, mert nagyocská gyermek volt, mikor elszakították atyjától s így még élénk emlékezetében voltak szerető atyjának tanításai, oktatásai. De meg volt is lelkében némi becsvágy, hogy szerepeljen, hogy a nagy Rákóczy nevet, ha lehet, forgalomban tartsa.

A nemzeti felkelés ügye atyjáról ő reá szállott, neki lett volna öröksége folytatni a küzdelmet Ausztia ellen. Ő folytatta is. De végkép letűnt már nemzetségének szerencsecsillaga. Semmit sem tudott elérni. Ő ugyan nem adta el magát a császárnak, hanem azon mesterkedett, hogy elszökhessen Bécsből. És ez sikerült is neki. Azonnal a pápához ment Rómába, hogy erdélyi fejedelemmé való elismertetésén dolgozzék.

A pápa szívesen fogadta s az ott székelő francia és spanyol király követei is biztatták. Aztán Nápolyba ment, hogy ott is részére nyerje a királyt. Itt időzése alatt kapta a felszólítást a török szultántól, hogy tüstént menjen Rodostóba, a magyar száműzöttek telepére, mert az öreg Rákóczy meghalt.

Rákóczy József persze szívesen teljesítette a szultán kívánságát és 1735. december 5-én megérkezett Rodostóba, atyja halála után nyolc hónappal. Azt szabták ki feladatául, hogy atyja helyett feje, vezére legyen a bujdosóknak. A bujdosók vágyva-vágyták látni az «ifju fejedelmet».

De nagyon csalatkoztak benne.

Nem volt méltó utóda atyjának. Sok rossz tulajdonságai mellett még azt is észrevették rajta, hogy cseppet sem törődik a magyar haza ügyeivel; hazafiságnak, honszeretetnek szikrája sincs benne s aztán kapzsi, haszonleső, gyanakvó. Mikor a hü

RÁKÓCZY JÓZSEF.

Mikes Kelemen-től átvette atyja vagyonát, gyanusította a becsületes titkárt és pénztárnokot.

Rodostóban várakozott Rákóczy József egy kevés ideig, hogy miként fordul jobbra vagy balra a háboru, mely kitört a török szultán és III. Károly közt.

1736. szeptember havában Konstantinápolyba hívták Rákóczy Józsefet, ki is hűveivel együtt ott megjelenvén, fejedelmi fénynyel fogadtatott, diszes palotát s kellő mennyiségű pénzt bocsátottak rendelkezésére, tudatni kívánván a porta eme tények által Ausztriával, hogy a magyar menekülteket nyíltan pártfogolja s hi nem enged a császár, lázadást intéztet általuk Magyarországbán.

A következő évben (1737) még tovább ment a szultán, formaszerinti szerződést kötött Rákóczy Józseffel, elismeri Erdély fejedelméül és Magyarország tronörököséül, kötelezvén magát, hogy 80.000 főnyi sereget ad rendelkezésére, melylyel a trónt a maga számára elfoglalhassa.

Mindeneket elintéztek tehát a papiroson, de Magyarországon se nem hittek, se nem bíztak a fellépőben, s aztán még élénk volt a török uralom iránti gyűlölet. Így történt, hogy Rákóczy fellépésének éppen semmi sikere nem lett, alig szökött ki hozzá pár száz kalandor. Pedig ő bezzeg, nem vonakodott, mint atyja, polgárháborúra izgatni a magyar nemzetet. Nyílt leveleket, felkelésre szólító proklamációkat küldözött be az országba. De ez nagyon keveset használt. Elmaradt a török szultán 80,000 főnyi segítsége is. A trónkövetelő jóformán magára hagyatva kinlódott, betegeskedett az Al-Duna mocsáros vidékén dühöngő lázban.

A bécsi kormány tizezer forintnyi összeget tűzött ki Rákóczy József fejére. Ez és a pápa átka, ki azért haragudott meg reá, mert a hitetlen törökkel szövetekezett, rendkívül hatottak reá. Szerfelett félénk lett, mindenkitől rettegett, azt hitte, elárulják, a kitűzött díjért kiszolgáltatják.

Kétség és aggodalom között teltek a napok, midőn lázbetegsége rosszabbra fordult és Csernaveda nevű bolgár faluban elhunyt. Azt kívánta, hogy atyja mellé temessék el, de a porta nem engedte meg, hogy Konstantinápolyba vigyék, így aztán Csernavedán egy görög templomba temették el s maig ott porladnak az utolsó Rákóczy hamvai.

Mikes Kelemen, a nagy Rákóczy legmeghittebb barátja, titkárja, hátramaradt becses naplójegyzeteiben úgy nyilatkozik Rákóczy Józsefről, mint tehetetlen, megfontolatlan, jó tanácsra nem hajló emberről, s nyíltan kimondja, hogy méltatlan volt a felkelés ügyének élére, melyre különben csakis a török kormány alattomos számításából jutott.

A fegyveres felkelés eszméje Rákóczy Józseffel hosszú időre elszunnyadt. Ő nemcsak az utolsó Rákóczy, de egyszersmind az utolsó felkelővezér is volt.

A nemzeten sajátságos kábultság vett erőt III. Károly és főként Mária Terézia uralkodása alatt. Kedvvel látszék tűrni és szenvedni. Lázadásra nem gondolt senki sem.

MIKES KELEMEN.

(Rákóczy titkára.)

EMLÉKEZZÜNK meg Rákóczy fejedelem leghivebb emberéről, jó és balsorsban osztályos társáról és a magyar irodalom számottevő harcosáról, a derék Mikes Kelemenről. Ugyis, mint urához ragaszkodó nemes jellem, ugyis, mint Rákóczy bujdosásának leghivebb ismertetője, megérdemli, hogy ne feledkezzünk meg róla. Hátrahagyott munkái a mult század legjelesebb magyar írói közé avatják, noha ötven esztendőn keresztül soha nem látta hazáját.

Tizenhat éves korában, Marosvásárhelyen, II. Rákóczy Ferencnek az erdélyi fejedelemségbe való beigtatásakor, bejut a fejedelmi udvarhoz mint nemes ifju. A fejedelem csakhamar megkedveli a jellemes, becsületes fiatal embert, ki már akkor a legnagyobb tisztelettel és ragaszkodással viselkedék iránta és ezt a tiszteletet és odaadó ragaszkodást mindvégig megőrizte.

Rákóczy ez időben állott dicsősége tetőfokán. Európa szeme rajta függött s a bécsi kormány remegett minden mozdulatától. Csakhamar következett az ónodi országgyűlés, mely magasra emelte őt, mert kimondták az ország függetlenségét és I. Józsefet trónvesztesnek nyilvánították. De azután hanyatlás következett be. A nemzet kifáradt a sok háboruban, a francia kormány nem váltotta be ígéreteit. A felkelés ügye mind rosszabbra fordul s végre egészen megtörik. A szatmári békekötés 1711-ben teljesen befejezést ad annak. A felkelők leteszik a fegyvert, hűség- esküt fogadnak a hatalomnak. Kik ettől vonakodnak, menekülnek Rákóczyval ki az országból, bujdosókká lesznek.

Mikes Kelemen is követi urát, előbb Lengyelországba, majd Franciaországba. Élete legszebb szakában van, 23 éves ifju.

Csak jelentkeznie kellene s nyugton maradhatna szülőföldén De nem teszi, hanem megosztja jóltevőjével a száműzetés kenyerét. Évekig tartózkodott Rákóczyval Franciaországban, remélve hogy felderül szerencsecsillaguk. Nem derült fel egyszer sem.

Hat év mulva azonban a török szultánnak jutott eszébe Rákóczyt ismét működtetni. A bujdosók Törökországba mennek. Rákóczyt uralkodóhoz méltó nagy fénynyel fogadják s biztatják, hogy segélyhaddal Erdélybe fog menni s ősi fejedelmi székét elfoglalhatja.

De ebből semmi sem lett, a török kormány is csak felhasználta Rákóczyt, mint a francia király.

Tört reményekkel ott élnek a bujdosók a Márványtenger partján Rodostóban. Mikes Kelemen az öregedő Rákóczynak titkárja, meghitt barátja kezeli pénzét, rendet tart a cselédek közt. És e közben ír, dolgozik. Iskolai képzettsége nagyon kevés volt, hanem önképzéssel s kitartó szorgalommal pótolta a hiányokat. És mivel folyton a fejedelem oldala mellett volt, az öt évi párisi tartózkodás alatt a francia király udvarában gyakran megfordult s az előkelő franciákkal állandó érintkezésben állott, tehát izlése, műveltsége szépen kifejlődött.

A francia nyelvet tökéletesen birta s több jelesebb francia könyvet magyarra le is fordított. De Mikes Kelemen érdekesége abban állt, hogy a bujdosás alatt *naplót* vezetelett.

Ez a napló igen sajtáságos. Levélalakban van készítve. Írt, folyton írt levelet egy képzeleti nénjének Magyarországra. De mivel az a néni nem létezett, tehát a megírt leveleket sem küldte el senkinek, hanem gondosan félre rakta.

Igy gyűltek, halmozódtak a levelek negyven esztendőn keresztül, midőn bekövetkezett halála után (1762) megtalálták és «Törökországi levelek» cím alatt hatalmas kötelekben nyomtatásban közrebocsátották.

Azon időben nagy divat volt a francia írónál levél alakban írni. Mikes Kelemen Párisban tartózkodása alatt tanulta meg az írásnak ezen módját s úgy találta, hogy e formában sokkal jobban leírhatja bujdosásának történetét, mintha egyszerűen száraz naplójegyzetek alakjában sorolja el az eseményeket. Ekkép tehát a képzeleti nénjéhez beszélve, mond el hiven mindent, úgy magáról, mint uráról a fejedelemről és a

MIKES KELEMEN.

többi bujdosókról. Azonkívül megismertet a török szokásokkal s politikai viszonyokkal is, úgy, hogy munkája e tekintetben becses forrásul szolgálhat.

Mikes Kelemen 207 levelet hagyott hátra. Mindannyi terjedelmes s mindegyik nemcsak érdekes, hanem szép magyaros, úgy, hogy még napjainkban is élvezhető olvasmány lehet. Ezekből a «Törökországi levelekből» tudjuk meg, hogy milyen egyszerű zárdai életet élt Rákóczy Ferenc, megtudjuk, hogyan halt meg, mint vitte el holt tetemét Mikes Konstantinápolyba s eltemette anyjának, Zrinyi Ilonának harminc év óta porladó földi maradványaihoz és megismerjük Rákóczynak 1735-ben bekövetkezett halála után történeteket, hogy t. i. megjelent a fejedelem fia, *József*, átvette Mikes Kelementől atyja vagyonát s

jogait. A török kormány az ifju Rákóczyt csakhamar szinte kegyébe fogadja, sőt ünnepélyesen Erdély fejedelmének nyilvánítja. Aztán elküldi, hogy igyekezzék Erdélyt birtokába venni. Igérnek neki nagy haderőt.

Rákóczy József halála után a török a még megmaradt bujdosókkal játszatott komédiát. Elküldte őket török kísérettel és meglehetősen hűhóval Erdély felé.

Ily küldetése volt Mikes Kelemennek is. Mint írja, közel járt Erdély határhegyeihez s ekkor jobban, mint valaha, megszálta a honvágy, hogy láthassa bérces kis hazáját. De ez természetesen nem következett be, mert visszerendelték s ismét Rodostóban telepítették le s kinevezték a bujdosók főnökének.

Huszonkét évig élt még ezután Mikes. Egyenkint mind mind elhaltak bujdosó társai. Végre mint megerőgedetta aggastyán ő is, az utolsó Rákóczy-ember, örök álomra hunyta szemeit, hogy vele teljes és tökéletes befejezést nyerjen nemzeti történelmünk oly fontos és annyira érdekkeltő mozzanata, a Rákóczy-felkelésnek ügye. Nem maradt senkije, mert soha nem nősült meg. Rég elhunyt egyetlen, édes anyja is, ki fia érdekében minden követ megmozdított, hogy kegyelmet eszközölhessen ki számára. De hasztalan volt járása-keleése és sok esdeklése, nem engedték meg, hogy a fia visszatérjen az országba.

Pedig szegény Mikes Kelemen feje politikával soha sem foglalkozott. Csatában nem vett részt, semmiféle tervezésbe, országos ügybe magát nem avatta. Ő csak szerette, tisztelte urát és fejedelmét, ez volt összes vétke s ezért nem adott neki kegyelmet még Mária Terézia kormánya sem, mikor már rég feledésbe ment az egész Rákóczy-felkelés.

A leveleken kívül még egyéb irodalmi műve is maradt fenn Mikesnek. Írt több vallásos irányu dolgozatot, fordított több érdekes francia művet s ezekből «Mulatságos napok» cím alatt egy kötetet állított össze.

De mindenekfölött valók emlékjegyzetei, levelei, melyeket írójuk halála után harminc év múlva bocsátott közre nyomtatásban a hirneves Kalmár István, az első magyar ujság szerkesztője 1793-ban. Attól kezdve foglalkoznak a történetbuvárok részletesebben az ő kalandos és tragikus életével, rendkívüli egyéniségével. Több kéziratát csak a legujabb időben fedezték fel.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.

IUDJUK immár, hogy az új Magyarországot a poéták terem-
tették meg. A múlt század nemzetietlen korszakában tá-
madtak azok a lelkes magyar írók és költők, a kik fel-
rázták az elkábult országot, önérzetre serkentették a magyart,
hogy ne tovább az elnémetesedés útján.

A derék Gyöngyösi volt az első, ki a magyar nemzetre
hatást gyakorolt versei által. Igazi népszerű poéta lett, a kinek
verseit mindenki ismerte. A mit szegény Tinódi Sebestyén
vándor lantos kezdett, azt ő folytatta. Magyar nemzeties irány-
ban irt történelmet, énekelt, lelkesített és buzditott. Tette mind-
ezt szép magyaros nyelven, igazi költői tehetséggel. Tinódi
után, száz évvel később következik. Az 1600-as évek közepét
tölti be működése s átnyulik 1700-ba is, mert igen hosszú élet-
kort ért, több mint nyolcvan éves volt, midőn meghalt.

Gyöngyösi már jóval nagyobb poéta, mint Tinódi. Igazi
költő, ki szépen, választékosan ír, egészséges, magyaros stylus-
sal. Korában népszerű volt, sőt halála után is egész e század
elejéig mint nemzetünk legnagyobb költőjét ünnepelték, verseit
kunyhóban, palotában egyaránt olvasták. Ő az első, igazán
kedvelt népköltő, ki általános érdeklődést birt kelteni szerte a
hazában mindenhol. Sőt annyira ment az iránta való lelkesülés
hogy érdemén felül is nagyobbbnak tartották, többre becsülték.

Akkor már meglehetősen lendületet vett hazánkban az iro-
dalom. A reformáció elterjedésével, a könyvnyomtatás kifejlő-
désével, nagy lett az olvasás iránti érdeklődés, számos felsőbb
iskola állott fent az országban. Így tehát meg volt a talaj az
irodalmi művek számára s bizony azt lehet mondani, hogy a
közrebocsátott könyveknek nagyobb olvasó közönségük volt,

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.

mint mai napság, midőn mindenki napilapokat olvas, csakis a politika s nem a szépirodalom vagy történelem érdekli.

Nagy népszerűségnek örvendett jó Gyöngyösi István, nagyobbak, mint az őt megelőző Zrínyi Miklós, a költő, a kiről már szoltunk s bemutatattuk e csarnokban. Csak az újabbkori tudósok mutatták ki, hogy Zrínyi nagyobb költő volt Gyöngyösinél, hanem nehézkesen írt s fő műve, a régibb időben élt Zrínyi Miklós hős tetteinek megéneklése, már távol esett azon kor olvasóinak gondolat-világától. Ellenben Gyöngyösi az akkori eseményeket írja le, melyek még élénk emlékezetben vannak, tehát mindenki mohón olvasta az azokról írt poéta munkát. Ez az oka Gyöngyösi nagy népszerűségének. Mint

Tinódi, úgy Gyöngyösi is történelmi tárgyakat énekel, az előtte lefolyt eseményeket verseli meg. Pályája kezdetén neki is egy hatalmas főúr volt a pártfogója.

Mint ifju ember Wesselényi Ferenc a nádor, a hires összeesküvés szervezőjének udvarában él; hűséges urához mindhalálíig. Része van azon páratlan hadicselben, midőn Murányvár ostromára küldetvén, Wesselényi a vár védőjének, a büszke Széchy Máriának a szívét ostromolja meg s úgy jut várhoz is, feleséghez is. Attól kezdve Széchy Mária szintén pártfogója lesz Gyöngyösinek. Ha olykor megharagszik is reá a hatalmas urnő, de hamar kibékül megint vele.

A Wesselényi-házzal való szövetkezése börtönbe is juttatta. I. Lipót kormánya ugyanis üldöztvén az összeesküvés részeszeit, kiterjesztette a gyanút Gyöngyösire is, kiről azt hitték, hogy ura szintén beavatta az összeesküvésbe. Pedig nem volt úgy, a poétát nem avatták bele a politikába. Ki is szabadult csakhamar s aztán elment egy másik főúrhoz, Andrássy Miklós báróhoz. Ez azonban csak akkor történt, midőn özvegy Wesselényiné, Széchy Mária 1674-ben meghalt, mert asszonyához mindvégig hív maradt még akkor is, midőn elfogták s Bécsben tartották. Ő járt, kelt a perben, míg sok huza-vona után csakugyan elő is segítette urnője kiszabadulását.

Új pártfogója, Andrássy Miklós báró, gömöri főispán, gyors emelkedést biztosított a költőnek. Így látjuk őt nem soká az 1681-iki soproni országgyűlésen, mint Gömörmegye követét szerepelni. Nehány évvel később Gömörmegye alispánjává választják s később ismét országgyűlésre küldik. Élte végeig, egészen előregedve, folyton vármegyéje élén áll. Lelkes, munkaszerető férfiú, hivatalos elfoglaltsága mellett írja és befejezi nagy költői műveit. Mert köztisztületnek örvend, ünnepli szélten-hosszában egész Magyarország. Pedig akkor a legborzasztóbb idők jártak. Harc, háboru mindenfelé.

A Wesselényi-összeesküvés után támadt zsarnokságot követő Thököli felkelése és harcai, majd II. Rákóczy Ferenc nagyszabású forradalma, lángba borították az országot. Ily körülmények között nagy, csakis közérdekű dologgal lehetett általánosabb figyelmet kelteni. Ilyennek tekintették akkoriban Gyöngyösinek kézről-kézre járó verseit.

Legjelesebb munkája a «Murányi Vénus», mely Murányvárnak, a hőslélkü és bájos Széchy Mária, a «Murányi Vénus» általi védelmezését és a közte és Wesselényi Ferenc közti házassági frigyét tárgyalja. A mű 1664. évben Kassán látott napvilágot s oly általánosan kedvelt és népszerű olvasmány volt, hogy egy század alatt kilenc kiadást ért, a mi magyar műnél manapság is ritkaság. Még a mult század végén is általános, kedvelt és igen kapós olvasmány volt, míg Gyöngyösi nagy kortársának, Zrinyi Miklósnak, híres hőskölteményét, Szigetvár veszedelméről, úgy kellett fölfedezni a legujabb korban.

Gyöngyösi a nagy Zrinyi Miklós után a tizenhetedik század legjelesebb magyar költője. Népszerűségre és olvasottságra Zrinyit is jóval felülmulta. Ennek oka Gyöngyösi kellemes elbeszélő modora, élénk leirői tehetsége és tetszetős, ügyes verselése, míg Zrinyi remek eposzának, mint Katona Bánk bánjának, sokáig nagyon ártott a korához képest is gyöngye verselés. Hozzajárult mindezekhez a Gyöngyösi által választott tárgy is, mely oly népszerű, hogy a legujabb korban is csaknem valamennyi nagy költőnk felhasználta. Így Arany János, Petőfi, Tompa stb. mint feldolgozták Széchy Mária, a «Murányi Vénus» történetét.

Gyöngyösi munkáinak becsét, a szerencsésen fejlődő s már emekműveket is felmutatható új magyar irodalom leszállította, de nem az uttörő érdemet, mely a magyar irodalom történetében mindig aranybetűkkel lesz följegyezve.

Méltó is, hogy ne feledkezzék meg az utókor ez izről-izre magyar, nemzeties költőjéről, ki hosszú időközön keresztül mintaként ragyogott a poéták és írók előtt. Ők, a régiek: Tinódi, Zrinyi, Gyöngyösi, fent maradt műveik által lelkesítették, buzdították az utánok következőket költői működésre. Már csak ezért is megérdemlik hálás megemlékezésünket.

I. JÓZSEF

45-ik király.

(1705—1711.)

AUSZTRIA volt a legnagyobb és leghatalmasabb birodalom az 1600-as évek végén s a következő uj század elején. Lipót császár két fia között majdnem fél Európát osztotta el. Elsőszülött fiát, Józsefet, még életében megkoronáztatta, hogy Ausztria örökös tartományait és Magyarországot kapcsolt részeivel együtt, egy jogar alatt tartsa. A másik fiát, pedig, Károlyt, szintén még életében behelyezte a spanyol trónba, s mivel akkor Spanyolország a tengerentuli felfedezett területeken, Amerikában s a szigetekben, mérhetlen földeket birt, el lehetett mondani, hogy az ausztriai uralkodó család birtokain soha nem ment le a nap.

I. Józsefet tehát atyja életében, 1687-ben megkoronázták Lipótnak ugyanis volt gondja rá, hogy a rendek által elfogadott uj örökösödési törvényeknek azonnal érvényt szerezzen, nehogy meg találják banni ősi joguknak, a királyválasztás jogának föladását.

Az uj örökösödési törvény értelmében e szerint, az első uralkodó, I. József volt, a kit nem választott a magyar nemzet, hanem a kire *reá szállott az első szülöttség jogán a korona.*

I. Lipót még azután majdnem husz esztendeig élt, József tétlen szemlélője volt zsarnok apja uralmának, mindössze csaa tapasztalatokat vonhatta le magának, hogy *mint nem kell uralkodni.* Ezt a tapasztalatot valóban le is vonta, mert lelkéből meggyűlölte azokat a rossz tanácsadókat, kik Lipótot körüvették. Szerette volna őket már atyja életében eltávolítani a kormány mellől, de ez nem állott hatalmában, sokkal jobban

befészkeltek azok magukat uralkodójuk kegyeibe, mint sem hogy ő, a trónnak csak leendő örököse, árthatott volna nekik. Hanem mikor aztán I. Lipótnak 1705-ben bekövetkezett halálával a kormányt átvette, sietett a saját elveinek érvényt szerezni.

Kevés uralkodót mutathat fel a világtörténelem, ki válságosabb körülmények között foglalta volna el a trónt, mint I. József. Birodalma lángokban áll. Egyfelől a francia és bajor egyesült seregek ellen kell harcolnia, másrészt az egész Magyarországot átható Rákóczy-forradalom köti le, s mindezekhez a hosszú zsarnoki uralom minden csapása érezteti nyomasztó hatásait.

József élete legszebb korszakában volt, mikor trónra lépett. Huszonhét éves ifju s mint ilyen telve lelkesedéssel és nemes szándékkal. Esze, szive helyén volt, mindenki csak jót, üdvöset remélt tőle. Tudták, hogy önálló gondolkozásu, nem tűri a gyámkodást s tudták, hogy szereti a magyarokat, a minnek még atyja életében több alkalommal tanujelét is adta. Személyes ismeretségben állott magával II. Rákóczy Ferenc fejedelemmel, ki, mikor Bécsben lakott, több alkalommal érintkezett vele, akkor még mint ifju főherceggel. Méltán remélték tehát a haza nagyjai, hogy neki talán végre sikerül létrehozni a békét.

I. Józsefnek nem volt főbb óhajta, minthogy a magyarokat kibékítse, hogy Rákóczyval békekötést létesítsen. Hat esztendei uralkodása alatt folyton ebben fáradozott, ennek él, ezért küzd. És csodálatos végzése a sorsnak, hogy mikor éppen el van érve a cél, a békekötés létrejövetelének pillanatában, hirtelen elhal s nem érheti meg legfőbb vágya teljesülését.

Trónra jutásának legelső ténye az volt, hogy hamarosan eltávolított egy csomó rossz tanácsadót. Elfordult Kollonics esztergomi érsektől is, ki I. Lipót alatt oly nagy befolyást gyakorolt s osztrákabb volt a bécsi urak akármelyikénél. Ellenben nagy kegyben részesítette Savoyai Jenő herceget, az uralkodó család e becsületes tanácsadóját, kinek rettenthetlen kardja szabadította meg hazánkat a török uralom alól s kinek életével hosszú évtizedeken keresztül össze van forrva hazánk történelme.

Nagy sulyt helyezett továbbá I. József arra, hogy a magyar ügyek vezetését oly emberekre ruházza, a kik némi kis rokonszenvvel birnak a magyarok előtt. Így Harrach bécsi miniszter

helyett a békés hajlamairól ismeretes Salm herceget bizta meg a magyarországi dolgok intézésével; a Magyarországon működő császári hadak élére pedig a gyűlölt Heister tábornok helyett Herbeville tábornagyot állította.

Ez volt a bevezetés. Aztán következett azon kijelentése, hogy komoly szándékában van orvosolni az ország sérelmeit, szívesen meghallgatja a felkelők panaszait s az általuk előadandó módok szerint, törekedni fog békére lépni velök.

Az országban nem tévesztették el a hatást I. József jóakaratú intézkedései és biztatásai. Maguk a felkelők is bizodalmat, reménységet kezdtek táplálni, hogy talán mégis lehető lesz az országra üdvös, nemzetre megnyugtató állandó békét hozni létre. Nem késtek ők is, Rákóczyval Bercsényivel élükön, megvugtatták Józsefet és új kormányát, hogy mindent elkövetnek az elfogadható béke érdekében. Mindezekhez járult még azon körülmény, hogy az angol és hollandi kormány követői is békéltetőül léptek fel, s József az egyidőre mellőzött Széchényi Pál kalocsai érseket újból megbizta a felkelőkkel való érintkezéssel.

Igy indult meg az újabb kísérlet, békét és nyugalmat hozni létre az országban, hogy aztán teljes erővel fordulhasson a bécsi kormány a francia és bajor hadak ellen.

Az általános reménykedések közepette, hogy a közóhajtásnak eleget tegyen, csakhamar az új király trónralépte után, gyűlésre hívta össze II. Rákóczy Ferenc pártbíveit, a felkelő nemességet és a vármegyék követeit. Rákos mezején akarták megtartani a nemzetgyűlést, mint a régiek, hanem aztán Szécsénybe tették át (1705. szept. 1.)

A szécsényi gyűlés azonban a béke érdekében semmi fontosabbat nem eredményezett, sőt elégedetlenek voltak a császári biztosok működésével s Széchényi Pál érseket és Szirmayt, mint főbb császári megbízottakat, jószágvesztésre ítélték.

A bécsi kormány ajánlatait egyáltalában nem találták elfogadhatónak. Ellenben más oldalról jónak látták az egybegyűlt rendek szervezni a felkelés ügyét. Kimondták, hogy egymással szövetségre lépnek s maguk közül fő intézőt választanak. Így lett Rákóczy *vezérlő fejedeleme* s a *szövetséges rendek* az ő kezeibe tették le hűség esküjüket, hogy t. i. harcolnak, küzdenek mindaddig, míg csak a haza független ősi alkotmányát ki nem vivják. Választot-

tak maguk közül 24 tagból álló tanácsot, mely Rákóczyval együtt, mint kormányozó testület, vezesse a további küzdelmeket s folytassa a békealkudozásokat a császári biztosokkal.

A szécsényi gyűlés végzései lehangolták a bécsi udvart, de azért csak folytak tovább is a békealkudozások, mert József még mindig remélte a békés megegyezést.

Rákóczy és kormánytanácsa azonban nemcsak a császári biztosokkal alkudozott, hanem XIV. Lajos francia királlyal is, a ki folyton újabb és újabb pénzsegélylyel támogatta a felkelés ügyét s ígérte, hogy szoros szövetségre lép velük Ausztria teljes megtörésére. Oly sokszor nyilvánította ezt, s annyi pénzt adott már odáig is, hogy senki sem kételkedett jó szándékában. Ki gondolta volna akkor, hogy a francia kormány csak felhasználja Rákóczyt s az egész magyar forradalmat, hogy komoly szándéka nincsen a magyar haza sorsán változtatni. Pedig később ez tűnt ki s Rákóczy ügyét a francia kihasználó politika buktatta meg.

József jól tudta, hogy Rákóczynak a francia király a pártfogója s tudta azt is, hogy a magyar nemzet óriási ereje áll az oldala mellett. De még mindig hitte, remélte, hogy mindezek dacára is létesül a békekötés. Igyekeztek Rákóczyt, mint embert közelíteni meg, a saját feleségét küldték hozzá, kit tőle elszakítottak. A hitves Józseftől azt az izenetet hozta, hogy ha abba hagyja Rákóczy a felkelést s békére lép, kárpótlásul egy német fejedelemséget kap s nagy méltóságot a császár oldala mellett. De Rákóczy hajthatatlan maradt. Aztán egy bizalmas emberét küldte József, gróf Wretislavot, ki ugyanazon ajánlatot tette, azonban szintén siker nélkül. Végre jött Julia, Rákóczy édes testvére, hogy József nevében még egyszer kérje s a békének megnyerje. Rákóczy a saját testvérének szavaira sem hallgatott, hanem folytatta a harcot s a szövetséges rendekre bizta, hogy elfogadják a békét, ha jönnek látják. Azok pedig nem látták jónak, mert a császári kormány sem Erdélyről nem akart lemondani, sem a királyválasztás jogát nem adta vissza a nemzetnek.

Következett az ónodi gyűlés, melyet Rákóczy két év múlva 1707. május havára egybehívott. Itt már nem folytak oly simán a tárgyalások, mint Szécsényben, a szövetséges rendek meghoz-

zák híres nyilatkozatukat, hogy többé nem ismerik el uralkodójuknak I. Józsefet, elszakadnak Ausztriától s kimondják, hogy a legközelebbi országgyűlésen új királyt fognak választani.

Ez a határozat már teljes és tökéletes, nyílt szakadást jelentett. Arra már nem lehetett újabb békeajánlattal felelni. Kenyértörésre került a dolog.

Erősebb hadakat küldtek a felkelők ellen. Folyt a harc, a küzdelem s e közben bekövetkeztek a csalódások; a francia kormány huzta-halasztotta a szövetségkötést, a bajor választófejedelem, a kit magyar királynak akartak megválasztani, vonakodott a trónt elfogadni. A szövetséges rendekben bizonyos aggodás támadt s a sok háborúzás kifárasztotta őket. A hosszú évek óta izgalomban álló ország nyugalmat, békét akart. I. József mindezt jól tudta, azért egyre-másra hirdette a fegyvert letevőknek a teljes bűnbocsánatot. És a megtérők számosan voltak, a felkelők tábora napról-napra fogyott, úgy, hogy látni lehetett a dolog végét, ha valami külső segítség nem jő. Pedig az nem jött.

A francia kudarc után fordult Rákóczy más hatalmasságokhoz, kiktől kevés biztatást igen, de tényleges segítséget egyáltalában nem kapott.

Az ügyek ily fordulatával szemben, József nem használta az erőszakot. Pedig néhány csatában már végképp megsemmisíthette volna a felkelő seregek maradványait. Nem ezt tette, hanem újabb békdalkudozást kezdett Rákóczyval és híveivel. Pálffy János vitéz tábornokot szemelte ki erre a szerepre.

Pálffy nemes, előkelő magyar ur, tetőtől-talpig nyílt, becsületes, tisztelik még ellenségei is. Ő volt a legalkalmasabb József békés szándékainak keresztülvitelére. Keresztül is vitte, létrehozta a régen óhajtott és sóvárogva várt békét.

Józsefhez kérő levelet írt Rákóczy, természetesen Pálffy unszolásaira. Ez a felség-folyamodvány képezte a további alkudozások alapját. Ime az érdekes történeti okmány bevezető része:

«Császári királyi felség, legkegyelmesebb uram! Miként a nemzet hét éves hadakozása és egysége szabadságaink sérelmét jelzé, úgy most, miután a megyék többsége visszatért felséged hűségére, magán boszu s megátalkodásról vádoltathatnám, ha elmulasztanám keresni a béke helyreállításának módját, mely

I. JÓZSEF,

mind a polgári vérontásnak véget vessen, mind a haza végpusztulásának elejét vegye. Tudom, felséges császár, lesznek sokan, kik e hódolatomat akként magyarázandják, hogy reám vetvén a hadakozás okait, az ellenem kihirdetett ítéletet továbbra is érvényben tarthassák. De engedje felséged, alázattal kérem, ismételnem a védelmemre felhozható érveket.»

Előadja aztán Rákóczy a felkelés kitörésének előzményeit s a béke megkötésére nézve tett lépéseket. Kifejti, hogy nem rajta múlt a béke; végül a császár igazságérzetéhez fordulva, méltányos békekötést s az alkotmány helyreállítását kéri.

József a kérvénynek igen megörült s teljesen szabadkezet engedett Pállynak, hogy vezesse tovább az ügyeket, juttassa befejezéshez a békekötés ügyét.

Ez történt 1711. február havában. Megkapta aztán Pálffy a rendeleteket Bécsből, hogy miképen járjon el. Fő utasítása az volt, hogy lehetőleg egyenkint nyerje meg a felkelés intéző főembereit s ne testületig lépjen velük alkudozásba. Józsefet az angol kormány is sürgette a béke megkötésére s így ezzel is több ok működött közre, noha más oldalról a bécsi miniszterek azt tanácsolták Józsefnek, hogy ne egyezkedjék, hanem bizza fegyverre a dolgot. A meghódoltatás többet fog érni a békekötésnél. Még Jenő herceg is azon véleményen volt, hogy a magyaroknak maguknak kell kérni a kegyelmet s csak úgy hajoljon meg a kormány. Volt sok magyar főúr is, kik a fegyveres leveretést óhajtották, mert így azt remélték, hogy a felkelők javai elkoboztatván, azok majd közöttük szét fognak osztatni.

Igy állott a helyzet Rákóczy folyamodványának felküldés előtt. Mikor azonban a kérvény Bécsbe érkezett, az angol kormány nagykövetének tanácsára József egészen a békekötés útjára lépett. Vágyott végre-valahára helyreállítva látni a nyugalmat. De végzete az volt, hogy azt ne érhesse meg. Április közepén himlőbe esett. A kór nagy erővel lépett fel, érezte halála közeledését. Ekkor terjesztették elébe Rákóczynak azon óhajtatását, hogy a békébe a protestánsok vallási jogainak biztosítását felvételni óhajtja, kívánja, hogy az özvegyeknek és árváknak javait adják vissza.

A halállal vívódó császár az mondta, hogy e kívánságot

teljesíteni kell. Aztán megemlékezett arra, hogy atyja, I. Lipót szintén halálos ágyán kötötte szívére kormányának a magyarokkal való megbékélést, tehát ő is meghagyta minisztereinek, hogy Rákóczy fejedelem kívánságait teljesítsék s a szerint kössék meg a békét.

A haldokló végső kívánsága majd hogy teljesületlenül nem maradt mert alig hunyta le szeméit, felül kerekedett a háborn-párt s tudni sem akart a békekötésről. Izgatták a fegyveres fellépésre a már említett magyarok is. Csakis Pálffy eszélyes működésének lehet tulajdonítani, hogy a béke mégis létrejött a császár végakaratahoz képest. Mint tudjuk, Pálffy és Károlyi eltitkolták a császár halálát és sietve megkötötték a békét, nyert felhatalmazásuk alapján, 1711 május 1-én.

József ifjan, 33 éves korában. 1711 április 17-én hunyt el. Két leánya maradt, de az akkor fennálló trónörökösödési rend szerint leányra nem hagyhatta trónját. Így tehát testvér-öccse, Károly követte az uralkodásban, a ki nem készt aztán más örökösödési törvényt fogadtatni el úgy Ausztriában, mint Magyarországon, hogy t. i. jövőre, fiu-örökös nem léteben, leány-ágra is szállhasson a trón.

Rövid uralkodását azzal is nevezetessé tette József, hogy ő építtette Bécs mellett a híres schönbrunni várkastélyt, mely attól kezdve az uralkodók nyári tartózkodási helyéül szolgál.

KOHÁRY ISTVÁN

országbiró.

ZON szomoru időknék, midőn hazánk az I. Lipót zsarnok-sága alatt nyögött, nevezetes nagy alakja Koháry István. Hatalmas ur, magas állásu férfin, három uralkodót szolgál keresztül, nyolcvankét évre terjedő hosszú élete össze van forrva két századnak nagy eseményeivel. Hadvezér volt, politikus volt s e mellett poéta is. Igaz, hogy ily minőségben nem lett halhatatlan, de már az is érdem abban az aláhanyatlott, elnemzetietlenedett korban, ha olyan nagy ember versel, az árva magyar irodalommal buzgón foglalkozik.

Koháry István fénykorát I. József uralkodása alatt élte. Mint katona, altábornagyi magas méltóságra jut, mint politikust pedig Hont és Nógrád vármegye örökös főispánjává nevezték ki.

Alig volt még tizenöt éves Koháry István, midőn a sors a szereplés küzdterére szólítja. Atyja csatában elesik, s helyette őt nevezte ki I. Lipót Fülek várának kapitányává. A gyermek mellé, míg tanulmányait befejezi, helyettest állítanak. Ettől kezdve a híres füleki vár szintere Koháry küzdelmes életének, ezt védve, jut Thököli Imre fogságába s több, mint három esztendeig sanyargatják a legiszonyubb börtönben. Thököli nem anynyira boszúból, vagy politikából tartja fogva a nagy urat, hanem azért, hogy részére megnyerje. Mindent elkövet a megtörésére, de a rab inkább továbbra is türi a fogság borzalmait, mintsem hogy megszegje I. Lipótnak letett esküjét. Különben is benső tisztelettel csüggött királyán, kinek sokat köszönhetett. Még gyermekkorában történt, hogy Bécsben, hol felsőbb iskoláit végezte, elnyerte a legnagyobb kitüntetést, mi akkor egy tanuló

ifjut érhetett. Az uralkodó ugyanis egy hatalmas arany nyakláncot küldött neki, mely ékszernek nagyon jól mutatott, de a mellett jelentékeny értéket is képviselt, mert 200 arany nehézségű volt.

Koháry István tudományos képzettségének, tanultságának nemcsak akkor, de később is számtalanszor adta fényes tanujelét.

Egész életén keresztül királpárti, azaz labanc volt. És ezt nem a hatalom iránti hódolattól tette, mert hiszen ő már elég hatalmas volt és ősei javai által igen gazdag, hanem rendithetlen meggyőződése állította ellenébe a felkelőknek. Persze akkor is úgy volt, hogy a különböző pártok levők hazaárulónak mondták egymást. A labancok a kurucokkal halálos ellenségként álltak szemben. Most már, századok elmúltával, a történelem ítélete úgy szól, hogy mind a két pártnak a munkája mentette meg a hazát és az alkotmányt. A jellemes, a derék hazafiak működése minden oldalon hasznára, üdvére vált a hazának.

Koháry az: derék hazafi és jellemes ember. Csáládja nem volt, mert soha nem nősült, tehát függetlenül rendelkezett magával, követhette nyíltan meggyőződését, lehetett népszerűtlen királpárti. Meg is lakol érte, mert birtokait feldulják, őt magát szörnyű rabságra vetik.

Mikor Thököli a török segítségével megostromolta Füleket, rettenetes az a küzdelem, a mit Koháry kifejtett a reá bízott vár védelmében. Óriási elszántsággal védte a falakat, ott állt a bástyákon elszántan küzdve, harcolva a végsőig. A tulnyomó erő végre megtöri, utolsónak maradt, csekély őrségével elfogják. Ettől kezdve a legszörnyűbb rabságból áll élete 38 hónapon keresztül. Előbb Regéc várába viteti Thököli, sötét börtönbe zárják, kinozzák, sanyargatják. Thököli dicső neje, Zrinyi Ilona megszánja, titokban enyhíti sorsát. Később Munkács várába hurcolják, a boldogtalan rab itt a szenvedések minden kinját átéli. Nedves, bűzös börtönbe vetik, száraz kenyereken és vizen tartják, kezére, lábára nehéz vasat raknak. De a rettenthetlen nagy jellemű embert meg nem törheti a szörnyű szenvedés. Az maradt akkor is, a ki azelőtt volt, ellensége Thökölinek. Börtönében lett poétává. De hogyan, midőn meg volt vasalva, kezeit nem használhatta? Elméjében kigondolta a

KOHÁRY ISTVÁN.

verseket s addig ismételte, míg szóról-szóra betanulta. Így maradtak meg emlékezetében, s midőn szenvedéseinek vége szakadt, papírra tette a verseket.

Lipót, a zsarnok, szerette a nagy jellemű Koháryt; mikor a börtönből kiszabadult, Fülekk várát örökös joggal neki adta ezenkívül grófi rangra emelte.

Koháry részt vett Budavárnak a töröktől való visszavételében is. (1686.) Az ő huszárjai nem csekély mértékben működtek közre a vár megostromlásában. Az ostrom után aztán ő lett az első magyar parancsnok Budavárában. A következő évben Eger alatt küzd, itt is a török ellen folyik a küzdelem, s itt már nemcsak segítség ő a győzelemben, hanem a diadalt egészen ő vivja ki.

Midőn néhány év múlva kitört az országban a felkelés, és II. Rákóczy Ferenc forradalma az egész országot áthatja, Koháry István ismét a kormány oldala mellett áll. Bécsbe hívják a főhaditanácsba. Majd leküldik az alvidékre, hogy sereget állítson. Csatákban van része, hol ő győz a felkelő hadakon, hol őt verik meg. Természetesen a felkelők nem voltak iránta kiméletesek, vagyonát feldúlták, elpusztították. Majd később a híres ónodi országgyűlésen elítélték, birtokait maguk között felosztatták.

Ezután következtek a békealkudozások, később a szatmári békekötés, mely egyszersmind trónváltozást is hozott, mert I. Lipót elhunyt s következett utána fia, I. József, ki még jobban megbecsülte a trónnak olyan hatalmas támaszát. Rövid uralkodása alatt sokszor élt Koháry tanácsával.

III. Károly uralkodása alatt, már a koronázó országgyűlésen, az új uralkodó a vén katonának, a vitéz táborszernagynak, teljes fizetéssel nyugdíjat ad, hogy elpusztított birtokaiért kárpótolják, két év múlva az országgyűlésen országbíróvá választják s érdekes, hogy egy külön törvénycikket alkotnak a rendek, melyben megengedik Kohárynak, hogy nevét ezüst lapra vésse, ezt a lapot használja bélyegzőnek akkor, midőn az iratokra nevét kellene aláírni. Ennek az a magyarázata, hogy Eger ostrománál a jobb kezét egy golyó megsebesítette s teljesen bénává tette, nem használhatta még írásra sem.

Mint a jog és igazság őre, élte ezután öreg napjait. Mindvégig megőrizte lelki, testi rugékonyságát. Részt vett az országgyűlések működésében, több fontos bizottságban elnökölt, s szigorú igazsággal vezette a tárgyalásokat. Akkora tiszteletben részesült, mint kortársai közül senki. Elkezdve az uralkodón s a katonai főembereken, országszerte mindenütt kegyelettel gondoltak reá, a becsületes ősz hazafira és tiszta becsületességű emberre.

Birtokait rendezte, jövedelmezővé tette, s miután családja nem volt, jótékony célokra adta minden fölöslegét, több mint 700,000 forintot áldozott iskolákra s más hasznos intézményekre.

Nagy kiterjedésű birtokain jobbágyainak jóságos atyja nem türi a jogtalan bánásmódot, ellenben sok jót tesz a szegényekkel. Szerették is csaknem a bálványozásig. Lelkében igazán nagy, igazán nemes, olyan mint a régi klasszikus kor mesés alakjai.

Mint íróember szerette a könyveket. Még táborozás közben is magával hordta kedvenc műveit. Becsületes, jellemes ember volt, lelkét vallásos érzés hatotta át. Sok verset írt, melyek többnyire az ő börtönéletének szenvedéseit tárgyalják. De nagy poéta nem volt. Meghalt 1731-ben.

III. KÁROLY

46-ik király.

(1711—1740.)

SZATMÁRI békekötéssel új korszak kezdődik hazánk történetében. A békekötés véget vetett a fölkelésnek. Száz esztendőn keresztül, ugyszólván folyvást fegyverben állott a nemzet uralkodója ellen. Az ország egy nagy tábor vala, csaták zaja tölté be a levegőt. A létért, a haza függetlenségeért való szörnyű küzdelem volt ez.

Bocskay, Bethlen, Thököly, Rákóczy: a magyar szabadsághősök egymás után következő nagy alakjai.

Nevük az elnyomatás elleni karcot jelenti. Küzdének szenvedélyesen, hősíleg, szövetkezve az osztrák elnyomatás ellen törökkel, franciával. De küzdelmeik gyümölcsét egyik sem élvezheté. Az erős elnyomta a gyöngét, a nemzet életerejé elcsigázódott a százados harcok alatt. A szatmári békekötés befejező pontjául szolgál a szabadság-harc küzdelmeinek. Az új korszakot III. Károly nyitotta meg.

I. József nem hagyott hátra fi-utódot. Halálos ágyán édesanyját, Eleonóra császárnét nevezte maga után kormányzóul addig, míg testvéröscze, ki Spanyolországban trónol, hazajöhet s átveheti az uralkodást.

Eleonóra anyacsászárné okos asszony volt, beletalálta magát a szatmári békekötés által teremtetett új helyzetbe, az elhalt József nevében nem késett megerősíteni a békekötést, noha voltak, a kik azt ellenezték. Sajátságos, hogy a magyar urak voltak ezek, akik t. i. a békekötésben azon pontokat nem szívelhették, melyek a fölkelőknek teljes bűnbocsánatot bizto-

III. KÁROLY.

sitanak. Ezek a jó magyar urak ugyanis azt szerették volna, ha a felkelőket mind száműzik, birtokaikat pedig ő köztük széjjel osztják, a mire, mint mondják, teljesen érdemesek, mivelhogy a felkelés alatt hivei voltak az uralkodónak.

Károlyhoz Spanyolországba követség ment, hogy jönné mihamarabb haza. Károly ekkor ifju ember volt, alig huszonhét éves, igen megszerette a spanyolokat, nem jó szívvél vált meg tőlük. De végre is engedett, s hazafelé indult, hogy átvegye ősei nagy birodalmát, Utközben, Frankfurtban császárrá választották és megkoronázták, s már mint német birodalmi császár érkezett meg a székesfővárosba, Bécsbe, 1712 elején. Hátra volt még, hogy

a magyar koronát is fejére tegyék. Ennek első feltétele volt, hogy a szatmári békekötést aláírja. Gr. Károlyi Sándor, a békekötés készítője, Bécsben várakozott az új uralkodóra és mihelyt megérkezett, azonnal kihallgatásra jelentkezett nála, nehogy mások megelőzzék.

Az ifjú Károly megértette a körülmények miben állását, bizalommal fogadta gr. Károlyi Sándor közlését, megígérte a békeokmány elfogadását és aláírását, a mi némi huzás-halasztás után meg is történt; a szentesített békeokmányt aztán végre országszerte kihirdették. Ezután következett a koronázás, mely az e végett Pozsonyba egybehívott országgyűlésen 1712. május 22-én nagy ünnepélyességgel megtörtént.

III. Károly király huszonkilenc esztendőre terjedő uralkodása alatt, nevezetes és nagy bőderejű uralkodói tények által tette nevét emlékezetessé a történet könyvében. Nem csekély kormányzói talentum vala; eszélyes, ügyes és nagyravágyó. Utolsó férfi sarj volt a Habsburg uralkodócsaládban, s mivel hogy gyermekei korán elhaltak, arra is kellett gondolnia, hogy miként biztosítsa trónját leánygyermekai számára. E célból megalkotta a trón öröklésének új rendszabályát, mely szabályzati törvény «pragmatica sanctio» nevezet alatt ismeretes, és a magyarok részéről is elfogadtatott. E törvény szerint fiörökösök nem léteben, a korona leányutódokra is átszállhat.

Előrelátás, bölcs eszély jellemzik Károly királyt. Ügyes volt az uralkodásban, ravasz osztrákosító politikája kivitelében. Természetesen híve volt ősei rendszerének, hogy egységes birodalmat kell csinálni, tehát Magyarországot is meg kell törni, be kell olvasztani a nagy birodalomba. Ő sem értette azt meg, hogy a magyar nemzet szabadságszeretetén, alkotmánya iránti tántorithatlan hő szerelmén minden német ármány megtörik, hogy e nemzet nem lehet kiegészítő tartománya Ausztriának.

Elődei példáján csak annyiban okult, hogy többé nem fegyverrel, nem erőszakkal, hanem szép szerivel, az alkotmányosság látszata mellett üzte a hagyományos beolvasztó politikát. A szatmári békekötést hiven megtartotta, az alkotmányt meg nem sértette, a nemzet jogait tiszteletben részesítete, és mindezekkel sikerült a magyarok rokonszenvét kinyerni. Aztán az országban többféle igazgatási, kormányzási reformot léptetett életbe, melyek

üdvöseknek, célszerűeknek mutatkoznak s egyáltalában nem vették észre a magyarok, hogy ama reformok az ausztriai szokásokkal ugyanazonosak, s ilyképen Magyarország egyenlővé tétetik Ausztriával, hogy később szépen beolvasszassék abba. Ezen a megkezdett nyomon haladt aztán tovább Mária Terézia és szép szerével oda vitte Magyarországot, hogy az többé alig ismert már magára.

Nagyszerű harci dicsőségek emlékei fűződnek III. Károly nevéhez. Uralkodása elején, 1716-ban a török szultán egy utolsó erőfeszítést téve a keresztény Európa megtörésére, óriási hadsereget küldött Magyarországra, de a hős Savoyai Jenő herceg útját állja a pusztító vésznek, a péterváradai erőd alatt megveri a roppant török hadat, zsákmányul ejti az egész tábornak 160 ágyuval. E siker által felbátorítva, a hős hadvezér Temesvár alá megy, ott is megveri a törököket s főként Pálffy János hős tábornagy vitéz kardjával vissza hódítja a még mindig török rabigában levő egész bánsságot.

A hadviselés történetében páratlan az 1717-iki nándorfejérvári diadal is. Jenő herceg a vár felszabadítását tűzte ki célul. Az egykori híres magyar erősséget 30,000 török tartja megszállva, megsegülésére pedig a török szultán 150,000 főnyi hadat küldött, s ehhez a tengernyi néphez a tatár khán még 70,000 emberével csatlakozott. E szörnyű haderő fölött, csodás szerencsével és utolérhetlen hadvezéri ügyességgel diadalmaskodott Jenő herceg; megverte a seregeket, felszabadította a várat; közel hetedfélszáz ágyu esett hadi zsákmányul, s azonkívül a felbecsülhetlen tábori készlet s mindennemű hadiszer. A győzelmes vezér ekkor királya számára elfoglalja az egész Szerbországot és Oláhország jó nagy részét.

A nándorfejérvári diadal tekinthető a török uralom végső megtörésének. Történtek azután is még erőfeszítések a török részéről, de többé hazánk életében jelentősebb szerepet nem játszott a török hódítás.

Ez időre esik az utolsó tatárháború is.

Tudjuk, hogy a tatár hordák sokszor rémitő szerencsétlenséget okoztak; IV. Béla király alatt csaknem hazánk végpusztulását idézték elő. Azután is számos tatárbetörésről, kegyetlen dúlásokról szól történelmünk. Utoljára II. Rákóczy György erdélyi

fejedelem ellen szerepelnek, midőn a lengyel trón elfoglalására vezetett egész erdélyi magyar sereget csellel bekerítik, a harcosokat messze földre fogságra hurcolják s évekre terjedő idő alatt, csak nagy váltságdíjak mellett eresztik őket haza. Azóta, majdnem száz éven keresztül, összeütközésünk nem volt velük, de most 1717 nyarán, Erdélybe, Beszterce felül, mintegy 15,000 főnyi jelentékeny tatársereg betör, meglepi a katonai vezényletet, mely lent az Al-Dunán a törökök elleni hadműveletekkel van elfoglalva. Gr. Károlyi Sándorra van bízva, hogy az ország belső békéje felett ügyeljen. A gróf, akkor már táborszernagy, örködött is; kémek által jó előre értesült a tatárok szándékáról és sietett jelentést tenni Savoyai Jenő hercegnek, a legfőbb hadparancsnoknak, kérte, engednék meg neki, hogy a vármegyei katonaságot egyesítse, s így tekintélyes erővel állja útját a tatároknak. De a főhaditanács ezt nem engedte meg azon okból, mert híre jött, hogy a tatárokkal több bujdosó honfi is van, kik esetleg még maguk részére nyerhetnék meg a megyei katonákat, s ki tudja, minő bonyodalom lenne ebből. Pedig a tatárokkal nem jöttek bujdosó magyarok, s így alaptalan volt a félelem.

E közben a tatárhad csakugyan megérkezett, betört Beszterce felől, s nagy dúlással s rablással vonult Szamosujvárig, foglyul ejtve ezer és ezer embert. Már bejöttek a tulajdonképeni Magyarországra is, egészen Szatmárig, Ugocsáig. Ekkor végre komolyra vette Jenő herceg a dolgot, hadat küldött, mely Arad felől felhuzódva, hivatva lett volna útját állani a tatároknak. Mire azonban megérkeztek, már ki is kergették a tatárokat Károlyiék. Sok keresztény rabot megszabadítottak s 9000 lovat zsákmányul ejtettek.

A tatárok Máramaros-Szigetnél takarodtak ki az országból, s most már örökre, mert azóta megszűntek félelmesek lenni.

Az utolsó tatárhadjáratat szerezte gróf Károlyi Sándornak az eddigi altábornagyi fényes katonai méltósághoz a *fizetést*. Jenő herceg adatta ezt meg neki, ellenére az osztrák generális uraknak, akik éppen el akarták áztatni Károlyit, vádolván, hogy a tatárokkal szemben nem teljesítette eléggé kötelességét, nem fejtett ki kellő erélyt és buzgóságot. Az igazságos Jenő azonban elégtételt adott Károlyinak.

III. KÁROLY, mint hadvezér. (Egykoru kép.)

A nándorfehérvári diadalt még több apróbb győzelem követte. A félhold mindenütt elhalványodott, a török erejét a kisebb pontokon is megtörték. Ekkor végső kétségbeesésében a török kormány II. Rákóczy Ferenczhez fordult, ki a szatmári békekötés óta állandóan Franciaországban tartózkodott. Szép meghívó levelet küldtek neki, hogy menjen Konstantinápolyba, lépjen szö-

vetségre a szultánnal, ki kész neki hadsereget adni, hogy törjön be Magyarországra.

Rákóczy egyelőre semmire sem kötelezte magát, hanem haladéktalanul hajóra ült és 1717. október 10-én török földre érkezett. Nagy fénynyel fogadták, mint uralkodókat szoktak, értekezett is a szultánnal s meg is egyeztek, hogy Rákóczy a török birodalom keresztény alattvalóiból szedendő harcosokkal (mert pogány hadakat nem akart hazája ellen vezetni) fog betörni Magyarországra. De aztán húzódott a dolog, mert a török kormány azt szerette volna, hogy Rákóczy fellépése ne kerüljön neki semmijébe, hogy egyszerü nyílt levelek és ügynökök által magát Magyarországot lázítsa fel s úgy álljon a felkelők élére. Ámde ezt meg Rákóczy nem akarta, irtózott felszítani a polgárháboru tüzét hazájában.

Különben is annyira meg volt már törve a török, hogy rajta semmi nem segíthetett, csak a békekötés. Abba is hagytak Rákóczyval minden tárgyalást. S később egészen nyugalomba helyezték bujdosó társaival együtt a Márványtenger partján, Rodostóban s éltük végéig gondoskodtak róluk. Rákóczynak, hogy kényelemben élhessen s magának udvart tarthasson, naponként 70 tallért, később 60-at adtak. Rákóczynak 1735-ben történt elhalálozásakor még egyszer szerepelt e név. Az egyik Rákóczy fiu, József, előkerült. A török kormány ekkor megint remélte régi dicsősége visszaszerezhetését, kinevezték tehát Rákóczy Józsefet erdélyi fejedelemnek s elküldték, hogy foglalja el széket, ha tudja. Az ifju Rákóczy még azt is megtette, mit atyja megtagadott; irt leveleket az országba. De a levelek hatás nélkül maradtak. Dugába dőlt a török fellépése, az ifju Rákóczy hirtelen járványban elhalt.

Paszaroviczi békekötés nevezet alatt szerepel történelmünkben az a nevezetes egyezés, melyet a török megkötött III. Károlylyal a nándorfejérvári nagy győzelem után, midőn tapasztalta, hogy ügyein már az utolsó kísérlettel, II. Rákóczy Ferenc Konstantinápolyba hívásával sem segíthet.

Paszarovicz egy kis szerb falu, itt kötötték meg hosszas tárgyalások után a szultán követeivel a békét 1719-ben július 21-én. Az osztrák kormány azt kívánta, hogy adják ki Rákóczyt és a többi bujdosókat. De a szultán azt válaszolta, hogy kész

inkább elveszteni fővárosát, mintsem hogy a vendégjogot így meggyalázza s ellenségei kezébe juttassa a nála védelmet keresőket, főként Rákóczyt, kit ő hívott magához. E nemes nyilatkozatra aztán elálltak az osztrák küldöttek követelésüktől s megkötötték a békét 25 évre olyképen, hogy Szerbia, Oláhország elfoglalt részei s Boszniának egy jó nagy darabja III. Károly tulajdona legyen. Ez az új szerezmény azonban csak Savoyai Jenő haláláig maradt Károly birtokában, Jenő után nem volt ki azt megtartsa, az ügyetlen német generálisok bezzeg nem bírtak a törökkel, a kitört háboruban vereséget vereségre halmoztak s vége az lett, hogy vissza kellett adni az aldunai tartományokat.

Elbukott ismét Nándorfejérvár, (ettől kezdve már «Belgrád») s éppen itt, e városban volt kénytelen újabb békét kötni III. Károly 1739 okt. 2-án. Ez volt az utolsó békekötés, mely a törökkel létesült. Attól kezdve se harcunk, sem egyéb összeütközésünk nem volt a török hatalommal. Érdekes, hogy utoljára is lealázó békekötéssel szabadultunk meg. Nem is soká élte tul III. Károly, rá egy évre meghalt.

Élte végén azért szenvedett vereséget, mert meghalt hős hadvezére; Jenő herceg után nem nevezte ki a mi rettentetlen vitéz tábornokunkat, Pálffy Jánost, a szatmári béke létesítőjét, a hű hazafit, a ki annyi jelét adta nagy tehetségének s bölcsességének. Persze Jenő után jött a nagy zavar, a kapkodás és tudatlanság, nyomában pedig a csatavesztés minden ponton. Még örülni kellett, hogy a belgrádi békét megkötötték.

III. Károly nemes, jellemes, tevékeny férfiú volt. Szerette volna boldognak látni népeit s dolgozott, fáradt eleget, hogy hivatását betölthesse. Neve a ma már világhatalmasságot képező Habsburg uralkodóház történelmében örökre elévülhetlenül van feljegyezve. Ha nem sikerült volna neki megcsinálni a «pragmatica sanctiót», ugy lehet beláthatlan zavarok állottak volna elő, melyek következménye lehetett volna Ausztria szétbomlása. De ő ügyesen, nagy tapintattal keresztül vitte a trónöröklésnek a leány-utódokra való kiterjesztését. Sőt oly előre látó óvatossággal volt ez a dolog előkészítve, hogy maga a magyar országgyűlés kérte, hogy módosíttassék az örökösödési törvény, III-ik

Károlynak csak helyben kellett hagyni az e tekintetben elibe terjesztett javaslatot. És jól is volt ez így. A nemzet egyhanguan hozott eme határozata mentette meg akkor is, Mária Terézia uralkodása alatt is az osztrák birodalmat. Megmaradt, fennmaradt egységesen a hatalmas birodalom s azzal együtt megmaradt, fenn maradt s ime dicsően felvirágzott a mi hazánk is.

Az országgyűlés azonban nem minden záradék nélkül adta fel véglegesen és utoljára szabad királyválasztási jogát, régi alkotmányunk eme legősibb alapfundamentumát. A pragmática sanctióban ki van mondva, hogy ha III. Károly és előde I. József s atyjuk I. Lipót leányágu ivadéakai mind kihálnának, akkor vissza fog ismét szállani Magyarországra a szabad királyválasztás joga. De ez a körülmény szinte lehetetlenség, hogy valaha bekövetkezzék. A záradék mégis be van cikkelyezve törvényeink között, a hitlevélbe és királyi koronázási eskübe.

III. Károly tett eleget, mi a magyar nemzet történetírója feljegyzésére is érdemes. Ő alatta történtek azok a nagyobb mérvű betelepítések az alvidéken, hol a török dúlások miatt kétszáz év alatt a nép kipusztult, általában országunk lakossága úgy meggyérült a szörnyű harcok alatt, hogy azon időben alig ment többre az egész létszám hat milliónál, míg most e szám máris megháromszorosodott. Az adófizetési képesség is igen csekély volt. Egész Magyarország adója mindent összevéve tiz millióra se rugott évenként, míg most az 500 milliót megközelíti.

III. Károly rendezte az állandó hadsereg fentartásának ügyét is. Ő építtette a budapesti hatalmas Károly-kaszárnyát; általában szívesen építkezett volna, de kincstára üres volt a folytonos háboru kimerítette.

Vádolják, hogy erőszakos volt a magyar nemzettel szemben. Minden áron németesíteni, Ausztriába beolvasztani akarta Magyarországot. Való és igaz, ámde azt sem kell felednünk hogy e tekintetben, maguk között a magyar előkelő urak és főméltóságot viselő férfiak között hű szövetségeseket talált; nem egy magyar urra rá lehet sütni a hazafiatlanság bélyegét, hogy a hatalom birhatásáért, s egy kis udvarképességért, hűsége eszközökül engedték magukat felhasználtatni.

Elete utolsó időszakában nagy aggodás fogta el Károlyt, hogy vajjon az oly nagy gonddal előkészített *«pragmatica sanctio»* nem fog-e dugába dőlni. Mert fiu gyermeke nem született, s így csakugyan szükség volt az új törvényre, melyet elővigyázatból alkottatott meg, gondolva, hogy ha fiu lesz, ugyis feleslegessé válik.

Több leánya közül az elsőszülöttet, Mária Teréziát jelölte ki a trónra, s hogy annál biztosabban előkészítse utját, férjét is szerzett neki Ferenc, Lotharingi herceg személyében. A férfi kar majd védelmezni fogja. Ámde ebben még nem igen tudott megnyugodni az atya.

Érezvén halála közeledését, buzgón kérte a magyar urakat, főként Pálffy János hű tábornokot, hogy legyenek támogatói trónja örökösének, Mária Teréziának, a gyöngé nőnek. Mintha sejtette volna, hogy mennyire szükséges lesz a magyarok hűsége és támogatása...

És hű magyarjaiban nem is csalatkozott Károly.

Meghalt 29 évi uralkodása után, 1740. okt. 20 án.

PÁLFY MIKLÓS

nádor.

UJ KORSZAK, új emberek. Küzdelem a hatalommal háboru nélkül.

A szatmári békekötés új királyt talált, aztán csakhamar új nádort is. I. József még a békekötés megkötése alatt meghalt, utána nyomban III. Károly ül a trónra s ő szentesíti a béke-okmányt. Rá alig egy év múlva az addigi nádor: herceg Eszterházy Pál elhunytával, helyébe, 1714. október 14-én, Pálffy Miklóst választják meg.

Pálffy Miklós nemzetségének kiváló tagja. Annak előtte országbiró, a szent korona egyik őre. Mikor III. Károly átvette a trónt s Pozsonyba egybehívta a koronázó országgyűlést, a Karok és Rendek Pálffy Miklós és Kollonics Ádám koronaőröket küldték fel Bécsbe, hogy hozzák vissza onnét szent István koronáját, melyet a forradalom alatt vitetett fel az udvar. A koronát rendkívüli fénynyel és ünnepélylyel kísérték le Pozsonyba.

Egy hónapig elhuzódó vitatkozás után végre megkoronázták III. Károlyt.

Két év múlva, 1714-ben, újból országgyűlésre hívta egybe III. Károly Magyarország rendeit. Ekkor a feleségét is megakarta koronáztatni. Hogy ezt teljes lelkesedéssel teljesítse az országgyűlés, szükségesnek látszék előbb a nádorválasztást meg ejteni. Herceg Eszterházy Pál nádor már egy éve, hogy meghalt s így nagyon is elérkezett ideje a nádori méltóság betöltésének.

Erre mindig féltékeny volt a nemzet és nagy súlyt helyezett nádorválasztási jogára. Az országgyűlések rendszerint nem is mentek belé addig az ügyek tárgyalásába, míg a netalán üresen álló nádori szék az alkotmány értelmében be nem töltetett.

Régi törvények rendelték, hogy a király a nádori méltóságra mindenkor négy előkelő férfit jelöljön ki és pedig két katolikus és két protestáns vallásut. A királynak azt javasolák tanácsosai, hogy ezuttal térjen el a törvénytől s ne ajánljon protestánsokat is. De a király azt mondta, hogy tiszteli a törvényt és a szerint jár el. Csakugyan két katolikus és két protestánst ajánlott, a kik közül a rendek egy akarattal Pálffy Miklóst választották meg nádorrá.

Különös idők jártak akkor. A magyarok egyszerre oly királypártiak lettek, hogy még a bécsi minisztereken is tultettek a hatalom támogatásában. Magyar főurak, nagynevű hazafiak, még olyanok is, kik a Rákóczy-felkelés leghivebb támogatói voltak, ösztökölték a királyt, hogy ne tartsa meg a törvényeket. A protestánsok vallásszabadságát biztosító törvények és békekötések ellen egyenesen izgatnak, úgy hogy a királynak és bécsi minisztereknek kell közbe lépni.

Sajátságos játéka a sorsnak, hogy a magyar alkotmányt és magyar törvényeket az a hatalom védelmezi, mely a magyar állam-eszmének halálos ellensége. A bécsi miniszterek és maga a király, figyelmeztetik az országgyűlést a régibb törvényekre, ők állanak őrt az alkotmány mellett. A nagy királypártiságnak, a loyáliságnak alig van határa. Főuraink vetekednek a trón érdekeinek támogatásában s ezek közt első volt maga a nádor.

Az is különös jelenség, hogy az országgyűlésen megint vallási viták folynak, a katolikus rendek jobbra-balra magyarázzák a régi törvényeket, a protestánsok védik jogaikat s heves és szenvedélyes harc fejlődik ki, a minek természetesen az udvari párt örül legjobban, mely a beolvasztási politikát nem hogy fel nem adta, de sőt még jobban űzi, mint azelőtt, azzal a különbséggel, hogy most szép szóval, mézes-mázos ígéretekkel hatnak. III. Károly Spanyolországból olyan fényt, olyan ragyogást hozott magával udvarába, a milyennek annakelőtte hire sem volt Bécsben. A nagy fény mellett sok hazafinak jó esett sütkérezni, s a királyi kegy mind többeket megnyert az udvar pártjára. Szépen terjedt a német szó, a német viselet. Az országgyűlésen és hivatalos érintkezésekben pedig a latin nyelv kezdett lábra kapni. Mindezt ügyesen, titkon, az udvar készítette így elő.

PÁLFY MIKLÓS.

III. Károly uralkodásának egyik legnevezetesebb ténye az ugynevezett «pragmatica sanctio» megalkotása. Ez azon törvényerejű szabályzatot jelenti, mely szerint azon időtől kezdve a Habsburg uralkodóházban, a leánygyemekekre is reá szállhat a korona. Ennek törvénybe foglalása azért volt szükséges, mert már egyetlen fi-ivadék sem élt a Habsburg-családból, III. Károlynak is csak leánygyermekai voltak, az addigi törvények szerint pedig a női-ág nem örökölhette a trónt.

Az örökösödési törvényt az ausztriai tartományok már elfogadták. De hátra volt még Magyarország, a hol ilyféle alkotmányváltoztatás nagy ellenkezésre találhatna. Hanem az utját ügyesen előre egyengették, befolyásos nagy emberek kiadták a

jelszót, hogy a haza érdeke kívánja a *pragmatica sanctio* elfogadását. Pálffy Miklós nádor egyike volt e szószólóknak és csakugyan elfogadtatott a nevezetes törvény s Magyarország sorsa ezzel örök időkre a Habsburg uralkodóházhoz köttetett. Van ugyan egy kis záradéka a törvénynek, mely azt mondja, hogy ha az uralkodó család a három meghatározott leányágon is kihalna, akkor visszaszáll a nemzetre a királyválasztás joga. De e kikötés alig vehető számba.

A *pragmatica sanctio*nak törvényerőre való jutása nagy örömmel tölté el III. Károlyt, ki Pálffy Miklós nádorhoz nem késett elismerő levelet intézni.

Örülhetett is, olcsón, mondhatni egészen ingyen jutott a nevezetes törvényhez.

Pálffy Miklós több jóakarattal, mint erélylyel és tehetséggel viselte nagy méltóságát. Nádor, királyi helytartó volt és mégis alig bírta érvényesíteni tekintélyét, hatalmát, ama nagy ujitásokkal szemben, melyek a szatmári békekötés után behozattak. Szervezték a királyi helytartótanácsot, mely a nádor mellett, az ország legfőbb igazgatótanácsa akart lenni. Ámde úgy szervezték, hogy mindenben Béctől függött, a szabad intézkedésnek még csak látszata nélkül. Ezért megrovás illeti Pálffy Miklóst és társait, kik akkor az ország kormányára befolytak. A nemzet uralkodójával szemben örök időkre szóló viszonyra lép, a miért alig kapott valami számbavehető újabb kedvezményt. Egyetlen mentsége lehet Pálфыnak az, hogy a török dúlásaitól féltette az országot, mert a megtörtnek hitt ozmán ismét felemelte fejét s újból enyészettel fenyegette hazánkat.

1732-ben meghalt Pálffy Miklós. Halálával a bécsi udvar még tovább ment a nemzeti alkotmány aláaknázásában. A nádori méltóságot nem választás útján töltötték be, hanem egyszerű kinevezés által. A király kinevezte, nem nádorrá, hanem királyi helytartóvá leányának, Mária Teréziának leendő férjét, Ferenc lothringeni herceget.

GRASSALKOVICS ANTAL

kamara-elnök.

TÜNEMÉNYSZERŰ volt a Grassalkovics-családnak fellépése és szereplése a múlt században. Egy darabig nagy fénynyel ragyog e név, mely hirtelen felpattant és elhomályosította a régi nagyságokat. E név a semmiből grófi, majd hercegi méltóságra emelkedik és aztán letűnik, kihal, megsemmisül.

III. Károly uralkodása alatt tűnt fel Grassalkovics Antal, ki különben csak egyszerű kincstári ügyész volt. De eszes, okos fő s a mellett simulékony, alkalmazkodni tudó. Fokról-fokra emelkedve, már 1731-ben királyi személynök, mint ilyen a király nevében, személyében vezeti az országgyűlést s irányadó az egész tanácskozásra. Előbb báróvá, később gróffá tette III. Károly, a fia pedig már hercegséget szerzett magának.

Grassalkovics Antal nemcsak eszes, okos ember volt, de szerencsés is. Jól értett a vagyonszerzéshez, óriási gazdagságot halmozott össze. Ő szerezte meg Gödöllőt is, hol az unokája pompás kastélyt építtetett. Ezt a kastélyt a hozzá tartozó uradalommal 1867-ben megvették a királyi család számára s ősszel és tavasszal itt szokott tartózkodni az udvar.

Tulajdonképp Mária Terézia uralkodására esik Grassalkovics Antal szereplése. Mint királyi személynök, nagy küzdelmet folytatott nem egyszer az országgyűlésen. Ő hű korona-párti volt, igyekezett a trón érdekeit megvédeni. Nagy része volt abban, hogy az országgyűlés 1742-ben Mária Terézia férjét az uralkodásban kormányzótársul megválasztotta. Nehéz volt ezt keresztül vinni, mert a Karok és Rendek nem igen szívelhették az ifju főherceget, de Grassalkovics és még néhány nagybefolyásu

GRASSALKOVICS ANTAL.

férfin addig folytatták a közbenjáró működést, míg végre megtörtént a kormányzótársul való megválasztás.

A nagy háboruk befejeztével Mária Terézia nagy buzgalommal működött az ország felvirágoztatása érdekében. Hálás akart lenni a nemzethez, a miért mellé állott, midőn mindenki ellene tört. Több kedveskedések között azt is elhatározta, hogy Budán a várban királyi palotát épített s ígérte, hogy itt is fog lakni.

Jól tudta, hogy ez nagyon fog tetszeni az érette lelkesülő magyaroknak.

A királynő magához hívatta Grassalkovics Antalt, kedvelt hű emberét s meghagyta neki, hogy Budán a királyi várpalotát felépíttesse. Akkor még meg voltak romjai Mátyás király egykori híres palotájának. A romok helyén kellett az újat építtetni. Azért tartozott pedig a palota építése Grassalkovicsra, mert ő akkor már gróf és kamara-elnök. A kamara-elnökség igen nagy méltóság volt, mert az országos és a királyi jövedelmek kezelőhivatalának feje volt. Alatta több mint 300 hivatalnok állott. Olyan volt ez, mint a mostani pénzügyminisztérium.

Grassalkovics Antal nagy buzgósággal fogott a királyi palota építéséhez. Az egész ország lázas örömmel fogadta a királynő ama tervét, hogy Budán akár olykor tartózkodni. A megyék és egyesek közadakozást indítottak a palota-építési költségek fedezésére s így néhány év alatt felépült a palota, de bizony a királyné soha sem lakott benne, nem is gondolt többé erre, mert zárda lett az épületből, majd a Nagyszombatból felhozott egyetemet helyezték el falai között. A bécsi kormány képtelen gondolatnak tartotta akkor, hogy az uralkodó Budán lakjon, ha csak rövid ideig is. Száz esztendő eltelésére volt még szükség, hogy e tekintetben hazánk jogos óhajta teljesüljön.

Élete vége felé mind magasabb polcra emelkedett Grassalkovics Antal, koronaőr lett, majd Mária Terézia udvarának főlovászmestere. Egyetlen fia maradt, ki örökölte mérhetlen birtokait. A fiu még magasabbra vitte, mint atyja. Birodalmi hercegi címet adatott magának és utódainak. A nagy fény és ragyogás azonban nem sokáig tartott, utána következő fiában kihalt a hirtelen felemelkedett nemzetség.

MÁRIA TERÉZIA

47-ik uralkodó.

(1740—1780.)

IFJU szép leánya III. Károlynak következett a trónon. Csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy mennyire szükséges volt gondoskodni az örökösödési törvény megváltoztatásáról, a trónöröklésnek a leányágra való kiterjesztéséről, mert III. Károly csakugyan fi-utód nélkül hunyt el s így leányai közül a legidősebb, Mária Terézia örökölte birodalmának s így Magyarország is trónját.

Egy asszony a kormányon, ifju, gyöngé nő. Alig hogy elfoglalta a trónt, nosza reá törtek Európa hatalmasságai, mint az éhes farkasok, hogy országait szétszedjék, részekre tépjék. Pedig fogadták, esküvel ígérték III. Károlynak, hogy nem bántják leányát, engedik békében uralkodni. Ámde alig hunyta be szemeit Károly, megszegették ígéretüket, haddal léptek fel, földönfutóvá akarták tenni Mária Teréziát.

A bajor, a porosz, a francia, a lengyel: mind egy-egy darab országrészre éhes s bizony el is veszik részüket, szét is bontják az egységes Ausztriát, ha annyi ellenség között nem akad egy jó barát.

De akadt. A magyar volt ez a jó barát.

Mikor egész Európa ellensége a trónnak, Magyarország megvédő, megoltalmazó igaz barátja. Pedig akkor csak egy szavunkba került volna s Ausztria menthetlen elbukik. Rákóczy álma beteljesülhetett volna igen könnyen; az európai hatalmak szívesen független külön országnak nyilvánították volna hazánkat, ha ők meg szabadjára gazdálkodhattak volna a többi osztrák birtok felett. De a magyar nem akarta Ausztria vesz-

tét, nem akarta még a maga szabadsága árán sem. Mert jól tudták a vezérlő férfiak, hogy csakhamar aztán reánk kerítették volna a sort a jó szomszédok. Ebben a felfogásban, ebben az eszélyes, okos politikában van magyarázata azon nagy lelkesedésnek, mely hazánkban Mária Terézia trónjának megvédésekor nyilvánult. *Vitam et sanguinem!* Életünket és vérünket! — harsogták a Karok és Rendek, midőn megismerték a trón szorongatott helyzetét.

Nem kell gondolni, hogy a trón védelmére felhangzott lelkesedés csak a szónál maradt. Tettekben nyilvánult az Országunk erejének teljes megfeszítésével állította ki a hadtesteket s ajánlotta meg a pénzt a hadjáratokra. Pedig az ország el volt szegényedve, az előbbi török háborúk nagy csapásait még nem heverte ki. Mindazonáltal mégis óriási mértékben áldozott. A bécsi kormány magára hagyatva alig tehetett volna valamit. Mikor Mária Terézia trónra lépett, oly üres volt az államkincstár, hogy, mint fel van jegyezve, kilencven ezer forintnál több nem volt benne. Aztán nem volt hadvezéri talentum sem. Már pedig pénz és hadvezér nélkül háboruzni képtelenség.

Magyarország aztán helyt állt minden tekintetben, adott pénzt is, hadvezéreket is, meg katonákat.*

Igy szabadult meg Ausztria a szétदारaboltatástól s így maradt fenn az uralkodóház. A magyar hű volt a *pragmatica sanctio*hoz, melyet III. Károlylyal kötött s melyben ki van mondva, hogy Ausztria szétválaszthatatlan s hogy a nagy birodalomban ezután leányágra is szállhat a korona. Pedig III. Károly 66 címet sorolt el a neve után, ez a sok királyság, fejedelemség, számos apró hercegség, grófság, örögrófság s más egyéb, mind elválhatatlanul, örök időkre társainkká lettek. Ettől, a minden esetre kényelmetlen sokfejű szövetekezéstől, egy kis törvényszegés árán megszabadulhattunk volna. De a magyar mindig tartotta a törvényt. A mit aláírt, a mit elfogadott, annak ura szokott lenni. A magyar mindig nemes, mindig lovagias és előkelő volt.

Megtartottuk, megőriztük a *pragmatica sanctio* érvényét s megtartottuk, elismertettük azt az egész világgal. Ez a nemeség, ez a becsületesség a világtörténelem lapjaira van följegyezve.

Népek csodálata üdvözölte akkor a magyart. Számtalan kép maradt fent a Vitam et sangvinem jelenetéről. Egyike a legelterjedtebbeknek az, mit mi is bemutatunk. Lovon ülve tünteti fel a királynőt, a mint fogadja Magyarország hódolatát a haza oltárán. A kivont kardot az igazság istensége megkoszoruzza.

Mária Terézia 40 esztendeig kormányozta Ausztriát és Magyarországot. E hosszú idő alatt uralkodói bölcsességét nagyszerűen érvényesíthette.

Mert az volt e nő, bölcs és okos, uralkodásra termett, valódi nagy elme. Már a természettől is ritka észbeli tehetséggel volt megáldva s e tehetség hatalmasan kifejlődött benne, mivel hogy már születésekor a trónra volt szánva.

Atyja úgy neveltette, mint leendő utódját. S a gyermekleány is korán felfogta, élénk eszével megértette, hogy minő hivatás vár reá, tehát már ő maga is e tudatnak, e gondolatnak hatása alatt növekedett fel. A sok tudós tanár és oktató tanításait mohón nyelte s éber megfigyelő képességével már korán nagy önállóságra, tiszta ítélőképességre tett szert. Férjet is választottak számára csakhamar Lotharingi Ferenc herceg személyében. III. Károly azt akarta, hogy leányának legyen erős támasza, védelmezője a férjében. Az ifju férj azonban nem bizonyult nagy talentumnak. Derék, nemes férfiú, segítség az uralkodás gondjai közepett, de nem megmentő, nem megoltalmazó vészviharban.

Egy kis német hercegségük volt: Lotharingia. Itt élt a család békében, boldogan. A nagyatyja Lotharingi Károly herceg, vitéz, hatalmas nagy alak. Jól ismerték nálunk Magyarországon is, mert ő foglalta vissza Budavárát a töröktől, s még ezenfelül is több csatanyeréssel tette rokonszenvessé nálunk magát. Épp azért jó szemmel nézték a magyar urak III. Károly azon gondoskodását, hogy a hős, a vitéz Lotharingi Károly unokáját szemelte ki Mária Teréziának férjül.

Később aztán bizonyos kedvetlenség fogta el a kedélyeket, midőn III. Károly az ifju Ferenc herceget Magyarország helytartójául nevezte ki. Mert jogtalanságnak tekintették ezt, mivel-hogy a törvények szerint csakis nádor lehet a helytartó s a nádori méltóságot pedig az országgyűlés választás útján szokta betölteni.

MÁRIA TERÉZIA.

III. Károly 1740. okt. 20-án elhunyván, azonnal örökébe lépett Mária Terézia. Már két nap mulva iratot küld a vármegyékhez és hatóságokhoz, melyben tudatja trónralépését. Azon pillanatban még senki sem sejtette a bekövezendő háborus eseményeket s így mindenki a legnagyobb várakozással volt eltelve az ifju nő uralkodása iránt. Nyugodtan folytak az ügyek. Megvárva a beköszöntött tél elmulását, az ifju királynő a következő év junius hó 20-ára hívta össze Pozsonyba a koronázó országgyűlést, mely alkalommal ünnepélyesen akarta magát megkoronáztatni. Az országgyűlést annak rendje szerint, még janárban kihirdették.

Az országgyűlés összeült, a Karok és Rendek bele bocsátkoztak az ügyek tárgyalásába, de előbb a nádori szék betöltését kívánták. Az ifju királynő beleegyezett s a kijelöltek közül az országgyűlés egyhangulag az ősz Pálffy Jánost választotta meg. A nagy hazafi lelkes hive trónnak és nemzetnek, Mária Terézia nagyon szerette, úgy titulálta, hogy: *«Pálffy apám.»*

A nádorválasztás után aztán következett a koronázás s ekkor még nem sejtette Mária Terézia, hogy a körulte felhangzó lelkesedésre, a ragaszkodásra, rövid idő múlva mily nagy szüksége lesz. Az események rohamosan összetorlódtak, ellenségei fegyverben állottak és minden oldalról szorongatták. Az elbukás kikerülhetlenné látszék. Válságos helyzetében egy csodás, egy rendkívüli lépésre határozta el magát.

Három hónap múlva megkoronáztatása után, ismét látják őt a Karok és rendek. De nem kezében királyi jogarral, arcán a parancsolás fenségével, hanem mély gyászba borulva, megtörtén, bánatosan. Az ország urait magához hivatja a pozsonyi várba.

Sötét gyászba öltözve, feketével bevont trónon ülve fogadja hű alattvalóit. Karján öt hónapos fiát, a kis Józsefet tartotta. És szólott, fájdalmas hangon, megtört, reszkető szavakkal. Mondá, hogy végveszély fenyegeti trónját, birodalmának szétrobbantását akarják. És kérve, könyörögve fordult a magyar nemzet lovagiasságához; mondotta, hogy bennök helyezi minden reménységét. A honatyák elérzékenyülve a rendkívüli jelenet hatása alatt, lelkesedéssel kiáltották: *«Életünket és vérünket tel-séges asszonyunkért, koronánkért és hazánkért!» «Vitam et sanguinem.»*

Meg lön mentve Ausztria és az uralkodóház trónja. A női leleményesség emez ügyes fogásának köszönhető a birodalom, hogy fennmaradt, az uralkodó-család, hogy a trónt megtarthatta.

A magyar nemzetnek szép királynője iránti lelkesedése azonnal tettekben nyilvánult. Tüstént mintegy ötvenezer főnyi jelentékeny haderőt ajánlottak fel, ugyszintén három milliónyi összeget a hadviselésre.

E nagylelkűség mellett, nem mulasztották el a hon atyái kérni is valamit a királynétól. Kérték az alkotmányos jogok megszilárdítását, egy némely sérelmek orvoslását. De bizony

keserűen tapasztalták, hogy a bécsi kormánytanács most is csak a régi, görcsösen ragaszkodik a kényuralom minden eszközéhez, úgy kell a kezéből kicsikarni minden parányi engedményt. De a dolgok mégis csak sima elintézést nyertek, az országgyűlés erős vita és felszólalások után beleegyezett abba is, hogy Mária Terézia férje, Ferenc főherceg, kormányzótársul neveztessék ki. Talán gondolták, hogy úgy sem fog sok vizet zavarni, felséges hilves társa elintézt mindeneket.

Igaz is volt, az asszony, a bámulatos nő, elintézt mindent. A férjének kevés dolga akadt. Nem is tudott volna mit csinálni, mert Mária Terézia lázasan maga vezette az összes ügyeket. De egy tekintetben hathatós eredményt mutatott fel Ferenc főherceg, t. i. mint takarékos, jó gazda, rendbe hozta a kincstár ügyeit, s számban tartotta a bevételeket és a kiadásokat. És biz ez nem csekély feladat volt. A mellett pedig szerető férj és jó családapa. Minden érzése, minden gondolata a családjáé volt. És Mária Terézia is igazán boldog csak családjá körében volt. Tizenhat gyermeke született, kik közül tíz maradt életben. És az anya valamennyit egyforma szeretettel gondozta, a nevelésükre felügyelt.

Elért uralkodói sikereit, nagyven esztendei okos, eszélyes kormányzását, nagy mértékben köszönheti annak, hogy végtelenül boldog volt férje és gyermekei körében.

Az uralkodóház újra alakult Mária Terézia és Ferenc főherceg által. Egész új korszak állott most elő s attól kezdve már a cím is megváltozott s mai napig mint *Habsburg Lotharingi uralkodóház* szerepel a világtörténelemben.

Mikor lejátészódott a szinpadias jellegű, de alapjában véve meghatározó és nagyszerű pozsonyi jelenet, az országban mindenhol elterjedt az óhajlás, hogy a magyar ura legyen a kimondott szónak, csakugyan életet és vért kell áldozni a trónért. Fegyverkezéssel volt elfoglalva mindenki. Férfias volt az elhatározás, komoly a szándék. Országszerte lázasan gyűjtötték a csapatokat, az élelmiszereket és a pénzt.

Mig folytak Magyarországon a hadi készülődések, azalatt az ellenségek is derekasan dolgoztak. Az európai hatalmak mindannyian akartak valamit kapni a gazdag örökségből. A bajor király egyenesen az egész birodalmat kívánta, kimondván, hogy

öt vérszerint illeti a trón, mert I. Ferdinándnak egyenes ivadéka. A porosz király beérte Sziléziával is és szépen elfoglalta. A franciák szerették volna szétrobbantani az egész osztrák birodalmat, a lengyel királynak Morvaországra fájt a foga.

Az elkapatott bajor király, Károly, már betört, már Bécs felé közeledett. De hogy hirt vett a magyar szövetezésről, megváltoztatta tervét. Bécs helyett Prágát szállotta meg, s ott magát cseh királylyá koronáztatta. Ez azonban igazán csak pünkösdi királyság vala, mert a magyarok idejében megérkeztek és nemcsak hogy kiűzték a bajor királyt, hanem hazakergették, s ott-hon saját fővárosát, Münchent is elfoglalták.

Ez volt aztán a pompás fordulat. Lett is hatása a dicső győzelemnek, a többi lázongó fejedelmecskék mindjárt engedékenyebbek lettek, s hajlandóságot mutattak a békekötésre mibe Mária Terézia természetesen beleegyezett, sőt örült, hogy némi kedvezmények árán megvásárolhatja a nyugalmat. A békés megegyezéseknek nem lett hatása, újabb és újabb kísérletek történtek a birodalom megsemmisítésére. E hadjáratok alatt a magyar név sok dicsőséget aratott. Nádasdy tábornok Károly herceggel áttört Franciaországba s ott Elzász tartományt megvette. Aztán ugyane két hős vezérlete alatt a 100 ezernyi had-dal Prágába nyomuló porosz királyt üzték vissza a magyar hadak.

Igy folyt a harc, a nagy háboruzás hét esztendeig, mely a történelemben a hét éves háboru, vagy öröködési háboru név alatt emlittetik.

A sok harcnak, háborunak végre állandó békekötés lett az eredménye. A külföldi hatalmak belátták, hogy a magyarok megdönthetlen oszlopai a trónnak, s lehetetlenség hősiességükkel, önfeláldozó lelkesedésükkel megmérkőzni. 1748-ban kötött meg Achenben a híres béke, melyben a *pragmatica sanctio*t minden európai hatalom elismerte.

Elmult tehát a vész, megkezdődött a békés uralkodás ideje. Mária Terézia ezt üdvös uralkodásra kívánta fordítani. Ő valódi uralkodói fő, születve volt arra, hogy kormányozzon országokat, tudott tervet alkotni s eszmét önteni abba. Szinte bámulatos egy nőben annyi erély, annyi kormányozási bölcsesség.

Mikor trónra lépett, 23 éves volt, mint írják, nem szép,

A «Vitam et sanguinem» egykoru jelképe.

nem bájos De midőn az uralkodás gondjai elfoglalták s a tevékenység, a lázas munka egész lényét igénybe vette: bámulatosan megszépült, megjelenése igéző lett, egész alakja magán viselte a fenségei, a magasztosságot. És szeretetreméltóságával mindenkit megnyert, mindenkit meghódított.

Mária Terézia női jó szíve nem feledte el, hogy trónját a magyar nemzetnek köszönheti s ezért igyekezett hálát, ragaszkodást tanusítani és kénytelenek vagyunk bevallani, hogy Magyarországnak a mohácsi vész után következő új élete, új korszaka, tulajdonképen csak Mária Teréziával kezdődik. Ő nemes jószívű és az országért áldozatkész. A főtisztviségeket, magasabb hivatalokat érdemes magyarokra ruházta, udvaránál az előkelő magyar uraknak szabad bejárást engedett. Azelőtt az nem volt úgy, csak egyes nagyon is kegyelt magyar ur volt bejáratos az udvarhoz, ezekre is kancsal szemmel néztek ott fent Bécsben, s vagy hű osztrák érzelmüekké kellett lenniök, vagy csak hogy éppen megtűrettek a legfelsőbb körökben.

Mária Terézia kedvüket kereste a kiválóbb magyar főuraknak, főként azoknak az előkelő családoknak és hozzátartozóiknak, kik lelkesen keltek védelmére, a kik részt vettek a trónvédelem nagy munkájában. Igyekezett nemcsak a főrangú családokat így megnyerni, hanem az egyszerű nemességgel szemben is érezte jóságát. Könyveket lehetne tele írni azon sokféle jótéteményről, melyeket egyes családokkal szemben tett.

Természetes, hogy eme hálás indulatával és jótéteményeivel magához kapcsolta az ország számtalan családját, ezek aztán istenítették léleknességét, rajongó tisztelettel viseltettek iránta s mindez valóban szép jelleméről tesz tanuságot. De magyar szempontból egy igen nagy hibája volt, az, mi elődeinek csaknem kivétel nélkül: az ország elnémetítésének hő vágya. A nagy szeretet, a sok mindenféle jó, mit tagadhatatlanul tett az ország érdekében, mind csak ide tért vissza, hogy egyedül idévezítő a német nyelv, a német műveltség, egyszóval a németté való átváltozás.

Az ország elbódult a nagy szeretettől, mit a királynő hálás érzülettel lépten-nyomon nyilvánított. Valóságos örömmámort okozott azon kijelentése, hogy ős Budavárban fel akarja építtetni dicső Mátyás királynak romokban heverő palotáját, mert

az esztendő bizonyos szakában hű magyarjai között óhajt lenni. És valóban kiadta a rendeletet Grassalkovich Antal kamaraelnöknek, hogy készíttessen tervet s mielőbb építtesse fel a budai királyi palotát. A vármegyék vetekedve siettek magukra vállalni az építési költségekből annyit, mennyit csak megbírtak, és csakhamar tekintélyes összeg gyűlt egybe, úgy hogy majdnem egészen kikerült a szükséges nagy összeg s az alapkő 1748. május 13-án nagy ünnepélylyel letétetett. Aztán fel is épült a palota, de bizony nem lakott abban a királynő, hanem apácák kapták meg s nemesi nőnevelő intézet lett belőle, később pedig egyetem. Az addig Nagy-Szombatban levő egyetemet helyezték el benne.

Ez és egyéb körülmények aztán bizony lehűtőleg hatottak a kedélyekre.

Nem volt új keletű a bécsi kormány törekvése. Hiszen már kétszáz éve folytatták a beolvasztás és elnémetesítés politikáját. III. Károly egész tervszerűséggel élt ennek a gondolatnak, de akkor a nemzet ellentállási ereje még nagy volt. Hanem a leánya, a szép Mária Terézia, sokkal nagyobb sikerrel folytatta. Az ő kedvéért, az ő kérésére még szívesebben laktak a nagy urak Bécsben, mint azelőtt s beszéltek németül, éltek német szokások szerint.

Nem is kételkedett az osztrák kormány, hogy a magyar főuri osztály egész jó uton halad a végleges elnémetesedés felé. Azért tehát a középosztályu nemességre vetették ki a hálót. A királynő Bécsben az ugynevezett «nemes testőrséget» alapította. A vármegyéknek jogukban állott a kiválóbb nemes ifjakat felküldeni Bécsbe, hol állami költségen taníttatták. Úgy számítottak, hogy ha majd az ország minden részéből felküldött ifjúságot derekasan elnémetesítik, milyen jó terjesztői lesznek azok otthon a német szellemnek?

Ebben a szépen kigondolt tervben azonban pompásan csatlakoztak. A magyar testőrség nemhogy német nem lett, de sőt egy-két derék vezetőjük, főként Bessenyei György lelkesítésére, nemzeti öntudatra ébredtek, belátták a célt, a mit velük elérni akartak s éppen ellenkezőleg, a magyar nyelv, irodalom és műveltség terjesztését tűzték ki feladatokul s ily irányban nagyon hasznos szolgálatot tettek.

MÁRIA TERÉZIA

(Egykoru metszet után.)

Sőt még az történt, hogy ott fent, a tudomány, irodalom s művészetek tüzhelyénél, a mieink kiművelődtek, megtanultak németül s franciául, izlésük, gondolkozásuk tisztult s ezeket az előnyöket mind felhasználták az elhanyagolt magyar nemzeti ügy érdekében.

A mit láttak, tanultak, tapasztaltak, hasznukra fordították.

Igy aztán még nyereségnek mondható a testőrség elnémetesítésének szándéka, mert ez a lelkes kis csapat lett a magyar nyelv és irodalom újjáteremtőjének buzgó előharcosa.

Más németesítő intézkedések azonban annál jobban célra vezettek. Így midőn az ország tan- és népnevelési ügyeit szervezték, mi igen üdvös dolog volt, kimondták, hogy az iskolában igen célszerű és hasznos a német nyelv tanulása. A nemzeti közérzet oly igen aláhanyatlott, hogy az ily intézkedések szó nélkül hagyattak.

Azt lehet mondani, hogy a nagy királynőnek minden újabb kedvezménye, mit az ország érdekében tett, egy-egy újabb elnémetesítő lépéssel volt összekötve. Ebben nagy támogatója lett elsőszülött fia, József, kit a királynő maga mellé kormányzó-társul vett, midőn férje 1765-ben meghalt. József nagy tervektől áthatott okos fő, de esküdt ellensége minden alkotmánynak, mindennemű szabadságnak. És ettől kezdve Mária Terézia kormányzása ily irányban halad. Többé nem tart országgyűlést, egyszerűen rendeletek által hajlatja végre intézkedéseit. Nem lehet mondani, hogy károsak, rosszak voltak ezek az intézkedések, ellenkezőleg az ország javát munkálók, százados mulasztásokat pótolók. De alkotmányos szempontból mégis veszedelmes példát állítottak fel s utána II. József már mint törvényes gyakorlatot folytatta az önkényuralmat, az országgyűlés nélküli kormányzást.

Mária Terézia oly általánosan tiszteltté tudta tenni uralmát, hogy csakhamar egyik legfőbb hatalmasság lett. Mint vallásos kedélyű, hitbuzgó nő, nagy súlyt helyezett arra, hogy a pápától az «apostoli uralkodó» címet újból megnyerhesse, mely címmel csak növelte a korona fényét.

Azóta az utána következő uralkodók rendszeresen folyvást használják az «apostoli» címet.

A királynő sokszor volt kedvetlen, ha az országgyűléssel nem tudott boldogulni. Pedig a tisztelt Karok és Rendek már csak szóval győzték a sérelmek orvoslását kérni, de aztán szépen átsurrantak rajtok, sőt némely esetben észre sem vették, hova céloznak egyes kormányintézkedések.

Ezek az intézkedések, rendeletek mindig sürüben jöttek le Bécsből s egyszer csak arra ébredt az ország, hogy a kegyes királynő az időközben meghalt nádor: Batthyány Lajos után

LOTHARINGI FERENC

(Mária-Terézia férje.)

egyszerűen kinevezi egyik leányának: Krisztinának a férjét, Albert herceget, Ez időtől aztán nem is volt több nemzeti nádora az országnak. Batthyányi Lajos volt az utolsó, attól kezdve a királyi hercegek ültek a nádori székbe, nemcsak ki nevezés útján, mint ez alkalommal, hanem választással is. Az országgyűlés az uralkodóház hercegeiből választotta a nádort.

Albert herceg, az új nádor aztán Pozsonyban lakott, nagy udvart tartott, hova a magyar urak bejáratosak voltak, a királynő is gyakran lejött s ilyenkor fényes ünnepélyek voltak, a jó magyarok usztak az örömben, boldogságban s a németesítés művét most már Pozsonyból folytatták hathatós eredménnyel

A tanügy érdekében korszakkalkoló intézkedéseket tett Mária Terézia kormánya. Odáig a nevelés és tanítás ügyével nem gondolt az állam. Az volt a felfogás, hogy a tanügy az egyházak dolga s valóban csakis a különböző felekezetek által fentartott iskolákban képezhette magát az ifjuság. Szerencse, hogy ugy a kath. szerzetesi iskolák, mint a protestáns tanintézetek hazafias jó tanárok vezetése alatt állottak s így a hátramaradottság még sem volt tulságosan szembeötlő. De Mária Terézia szerveztette az egész ország tanügyét. Bizottságot hívott egybe s általánosan kötelező új tanügyi szabályzatot dolgoztatott ki.

Az országot tíz tanügyi kerületre osztotta s mindegyikbe egy-egy iskolai felügyelőt, főigazgatót nevezett ki.

A hires új szabályzaton kívül még számos nagyszerű tanügyi alkotása halhatatlanítja Mária Terézia nevét. Ő szervezte újra az egyetemet Nagy-Szombatban, mely később Budára tételt át s jelenleg Pesten áll fent, minden évben hálaünnepet rendezve a nagy királynő emlékének. Felállította a selmeci bányász-akadémiát is. Pozsonyban, Győrött, Kassán, Nagyváradon jogakadémiát és számos városban gimnáziumot alapított.

Az ország anyagi jólétének emelésére igen nevezetes intézkedése volt a temesi bánság mocsáros vidékén keresztül tizen-nyolc mértföldnyi hosszúságban épített Béga-csatorna, a határőrvidék visszacsatolása, a háromszázötven év óta elzálogosított tizenhat szepesi város visszaszerzése. Több várost szabad királyi várossá tett. Eszéknél nagyszerű vi gátat építtetett, Veszprém-és Fehérmegyék ártalmas párolgásu mocsarait a Sárvíz szabályozása által kiszárittatta stb. stb.

Egyik nevezetes rendelkezése volt még Fiuménak közvetlen Magyarországhoz csatolása. Addig kétes volt e fontos tengeri kikötő hovatartozásának kérdése, a királynő eldöntötte ezt a közvetlen Magyarországhoz való kapcsolat által.

Mária Terézia uralkodására esik egy országgyilkoló pokoli tett végrehajtása: Lengyelország felosztása. A porosz már rég tervezi a felosztást s csak alkalmas pillanatot vár, hogy az orosz-szal egyetértve, a tervet keresztül vigye. A pillanat megérkezik s kényszerítik Mária Teréziát, hogy ő is járuljon ahhoz. A királynő nem ellenkezhetik, ha csak újabb háborunak nem akarja kitenni magát. Megtörténik a feldarabolás, Mária Teréziának jut

Galiczia és Lodoméria, a hajdani magyar tartományok s ezeken felül visszakapja a tizenhat szepesi várost is.

Életének utolsó évében ismét számos intézkedéseivel találkozunk. Mintha csak biztos tudta volna gyorsan bekövetkező halálát, sietett felhasználni minden percet. A mellviz-kórság, mely már addig is fenyegette, 1780. november elején erősebben lépett fel s ugyane hó 29-én véget vetett életének.

Minden kigondolható fényvel és pompával, népeinek osztatlan áldó sohaja között temették el a bécsi kapucinusok templomában. Még életében ő maga készíttette el sirboltját hön szeretett férje mellett.

Habár eltérők lehetnek is a vélemények az ő uralkodásának megítélésében, de az az egy igaz, hogy jó szándék vezérelte tetteiben, nagynak, boldognak akarta volna látni a magyar hazát, s így a magyar haza gyásza méltán kísérte őt koporsójának sírba tételénél.

Ő volt az első, ki benső békességben élt a magyar nemzettel s ki új életet öntött az intézményekbe s a haladó kor vívmányai-val megismertette az országot.

A mily nagy volt a trónon, ép oly szeretetreméltó, jó, nemes a magánéletben. Legfőbb boldogsága a jócselekedet. Nagy magasztos alak, büszke, okos fő s csodálatos, hogy mindezek mellett alázatos, vallásos, hívő.

Fiatál éveiben legszebb asszony volt birodalmában. Szerette a nemes mulatságot. Fényesen, délcegen lovon ülni, nagyszerű ünnepélyeken megjelenni, táncolni: kedves, kellemes volt előtte. De férje halála óta (1765) minden szórakozással felhagyott, szívből-lelekben gyászoló özvegy lett. Gyászruháját soha le nem vetette, udvari mulatságaiban épen ritkán, csak egy percre jelent meg. Elhunyt férje koporsóját gyakran felkereste s ájtatos imában talált enyhülést. A trónon pedig folytonos dologban tölté a perceket, szakadatlanul irt, intézkedett, minisztereivel tanácskozott.

Utolsó, egyenes, vérszerinti ivadéka volt ő a Habsburg nemzetségnek, de léleknagyságban, uralkodói talentumban valamennyit mind túlhaladta. A világtörténelemben valóban fényesen irta tele a számára fentartott lapot. Hazánk uralkodói között is a legelső között biztosított magának helyet.